

незалежний культурологічний часопис "І"
20 років видання

л ь в і в . м о г и л а і в а н а ф р а н к а

54
2009

н е з а л е ж н и й к у л ` т у р о л о г і ч н и й ч а с о п и с " І "

**Видання здійснено за
інституційної підтримки
Міжнародного Фонду
«Відродження»**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА

Тарас Возняк
(головний редактор)
Ірина Магдиш
Олесь Пограничний
Михайло Москаль

Номер Журналу «І»
у базі даних ЕС
UA-2009-EXZ-0904849136

Адреса редакції:
e-mail: info@ji.lviv.ua
www.ji-magazine.lviv.ua
www.ji.lviv.ua

© Редакція журналу «І», 2009

Світ як масонство і уявлення

Тема масонства останніми роками ворохобить обивательську уяву, асоціюючись з політичною та економічною владою, таємницями і кулуарними угодами, які, мовляв, вирішують долю світу. Розбуялось безліч спекуляцій на тему приналежності тих чи інших українських політиків чи діячів до масонських структур. Ба більше, з боку російських «політологів та істориків» дедалі активніше лунають навіть версії, що Україна, яко незалежна політична формація, була породженням масонської змови.

Усі подібні теоретизування базуються на псевдо-доказах, припущеннях або ж документах, що виявляються цілковитою фальшивкою. Зрештою, для благолепного попа чи його феєсбешного куратора масонами є всі українські політики-розкольники, що замислили змову, замахнувшись на святий московський Третій Рим – тож масоном є і Мазепа, і Петлюра, і Карл XII, і Ющенко з Бандерою. У свою чергу, націоналістичний шанувальник «крови й сокири» знайде «масонську змову» проти ідеалів самостійництва-державництва в усіх апологетів націонал-демократії та ліберальної економіки – від Чорновола до Пинзеника. А от пересічний провінційний митник бачить масонерію в усьому, що виходить поза межі уяви про найближчий базар. Відтак масонськими для нього будуть і факультет української фі-

лології, і прокуратура, і Союз українців і навіть неорганізовані в профспілку поодинокі органісти, себто всі інституції, що функціонують в «чисто ніпанятний спосіб», – адже ці люди займаються чимось в ім'я досить абстрактних ідеалів. Для митаря «правдиве життя» інакше – «заробляти» на прикордоннім постерунку та їздити в «мерсі» під шансон в напрямку стриптиз-бару. Зрештою, будь-яка діяльність, далека від заробляння бабла й гучного прогулювання його, є масонською.

Подібні підозри іманентні людській природі. Навіщо писати українські поезії, якщо можна відкрити українську ж корчму. Певно, саме це, суто світоглядне розшарування колись і спричинилося до появи масонства; коли люди побачили за «явним і очевидним» неявне і приховане, а за причепуреними «істинами» про споконвічний порядок – звиклу фальш, цинізм та облуду.

Таким чином, будь-який порух душі, що не вкладається у простір, виписаний парафіяльним священиком та війтом, свідчить на користь «підозрілости». У «ліпші», релігійніші часи за це кидали до в'язниці чи спалювали, зараз за це звинувачують у масонстві, й доказовою базою стає будь-що. Від натяків у довільно підібраних текстах до вилучення будь-якого числового символізму: «якщо додати цифри, розміщені на чотирьох раменах перевернутої п'ятираменної зорі, вписаної у квадрат, та перемножити

цю суму на 184, отримаємо число звіра».

Зрештою, часто-густо просто маємо підміну логічного слідування, де із висновком переплутується засновок, будь-яке непублічне об'єднання стає масонством, а боротьба зі збидлінням та фундаментальною темнотою набуває рис метафізичної змови. «Оооо, той Петро, оооо, то він масон», – а звідки знаєш? Та кажу тобі, щось він підозрілий. І друзі в нього підозрілі». Тож масон – онтологічний синонім до позначування всього підозрілого, незрозумілого чи просто нового.

Зрештою, за перевернутою логікою довольного «символізму», фарисеї могли з легкістю сприймати яко зачинателя масонської ложі «Новий Завіт» Ісуса Христа, й уважати першим масоном – апостола Петра, що став наріжним каменем ложі.

Досі всіх «стурбованих» хвилює, чи був Петлюра масоном? Чи були масонами Шевченко та Франко? Напозір подібні питання мають риторичний характер, бо ж верифікувати цього не вдається ніколи. На кожен аргумент знайдеться подібний контраргумент, а на кожне свідчення – десяток спростувань.

Книжки ж з історії масонства у більшості нагадують літературу з історії вторгнень НЛО чи підручників з чорної магії. Але перевірка на масонистість українських «і мертвих, і живих, і ненароджених» достойників впирається у глухий методологічний кут – чиї ж свідчення можуть бути достатніми, аби вказувати на чийсь приналежність до масонства? Бо ж, якщо вірити авторам відповідної белетристики, Статут суворий і передбачає і штра-

фи, і кастрацію, і відповідне прокляття за розголошення таємниці.

З певністю можна говорити про приналежність до цього закритого ордену хіба людей, що самі її задекларували (щоправда, досвід сотень самопроголошених гетьманів й генерал-отаманів українського козацтва додає скепсису). Простіша ситуація з жителями Заходу, де ложі були наріжними ланками громадянського суспільства, тож і залишили по собі чималі архіви. Не надто складно й з провідними мислителями Нового часу, що працювали у потужних ложах, кузнях модерного світогляду, які наново перекували феодальний світ, деконструвавши безліч засадничих мітів. Чи були мислителі Нового Часу у масонерії – невідомо. Але, якщо аналізувати їхній доробок на предмет «масонського символізму», певні речі кидаються в очі. Хоча, можливо, це пов'язано лише з недосконалістю «оптичного» апарату, адже мислителі, знані більшості нинішньої напівтемної інтелігенції, увійшли до її інтелектуального кругозору лише тому, що створили нову інтелектуальну пропозицію. Яка й перемогла. І, задавши загальний тон і сформулювавши нинішню інтелектуальну візію, стала єдиною прийнятною. Щоправда, лишається загадкою – чи внаслідок тотальної перемоги масонерії, чи просто внаслідок своєї послідовності.

Як би там не було, всіх без винятку цікавить, чи була часом Білл Гейтс не масон. Але мало кого цікавить, що сталося за глибоким поетичним символізмом Кіплінга і наскільки він перекроїв розуми, творячи «нову» колоніальну політику Великої Британії. Не надто перей-

мають й правдиві зміни у світовому порядку, впроваджені Беконом, Спінозою, Вольтером, Фіхте чи Гегелем. Адже за глобальністю впливу (через університети) вони значно випередили усіх карбонарів. Шевченко, безвідносно до його участі в мулярському русі, вимушував з духовної цегли досконалий ментальний проєкт – Україну – який, згідно до Тарасових креслень, обріс живою плоттю. Чи допомогло би Шевченку масонство стати геніальним поетом – навряд чи. Чи врятувало б воно Шевченка від участі тисяч підданих забуттю прізвищ – не знати. Доводилось зустрічати повідомлення про масонський «розлив» Сковороди чи Івана Котляревського. Але всі уточнення у відповідь закінчуються натужним гиканням, кривуватим підморгуванням та задушливим «та не питай, звідки я знаю». Відтак, історія українського масонства поступово набуває абсолютно гротескових рис, розгортаючись за логікою «хибного кола».

Зрештою, версій про походження масонства (від тамплієрів до будівничих єгипетських пірамід) не менше, ніж версій про походження українців. Й кількість їх дорівнює кількості бажаючих похизуватися своєю поінформованістю. Єдиний вихід – довіритися власному бажанню: хочете бачити Шевченка (Котляревського, Петлюру, Ющенка, Бандеру) масоном – то й на здоров'я. Якщо ж не хочете – на здоров'я теж. Найважливіше ж при цьому – не прагнути вивести генезу люмпеніату з товариства ілюмінатів, попри всю спокусливість цього.

Антон Борковський

Як масони спровокували цензуру у Журналі І

То була чи не перша за всю 20-літню історію Журналу І спроба внутрішньої цензури. Цензури не так редакційної, як гендерної. Спровокувало її моє бажання написати вступ до Масонського числа, оскільки у трибі роботи опрацьовано чимало текстів і матеріалів, аби сформувати сяку-таку власну думку про це дивне явище. Спонукою було також і те, що підбір у журналі виявився якимось усучіль «пазітіфним», без жодної критичної точки зору на вільне мулярство, так, ніби франкмасонство є чимось незамутнено добрим, корисним, високим і рятівним. Як віагра у певному віці і при певній потребі. Єдиним винятком став вірш Великого Блазня і насправді хорошого поета Назара Гончара (псевдо Стефан Коломийчук, як і личить таємному криптомасону), сповнений неповторної галицької іронії.

Натомість чоловічій частині редакції ой як забракло іронії, коли довелося погоджуватися на оцей мій вступ. Навіть одразу замовили текст іншому автору, звісно, чоловічого племені, бо передчували якесь не таке мое

бабське ставлення до недоторканих велетнів фартуха і паролів на вхід до тусовки.

Ставлення було, як і у кожного з нас до будь-якого таємного товариства – недовірливе, скептично-байдуже – десь, колись, хтось бавився чи бавиться у забаву з посьвятами, таємними знаками і дивними фартушками. А довкола ширяться чутки про усесвітність тієї забави і її неunikненний вплив на розвиток усього людства. І кожного з нас конкретно. У що не дуже вірилося.

Частково ця таємничість розвіялася після прочитання запропонованих тепер читачу текстів, а також чимало інших, які з технічних причин не увійшли до числа. Більш-менш прозорим став шлях від причин і основ зародження франкмасонства до оформлення руху у чіткі структурні ієрархічні організації. Ще більше прояснилася етимологія і значення символів і знаків, що мають, виявляється, цілком доступне не-масонському розуму тлумачення. Не дуже здивував на цьому тлі засадничий закон членства у Ложях – «чоловік вільний, доброї слави, не раб і не жінка».

Натомість виникли і залишилися без відповіді два нових запитання. Перше з них стосується сенсу і змісту так званих «праць Ложі». Ми дізналися, як ті праці відкривають і закривають читанням Євангелії, які вони регулярні, як їх не можна пропускати без особливого на те дозволу керівництва Ложі. Однак, що таке оті «праці», у чому їх сенс, зміст, суть, яке їхнє наповнення – не зрозуміло. Пояснення, що це са-

мовдосконалення, нічого не пояснює. Можна заради цієї мети і в городі копатися, і у футбол грати, і любитися, і молитися. То що ж тоді є оті «праці у Ложі»?

Друге запитання стосується членів масонських Лож упродовж усієї історії існування організації. Традиційно називаються імена усіх чи майже усіх відомих світові і заслужених перед людством чоловіків у контексті, що такими вони стали тому, що були масонами. І відповідно, світ створений і змінюється на ліпше тільки завдяки масонам. Перелік братів-мулярів за століття справді вражаючий. Самі у цьому переконаєтесь, переглянувши журнал.

Отут і поєднуються два запитання. Якщо масонами були такі поважні і дуже зайняті особи як, скажімо, президенти США чи Нобелісти-фізики, то що такого важливого було у «працях Ложі», що вони регулярно посвячували їм немалий відтинок свого такого коштовного часу? Тим паче, що за законами організації у Ложі заборонено говорити про політику, релігію і вирішувати будь-які справи чи інтереси. То що ж тоді збивало їх до купи, що поєднувало і змушувало бавитися у доволі потішні, як на перший погляд, забави і ритуали?

Версій може бути, і напевне є, безліч. Якесь із них, можливо, є найбільш наближеною до істини. Не претендуючи на таку, ризикну висунути свою, жіночу. Чого так побоювалися чоловіки редакції. Життєвий досвід (а він у всіх обмежений масштабами людського життя – і у чоловіків, і у жінок) підказує, що єдине

об'єднуюче начало для усіх масонів – задоволення власних амбіцій і реалізація власної самозакоханости. Для цього ніколи не брак ані часу, ані зусиль. А якщо цього групового самозадоволення дає можливість досягти модна організація з красивою історією, барвистими і загадовими ритуалами, з фішкою такої коханої чоловіками таємничости і мітом впливовости на долю людства – то зрозуміло, що масоном буде кожен амбітний чоловік, якому до його реальних життєвих успіхів бракує тільки такого «клубу по інтересам» самозадоволення.

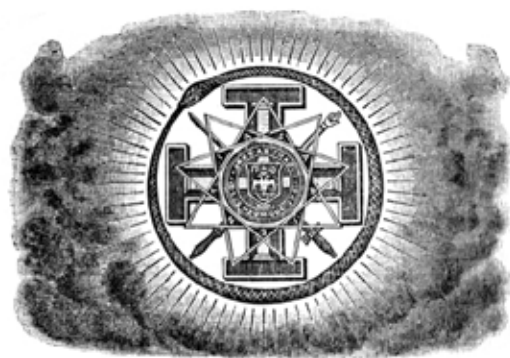
Тому і суть «праць» Ложі не описана, бо вона, насправді, є найсолодшою і найважчою у світі – працею над возвеличенням себе самого поміж таких же, як ти. Цього не дасть повною мірою ані президентство, ані Нобелівська премія, ані світова слава художника. Цього завжди замало.

Очевидно, що присутність жінки при цьому недопустима й існування кількох андрогінних (де були чоловіки і жінки) чи чисто жіночих Лож радше є винятком, який не прижився і не поширився, бо він неприродний у тій системі.

Звісно, що така версія уже самим гендерним походженням наражена на крик і вереск «крипто», «псевдо» і «істинних» масонів. Їх значно більше останнім часом, аніж справжніх чоловіків. Не кажучи уже про правдивих мулярів. Свої двері до помешкання я буду домуровувати сама, бо ж чоловіки зайняті «працями у Ложі».

Ірина Магдиш

м а с о н и   X V I I I   с т о л і т т я

Іван Франко	8	Каменярі
Маргарет К. Джейкоб	10	Масонство
Збігнєв Герберт	20	Камінь із катедрального собору
Дванадцять основних заповідей	38	Братства вільних мулярів
Конституції	40	Андерсона
Ландмарки	46	(основні принципи) вільного мулярства
Йоган Готліб Фіхте	48	Філософія масонства. Листи до Констанана
Рене Генон	86	Утрачене слово і його замітники
Тарас Возняк	98	Масонство як будівництва храмів і людини
Дмитро Шевчук	120	До теорії <i>теорії змови</i>
Джеймс С.М. Ворд	130	Путівник вищими ступенями масонства
Волтер Леслі Вілмхерст	154	Сенс масонства
ZF	162	Білий Стіл
Сергій Єфремов	166	Масонство в Україні
Сергій Єфремов	180	Свідчення
Михайло Ходоровський	192	Перші ложі і угруповання вільних мулярів у Галичині
Михайло Ходоровський	204	Львівські реформатори масонства та їх зв'язки з українськими просвітителами
Кость Бондаренко	216	До питання про масонську змову в українській політиці
Віктор Савченко	226	Україна масонська
Інтерв'ю	236	івано-франківського масона
Володимир Єшкілев	242	Масонський проект «Україна»
Володимир Єшкілев	250	З масонських оповідань
Стефан Коломийчук	260	Ти масон, і я масон...
Короткий словник	262	вільномулярських назв, термінів, символів і знаків

іван франко

КАМЕНЯРІ

G

Я бачив дивний сон. Немов передо мною
Безмірна, та пуста і дика площа,
І я, прикований ланцем залізним, стою
Під височенною гранітною скалою,
А далі тисячі таких самих, як я.

У кожного чоло життя і жаль порили,
І в оці кожного горить любові жар,
І руки в кожного ланці, мов гадь, обвили,
І плечі кожного додолу ся схилили,
Бо давить всіх один страшний якийсь тягар.

У кожного в руках тяжкий залізний молот,
І голос сильний нам згори, як грім, гримить:
«Лупайте сю скалу! Нехай ні жар, ні холод
Не спинить вас! Зносить і труд, і спрагу,
й голод,
Бо вам призначено скалу сесю розбить».

І всі ми, як один, підняли вгору руки,
І тисяч молотів о камінь загуло,
І в тисячні боки розприскалися штуки
Та відривки скали: ми з силою розпуки
Раз по раз гримали о кам'яне чоло.

Мов водопаду рев, мов битви гук кривавий,
Так наші молоти гриміли раз у раз;
І п'ядь за п'ядею ми місця здобували:
Хоч не одного там калічили ті скали,
Ми далі йшли, ніщо не спинювало нас.

І кождий з нас те знав, що слави нам не буде,
Ні пам'яті в людей за сей кривавий труд,
Що аж тоді підуть по сій дорозі люди,
Як ми проб'єм її та вирівняєм всюди,
Як наші кості тут під нею зогниють.

Та слави людської зовсім ми не бажали,
Бо не герої ми і не богатирі.
Ні, ми невольники, хоч добровільно взяли
На себе пута. Ми рабами волі стали:
На шляху поступу ми лиш каменярі.

І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт,
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за нами
Прийде нове життя, добро нове у світ.

І знали ми, що там далеко десь у світі,
Який ми кинули для праці, поту й пут,
За нами сльози ллють мами, жінки і діти,
Що други й недруги, гнівні та сердиті,
І нас, і намір наш, і діло те кленуть.

Ми знали се, і в нас не раз душа боліла,
І серце рвалося, і груди жаль стискав;
Та сльози, ані жаль, ні біль пекучий тіла,
Ані прокляття нас не відтягли від діла,
І молота ніхто із рук не випускав.

Отак ми всі йдемо, в одну громаду скуті
Святою думкою, а молоти в руках.
Нехай прокляті ми і світом позабуті!
Ми ломимо скалу, рівняєм правді путі,
І щастя всіх прийде по наших аж кістках.

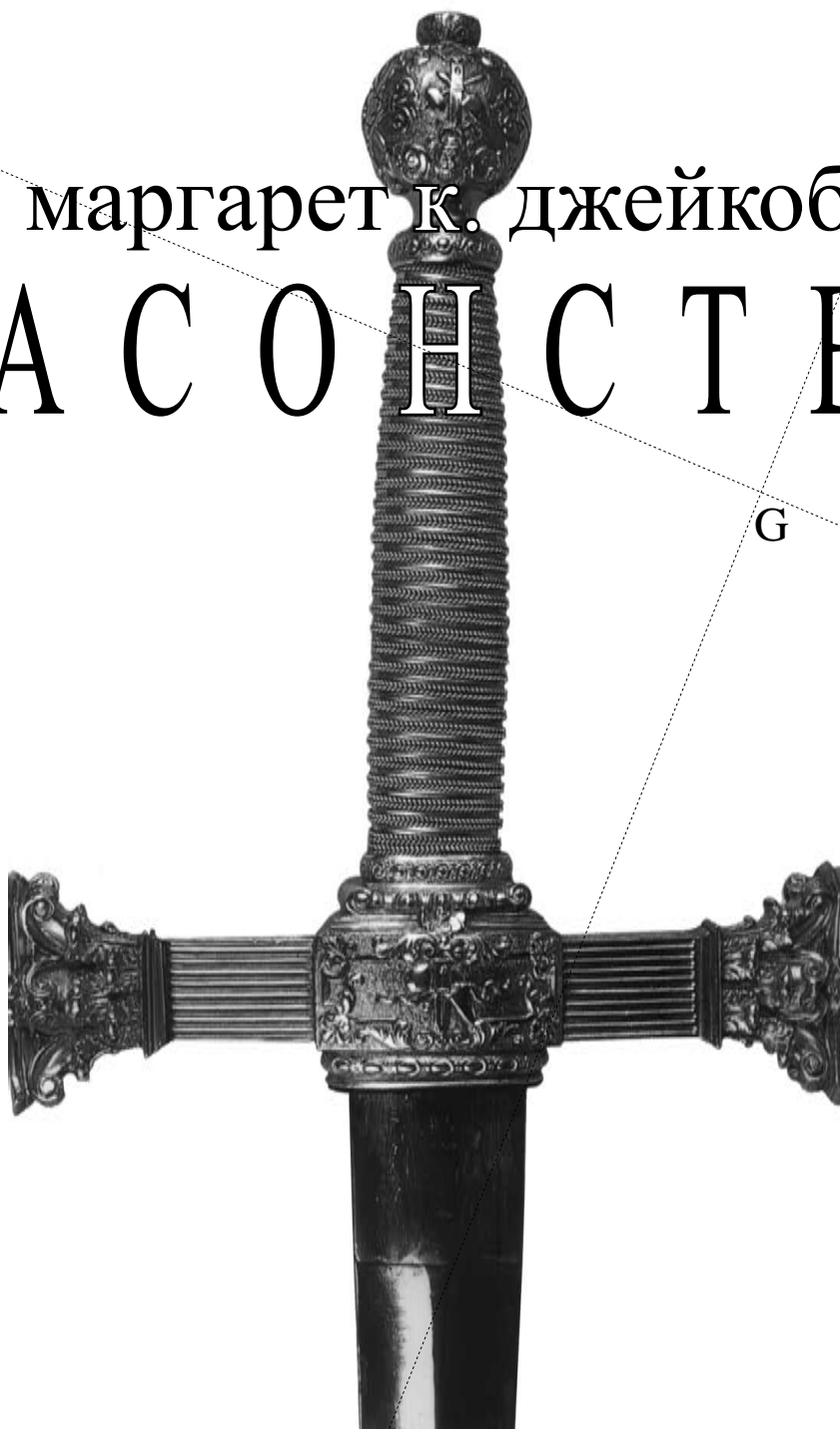
[1878]

маргарет к. джейкоб

МАСОНСТВО

G

Масонство – одна з найбільш незбагнених форм соціальної поведінки, що стали невід’ємною частиною культури Просвітництва. Таємні товариства XVIII сторіччя були найвищою мірою ієрархічними, прив’язаними до свого ритуалу структурами. Водночас, їх дискурс був наповнений закликами до удосконалювання чеснот і громадянських якостей людини, до рівності. Ложі проголошували своєю метою духовний розвиток «братів», виховання освічених (enlightened, eclaire, verlichte, aufgeklart) людей. Потреба у цих шляхетних ідеалах виникла на самому початку трансформації цехів мулярів у масонські товариства. У 1717 р. чотири стародавні ложі англійської столиці об’єдналися у Велику ложу Лондона. Утворилася доволі розгалужена організація, в яку поступово влилися інші британські ложі, а потім і низка закордонних. Хто були ті лондонські масони і навіщо вони об’єднувалися? Хіба до 1717 р. масонів не існувало?

Упродовж століть у багатьох країнах Європи мулярі і теслі, пекарі і дзвонарі, хірурги та інші ремісники жили під захистом і наглядом своїх цехів. У Середньовіччі і на початку Нового часу професійні корпорації забезпечували своїм членам певний соціальний статус і рівень життя, контролювали якість технічного устаткування і кінцевого продукту. Майстри, що стояли на чолі цехів, нерідко діяли заодно з міською і місцевою владою, підтримуючи суспільний порядок, стабільні ціни і заробітну плату, а також якість продукції. Середньовіччя знало безліч ремісничих цехів, але лише корпорація мулярів зуміла перейти до нових економічних умов, трансформувавшись у щось зовсім нове – у *maconnerie*. У XVII ст. міста Шотландії й Англії випереджали іншу Європу за рівнем

заробітної плати й умовами праці у сфері будівництва. Цехова система занепадала, і корпорація мулярів поступово почала допускати у своє коло людей з-поза їхнього фаху. До цього підштовхувала потреба у нових грошових надходженнях (вступних внесках): фінансування будівельних робіт вимагало додаткових інвестицій. Таким чином, перетворення ремісничого цеху в товариство нового типу було обумовлено необхідністю. Далеко не всі традиційні мулярі знайшли собі місце у цій оновленій системі.

У нових товариствах панувала атмосфера взаємної доброзичливості, але вони приваблювали не тільки тим. Комерсантам і джентльменам ложі здавалися осередками культури. Дійсно, старші майстри-мулярі уміли читати і писати, були обізнані з математикою й архітектурою, зокрема знали на військових і цивільних фортифікаціях. Міти, що оточували ложі, пов’язували знання мулярів з геометрії з древніми знаннями, успадкованими від бога елліністичного Єгипту – Гермеса Трисмегіста («Тричі великого»). Однак, очевидно, не тільки аура легендарного минулого притягала до мулярів освічених представників інших професій: ложі були тим місцем, де заможні підприємці могли заводити знайомства з корисними людьми, що знали на архітектурі чи інженерній справі. Серед перших масонів, прийнятих до ложі «збоку» у 1650-х роках, був шотландець сер Роберт Морі – учений, військовий інженер, один із засновників Лондонського королівського товариства й активний учасник громадянських воєн в Англії. Як і оксфордський антиквар Елаяс Ашмол, що став візним муляром приблизно у ті ж роки, Морі сподівався, що масонство прилучить його до мудрості математиків і механіків давнини. Усі свої листи він підписував масонським знаком, підкреслюючи вірність

братству. В останні десятиліття XVII ст. його приклад наслідували чимало англійських джентльменів.

Можливо, нам ніколи не вдасться з'ясувати у подробицях, як саме проходив історичний процес трансформації ремісничого цеху у закрите товариство джентльменів. Якщо у Шотландії ще залишилися деякі документи, то англійські масонські архіви того періоду зникли. Шотландський історик Девід Стівенсон вважає колискою нового масонства свою батьківщину, гадаючи, що саме у Шотландії цехи мулярів уперше перетворилися у свого роду елітарні клуби спілкування. Однак, проповідь братерства і ті організаційні принципи, що були експортовані з Англії до континентальної Європи і стали спільними для усього масонського руху епохи Просвітництва, ґрунтувалися аж ніяк не на шотландських звичаях і не на прийнятій у Шотландії формі правління. Радше варто говорити про те, що масонство спиралося на настанови й ідеали, породжені Англійською революцією у ході боротьби з королівським абсолютизмом. Архіви Лондонського королівського товариства зберегли цікавий документ 1659 р. (Register Book [3] IX), що недвозначно підкреслює зв'язок масонства з державною владою. У ньому говориться, що «це ремесло [...] було засноване шляхетними королями, принцями й іншими поважними людьми», і присвячене семи вільним мистецтвам, зокрема геометрії – науці «батька мудреців» Гермеса, що «знайшов два кам'яних стовпи, де були висічені Знання, повчав людей і передав ці Знання будівельникам Вавилонської вежі». Виклад «Слів і символів франкмасонів» у цьому рукописі цілком адекватний історичному контексту. У ньому відобразилася революція і зародження конституційної влади, базованої на системі законів

і правил: документ мимохіть згадує про «парламент» і закликає членів ложі «чесно виконувати [...] обов'язки, встановлені конституцією».

Тут слід зазначити, що згідно з «Оксфордським словником англійської мови» до середини XVII ст. слово «конституція» не використовувалося для позначення сукупності правил чи норм будь-якого співтовариства. Однак, у 1650-і роки, після страти Чарльза I англійський парламент прийняв низку законів, що стосувалися державного устрою; і майже одночасно в країні почали з'являтися недержавні організації зі своїми власними «конституціями», утім, часом дуже умовними. Документ 1659 р. розповідав, зокрема, про те, що французькі королі прийшли до влади шляхом обрання, і що у біблійні часи «король [...] скликав велику раду і парламент, щоб знайти кошти» для допомоги безробітним. Отже, англійські масони споконвічно вважали себе нерозривно пов'язаними – іноді фатальним чином – з долею держав і монархів. Після демократичних революцій кінця XVIII сторіччя масони Європи й Америки прийшли до висновку про єдність своїх інтересів. Близько 1800 р. у колах контрреволюціонерів народилася помилкова теза про масонську змову як першопричину Французької революції. Відтоді масонство почало асоціюватися з таємною підривною діяльністю. До 1789 р. його пов'язували не стільки з політичною дією, скільки з громадським життям і інтелектуальним прогресом.

Масонські ложі епохи Просвітництва у своїй практиці (виборність, підпорядкування меншості більшості, традиція заслуховувати промови обраних керівників ложі, об'єднання усіх національних лож під егідою Великої ложі, розробка конституцій) опиралися на ідеали рівності і на визнання цінності особистих заслуг

людини. Це було обумовлено зростанням авторитету парламенту, посиленням міської буржуазії і дрібного сільського дворянства, що повірили у свої сили, а також впливом республіканської літератури і публіцистики, що народилася у середині XVII сторіччя у працях Джона Харінгтона і набула розвитку у таких теоретиків, як Алджернон Сідней, Джон Лок і Джон Толанд. Останній – прихильник партії вігів, що дотримувався на початку XVIII ст. республіканських поглядів – був прямо пов'язаний з лондонськими ложами. Таким чином, масонська ідея просування людини соціальним сходінками відповідно до її особистих заслуг – ідея, що виправдувала егалітарне братство людей, вільних у виборі своїх чільників – походила, насамперед, з англійської республіканської традиції. Утім, це не заважало ложам бути дуже ієрархічними структурами і повсюдно шукати заступництва аристократії. У країнах європейського континенту масони особливо дорожили таємничістю стороною своєї діяльності, що вело до запровадження нових ступенів, до розробки додаткових ритуалів і церемоній, а також до появи імітацій (такою імітацією було відверто політизоване товариство ілюмінатів, засноване у Баварії 1776 р.). У інших ложах, наприклад, в американському ордені Цинцината (до якого, можливо, належав Джордж Вашингтон), більше піклувалися про відзнаки, привілеї

й організацію бенкетів. Що стосується ілюмінатів, то вони відкрито провозували владу і були об'єктом державного нагляду, хоча число їхніх членів ніколи не перевищувало шесті сотень.

Близько 1720-х років чисельність масонів у Лондоні почала різко зростати. Влада залишилась байдужою до цього процесу. Понад те, чимало її представників самі вступали у нові майстерні. А оскільки вже з останнього десятиліття XVII ст. ложі поповнювалися не стільки робітниками-мулярами, скільки освіченими джентльменами, відбувався процес соціальної переорієнтації. Його символічною віхою стало обрання у 1720 р. великим магістром знаменитого архітектора сера Крістофера Рена. Отже, масонство усе більше і більше входило в моду. У 1723 р. Велика ложа Лондона опублікувала свої «Конституції». Цей документ відразу ж здобув широку популярність і був перекладений іншими мовами. Використання форми множини замість однини підказувало, що «Конституції» є амальгамою усіх статутів об'єднаних лож. Сам термін був, безперечно, англійським, адже у французькій традиції того часу словом «конституція» позначалися складові частини організму чи складові частини правління: «конституцією» тіла називалася сукупність його органів і членів. Лише дуже поступово упродовж XVIII сторіччя цей термін набував у французькій мові нового

змісту, згідно з яким «конституція» перетворювалася у законодавчий акт, скажімо, в акт конституювання влади на основі суспільного договору. Таким чином, Франція у цьому сенсі істотно відставала від Англії, де вже у перші десятиліття XVIII ст. Ложа Великого Сходу мала свою конституцію й установила цілком мирський і світський триб свого життя.

Одним із найбільш ранніх документів, що стосуються поширення масонства на європейському континенті, є «Конституції» групи французьких гугенотів-лібертинів, що утворилася у Гаазі у 1710 р. До неї входили видавці, журналісти, публіцисти, учені. Вони називали один одного братами. Був у них і свій великий магістр, і свій секретар. Сьогодні гаазькі «Конституції» зберігаються в архіві Джона Толанда у Британській бібліотеці. Серед тих, чиї підписи стоять під цим документом, чимало людей з кола секретаря групи Проспера Маршана – французького книговидавця і журналіста, що переховувався у Нідерландах. Архіви Маршана у бібліотеці Лейденського університету – найцінніше джерело з історії європейського масонства. Толанд увійшов у контакт із колом Маршана під час своїх подорожей Європою. Масонська ложа (чи її імітація) могла видаватися особливо привабливою людям «без коренів» (комерсантам, космополітам), оскільки вона декларувала давність свого походження, сповідувала демократичну етику, керувалася найбільш передовими на той час принципами і при цьому легко підлаштовувалась під смаки різних людей, піклуючись про кожного з братів. Гаазька група охоче використовувала масонську термінологію, хоча в основному займалася організацією застіль. Проте, серед найближчих друзів Маршана був Жан Русе де Місі – ще один вигнанець, що згодом став лідером фран-

цузьких масонів в Амстердамі. Спершу він був політичним агентом Оранського дому, потім перейшов на службу австрійцям. Людина глибоких політичних пристрастей, Русе де Місі ненавидів французький абсолютизм, а у релігійному сенсі вважав себе «пантеїстом».

Тут слід зазначити, що теоретично масони повинні були дотримувати «релігії своєї країни чи своєї нації, якою б вона не була». Але «Конституції» 1723 р. змінили це правило: «Відтепер визнано більш доречним вимагати, щоб вони [«брати»] сповідали ту релігію, що пасує кожному з них». З огляду на глибокі конфесійні протиріччя, що роздирали Велику Британію, масонство різко обмежило коло принципових релігійних питань, з яких думки братів повинні були збігатися. Таким чином, воно стало полем широкої релігійної свободи, де деїзм існував нарівні з пантеїзмом і атеїзмом. Тому не варто дивуватися, що в англійських ложах було багато вігів і так само багато вчених; що у Парижі філософ і масон Гельвецій оголошував себе матеріалістом, а в Амстердамі Русе де Місі робив вибір на користь пантеїзму (як Толанд), і що Монтеск'є, що теж був масоном, радше за все, був деїстом. Тому не дивно також, що у переліках лондонських чи амстердамських масонів зустрічається багато єврейських прізвищ. А от у ложах, що діяли в німецьких землях, євреїв не було, адже німецькі статuti проголошували: «Тільки християнин, до якої б секти він не належав [...], може бути прийнятий у члени ложі» («Масонство: образ у світлі правди» – «Freymaurerey: Skizzirt im Lichte der Wahrheit», Frankfurt am Main, 1785.S. 19).

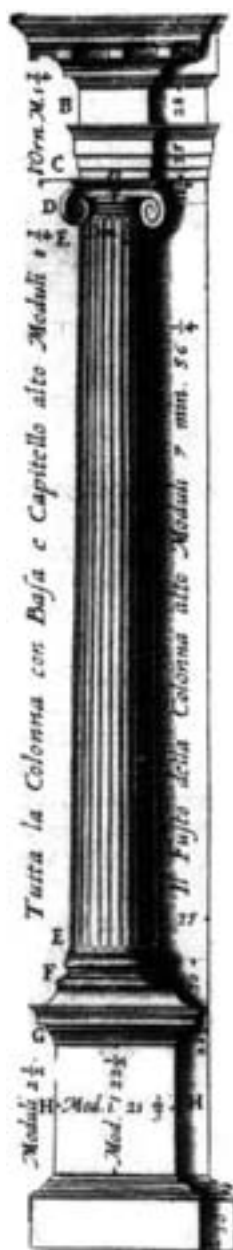
У Франції деякі ложі приймали у свої ряди і католиків, і протестантів, і навіть акторів. У документах однієї паризької ложі згадувався «негр сурмач» з королівського полку. За винят-

ком Італії і католицьких земель Німеччини, у масонських церемоніях рідко прямо використовувалася християнська лексика. Проте, коли в 1738 р. католицька церква засудила вступ католиків у ложі, вона особливо підкреслювала, що масонство стало новою формою релігії, до того ж організованої за республіканським зразком (йшлося про часте проведення виборів). Звичайно, багато сучасників визнавали, що ложі поширювали новий тип релігійності і привчали людей до поведінки, що неминуче входила у конфлікт із традиційною релігією і королівською владою. Однак, осуд масонства церквою лише збільшив його привабливість в очах тих, хто понад усе розраховував на розум і прогрес. У середині сторіччя вступ до ложі означав не стільки прилучення до матеріялізму й атеїзму, що асоціювались з іменами деяких філософів, скільки захоплення новими ідеями віку Просвітництва.

Вплив лож поширювався не тільки на інтелектуальне і соціальне життя епохи. Світським елітам континентальної Європи довгий час не вдавалося виробити форми самоврядування, що лежали б поза парафіяльними співтовариствами і комунальними радами і мали національний масштаб. Масонство допомогло заможним людям передових поглядів освоїти мистецтво самоврядування, до якого вони прилучалися як у колоніях (у якості підданих своїх імперій), так і на батьківщині, де вони могли впли-

вати на хід справ місцевого і національного (через великі ложі) масштабу. Масонство поширилося спершу у Батавській республіці й у Франції, а потім пішло на схід – аж до Праги і Москви, і на захід – до Філадельфії й острова Гаїті. Приналежність до ложі означала політичну зрілість людини, її незалежність від церковного авторитету. У Неаполі майстерні об'єднували навколо себе реформаторів і прогресивно мислячих людей. А у колоніях масонство стало інструментом культурного єднання європейців, що відображали (разом з церквою і науковими товариствами) велич їхніх колоніальних імперій.

Влитися у ряди масонів прагнули усі: і дипломати, і державні чиновники, і представники вільних професій (адвокати, лікарі, учителі, торговці). У лютеранській Швеції увесь королівський двір, починаючи із самого монарха і його міністрів, вступив до ложі, що проводила свої збори просто у королівському палаці. Загалом у Швеції, Великій Британії й американських колоніях масони діяли відкрито, що свідчить про доброзичливе сприйняття їх суспільною думкою. У поширенні масонства в Парижі і Газі вирішальну роль зіграли британські дипломати. Відомо, скажімо, що у 30-і роки (XVIII ст. – ред.) паризька поліція часто навідувалася до резиденції англійського посла лорда Волдгрейва, де проводилися збори ложі. У Берліні масонство розквітло у середині XVIII сторіччя, і Фрідріх Вели-

ORDINE IONICO

кий уміло використовував його для підсилення свого впливу. У 80-і роки (XVIII ст. – ред.) під сильним впливом Йозефа II були віденські ложі, на замовлення яких працював Моцарт.

У католицькій частині Європи масонська етика відрізнялася меншим новаторством і лібералізмом. У Німеччині до 1770 р. нараховувалося приблизно 300 лож, членами яких було чимало придворних чиновників і представників вищої адміністрації (особливо у Мюнхені, Байройті, Ляйпцігу і Ваймарі), а також такі видатні мислителі, як Гьоте, Віланд, Лесінг, Моріц, Георг Форстер і Фрідріх Якобі. Радикальна німецька секта ілюмінатів, заснована одним із найбільш переконаних прихильників французького матеріалізму – Вайсгауптом, стала відомою саме завдяки тому, що свідомо імітувала масонство. Окрім того, велику роль у німецькому масонстві грав рух розенкройцерів з їх так званим суворим послухом. Відповідно до тієї системи, винайдені бароном фон Гундом, на чолі кожного масонського ступеня чи рівня стояла духовна особа, а самі члени наслідували звичаї і ритуали середньовічних лицарів. Консервативна структура німецьких лож була, таким чином, автократичною і глибоко ієрархічною. У церемоніях і у творах німецьких масонів часто вчувалися християнські мотиви і ноти містицизму. Найбільш показовий у цьому сенсі «конвент» на чолі з герцогом Фердинандом Брауншвайзьким (цей рух мав прихильників в Італії і навіть у Росії). Врешті-решт, усі «сретичні» девіації масонства – як убік новаторства, так і убік консерватизму – ніби передбачали той політичний екстремізм, що під впливом Французької революції поширився в Європі в останнє десятиліття XVIII ст.

Виникнення лож чи їхніх подоб усюди свідчило про відносне процвітання товариства, що

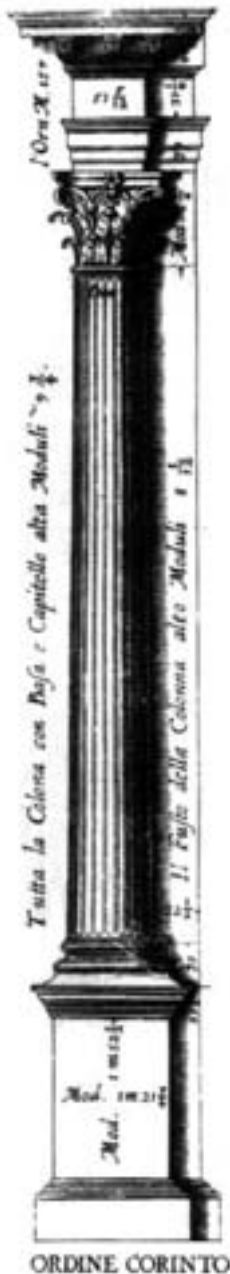
неминуче відображалось у вишуканих інтер'єрах, в елегантному одязі, у бенкетах і святах. Незважаючи на деяку пристрасть масонів до колективних посиденьок, ложі прищеплювали людям уявлення про благопристойність, формували їхній характер, привчали їх до дисципліни і гарних манер. Лондонські майстерні іноді орендували театри для спільного перегляду спектаклів, і за свідченням очевидців «брати» поводитися набагато достойніше, ніж завзяті театralи. Правило, що сьогодні змушує глядачів мовчати у театрі чи на концерті і слухати артистів, прокладало собі дорогу доволі повільно, і варто визнати чималу роль масонства в утвердженні понять пристойності і стриманості у другій половині сторіччя. У цілому Просвітництво було дуже складним процесом, пов'язаним з розвитком ідей і нових форм соціальної практики – публічних дискусій, спілкування, індивідуального читання, скасування цензури. Усі вони вимагали більш широкого поширення правил чемности, дотримання певної дисципліни і декоруму. Ложі брали участь у цьому процесі.

Вступні внески всюди в Європі були доволі високі, хоча і пропорційні доходам. Рано чи пізно (у залежності від соціального складу), кожна ложа обзаводилася власним юридичним статусом (persona) і вливалася у Велику ложу своєї країни. Майстерні відрізнялися одна від другої: одні приймали тільки осіб шляхетного походження, інші – студентів і медиків, треті відчиняли свої двері перед дрібними торговцями чи навіть акторами, тоді як більшість лож нізащо не допускали їх до свого кола. Відносини між майстернею і «братами» почасти були договірними, заснованими на сплаті внесків, почасти ж вони виглядали цілком сімейними, конфіденційними. У 1780-і роки щоразу, коли

французькому Великому Сходові доводилося допомагати «братам» у скруті чи вдовам, жінкам похилого віку, масони демонстрували, що як і раніше перебувають між двома світами: один – сучасний – базувався на договірних засадах; другий був переважно феодальним, і головну роль у ньому грали привілеї народження і рангу. Часто траплялося, що якийсь масон звертався з письмовим проханням про матеріальну допомогу, підкреслюючи, що у ті часи, коли він був молодий і багатий, він платив усі призначені внески, влаштовував гідні прийоми для «братів» і взагалі був зразковим членом своєї ложі. Тим самим він доводив, що має повне право на допомогу аристократів, що стояли на чолі Великого Сходу.

Членство в майстерні з правом участі (управління) могло здатися схожим до здійснення громадянських прав і обов'язків. Ця, дуже прогресивна, риса масонства з найбільшою яскравістю виявилася в Австрії, де після 1750 р. вступ до ложі означав підтримку освітнім реформам і опозицію до традиційних привілеїв духовництва. Тому число масонів швидко зростало, особливо серед представників вільних професій. Згодом, у 1780-і роки, віденський Великий Схід пішов на пряме співробітництво з урядом: ліквідувавши «бунтарські» ложі в австрійських Нідерландах, він зберіг там тільки три майстерні, склав перелік «благонадійних» масонів, а у липні 1786 р.

проінформував Йозефа II, що «загальне керівництво масонством відтепер цілком відповідає імператорським едиктам». Таким чином, масонська організація, що розкинула свою мережу по всій Європі, почала власну перебудову з метою підтримки стратегії монархічної держави. Багато лож католицької Європи не тільки не демонстрували опозиційності до абсолютизму, але й усіляко його підтримували.

Тяжіння масонства до влади підштовхувало його до самоідентифікації з державними інститутами. Прикладом цьому можуть служити голландські майстерні. У 1756 р. вони сформували національну Ложу Великого Сходу, вибравши для неї організаційну форму республіканських Генеральних штатів. Вони не тільки рекомендували цей устрій своїм німецьким «братам», що переживали деякі труднощі зі створенням національної Великої ложі, але і стверджували, що Генеральні штати можуть служити «найвищим трибуналом для всієї масонської нації» (Бібліотека Великої Ложі, Гаага, Kloss MS 190^E 47). Подібно до того, як Генеральні штати наділяли кожну провінцію цієї країни широким суверенітетом, децентралізація влади у Великому Сході гарантувала кожній окремій ложі високий ступінь незалежності. Водночас, великий магістр Гааги барон Бутзелар запровадив «національні збори», у яких повинні були систематично брати участь усі голландські масони. Ритуал цих зборів був суворо регламентований: «брати» вишиковувалися

рядами; перший символізував законодавчий орган голландських провінцій – Staten van Holland; за ними йшли «брати», обрані представниками великого магістра; далі – офіцери усіх майстерень, інші «брати» і запрошені. «Брати» повинні були співати хором, символічно утверджуючи єдність ложі, а можливо, нехай неусвідомлено, і всієї нації. Як відомо, із другої половини XVIII ст. ріст націоналістичних настроїв спостерігався у всій Західній Європі.

Незважаючи на те, однією із найбільш характерних рис масонства залишався космополітизм. Майстерні регулярно приймали у себе гостей з усіх кінців західного світу і колоній, листувалися з іншими ложами. Водночас, на думку масонів, чесноти повинні були процвітати і винагороджуватися саме на національному полі. Просвітництво дало поштовх реформам у різних сферах життя, а викриття просвітителями надмірних привілеїв і корупції переконало верхи суспільства у необхідності поновлення управлінського апарата держави. У цьому сенсі масонські ложі (навіть ложі «суворого послуху») більшою мірою, ніж будь-які інші форми соціальних контактів XVIII сторіччя, служили школами управління, де кожен міг випробувати себе у політиці місцевого, а потенційно – і національного масштабу. Звичайно, були люди, які, говорячи про необхідність реформ, мали на увазі повернення до середньовічних порядків, але таких було небагато.

Суперництво масонів з державою за право управління нацією відобразили і документи французьких лож. У 1738 р. яковіт шевальє де Рамсей виголосив у Парижі промову, у якій стверджував, що масонство «намагається створити досконалу духовну націю». Текст цієї промови відразу став знаменитим: екземпляри з'явилися у Реймсі, Діжоні і Гаазі. У 1760-і роки

поліція Брюсселя конфіскувала в ательє одного гебрея-гравера чудовий зразок французької масонської символіки, що зображував «герб Франції, що освячував собою масонські атрибути» (AG Bruxelles, MS 1105, A 124). У 1770-і роки французькі ложі почали спробу створення певного центрального органу влади. Він мало нагадував парламенти чи інтендантські структури, що здійснювали владні повноваження на місцях. У силу обставин масонам довелося винаходити особливі форми організації управління на національному рівні. У 1774 р. нова паризька Ложа Великого Сходу заснувала національні збори, у рамках яких повинні були збиратися представники усієї нації, наділені правом голосу й обов'язком платити внески до Великого Сходу. Кілька років потому, у 1779 р. якийсь оратор у Греноблі підняв важливе питання: «Чи можливо діяти в інтересах загального блага через наші сучасні інститути влади, якщо форма правління така, що більшість людей змушені залишатися на тому місці, що їм відведено природою?» (Гренобль, MS Q50). Французька ложа Великого Сходу спробувала взяти на себе цю роль суспільного представництва в Парижі: з одного боку, щоб бути ближче до влади; з іншого боку – щоб розвіяти підозри, що згущалися навколо масонства. Окрім представницької асамблеї, Великий Схід заснував також громадські каси для допомоги нужденним «братам» і «сестрам».

Нове покоління масонів, що підросло у ложах, тяжіло до політичної діяльності і вірило у свою спроможність управляти державою. Це робило їх потенційно небезпечними, хоча більшість з цих людей не були ані бунтарями, ані республіканцями.

Прагнення брати участь в управлінні державою було властиве і жіночим ложах, що шири-

1 Ord. Mod. 2

Tutta la Colonna con Pila e Capitello alto Moduli 10.

Il fusto della Colonna alto Moduli 8 1/2.

ORD. ROMANO

19

КАМІНЬ ІЗ

збігнєв герберт

КАТЕДРАЛЬНОГО

С О Б О Р У

G

Потяг прибув на Північний вокзал близько півночі. Біля виходу мене зачепив якийсь чоловічок, пропонуючи готель. Але згаяти першу паризьку ніч у ліжку видалося мені блюзнірством. До того ж посередник був рудий, себто підозрілий. «*Il y a du louche dans cette affaire*» (1), – подумалося мені. Отож, поклавши валізу до камери схову та запасшись французько-польським словником і *Путівником по Європі* (видання II, переглянуте та доповнене Академічним Туристичним Клубом – Львів, 1909), я вирушив у місто.

Безцінна ота книга з батькової бібліотеки була для мене ключем до таємниць Парижа. Вона походила з тих часів, коли цим містом їздили омнібуси, запряжені трьома білими конями, газдував ще на рю де л'Естрапад польський пансіонат пані Пюро, а благочинну діяльність провадила заснована 1862 року *Інституція Шани і Хліба* на чолі з президентом Замойським. Про культуру путівник інформував стисло, але змістовно, а саме, що театрів багато, та ціни високі, і не варто ходити з дамами на гальорку. У розділі *Музеї і визначні пам'ятки* путівник найперше згадував *les egouts* (чи каналізацію), тим більше, що безкоштовні квитки видавалися у ратуші. Найбільше збуджувала уяву порада відвідати *La Morgue* біля храму Паризької Богоматері. «Тут виставлено тіла безіменних небіжчиків (їх тримають замороженими до трьох місяців)».

Я прямував Севастопольським бульваром, приголомшений рухом людей, транспорту і реклами. За усяку ціну я прагнув досягти Сени. Досвід провінціала підказував мені, що за рікою має бути тихіше. Я перейшов міст і опинився у Сіте. І дійсно, тут панували спокій і сутінки. Почався дощ. Оминувши Консьєржері,

похмуру будівлю, як з ілюстрації до Віктора Гюго, я опинився на площі віч-на-віч із освітленим катедральним собором Нотр-Дам. Саме тоді це і трапилося. Я уже знав, що не напишу праці про Поля Валері, і що, на превелике обурення моїх літературних колег, повернуся додому, не відаючи нічого про найпопулярнішого сьогодні французького поета.

Я оселився поблизу катедрального собору на острові св. Людовіка. Через кілька днів, скриставшись пільговими тижневими квитками, поїхав до Шартра. Тут моя доля аматора готики була вирішена. Відтоді я ловив кожну okazію, аби здійснити навіжений план – відвідати усі французькі катедральні собори. План, певна річ, так і не був втілений цілком, та я побачив найважливіші: у Санлісі, Турі, Нуайоні, Лані, Ліоні, Шалоні-на-Марні, Реймсі, Руані, Бове, Ам'єні, Буржі. Після цих мандрівок я повертався до Парижа, наче з гір, і поринав у книги в бібліотеці на пагорбі св. Женев'єви. Спочатку шукав простих формул, які пояснювали б усю готику. Те, що є в ній водночас конструкцією, символом і метафізикою. Але обережні учені не давали однозначної відповіді.

Задум цього нарису прийшов до мене у Шартрі, коли я стояв на кам'яному ганку т.зв. *Clocher Neuf* (2). Угорі текли хмари, створюючи враження польоту. Під ногами у мене лежав могутній, порослий мохом блок пісковика з вирізьбленою стрілкою – знаком будівничого. То може варто, замість писати про вітражі, що модулюють світло, як грегоріанський спів модулював тишу, чи про таємничих химер, замислених над безоднею віків, та поміркувати, як цей камінь потрапив на таку височину. А отже – про робітників-будівничих, мулярів і архітекторів, але не про те, що діялося в їхніх душах, коли вони споруджували собор, а про те, яких вони

уживали матеріалів, знарядь і пристроїв, а також скільки заробляли. Намір скромний, ніби бухгалтер писатиме про готику, але середньовіччя навчає також і скромности.

Століттями готичний стиль ганьбили та принажиували як, напевне, жоден із великих стилів у історії мистецтва. Критики обстрілювали його глузливими словами, як наполеонівські солдати обличчя сфінкса. Класикам їжилися перуки при вигляді цих шалених будівель. «Повсюди повно вікон, розет та шпилів, каміння виглядає наче витинанка з картону; усе дірчасте, усе висить у повітрі».

А втім, справа не скінчилася словесною полемікою. Не лише Наполеон III з легким серцем зруйнував у самому тільки Парижі кількадесят готичних храмів. Проекти варварських демонтажів з'являються уже від початку XIX століття. Вони означені єдиним клопотом – як позбутися «тих шедеврів несмаку» якнайменшим коштом. У XVIII столітті було зруйновано один із найкрасивіших катедральних соборів – храм св. Никозія, катедральний собор у Камбре і ще декілька інших. Не було жалю до «стилю готів», що «керувався примхою, позбавленою будь-якої шляхетности, й труїв красні мистецтва», – як прорік енциклопедист шевальє де Жокур.

Мільйони, мільйони тонн каміння. Упродовж трьох століть, від XI до XIV, у Франції було видобуто цього матеріалу більше, ніж у стародавньому Єгипті, країні циклопічних будівель. Вісімдесят катедральних соборів і п'ятсот великих храмів, збудованих у ті часи, зібрані до купи, склали б рукотворне гірське пасмо.

В одній книзі я бачив малюнок із зображенням фасаду грецької святині, вписаного у фасад катедрального собору. З нього можна зробити висновок: багато споруд Акрополю вмістилися б, як у валізі, всередині таких храмів,

як в Ам'єні чи Реймсі. Однак, з цього порівняння мало що випливає, у всякому разі нічого, що свідчило б про функцію сакральних будівель за тих різних часів. Античний *templum* був домом Божим, у той час, як катедральний собор була домом віруючих. Безсмертних завжди менше, ніж їх вірних.

Площа великих катедральних соборів налічує від чотирьох до п'яти тисяч квадратних метрів, на такій поверхні з певністю можна було б умістити мешканців усього міста разом із прочанами. Грандіозний замір потребував гігантських грошових витрат, тому почнемо від фінансів.

*

Жодні архівні матеріали не дають підстав для висновку, що хтось завчасу готував попередні розрахунки і кошториси для цієї величезної праці. У середньовічній бухгалтерії зобов'язував романтичний принцип – міряти сили намірами. А втім, спершу, завдяки колосальному запалові віруючих, для яких катедральний собор був також і справою місцевого патріотизму, – грошей було доста, пізніше траплялося по-різному.

Цим пояснюється той факт, що так небагато катедральних соборів витримані в одному стилі, збудовані єдиним поривом. І ще одне. Кошти будови перевищували засоби, якими могла диспонувати одна особа, бодай навіть і суверен. Прагнучи забезпечити сталість надходжень, у XIII столітті папи зажадали, аби чверть прибутків кожного храму була призначена на справу спорудження нових соборів. Однак, цього припису дотримувалися не надто ретельно. Отож, платили суверени, як наприклад Ян Чеський, який переказував надходження з королівських копалень срібла. Міські комуни не пасли задніх. В Орвієто 1292 року було укладено перелік

міщан і, відповідно до статків, визначено податки на споруджуваний храм *Il Duomo*. Зберігся також цікавий реєстр офіродавців на будову міланського катедрального собору, яким охоплено усі професії і суспільні верстви, включно з куртизанками. Дарунки часто надходили натурою, скажімо королева Кіпру подарувала одному з італійських соборів прекрасну золототкану матерію. Гарячка пожертв призводила також до родинних конфліктів. Ось якийсь італійський міщанин просить повернути золоті гудзики, що їх його дружина офірувала на будову. Одразу біля дверей храму відчиняються великі крамниці, де можна придбати усе, що подарували віруючі – від дорогих самоцвітів до курей.

Збирачі пожертв мандрують далекими краями, аби здобути кошти для продовження робіт. Коли цистерціанці розпочали споруджувати абатство у Сільвані, вони звернулися за допомогою до константинопольського імператора, короля Сицилії, князя Шампанського. Водночас віруючі об'єднувалися у братства з метою матеріально допомагати розпочатим будовам. Ці братства були найрізноманітнішими, але напевне наймальовничішим – *братство гравців у кеглі* з Ксантену (принаймні так можна приблизно перекласти *confrerie des joueurs de boule*). Братчиками, проте, не був аби-хто, бо гравці у кеглі мали поміж себе єпископа. Не можна також оминати

прибутків від продажу духовних цінностей. Себто відпущень гріхів. Храміві Колегії св. Віктора в Ксантені вони покрили 1487 року третину видатків. Але здобуття права відпущення гріхів не було безкоштовним. Міланці 1397 року придбали *unam bonam indulgentiam* (3) від папи за 500 флоринів.

Збирання пожертв, зокрема коли воно відбувалося далеко від місця побудови, супроводжувалося неодмінними подорожами з реліквіями, що для кожного відвідуваного міста було великим святом. Мініатюри змальовують усе докладно: вулицю простує похід з реліквіями поміж натовпами укляклих віруючих. Недужі простягають руки, матері з дітьми проштовхуються, аби торкнутися чуда.

Церква протестувала проти культу святих предметів задовго до того, як його почав висміювати Бокаччо. Латеранський собор 1216 року заборонив ушанування реліквій без спеціального дозволу. Однак, можна тільки дивуватися величезній ініціативі і відвазі збирачів пожертв. От, скажімо, 1112 року, після пожежі, що сильно ушкодила катедральний собор у Лані, сім каноніків забирають врятовані реліквії, а саме – клопоть сорочки Матері Божої, шматок губки, з якої поїли Христа на хресті, і тріски хреста. Після процесій у кількох французьких містах прочани повертаються з коштами, які видаються їм достатніми, аби закінчити будову. На жаль, зібрані гроші швидко розхо-

дяться, і треба виряджати нову мандрівку. Її перебіг міг би стати сюжетом захоплюючої історичної повісти: є там і подорож морем, і грабіжники, і злодії, і пірати, і підступні фламандські сукнороби. Після семи місяців поневірянь і пригод побожні мандрівники щасливо повертаються, та ще й із сумою, яка дає змогу менш, ніж за рік завершити катедральний собор. Не завжди, однак, вдавалося так щасливо розв'язати проблему врівноваження надходжень і видатків. У рапортах про хід будови часто читаємо меланхолійні сентенції: «На будові нічого не діється. Брак грошей».

*

Другою серйозною проблемою, яка постала перед будівничими катедральних соборів, була справа транспортування. Засоби пересування не змінилися від стародавніх часів, отож розраховувати можна було лише на водні шляхи і вози, запряжені мулами і кіньми. Коли каменеламня розташовувалася за кільканадцять кілометрів від місця будови, як це було, скажімо, у Шартрі, одна упряж щоденно довозила невелику частку, тисячу п'ятсот кілограмів каменю, тобто близько одного кубічного метра.

Французьке прислів'я стверджує: «Зруйнований замок – це наполовину збудований замок». Немало каменів готичних катедральних соборів походить з оборонних мурів і споруд часів Римської імперії. Щоби спорудити величезний храм св. Альбана, було розібрано рештки старовинного міста Веруламіума. Прикладів можна навести безліч. Хроніки повідомляють про випадки чудесних відкриттів нових покладів каменю, як, скажімо, у Понтуазі, звідки постачалася будова Сен-Дені. Але таке траплялося нечасто. Райном, Роною, Арном плили античні колони, капітелі, блоки рожевого і білого мар-

муру. Горда і могутня Венеція посилала свої вітрильники на пошуки будівельних матеріалів для базиліки св. Марка аж на Сицилію, до Афін, Константинополя, Малої Азії, навіть Африки.

Якими були транспортні витрати? Якщо матеріал походив із місцевостей, віддалених на кількадесят, або більше, кілометрів, його ціна зростала у чотири чи п'ять разів. У каменеламнях Кана за міру каменю платили один фунт шість шилінгів вісім пенсів. Коли він опинявся на будівельному майданчику катедрального собору Норвіча, ціна міри уже складала чотири фунти вісім шилінгів вісім пенсів. Підраховано, що загальна вартість багатьох храмів могла би зменшитися наполовину, коли б не тягар фрахту. Отож, руйнування давніх споруд не було сліпим вандалізмом, а жорстокою економічною необхідністю. Дуже швидко стало зрозуміло, що єдиний ефективний засіб зменшити кошти перевезень – ще в каменеламнях надавати матеріалові такої форми, аби він міг помандрувати на будівельний майданчик у якості готового продукту, легшого від необроблених блоків сирцю. Тоді каменотесів і майстрів відправили до каменоламень, де вони працювали під наглядом архітектора. Ця щоразу ширша практика навіть призводить до виникнення в Англії підприємств, які постачали готові елементи, між ними й різьблені.

Неможливо оминати оригінального засобу транспортування, який не зустрічається, здається, ніде, поза середньовіччям. Йдеться про плечі та спини добровільно зголошених віруючих. Перед тим, як вирушити до відомого собору св. Якова у Компостелло, що у місцевості Тріакастелла, кожен прочанин отримував шматок вапняку, який треба було донести до Кастанеда, де були печі. Часто цитують лист абата Емона з Шартра, написаний 1145 року,

в якому описується юрба жінок і чоловіків усіх станів (критично налаштованим коментаторам це видається гіперboloю), що тягнули вози, повні «вина, пшениці, каменю, дерева й інших речей, необхідних для життя і побудови храму». Тисячі осіб простували у повній тиші. Досягнувши мети, вони співали гімни і каялися у гріхах. Численні літературні тексти доповнюють картину праці віруючих. Під час побудови катедрального собору у Везле Берта, дружина герцога Жіро де Русільйона, вночі покидає подружнє ложе. Герцог, сповнений підозр, іде за нею слідом:

*Et voit venir de loign la dame et ses ancelles
Et de ses plus privées pucelles damoiselles,
Qui venoient tout chargée de sablon
et d'arene
Si qu'elles ne povoient monter fort qu'à
grant peine (4).*

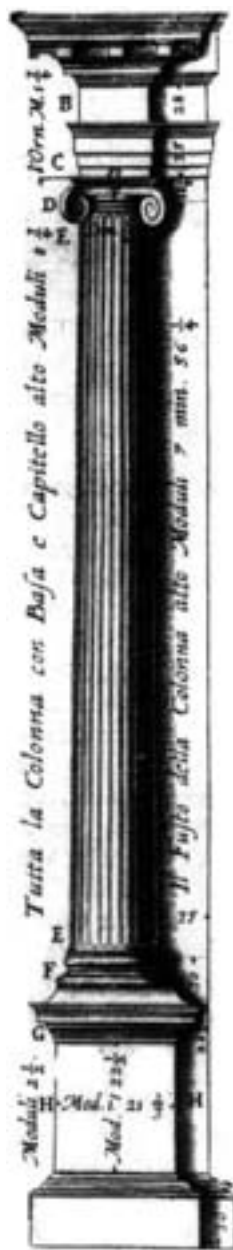
Треба, однак, скептично ставитися до таких історій. Вони, напевне, правдиво відтворюють настрій, суспільне тло і атмосферу чуда, в якій тривало спорудження великих катедральних соборів. Але чи мало це серйозний вплив на успіхи будівництва? Обережні дослідники висловлюють поважні сумніви. Посполите рушення охоплених найщирішим ентузіазмом віруючих мабуть не було вирішальним чинником цієї великої архітектурної баталії.

Невичерпним джерелом інформації про те, що діється з матеріалом, коли він уже опинився на будівельному

майданчику, є не стільки записи хроністів, скільки вітражі, мініатюри і ритини. Особливо цінні й численні вказівки подають улюблені за часів середньовіччя інтерпретації теми Вавилонської вежі.

Каміння і розчин робітники носили на плечах чи підтягували простими механізмами, заснованими на принципі блоків. Застосовувані у старовину великі дерев'яні помости, сперті на землю, і споруджувані поверхами конструкції не могли бути вжиті через густу забудову навколо соборів. Риштування не досягали фундаменту будови і нагадували ластів'ячі гнізда, підвішені на запаморочливій височині. На верхів'ї споруджуваних мурів бовваніли «журавлі» й примітивні підіймачі. Линву, якою прив'язували каміння, намотували внизу на барабан, як сьогодні у сільських колодязях. Вживали також великі кола, які приводили в рух ноги робітників. Храми Ельзасу та англійські катедральні собори володіють збірками цих простих механізмів. Судячи з усього, упродовж середніх віків не було винайдене щось, що дозволяло б не лише замінити, але бодай полегшити зусилля людських м'язів. Готичні катедральні собори є достоту рукотворними.

Набір знарядь вельми простий: пила для краєння блоків пісковіку, різноманітні молоти з тупими і гострими кінцями, кельні, знаряддя для обмірів, екер, кутник, висок. Суперечливим є питання про те, коли з'являється долото з широким гострим різцем, можливо тільки у XIV столітті. Знаряддя

ORDINE IONICO

будівничих катедральних соборів не надто відрізняються від знарядь творців Акрополю.

Однак не це гальмувало темпи будови. Фінанси і транспорт (*lenta convectio columnarum*)(5) – ось найвразливіші точки амбітних починань. Побудова собору у Шартрі тривала п'ятдесят років, у Ам'єні – шістдесят, у Буржі – сто. Сливе жоден із готичних катедральних соборів не був добудований за життя тих, кому наснилися вежі до хмар.

*

Видатний бельгійський медієвіст Анрі Пірен запропонував аналогію між динамікою суспільства XI–XII століть у Європі і тим, що діялося у середині XIX століття в Америці. Побудова велетенських готичних катедральних соборів була б неможлива без розвитку міст і змін у господарській структурі. Земля перестає бути єдиним джерелом багатства, зростає вартість рухомого майна, розквітає торгівля, виникають банки.

Церква лихим оком позирала на тих, хто не фізичною працею, не з рації свого походження, а інтелігентними махінаціями доробився до значних маєтків. Тим останнім не залишалося нічого іншого, як офірувати дещицю прибутків на високу мету. Хоча це, напевне, лише частина правди, але можна ризикнути стверджувати, що то з нечистого сумління новонародженої буржуазії вирости готичні собори.

Ті споруди становили предмет гордості й були помітним здалеку символом могутності. А також місцем цілком світської діяльності і зустрічей. Середньовічна людина почувала себе у храмі, наче удома. Нерідко вона там їла, спала, розмовляла, не стишуючи голосу. Оскільки не було лав, храмом вільно прогулювалися і охоче ховалися у ньому від негоди.

Церковні заборони проведення світських зібрань у храмах вказують на те, що це була, певно, доволі поширена практика. Доказом того є ще одна особливість – у багатьох містах, де були катедральні собори, не будували ратуші. Вітражі не лише оспівували життя святих, але, якщо можна порівняти велике з малим, виконували функції неонових реклам гутників, теслів і шевців. Адже відомо, яка запекла боротьба точилася за найвигідніше розташування фундованих вітражів. Найвигідніше – означає найближче до очей потенційного клієнта.

Дивна і незрозуміла річ, але королі і князі відіграли вельми скромну роль у спорудженні катедральних соборів, особливо якщо йдеться про ступінь особистої причетності до справи. Поза святинями суто королівськими, як от Сен-Шапель чи лондонський Вестмінстер, роль суверенів обмежувалася до грошових дотацій, поодиноких візитів на будову та надання час від часу придворного архітектора для експертизи. Та й усе.

Постійну турботу про перебіг і долю будівництва виявляли в Англії, Франції, Німеччині – абати і єпископи, тимчасом у Італії – міські комуни. Абат Сюге – зразок і символ тих, хто усю свою енергію, час і талант віддавали соборам. Можна собі виразно уявити, як сперечається він із золотарями і малярами, усталою іконографію вітражів, спинається ристованнями, керує походами дроворубів до найближчого лісу у пошуках достатньо великих і міцних дерев. Завдяки йому будова Сен-Дені тривала три роки і три місяці, що було рекордом швидкості будівництва, не побитим за багато віків. Такими ж заступниками були: для Нотр-Дам – Сюллі, для Ам'єна – єпископ Еврар де Фуйї, Готьє де Мортань – для Оксера.

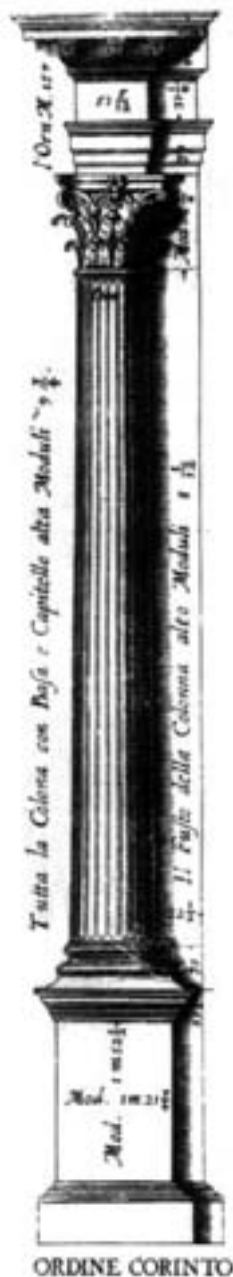
Але навіть найбільшої енергії та ентузіазму однієї людини бракує, аби забезпечити чималим підприємствам безперервний нагляд. Тому виникають установи, видозміни інституцій, порізного іменовані у різних країнах: *fabrique, oeuvre, werk, work, opera*. Вони опікуються усією складною машиною розпоряджень і рахунків, керують фінансами, наймають мистців і робітників, дотримуються планів. Капітула делегує одного чи кількох священиків, які відтоді іменуються *custos fabricae, magister fabricae, magister operis*. Вони не є, однак, як можна гадати, засновуючись на цих назвах, технічними працівниками, радше адміністраторами. Утім і сама адміністрація підпадає поділові та спеціалізації. У Франції *la fabrique* займаються фінансами, *l'oeuvre* – справами будівництва у вужчому розумінні слова. З часом ці нові адміністративні організми здобувають значну автономію, найбільшу в Італії, де вирішальну роль у справі спорудження катедральних соборів відіграють комуни.

*

Пригляньмося до людей, які працюють на будові. Це – невелике, з власною ієрархією суспільство. Унизу соціальної драбини бачимо робітників, яких мініатюри зображають, коли вони піднімаються драбинами, тягнучи каміння і розчин ношами, чи терпляче обертають колеса підйомників. Робітників найчастіше рекрутува-

ли із числа селян-утікачів, синів багатітних селянських родин, що вирушали до міста у пошуках хліба і свободи. Некваліфіковані, вони отримували найважчу роботу: копання фундаментів, бувало на глибину до десяти метрів, і переміщення матеріалів. Але їх, особливо молодих, моторних, зігрівала надія, що певного дня хтось інший перейме їхні чималі ноші, а вони на вершку будівлі будуть укладати каміння. Матеріальне заохочення відіграло тут поважну роль. Носій каміння, копач заробляли щоденно сім динарів, муляр – двадцять два динари.

Чи треба дивуватися, що надзвичайно привітно на будові ставилися до тих, хто добровільно зголошувався на роботу, як широко відомий Рено де Монтобан, який у важкій праці шукав спокути за вчинені гріхи. *Chanson de geste des quatre fils Aymon* (6) розповідає про нього: коли робітники ввечері отримували свою денну платню, Рено взяв лише один динар. І не подумайте, що він працював погано, навпаки, тягав за трьох, так, що мулярі сварилися між собою за те, кому він допомагати-ме. Рено прозвали «робітником святого Петра», але через вісім днів колеги по праці у розпачі вдарили його важким молотом у потилицю, а тіло викинули да Райну. Важливий висновок, який впливає з цієї кривавої повісті – число некваліфікованих робітників було значним, а боротьба за місце праці – безоглядною. Співвідношення кількості кваліфікованих і некваліфікованих складало один до трьох, один

до чотирьох, ба навіть більше. Абати з Резе ремствують на тих, хто приходить на будову не з побожності, а через жадобу заробітків, *par l'amour de la paie*(7), що нас, в свою чергу, ди- вує менше.

Назовні виглядає, що поміж групами робіт- ників і майстрів існувала прірва, але так не було. Бо готичні собори, ті величні імпровіза- ції, вимагали чогось на зразок органічного зв'язку усіх зайнятих на будові. Це зумовлюва- лося навіть самим характером матеріалу. Тесаний унизу каменярами камінь повинен був потрапити на точно окреслене місце, бо не був взаємозамінним елементом, як-от цегла. Напев- не тому у відомостях про платню, складених господарським методом, а не відповідно до розміру ставки, виразно вимальовуються тру- дові колективи. Одразу під рядком майстра- будівничого – рядки помічників, званих *valets, compagnons, serviteurs*. Обов'язком останніх навіть було навчатися ремесла. Хоча б такого простого, як вимішування розчину. У переліку ремесел, укладеному Стефаном Буайо, фігуру- ють також гіпсувачі.

Вишу групу складають будівельники і всіля- ких гатунків майстри, які працюють з деревом, каменем, оловом, металом. Це й є, власне, зод- чі. Будівничим належить відповідальна функ- ція кладки каміння, що найкраще відобража- ють англійські терміни *setter, layer*. Від них за- лежить, чи арка витримає тиск склепіння, чи замок не розкришиться. Мініатюри зобража- ють їх на вершку будівлі з кельнею, рівнем і олов'яною ливною для виміру вертикалі. Імена цих людей зникають з реєстру виплат узимку, коли вони полишають будову, прикрив- ши верхів'я муру соломою і хмизом, аби захис- тити його від холоду й вологи.

Натомість мало, або майже нічого, ми не знаємо про тих, хто працював у каменеламнях. Їхні імена згадуються дуже рідко, оминає цих людей і детальний статут Стефана Буайо. Їм погано платили, вони працювали у найважчих умовах. То були анонімні солдати хрестового походу катедральних соборів. Але без тих, хто працював у вологих і темних підземеллях, без тих, хто викував негативи соборів у скелі, не можна було б і мріяти про те, що було створене на подив людським очам.

Праця каменярів експлуатувалася найчасті- ше іще до початку копання фундаментів. Труд- лися вони групами числом у вісім осіб під ору- дою майстра, який заробляв значно більше від робітників, а поза тим отримував винагороду за кожну штуку каменю. Темпи роботи повинні були бути високими, про це свідчить повідом- лення, яке стосується каменоламень цистер- ціанського абатства у Королівській Долині, Чешир. Упродовж трьох років там було видобу- то тридцять п'ять тонн каміння, щочверть годи- ни звідтіля вирушав навантажений віз.

*

Волтер де Черефорд, управитель робіт у Ко- ролівській Долині, 1277 року задумав вибуду- вати повітку для мулярів. Він, напевне, не сподівався, що ця споруда, звана по-французьки «ложею», зробить блискучу політичну кар'єру. Початок, однак, був вельми прозаїчним і при- земленим. Йшлося про те, аби забезпечити майстрам, що обтесують каміння і готують еле- менти різьби, місце, де б вони могли попоїсти, а також сховатися від спеки і холоду. Звичайно, там ніхто не мешкав. Натомість, певна річ, повітка (відомо, що на спорудження тієї першої пішло тисячу чотириста дощок, а отже була вона, швидше за все, невелика і зовсім просто

влаштована всередині) стала місцем фахових дискусій. Існує також документ, де розповідається про збройне втручання єпископської поліції, яка змушена була у ложі заспокоювати темпераментних мулярів, що сперечалися поміж собою. Діялося це не у Англії, а у Франції, на будові катедрального собору Нотр-Дам, бо звичай побудови лож швидко поширився на інші країни.

«Ложа», чи по-нашому «повітка», зображена на образі св. Варвари, заступниці будівничих (картина пензля Ван Ейка), виглядає біля величної святині кліткою для птахів. Самозрозуміло, тут могло вміститися щонайбільше двісті ремісників. А вони були справді мандрівними птахами. Часи ж бо безпаспортні, тож майстри часто перетинали канал Ла-Манш, переправлялися через Райн, навіть мандрували з хрестоносцями до Палестини. Іноді їх забирав із собою архітектор, як от Етьєн де Боной, коли поїхав до Упсали будувати катедральний собор. Майстри подорожували, шукаючи не пригод, а ліпших умов праці. Іноді це була втеча від примусової праці, що стосується переважно Англії, де за допомогою шерифів король провадив примусовий набір каменярьських майстрів і будівничих, потрібних йому для спорудження замків, розташованих бувало за сотні кілометрів від місця помешкання майстрів. І то на необмежений час. Будівничі ж катедральних соборів були вільними ремісниками.

Майстри, які працювали з каменем, гуртом іменувалися по-французьки *taibleurs de pierre*, що стосувалося як тих, хто тесав кам'яні блоки, так і тих, хто виготовляв розети, арку склепіння, а навіть скульптури. Однією з таємниць готичної архітектури і явищем для нас незбагненим є потрактування останніх не як митців, а як розчинених у масі анонімних каменярів. Індивідуальність скульпторів стримували віжки архітектора й теолога. Нікейський собор 787 року постановив: мистецтво є справою митця, але композиція (зараз би сказали – зміст твору) належить до Отців. Це рішення не було порожньою декларацією, оскільки 1306 року скульптор Тідеман був змушений забрати з лондонського собору фігуру Христа власної роботи, визнану незгідною з традицією, а на додачу повернути гроші, взяті за роботу.

Термінологія, вживана для означення окремих ремісників, убога і доволі неточна. Вона нерідко заснована не на функції, а на певних реаліях. Скажімо, англійський термін *hard hewers* окреслював ремісників, які працювали з «твердим каменем» як-от, наприклад, із околиць графства Кент, на противагу до тих, що обтесували делікатний камінь, який добре надається до різьби; останніх називали *freestone masons* (пізніше вживалося скорочення *freemason*, від якого походить французьке слово *franc-maçon*, невідоме, однак, у середньовіччі, воно вживається щодо виниклого у XVI столітті спекулятивного мулярства). Коли встати перед королівським порталом у Шартрі, легко помітити,

що скульптури виконані з іншого гатунку каменю, більш дрібнозернистого, ніж мур.

Робочий день регулювався сонячним годинником. Отож, починався він на світанку, а закінчувалася із присмерком. Англійські будівничі, як це випливає з документів другої половини XVI століття, мали узимку годинну обідню перерву та п'ятнадцятихвилинну паузу пополуноді. Влітку ж – година для обіду і дві перерви по тридцять хвилин кожна. Узимку працювали вісім-десять годин, влітку – дванадцять. Святкових днів було п'ятдесят, з урахуванням неділей це давало близько 250 днів ефективної роботи.

Для залучення кваліфікованих працівників фахівцям надавали помешкання на заїжджих дворах. Досить пізно, лише у XVI столітті, в Англії поблизу Ітона з'являється перший готель для майстрів, *hospicium lathomorum* (8), та ще й із кухнею.

Ставки платні були доволі різні. Кноп і Джонс нарахували у Карнаванні упродовж 1278-1280 років аж сімдесят різних ставок для будівничих. Некваліфікованим робітникам щоденна платня видавалася увечері. Натомість фахівці отримували належне їм у суботу.

Скільки заробляли? Питання важке, бо нам добре відомо, як легко скласти помилкові індекси, які чорне видадуть за біле, покажуть, що нам добре чи було краще, чи десь там краще, ніж у нас. Справа ускладнюється, коли у гру вступає давноминула епоха. Поняття прожиткового мінімуму є надміру відносним. На сумлінні французького дослідника П'єра де Коломб'є, якого важко запідозрити в упередженості, залишимо твердження, що матеріальні умови робітників доби середньовіччя були кращі, ніж робітників кінця XIX століття. Треба додати, що це стосується, напевне, фахівців, а не тих, хто видовбував темні штрихи у каменелам-

нях. Бесель доводить на підставі докладних розрахунків, що муляр, аби купити триста шістьдесять кілограмів пшениці, мусів працювати у XVI столітті дванадцять днів, у 1500 році – двадцять днів, у 1882 році – двадцять два дні.

Є ще переконливіший показник, а саме – порівняння заробітку лондонського муляра, якого харчували на будові, і того, хто харчувався поза будовою. Отож, перший отримував на третину менше, ніж другий. А вже у XVI столітті – наполовину менше. Сучасні дослідження бюджету робітничої родини доводять, що на їжу витрачається значно більше, ніж третина доходів.

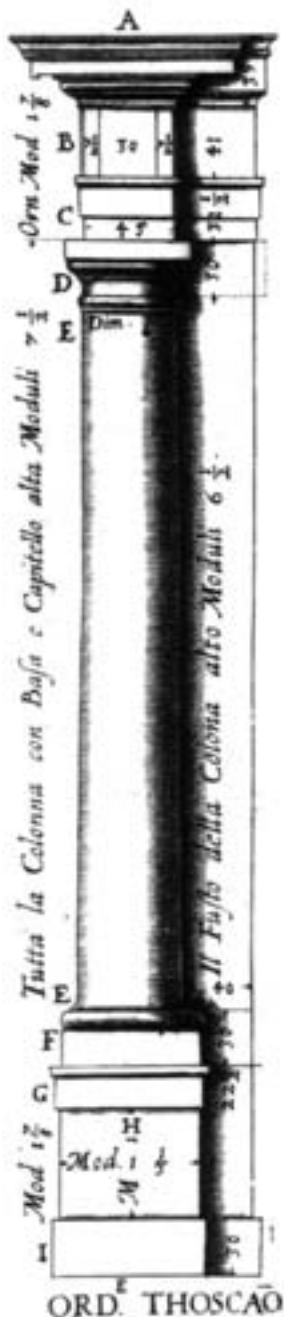
Тільки окремі нечисленні записи дають змогу ближче роздивитися стосунки, що панували між роботодавцем і найманим робітником. У XII столітті трапився страйк на будові монастиря в Обазін. Отож, робітники не могли стерпіти довгого утримання від м'яса, купили вепра, закололи, частину з'їли, а решту сховали. Абат Стедан знайшов заховане м'ясо і наказав його викинути.

Наступного дня робітники відмовилися працювати, навіть ображали абата. Той, у свою чергу, сказав, що знайде працівників, які зможуть тамувати тілесні жадання і збудують дім Божий ліпше, ніж збунтовані. Усе закінчилося каяттям повсталого колективу. У Сієні, натомість, упродовж тридцяти років тягнулася справа з вином, що його будівничі катедрального собору хотіли отримувати під час роботи з винниць управи. Вони пояснювали це цілком розумно, кажучи, що не бажають витрачати часу і відриватися від праці, аби зволожити горло. Врешті управа будови поступилася робітникам і тим задовільнила слушні людські жадання.

*

Середньовічні перекази виводять будівничих катедральних соборів від будівничих храму Соломона. Почесна, але водночас містична, генеалогія. Так само і у сучасних літературних творах особа середньовічного архітектора оточена аурою таємниці. Він – напівмаг, напівалхімік, астроном хрестовидних склепінь, загадкова особа, що приходить здалеку, володіє езотеричним знанням про досконалі пропорції й пильно береже таємницю конструкції. Насправді ж початки цієї професії були вельми скромними, архітектор губився в юрбі анонімних майстрів. Уже саме окреслення архітектора у середньовічних текстах надміру хистке і багатозначне, що свідчить про його доволі невизначене становище і функції на будові. Найчастіше ним був муляр чи каменяр, який працював фізично так само, як і інші мулярі чи каменярі. Часто роль архітектора виконував опікун будови, абат чи єпископ, людина освічена та бувала, знавець далеких країн, що мало особливу вагу, бо нерідко катедральні собори були копією уже існуючих відомих святинь.

Роль архітектора уточнюється, його значення зростає, так би мовити, одночасно із зростанням великих готичних соборів. Становище і повага до цієї професії усталюються приблизно у середині XIII століття. Але саме тоді ми натрапля-

ємо на текст, над яким зі здивуванням розводимо руками. Мораліст і проповідник Нікола де Б'яр обурено говорить: «Стало звичаєм, що на значних будовах є майстер, який на словах керує працею, і дуже рідко, або й взагалі ніколи, не докладає рук до роботи; незважаючи на це, він отримує вищу платню, аніж інші». Далі не без погорди розповідається, що одягнений у рукавички і озброєний паличкою, той наказує: «Так і оттак маєш тесати цей камінь», – сам, однак, не працює. «Подібно до багатьох сучасних прелатів», – додає Нікола де Б'яр, аби посилити міру осуду.

Процитований текст виразно показує, що емансипація нової професії не була легкою. Архітектуру не вивчали в університеті. Поряд із досвідченими ремісниками траплялися тоді й аматори, що зміцнювали авторитет професії, як от славетний Перро, «який із поганого лікаря став добрим архітектором», чи Врен – математик і астроном, або Фанбрух, за фахом комедіограф. Але вони були, принаймні, як би ми це окреслили сьогодні, інтелектуалами. А траплялися також і прості люди (про це згадує Піч), скажімо, сільський будівельник, до того ж неписьменний, що збудував на Мальті велику церкву з куполом. Монаші ордени також працювали за цим фахом. За доби середньовіччя монахи-цистерціанці мали репутацію добрих зодчих, це навіть стало причиною суперечки

між папою та Фрідріхом II. Останній змушував цистерціанців будувати свої палаци.

Архітектурі не знайшлося місця серед вільних мистецтв. Без сумніву, це дошкуляло архітекторам, які намагалися компенсувати таку несправедливість узурпацією університетських титулів *magister cementatorum*, *magister lapidorum*. Відомо, що цей факт викликав протести паризької колегії адвокатів, яка не погоджувалася на побратимство з будівничими. (Бідні юристи. Що залилося від їхньої казуїстики, поза тим, що вона є вдячним предметом комедій).

Але верхом усього є напис на намогильному камені П'єра де Монреала, архітектора св. Людовіка, творця Сен-Шапель. У цій інскрипції він названий не лише досконалим цвітом добрих звичаїв, там також з'являється пізніше ніколи вже не подибуваний титул *docteur ès pierres* (9). Однак, то був апогей індивідуальної кар'єри, який не повинен заступати скромних початків.

Ким є для нас архітектор? Особою, що креслить плани. Чи збереглися плани середньовічних соборів? Лише від середини XIII століття. З того періоду походить безцінний альбом Віяра де Оннекура, про який невдовзі піде мова. Щоправда, зберігся проєкт абатства Сен-Гал з IX століття і план розподілу води для Кентерберійського абатства з XII століття, але важко ці ескізи назвати проєктами через їхню наївну перспективу, яка нагадує дитячі малюнки. Брак головного джерела для вивчення історії архітектури можна легко витлумачити високою ціною на пергамент. Також можливо, що плани креслили на інших, менш тривких, важчих для збереження матеріалах. А може, то наше чергове блюзнірство на адресу будівничих соборів, таке, як і згадуваний раніше брак кошторисів – ескіз починання яснів у головах ініціаторів надивовижу виразно.

Підприємства для побудови катедральних соборів у Страсбурі, Кьольні, Орвієто, у Відні, Флоренції та Сієні заздрісно стерегли численні проєкти, які з'явилися упродовж XIV-XV століть. У ті часи виникають *tracing*, *houses*, *chambres aux traits* – невеликі, керовані архітектором, сказати б по-сучасному, креслярські групи. Пергамент подешевшав, техніка рисунку удосконалилася, але, незважаючи на це, важко відтворити історію побудови на підставі цих матеріалів. Бо найчастіше рисували плани основи і фасаду, і майже ніколи – цілісність. До того ж, ніхто не переймався докладністю і дотриманням мірила. Таким чином, готувалися своєрідні підсумкові резюме, а не докладні технічні рисунки для виконавців. Це ж стосується моделей, зроблених з воску чи дерева, покритого гіпсом, що їх на образах тримають святі та фундатори. Усі вони були засобом порозуміння поміж архітектором і офіродавцем будови, а не між проєктантом і підрядником.

На щастя, зберігся, однак, документ, який дає змогу зазирнути у майстерню архітектора докладніше і глибше, ніж усі решта збережених переказів і планів. Це перший і єдиний відомий нам середньовічний підручник архітектури, мала енциклопедія знань про будівництво, а водночас зошит для нотаток і рисунків, практичних порад і винаходів. Йдеться про альбом Віяра де Оннекура. На жаль, тридцять три аркуші пергаменту, які дійшли до наших днів, складають лише половину твору. Бракує цілого розділу, присвяченого дерев'яним конструкціям і теслярству, що для будівничих соборів мало капітальне значення. Незважаючи на це, матеріал, уміщений у цьому путівнику архітектора, аж вихлюпується за межі карток зшитка.

Чого там тільки нема? І механіка, і геометрія, і практична тригонометрія, ескізи соборів,

рисунки звірів, людей, орнаментів і архітектурних деталей. Віяр, уродженець невеликого пікардійського села Оннекур, був особою захланної допитливості. Він багато подорожував, бачив немало готичних соборів у Мо, Лані, Шартрі, Реймсі, бував у Німеччині та Швейцарії, дійшов навіть до Угорщини – і повсюди малював і занотовував цікаві для нього речі: плани хорів, коника-цвіркуна, розету, лева, людське обличчя, яке виринає з візерунку листа, зняття з хреста, акти, постаті в русі. Одні малюнки схематичні, уписані у прямокутники чи трикутники, ніби Віяр водив різцем скульптора. Інші, як-от постать уклія, дивують коштовним декором і досконалістю відтворення драперій. Його також цікавили винаходи: пила, що ріже у воді, коло, яке саме обертається (вічна мрія про *perpetuum mobile*), а також, як кажуть американці, *gadgets* – яким чином сконструювати ангела, що пальцем завше показує у бік сонця; як зробити, щоб різьблений орел повертав голову у напрямку священика, коли той читає Євангелію; а то ще спритний механізм для відігрівання рук єпископа під час довгої меси.

Романісти зображають середньовічних архітекторів сектою, яка ревно стереже свої секрети. Якби ці таємниці були справді важливими, то мусили б стосуватися точних знань. Отож, коли ми приймемо таку тезу, архітектори виявляться єдиними людьми середньовіччя, які знали властивості геометричних фігур і засади опору матеріалів, а також основні правила механіки. Зошит Віяра промовчує цю тему. Він є збіркою

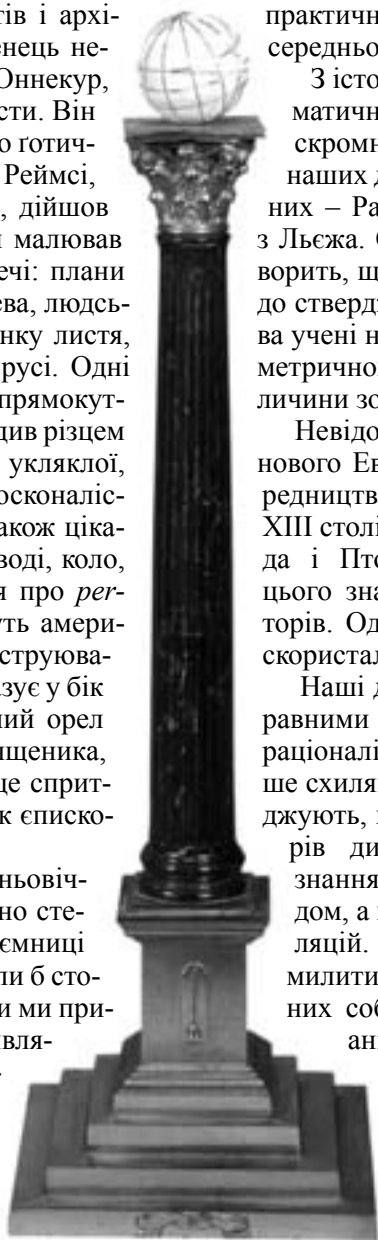
практичних приписів, кухарською книгою середньовічного архітектора.

З історії науки відомо, що рівень математичних знань середньовіччя був скромним. Від середини XI століття до наших днів дійшло листування двох учених – Рагімбольда з Кьольна і Радольфа з Льєжа. Суворий сучасний дослідник говорить, що «аналіз у тих листах зводиться до ствердження заперечення». Адже обидва учені не в стані здійснити простого геометричного доведення, ані визначити величини зовнішнього кута трикутника.

Невідомо, скільки б довелося чекати нового Евкліда, коли б не араби, за посередництвом яких Європа пізнала у XII–XIII століттях Арістотеля, Платона, Евкліда і Птолемея. Безсумнівно, благодать цього знання спала і на голови архітекторів. Однак нелегко визначити, як вони скористалися цим.

Наші дідуся у XIX столітті були невірними оптимістами, коли говорили про раціоналізм готичної архітектури. Я радше схиляюся до точки зору тих, які стверджують, що будівничі катедральних соборів диспонували лише емпіричними знаннями, набутими практикою і досвідом, а не шляхом обрахунків чи калькуляцій. Там, де керує інтуїція, легко помилитися. Катастрофи будівель готичних соборів ставалися значно частіше, аніж можна було б припустити, і да-

леко не обмежуються відомим випадком у Бове, чи невдалою спробою розбудови сієнського Il Duomo. Експертиза собору в Шартрі через сто років після його побудови виявила три-

вожний стан справ. Поперечна нава загрожувала обвалом, портал потребував зміцнення металевою конструкцією. У XVI столітті стан паризького Нотр-Дам був не менш тривожним. Чому так траплялося? Найчастіше фундаменти не були достатньо міцними, як того потребували усе вищі будівлі. Вертикальна манія призвела до збільшення висоти головної нави збудованих один за одним соборів: Сен – 30 метрів, Париж – 32,50, Шартр – близько 35, Бурж – 37, Реймс – 38, Ам'єн – 42, і, нарешті, Бове – 48 метрів.

Історія побудови міланського собору, яка відома нам досить докладно завдяки протоколам комісії експертів, свідчить про деякі речі, які мали б обуриати раціоналістів. Уявімо собі: мури вже зведено на значну висоту, а тут триває дискусія не про особливості орнаменту, а про засадничу річ – план катедрального собору. Французький архітектор Жан Міньйо навалює критикує італійських колег і проголошує класичний афоризм: *Ars sine scientia nihil est* (10). Але і ця *scientia* з ділянки досвіду, оскільки жодна дискутуюча сторона не зуміла навести наукових доказів на користь відстоюваних позицій.

Відомо, що алхімія має більше таємниць, аніж хемія, а вже цариною досьогодні цілком езотеричною залишається кулінарне мистецтво. Найістотнішою таємницею середньовічних архітекторів було вміння будувати згідно з планом, але знання їхні стосувалися також тисяч, кажучи по-сучасному, кулінарних приписів, – як-от способів розпізнавання гатунку каменю чи приготування різних видів розчину.

Дотримання цих таємниць було обов'язковим не лише для архітекторів, але й для каменярьських майстрів, мулярів, формувальників, а також тих, хто готував вапняні розчини, а отже стояв на найнижчому щаблі ієрархії. Зрештою,

подібні приписи зобов'язували у професіях, що не мали нічого спільного з архітектурою.

Справжніми конституціями будівничих катедральних соборів є два англійські манускрипти: перший, званий *Regius*, написаний близько 1390 року, другий – *Cook*, молодший на сорок років. Тут, поряд з релігійними, моральними і традиційними приписами вміщено також окремих пункт про вміння мовчати. Ним наказувалося не ширити розмов, які точилися в ложах і в інших місцях, де збиралися мулярі. Історики довгий час вважали, що ця заборона стосувалася якихось езотеричних фомул чи таємниць. Однак, як довели найновіші дослідження, вона стосувалася справ суто технічних і професійних, скажімо, укладання каменю таким чином, аби його позиція була найближча до тієї, яку він займає у скелі, звідки його вирубали.

Довго вважалося, що середньовічні мулярі упізнавали один одного за допомогою потаємних знаків. Нові дослідження показали, що такий звичай зобов'язував лише у Шотландії, і був зумовлений працею над спеціальним гатунком каменю, який до Шотландії імпортували. Тому цей припис мав за мету захист висококваліфікованих майстрів від некваліфікованих, і був заснований на суто місцевих реаліях.

Суперечка про те, чи собори споруджувалися *more geometrico* (11) чи «інтуїтивно», як-от медові соти, ніколи не завершиться, оскільки це залежало і від періоду, і від місця, і від того-часного стану знань, і від підготованості конкретного архітектора. Александр Неккам, який жив наприкінці XII століття, виявив геніальну інтуїцію, вважаючи, що сила тяжіння спрямована до центру землі. Але зроблений ним практичний висновок шокує, і, на щастя, архітектори не скористалися ним. Неккам рекомендував

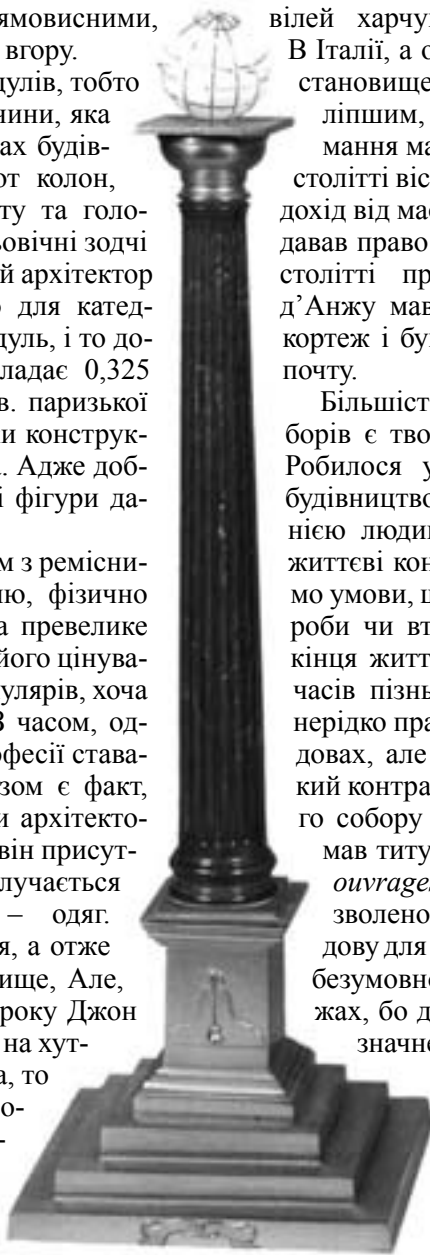
мури будівлі зводити не прямовисними, а розширеними від фундаменту вгору.

Залишається ще питання модулів, тобто певної загальноприйнятої величини, яка повторюється в різних елементах будівлі, скажімо, довжин нав, висот колон, співвідношень ширин трансепту та головної нави. Безсумнівно, середньовічні зодчі вживали модуль. Американський архітектор Самнер Кросбі встановив, що для катедрального собору в Сен-Дені модуль, і то доволі послідовно вживаний, складає 0,325 метра, що трохи менше від т.зв. паризької стопи. Однак, це була не стільки конструктивна, скільки естетична засада. Адже добре відомо – прості геометричні фігури дають гармонійні пропорції.

Архітектор спершу був одним з ремісників, отримував щоденну платню, фізично працював муляром і, навіть, на превелике диво, ще у XVI столітті в Руані його цінували менше, ніж деяких інших мулярів, хоча й виплачували річну премію. З часом, однак, матеріальні вигоди цієї професії ставали щоразу виразнішими. Доказом є факт, що денну платню нараховували архітекторам незалежно від того, чи був він присутній на будові, чи ні. До цього долучається ще натуральна винагорода – одяг. Спочатку він виглядав як ліврея, а отже підкреслював службове становище. Але, коли ми довідемося, що 1255 року Джон Глокастер отримав верхній одяг на хутрі, який зазвичай носила шляхта, то це сприймається, як свідчення пошани. Управа будови, щоб зацікавити архітектора місцем, бувало дарувала йому коня, будинок, а також почесний при-

вілей харчуватися за абатовим столом. В Італії, а особливо в Англії, матеріальне становище керівника будови було значно ліпшим, аніж у Франції. Річне утримання майстра сягало на острові у XVI столітті вісімнадцять фунтів, у той час, як дохід від мастку розміром двадцять фунтів давав право на шляхетський титул. У XIII столітті придворний архітектор Карла д'Анжу мав титул протомагістра, кінний кортеж і був зарахований до лицарського почту.

Більшість готичних кафедральних соборів є творінням багатьох архітекторів. Робилося усе можливе, аби нагляд за будівництвом провадився якнайдовше однією людиною. Нерідко траплялися пожиттєві контракти. У них також знаходимо умови, що у випадку невиліковної хвороби чи втрати зору архітектор буде до кінця життя отримувати певну ренту. За часів пізнього середньовіччя архітектор нерідко працював водночас на кількох будовах, але знаходимо також драконівський контракт управи будови катедрального собору в Бордо з Жаном Леба, який мав титул *macon, maître après Dieu des ouvrages de pierre* (12). Йому було дозволено лише раз на рік залишати будову для відвідин родичів. Архітектори, безумовно, були зацікавлені у подорожах, бо додаткове, і то зазвичай досить значне, джерело прибутків становили експертизи. Вони також невимовно високо піднімали авторитет і значення видатних майстрів.

*

Час покінчити з легендою про анонімність будівничих катедральних соборів. Десятки їхніх імен відомі сьогодні не лише завдяки записам хроністів чи реєстрам обліковців. Середньовічні зодчі, якщо можна так висловитися, радісно і гордо підписували власні твори.

36

У Шартрському катедральному соборі зберігається єдиний уцілілий візерунок на паркеті, що його довго оминали увагою дослідники. Це круглий лабіринт діаметром вісімнадцять метрів, по якому мандрували навколішки віруючі – щось на зразок скороченої версії прощі до Святої Землі. Так от, у центральній частині лабіринту, цього далекого відлуння крітської цивілізації, розташована меморіальна плита. На жаль, оригінали не збереглися, відомий тільки опис і зміст двох інскрипцій. Там був уміщений, у супереч можливим припущенням, не вірш з Євангелії, не фрагмент літургійного тексту. Напис у катедральному соборі Ам'єна звучить несподівано для прихильників тези про анонімність середньовічних будівничих. Він сповіщає:

«Року ласкавого 1220 розпочато справу побудови цієї церкви. Єпископом був тоді Еврар, королем Франції Людовік, син Філіпа. Того, хто був майстром робіт називали Робер з Лузарш, після нього прийшов Томас з Кормон, а вже потім його син Рено, який помістив цей напис року від Боговтілення 1288».

На білому мармурі було вибито портрети згаданих трьох архітекторів у товаристві єпископа. А втім, не тільки керівники будови перераховували свої імена нащадкам. Знаменитий тимпан з Отена має напис: *Gislebertus fecit hoc opus*. Трапляються також підписи під архітектурними деталями, скажімо, капітелями і замками. На луці склепіння Руанського собору

можна побачити горде твердження: *Durandus me fecit*. Клемен з Шартра підписує свій вітраж.

І, нарешті, знаки на камінні. Середньовіччю відома відрядна форма праці, але вона вживалася радше при побудові фортець, особливо тоді, коли працювали примусово рекрутовані робітники. Зразок – мури Ег-Морта. Згадані позначки ми подибуємо винятково на камінні катедральних соборів, а отже можна припустити, що ставили їх лише незадовго перед тим найняті робітники, уміння яких ще не було знане майстрові. Натомість, надзвичайно важливими були знаки, які ставили у каменеламнях, особливо в тих випадках, коли будова постачалася матеріалом з різних джерел. Адже у ті часи мури споруджували обов'язково з ідентичних чи схожих гатунків каменю – це гарантувало міцність та уможливлювало пізніші корекції у випадку перебудови.

Важко уявити, як без точного окреслення місцезнаходження можна було оркеструвати юрбу скульптур, якими населені портали, карнизи і галереї соборів. Трапляються й очевидні помилки. Символи місяців у Нотр-Дам було вміщено у зворотному порядку. Будівничі Реймського катедрального собору хотіли уникнути такої помилки. До того ж їхній собор штурмувала армія з трьох тисяч скульптур. Тому вони дбайливо позначили на мурах визначені для них місця.

Справжні підписи майстрів на камінні трапляються доволі пізно. Це геометричні фігури, трикутники, багатокутники, іноді рисунки знарядь, скажімо кельні, літери абетки. Знаки були спадковими; якщо батько і син працювали на будові разом, то, щоб відрізнити їхні камені, до знаку додавалися дрібні деталі – риски і под. Спочатку прості, ці знаки з часом ускладнюються, стають вигадливими, їх від XV століття

уживають також зодчі. Архітектор Александр з Бернара вміщає на кінці свого імені зірчастий п'ятикутник. Невибагливий знак робітників, відтиснутий задля того, аби не скривдили їх платнею, стає підписом і символом професійних гордошів.

Столітня війна завдала мистецтву катедральних соборів смертельного удару. Але ознаки кризи з'явилися уже наприкінці XIII століття. Європою котиться хвиля переслідування думки: Роджер Бекон помирає 1292 року у в'язниці, свободу слова в університетах серйозно обмежують. Центральна королівська влада, зокрема у Франції, накладає на міські комуні пута, підпорядковуючи їх власним цілям. Щедра колись молода буржуазія перестає складати пожертви на спорудження веж, над якими густішають хмари війни. Справа тамплієрів символізує собою кінець епохи.

Економічний розвиток загальмований, демографічна крива спадає, поглиблюється інфляція. Про це співається в чарівній пісеньці 1313 року:

*Il se peut que le roy nous enchante,
Premier nous fit ringt de soixante,
Puis de vingt, quatre et dix de trente.
...Or et argent tout est perdu,
Ne jamès n'en sera rendu. (13)*

Крах італійського банку Скала, відчутний в усій Європі, співпадає із початком столітньої війни. Релігійну архітектуру заступає архітектура оборонна. Повертаються часи товстих мурів.

Порожніють будівельні майданчики недобудованих катедральних соборів. Нікого уже не цікавлять високі арки та містерійні склепіння.

Сини тих, хто різьбив усмішку янгола, точать гарматні кулі.

1. «Il y a du louche dans cette affaire» (*фр.*) – «Ця справа якось непевна».

2. Clocher Neuf (*фр.*) – нова дзвіниця.

3. Unam bonam indulgentiam (*лат.*) – єдино правильне відпущення гріхів.

4. Et voit venir de loign la dame et ses ancelles
Et de ses plus privées pucelles damoiselles,
Qui venoient tout chargié de sablon et d'arene
Si qu'elles ne povoient monter fort qu'à grant peine
(*фр.*) –

«І бачить – приїхала пані з її почтом /
Який складався з добродесних дам /
Вони заходилися розкидати пісок по арені /
Щоб долучитися до важкої праці».

5. Lenta convectio columnarum (*лат.*) – «повільно громадаються кошти на колоні».

6. Chanson de geste des quatre fils Aymon (*фр.*) – «Балада про чотирьох синів Амона».

7. Par l'amour de la paie (*фр.*) – з любові до платні.

8. Hospicium lathomorum (*лат.*) – притулок для каменярів.

9. Docteur ès pierres (*фр.*) – доктор каменярства.

10. Ars sine scientia nihil est (*лат.*) – «Мистецтво без знань – ніщо».

11. More geometrico (*англ.*) – більш геометрично.

12. Maçon, maître après Dieu des ouvrages de pierre
(*фр.*) – «Каменяр, майстер від Бога у роботі з каменем».

13. Il se peut que le roy nous enchante,
Premier nous fit ringt de soixante,
Puis de vingt, quatre et dix de trente.
...Or et argent tout est perdu,
Ne jamès n'en sera rendu (*фр.*) –
«Певно нас король зачарував, /
Спершу нам зробив із шістдесяти двадцять, /
Потім із двадцяти залишилася чверть, а з тридцяти десять».

...Так усі гроші й розійшлися /
І нічого тут не поробиш».

Д В А Н А Д Ц Я Т Ъ

О С Н О В Н И Х

З А П О В І Д Е Й

Б Р А Т С Т В А

В І Л Ъ Н И Х

М У Л Я Р І В

1. В основі Братства є традиційна віра у Всевишнього, Великого Будівничого Усесвіту, що ніяк не суперечить різним релігійним віруванням і переконанням, а навпаки об'єднує їх у високому гуманному стремлінні.

2. Братство опирається на традиційні ритуали і символіку, прискіпливо дотримуючись давніх традицій.

3. Організаційно Братство є Орденем, до якого належать тільки мужі вільні і доброї слави, що сповідують у своєму житті ідеали гуманності і братерства у їх глибшому сенсі.

4. Члени Братства прагнуть добросовісно дотримуватись ритуалів з їхнім повним символічним змістом, як шляху пізнання, втаємничення і духовного вдосконалення, що є засадничими ідеалами організації.

5. Братство спрямовує своїх членів на духовне самозбагачення, випромінює через них свою високу гуманність на людську спільноту.

6. Члени братства зобов'язуються поважати переконання і віру кожного, не допускати у своєму колі протистояння політичних чи релігійних думок, бо воно засноване на братерській згоді і взаєморозумінні.

7. Члени Братства беруть зобов'язання над Книгою Священного Слова, аби надати їм урочистого й освяченого характеру.

8. Члени Братства поза профанним світом працюють у своєму закритому колі, де завжди обов'язково присутні три Великі Світила Братства – Книга Священного Слова, кутник і циркуль – згідно з засадами Конституції Світового Братства і традиційного порядку.

9. Братство приймає до свого кола лише чесних і моральних повнолітніх осіб, спроможних досягнути безмежності пізнання.

10. У своєму колі члени Братства плекають любов до своєї батьківщини, послух її законам і пошану до законної влади. Вони вважають, що їхній перший обов'язок – шанувати всяку натхненну Працю.

11. Члени Братства зобов'язуються, дотримуючись свого гідного і високоморального рівня, не викривати сутність духовних основ організації і поширювати її моральний вплив на широкі суспільні кола.

12. Члени Братства зобов'язуються без вагання подавати один одному братерську допомогу за усіх найскладніших обставин, навіть наражаючи себе на небезпеку. Вони повинні завжди зберігати спокій і рівновагу духу, необхідні для повного самоопанування.

К О Н С Т И Т У Ц І Ї

А Н Д Е Р С О Н А

А Б О Д А В Н І

З А П ^G О В І Д І

В І Г О

М У Л Я Р А

**Давні закони заморських Лож,
призначені для проголошення
при посвяченні нових Братів
або за наказом Майстра**

1. Про Бога і релігію

Вільний муляр зобов'язаний, в силу даної ним обіцянки, коритися моральному закону; і якщо він вірно розуміє Королівське Мистецтво, він ніколи не стане нерозумним атеїстом або невіруючим вільнодумцем. Однак, якщо колись Вільні мулярі зобов'язані були у кожній країні належати до релігії саме тієї держави і того народу, якою б вона не була, тепер вважається більш розумним зобов'язувати їх належати до тієї лиш релігії, що проповідує згоду між собою усіх людей, залишивши їм самим точно визначати свої релігійні переконання; це означає, що Вільні мулярі повинні бути людьми доброчесними і вірними, тобто бути людьми чести, незалежно від особистих переконань і конфесійної належності кожного з них. Відтак, Франкмасонство стає центром єднання і способом встановлення істинної дружби між людьми, які – без нього – були б розділені нездоланною прірвою.

2. Про світську, вищу владу і владу підпорядкування

Вільний муляр є лояльним підданим світської влади, де б він не мешкав і не працював; він ніколи не повинен брати участі у заколотах і таємних злих задумах проти миру і благополуччя народу, рівно як і не поводитися неналежно щодо представників влади; Масонство, що страждало в усі часи від війн, кровопролиття і сум'яття, завжди здобувало прихильність давніх царів і князів, які дарували вірним і ми-

ролюбним мулярам допомогу, надаючи гідну відсіч їх ворогам і сприяючи легендарній добрій славі Братства, що процвітало у часи миру. Таким чином, якщо Брат повстане проти держави, інші Брати не будуть підтримувати у цьому повстанні, але будуть жаліти за ним, як за будь-яким нещасним, і намагатися надалі не поширювати недовіри чи заздрости до існуючої законної влади; якщо бунтівника не визнають винним у ще якихось (окрім бунту) злочинах, він не може бути виключений з Ложі, і його узи з нею залишаться непорушні.

3. Про Ложі

Ложа є місцем, де Вільні мулярі збираються і працюють; Ложею іменуються також збори, або належним чином організоване товариство Вільних мулярів; кожен Брат повинен належати до якоїсь Ложі і підкорятися її Внутрішньому регламенту і Генеральному регламенту. Ложа носить місцевий або об'єднаний характер, що найкраще зрозуміти, відвідавши її, а також ознайомившись з Регламентом Генеральної або Великої ложі, що додається до Конституції. У минулому жоден Майстер або Брат не міг не прийти на Ложу, особливо, якщо був завчасно про неї попереджений; якщо ж була якась поважна причина, Майстер і Доглядачі розглядали її і могли прийти до висновку, що сувора необхідність перешкодила його присутності. Люди, що приймаються у члени Ложі, повинні бути доброчесними і правдивими, вільнонародженими, зрілого і розумного віку; вони не можуть бути данниками і ленниками, жінками, а також вони повинні бути людьми не розбещеними і ославленими в суспільстві, а тільки доброї слави.

4. Про Майстрів, Доглядачів, Братів і Учнів

Усі надання вищих ступенів Вільних мулярів надаються тільки і лише на підставі особистих чеснот і заслуг; тому що тільки так можна добре послужити Господу, не посоромити Братів і не збезчестити Королівське Мистецтво. Тому жоден Майстер або Доглядач не може бути обраний через своє високе становище, але тільки в силу своїх особистих заслуг. Неможливо виразити усе на письмі, тому кожен Брат повинен відвідувати збори і посідати в них належне йому місце, щоб опановувати тим, що вирізняє наше Братство. Тільки так Кандидам стане відомо, що Майстер може брати собі Учня тільки тоді, коли сам Майстер має достатньо роботи для Учня, якщо Учень є молодим чоловіком, не має каліцтв і вад тіла, що можуть перешкодити його навчанню Королівському Мистецтву, служінню Господу його Майстра і бути прийнятим у Брати, а потому – у Підмайстри після того, як він пропрацював у першому званні термін, визначений традиціями його країни. Окрім того, він мусить походити із достойної родини, аби згодом йому могла бути надана честь стати Доглядачем, потому – Майстром ложі, потому – Великим доглядачем і з часом – Великим майстром усіх лож, в залежності від його заслуг. Ніхто з Братів не може стати Доглядачем, не пропрацювавши певний термін в ступені Підмайстра; ані Майстром – не пропрацювавши Доглядачем; ані Великим стражем – не пропрацювавши Майстром ложі; ані Великим майстром – не пропрацювавши до свого обрання в ступені Підмайстра. Стати ж Майстром може тільки той, хто походить зі шляхетного роду, або є відомим ученим, або архітектором, або художником, заслуживши при цьому своїми чеснотами добру славу і високу оцінку в усіх Ложах. За давніми заповідям

і регламентами, цим верховним і безсумнівним правителям давніх Лож повинні з любов'ю, пошаною і щирістю коритися усі Брати у підпорядкованих їм об'єднаннях.

5. Про управління роботою Братства

Усі Вільні мулярі повинні старанно працювати в будні дні, щоб процвітати у дні відпочинку; і час праці, визначений законами країни або підтверджений звичаєм, повинен ретельно дотримуватись. Найбільш досвідчений з Підмайстрів призначається або обирається Майстром або Доглядачем над роботами. Тим, хто працює під його началом, належить іменувати його Майстром. Вільні мулярі повинні уникати будь-яких сварок, не називати один одного кривдними словами, а тільки «Брат» або «Друг»; вони повинні чемно вести себе як у Ложі, так і поза нею. Майстер, як людина вправна і обдарована, повинен надзвичайно розважливо і розумно ставитися до Господньої Праці і справедливого розподілу її плодів, як своїх власних; жодного з Учнів або Підмайстрів він не повинен наділяти часткою більшою, ніж вони справді заслуговують. І Майстер, і мулярі, що отримують винагороду за свою працю, залишаться вірними Господу і чесно завершать свою роботу, оплачену чи від виробітку, чи погодинно; і не будуть вимагати оплати від виробітку за те, за що, зазвичай, платиться погодинно. Ніхто не буде заздрити добробуту Брата, заважати йому або відбирати в нього роботу, щоб завершити її самому; ніхто ж бо не спроможний достойно завершити во славу Господа чужу працю, не знаючи ґрунтовно креслень і ескізів того, хто цю роботу розпочав. Коли Підмайстер обирається Доглядачем праць під керівництвом Майстра, він залишається вірним і Майстру, і своїм Братам; він ретельно слідує

за виконанням праці во славу Господа у час відсутности Майстра; його ж Брати повинні в усьому йому коритися. Усі Вільні мулярі, задіяні у виконанні робіт, смиренно отримують свою заробітну платню, без нарікання і обурення, і не залишають Майстра, поки працю не буде завершено. Молодого Брата слід учити і наставляти, щоб продовжити традицію братерської любові і щоби він не зіпсував матеріалу, що тягне за собою судовий розгляд. Усі ряддя праці, що використовуються у роботі, оглядаються і схвалюються Великою ложею. Жоден підневільний робітник не може займатися істинно вільним мулярством, і жоден вільний муляр не може працювати разом з невольним каменярем, окрім випадку крайньої необхідності; також забороняється навчати невольних робітників і не посвячених вільних мулярів тому, чому слід навчати Брата і Друга.

6. Про поведінку

А. У час роботи у Ложі

Не можна провадити приватні збори і окремі розмови, не отримавши на те дозволу Майстра; не можна провадити розмови про будь-що непристойне або недостойне; не можна перебивати Майстра або Доглядача, або будь-якого Брата, що звертається до Майстра. Не можна вести себе занадто вільно і по фіглярськи, якщо Ложа зайнята священною або серйозною працею; при жодних умовах і у жоден спосіб не можна вживати негідних висловів; слід віддавати належну пошану і пошесті Майстру, Доглядачам і Братам. При будь-якій скарзі на Брата, якого визнали винним, його справа підлягає розгляду і винесенню ухвали Братів Ложі, що є чесними і компетентними суддями у такого роду суперечках (окрім випадків апеляції до влади Великої ложі), до яких і повинен апелювати обвинува-

чуваний (окрім тих випадків, коли загальні збори Братів можуть призвести до затримки робіт во славу Господа, і тоді приймається окрема ухвала); однак, при розгляді будь-яких масонських суперечок не варто звертатися до сили Закону, окрім тих випадків, коли для усіх Братів Ложі очевидна необхідність такого звернення.

Б. Поведінка у Ложі після завершення робіт, коли ще Браття не розійшлися

Можна розважитись невинними бесідами, звеселяючи один одного хто як уміє, однак уникаючи всілякої надмірності і не примушуючи будь-кого з Братів пити або їсти більше, ніж йому б хотілося, або перешкоджаючи йому іти туди, куди ведуть його наміри або справи, або промовляти образливо і брутально, що заважало б приємній і вільній течії розмови, тому що це зруйнує нашу Гармонію і поглумиться над нашими достойними цілями. Тому жодні приватні чвари і суперечки не можуть перетнути поріг Ложі, а особливо чвари і суперечки, що стосуються питань релігії, націй, державного устрою, тому що ми, як Вільні мулярі, належимо до єдиної релігії, про яку говорилося вище, водночас ми належимо до усіх націй, народів, сімей, родів і мов, а також сторонимося будь-якої політики, аж поки вона не загрожує процвітанню Ложі, і маємо наміри сторонитися її й надалі.

В. Поведінка Братів при зустрічах без чужих, але поза межами Ложі

Слід чемно вітати один одного так, як ви будете навчені, називаючи один одного Братами, вільно давати один одному поради з тією мірою подробиць, яка буде визнана слушною і достатньою; при цьому слід намагатися бути не побаченими і не почутими сторонніми; не слід вдаватися до нападів один на одного, дотримуючись також поваги і шани до кожного Брата,

навіть якщо він не є муляром. Хоча усі Вільні мулярі є рівними Братами, Франкмасонство не відбирає у людини поваги і становища у суспільстві, що вона їх мала раніше; радше, воно додає їй гідності, особливо якщо людина заслужила пошану Братства, яке завжди віддає почесні достойним. Слід уникати поганих манер.

Г. Поведінка у присутності не-масонів

Слід дотримуватись обережності у словах і манерах, так, щоб навіть найбільш цікавий і допитливий з не-масонів не зміг розкрити нічого з того, що йому розкривати не слід; у деяких випадках слід міняти тему розмови задля блага нашого вельмишановного Братства.

Д. Поведінка удома і серед знайомих

Слід чинити так, як належить моральній і мудрій людині; особливо слід зазначити, що ані вашій сім'ї, ані друзям, ані сусідам не слід знати про справи Ложі і под.; у цих питаннях ви повинні слідувати велінням своєї власної честі і чести давнього Братства в силу причин, про які тут не буде говоритися. Також слід дбати про своє здоров'я, не засиджуючись після зборів Ложі надто довго разом і далеко від дому, а також уникати обжерливості і пияцтва, щоб ваші сім'ї не відчували себе приниженими і обділеними увагою і щоб не постраждала ваша робота.

Е. Поведінка з незнайомим Братом

Ви повинні обережно пізнати його у той спосіб, що підкажуть вам розсудливість і досвід, щоб вашою довірливістю і невіглаством не скористався самозванець, якого вам слід з презирством і рішучістю ігнорувати, доклавши при цьому зусиль і не давши йому і натяку на істинне Знання. Однак, якщо ви з'ясували, що перед вами істинний і вірний Брат, ви повинні віддати йому належну пошану; і якщо він у скруті, ви повинні надати йому всіляку мож-

ливу допомогу або ж вказати йому шлях до її отримання. Наприклад, ви можете дати йому роботу на кілька днів або ж рекомендувати другому роботодавцю. Однак, ви не зобов'язані чинити нічого, що перевищує ваші власні можливості, а тільки підтримати добродісного і вірного бідного Брата, як і кожен іншу бідну людину у тих обставинах. І, нарешті, усі ці заповіді ви зобов'язані виконувати, рівно як і інші закони, що передаються вам таким же чином; ви повинні пестити у серцях братерську любов – фундамент і наріжний камінь, що зв'яже цемент і славу цього Давнього Братства. Ви будете уникати усіх і усіляких сварок і суперечок, наклепів і огуд, і не потерпите, коли хтось зводитиме наклепи на достойного Брата, але будете відстоювати його честь і надавати йому дрібні послуги настільки, наскільки дозволяє ваша власна честь і безпека, – але не більше. І якщо будь-який з Братів завдасть вам шкоди, вам слід, у відповідності з достойним давнім звичаєм, звернутися до своєї або його Ложі, а звідти ви можете апелювати до влади Великої Ложі на щоквартальних її зборах, а далі – до влади щорічної Асамблеї Великої Ложі. Однак, до цього слід вдаватися тільки, якщо справу не можна вирішити по-іншому, терпляче і уважно вислухавши пораду Майстра і Братів Ложі, які можуть допомогти вам уникнути звернення до не-масонського Закону, або ж навпаки – будуть сприяти швидкому вирішенню усіх ваших справ у суді з найбільшою можливою справедливістю і на вашу користь, але при повній повазі до Братів. Майстер і Брати самі повинні запропонувати свої послуги в якості посередників, а Брати, що ведуть тяжбу, повинні з вдячністю прийняти таку пропозицію; у тих випадках, коли угода неможлива, Братам слід все ж продовжувати тяжбу або про-

цес, однак без гніву і злопам'ятності поміж собою, не роблячи і не кажучи нічого, що загрожувало б братерській любові. Добрі стосунки між Братами слід установлювати і підтримувати, щоб для усіх був очевидним сприятливий вплив Франкмасонства на суспільство і людей. Так всі Вільні мулярі чинили з початку Світу і будуть чинити до його кінця.

АМІНЬ, НЕХАЙ БУДЕ ТАК!

45

Л А Н Д М А Р К И

А Б О

О С Н О В Н І

П Р И Н ^G Ц И П И

В І О Г О

М У Л Я Р С Т В А

- I. Розпізнавальні знаки та слова.
II. Поділ символічного масонства на три Ступені.
III. Легенда третього Ступеня.
IV. Братством керує головуючий офіцер, що називається Великим майстром та обирається з числа Братів.
V. Великому майстрові належить право головувати на будь-якому зібранні Братства, незалежно від часу і місця зібрання.
VI. Великий майстер має право дарувати право відкриття Ложі та проведення праці у ній.
VII. Великий майстер має право надавати дозвіл на посвяту будь-якого Брата у будь-який Ступінь без дотримання термінів, передбачених традицією.
VIII. Великий майстер має право проводити посвяту у Братство без дотримання звичної процедури.
IX. Масонам належить збиратися у Ложях.
X. Коли Брати збираються у Ложі, ними мають керувати Майстер і два Доглядачі.
XI. Під час зібрання Ложа має належно охоронятися.
XII. Кожен масон має право на представництво у будь-яких загальних зборах Братства, а також право відповідним чином інструктувати своїх представників.
XIII. Кожен масон має право апелювати до Великої ложі чи Загальної асамблеї Франкмасонів з приводу рішень своїх братів.
XIV. Кожен масон має право відвідувати чи бути присутнім на зібранні будь-якої регулярної Ложі.

XV. Жоден відвідувач, не відомий присутнім Братам, чи комусь одному з братів, не має права входу до Ложі, допоки не буде допитаний чи випробуваний згідно з давніми традиціями.

XVI. Жодна Ложа не має права втручатися у внутрішні справи іншої Ложі або ж присвоювати Ступені Братам-членам інших Лож.

XVII. Кожен масон має підкорятися масонському законодавству своєї юрисдикції (за місцем проживання) незалежно від того, чи належить він до якої Ложі, чи ні.

XVIII. Кандидати на посвяту у Братство мають відповідати визначеним вимогам.

XIX. Віра в існування Бога, якого називають «Великим Архітектором (Будівничим) Усесвіту».

XX. Віра у відродження до життя вічного.

XXI. Книга Священного Закону є незмінною, не замінною і невід'ємною частиною оформлення будь-якої Ложі.

XXII. Рівність масонів.

XXIII. Таємність організації.

XXIV. Базування спекулятивної (метафізичної) науки на оперативних (дієвих) началах, а також символічне використання та пояснення термінів цього ремесла задля навчання релігійних та моральних принципів.

XXV. Ці ландмарки є незмінними.

*З «Підручника масонського права»,
5-е видання, Лондон, 1895 р.*

Ф І Л О С О Ф І Я

йоган готліб фіхте

М А С О Н С Т В А

G

Листи до Констана

ПЕРШИЙ ЛИСТ

Я приймаю твоє питання, Констане, і хочу відповісти тобі з усією можливою для мене точністю на усе, що тобі важливе. Вичерпним викладом справи ти змусиш або мене відмовитися від моїх у ній переваг, або ж себе – обдарувати її своєю повагою. Давай-но ризикнемо; ми пізнаємо стільки ж істини, скільки могли б, скажімо, втратити упереджених думок. При цьому я не забуду, що ти – людина непосвячена, а тому я втрачаю усі ті маленькі вигоди, які ти відчув би до моїх дедукцій; водночас, забудь свою масонську ученість і свої книги, і відмовся, таким чином, від тих примарних переваг історичного знання над братом-муляром, який усього лише філософствує.

Якщо чесно, ти не можеш вимагати, аби я визнав за тобою якесь інше знання про орден, окрім того, що він існує. Того, що ти зі своїх книг нібито щось знаєш про спосіб його існування, я не можу визнати вже хоча б тому, що усі ці читання не дали тобі жодного знання і тільки заплутали тебе у сумнівах і протиріччях. Та й кому з твоїх авторів ти можеш довіряти, якщо у тебе немає масштабу для їх оцінки і способу для поєднання їх в одне ціле? І скільки б ти не *приймав це на віру*, чи, як ти кажеш, *приймав* після історичної критики як *ймовірно*, чи *більш ймовірно*, я переконаний, що твоє знання предмета, чесно кажучи, не йде далі самого лише його існування, і тому посилаюся лише на це твоє відчуття.

Такого знання для мене цілком достатньо, і я лише запрошую тебе долучити до достовірного знання настільки ж достовірні висновки; ми ж бо хочемо з'ясувати, що таке орден віль-

них мулярів у собі і для себе? А якщо це не так, то хоча б: чим він у собі і для себе самого бути може, чи якщо хочеш, бути повинен?

Це запитання здивує тебе, оскільки ти ще ніколи не ставив його, але воно є єдиним питанням, яке ти можеш задати. Що таке орден ти зрозумієш хоча би з «Розгромленого масонства» [1], якщо цього тобі достатньо; чим же він *може* бути – відповідь на це ти можеш почерпнути з багато ліпшого джерела: зі свого розуму. Але якщо ти знаєш це, тоді, при деякій послідовності, ти не будеш думати, що він у собі і для себе справді є *таким*, яким, за твоїм логічним переконанням, він *може* бути; ти не зможеш принаймні стверджувати це (як не зможеш і заперечувати), тому що для цього тобі слід було б стати посвяченим. Ти міг би, радше, бути повноправним законодавцем масонства, ніж ризикнути стверджувати подібне.

Давай же пошукаємо на цьому хисткому полі тверде місце, де впевнено б стала наша нога, і будемо виходити з незаперечних фактів.

Ти знаєш, що у перших десятиліттях вісімнадцятого століття, у Лондоні, привселюдно заявило про себе товариство, що виникло, імовірно, ще раніше [2], але про яке ніхто не може сказати, відкіля воно з'явилося, що воно таке і чого воно хоче. Незважаючи на це, воно поширилося з незбагненною швидкістю і через Францію і Німеччину перебралося до усіх держав християнської Європи, а навіть до Америки. До нього вступають люди з усіх прошарків: правителі, принци, шляхта, учені, художники, купці; католики, лютерани і кальвіністи приймають посвяту і називають себе братами.

Товариство, яке невідомо чому (прошу мене повірити – дуже випадково) називає себе товариством вільних мулярів, привернуло до себе увагу урядів; у більшості імперій, наприклад,

у Франції, Італії, Нідерландах, Польщі, Іспанії, Португалії, Австрії, Баварії, Неаполітанському королівстві, його переслідували: двоє римських пап накладають на нього анатему, усюди його закидають суперечливими обвинуваченнями і першими-ліпшими підозрами, які ненависні для юрби і викликають у ній ненависть. Але воно виживає у всіх цих бурях; воно шириться новими королівствами, зі столиць переноситься до провінційних міст, де колись навряд чи знали навіть його назву. Зненацька, якщо в *одному* місці йому загрожує загибель, в *іншому* воно знаходить захист і підтримку. Там його знеславили як ворога престолів і підбурювача революційної смути, а тут воно тішиться довірою кращих серед правителів.

Так доживає воно і до наших днів. Ти бачиш, як у нашу епоху члени цього товариства врешті серйозно запитують себе: так відкіля ж ми прийшли? що ми і чого ми хочемо? Ти бачиш, як збираються вони звідусіль, щоб дати відповідь на ці питання; як вони із серйозними обличчями дивляться один на одного; кожен чекає відповіді від сусіда, і нарешті усі визнають – угорос чи мовчки, – що ніхто з них цієї відповіді не має. Що ж вони роблять? Чи повертаються додому, повідомляють своїм братам про загальне невігластво у цих питаннях, навзаєм звільняють себе від орденських зобов'язань і засоромлено розходяться? Аж ніяк! Орден продовжує існувати і поширюється, як і колись.

Товариство переживає ще більш жорстоку річ. Усе настійніше постає питання про його таємницю, таємницю цю розголошують у публічних творах – наприклад, у «Розкритій таємниці масонів», «Скинутому» і «Викритому масонстві» [4], наміри одних масонських сект з'ясовуються з великою вірогідністю, а інших – з імовірністю; виявляють, що там і тут ма-

сонство служило лише прикриттям для негідних цілей і цілі ці виводять на згубне для них світло. Що ж? Чи відречуться масони від своїх викритих таємниць і, щоб раз і назавжди позбутися усякої підозри у нечесних цілях, закриють свої ложі, а «Розгромлене масонство» поставлять на полицю у своїй бібліотеці? – Ні! Товариство продовжує існувати, немовби ніколи не було сказано про нього ані слова і не надруковано ані рядка, начебто мовчання у ньому зберігається так само непорушно.

Нарешті, саме товариство у своєму осерді розривається на частини, усяка єдність зникає, частини розколюються на секти, названі системами, оголошують одне одного єретиками, піддають одне одного анатемі і повторюють стару гру в єдиноспасительну церкву. Чесний Серваті [5] запитує: «Якщо б я і захотів стати масоном, де ж знайду я справжніх майстрів?» – і у товстій своїй книзі [6] не може на це відповісти сам собі, тим часом як масони усіх кольорів і знаків дружно відповідають: «Ніде! Ніде, тільки у нас».

Що ж відбувається? Непосвячений, який усе-таки відчував повагу принаймні до *імені «брата»*, бачить тепер масонів, які переслідують і проклинають один одного, просто смішними, і масонство переживає щось гірше, ніж будь-яке переслідування – холодні глузування і знущання вишуканого світу. От тепер, без сумніву, станеться саморозпуск того дивного товариства? Знову ж таки, ні! Воно зберігається і поширюється, як і колись, і який-небудь боягузливий брат, що густо червоніє, коли у вишуканому товаристві його називають масоном, надалі сумлінно відвідує свою ложу.

Глянь-но, Констане: ось так ведеться ордену, таємницю якого ти хочеш досягнути і над яким не владні жодні переслідування і глузування, невігластво і зрадництво. Як говорили

колись жартома: найбільша таємниця масонів у тому, що у них немає жодної таємниці; і можна сміливо сказати: найбільш очевидна і, водночас, найсокровенніша таємниця масонів у тому, *що вони є і що вони продовжують існувати*. Що ж це таке, що могло бути тим, що поєднало людей різного способу мислення, способу життя і виховання, і що, незважаючи на тисячі перепон, тримає їх разом у цьому столітті всезагального просвітництва й охолодження?

Підемо далі і придивимося ближче до цих людей. Можливо, усі вони усуціль недоумкуваті, мрійники, лицеміри, чи інтригани-владолюбці, об'єднані у товариство? Ну що ж, тоді зрозуміло, як може безчесний хитрун об'єднатися з дурнями, щоб використати їх у своїх цілях чи, принаймні, потішитися їх дурістю; зрозуміло, як може властолюбець упіймати мрійника на його любові до всякого роду таємниць і на догоду своїй пихатості підкорити собі людину, що стоїть вище за нього рангом і авторитетом; зрозуміло, як може інтриган поєднатися із недоумкуватими, щоб змусити їх говорити і думати, що йому заманеться. Але ні! – В усі часи ми знайдемо в ордені наймудріших, найчесніших, знаннями, обдаруваннями і характером найбільш гідних людей, усюди більшість братів – і вже напевне хоча б один із них – такі, що ти з повною довірою кинувся би тій людині в обійми, обравши її провідником і вождем свого життя.

І все-таки – не залишу без уваги жодного можливого заперечення – ця мудра і чесна людина може, випадково чи з юнацької примхи, потрапити до ордена, суть якого йому невідома. Він пізнає його, приходить до висновку, що він неістотний і зводиться до якоїсь дитячої забави. Піти геть він не може, бо не хоче виглядати ошуканим; але внутрішньо йому огидно було б займатися порожньою справою, і він

нишком, непомітно іде геть. Якщо такою є справжня історія усіх чесних і мудрих людей в ордені, то ми стоїмо наприкінці наших досліджень, нам соромно, що ми дотепер приділяли тому ордену нашу увагу, і ми з посмішкою жалю віддаємо його щирим мрійникам і самозакоханим інтриганам.

Але ця історія не така, про що свідчать і твій, і мій досвіди. Справді мудрі і чесні люди, яких ми знаємо, просувалися угору в ордені, займалися ним із усією серйозністю, клопоталися, і навіть жертвували задля нього іншими важливими життєвими цілями.

І от тепер я досяг пункту, що є міцним і достовірним для тебе, не-масона, і для всякого послідовного розуму. *Оскільки хоча б один, безперечно мудрий і добродішній чоловік усерйоз займається орденом Вільних Мулярів, цей орден – не гра і тому має якусь – притім серйозну і високу – мету*.

У такий спосіб ми зайняли позицію, з якої можемо оглянути все інше й обдуманно просуватися уперед.

Ми ще не зробили цього кроку, а я вже чую, як ти говориш: «Так, мудрі і добродішні чоловіки займаються орденом; це – факт. Але *чим* же вони займаються? Чи орденом, яким він є, чи тим, яким і як він – саме завдяки тим людям – може стати? Може, вони працюють лише над тим, щоб зробити з нього будь-що і написати на *tabula rasa* масонського товариства щось вартісне? Якщо так, то своєю дедукцією ти лише довів відому істину, що мудра і добродішна людина не захоплюється забавами, а для масонства ж нічого не набув». Набув, Констане, усе, що я можу набутися для нього у тебе; а оскільки я не можу відповісти тобі інакше, то своє твердження цілком достатнє для моєї мети, я сформулюю так: якщо мудрі і добродішні чоловіки

коли-небудь серйозно займалися орденом Вільних Мулярів, то він може мати розумну, благу, високу мету.

І от власне тієї – можливої чи дійсної – мети ми і хочемо досягти, рухаючись далі цим шляхом. А саме, те, чого може хотіти мудра і добродісна людина, чого вона конче повинна хотіти – це ми можемо знати, оскільки мудрість і чеснота є лише одна і визначена вічними законами розуму. Тому, як тільки ми дослідимо, яку мету може переслідувати у подібному об'єднанні мудра і добра людина, ми з дедуктивною вірогідністю знайдемо єдино можливу мету ордену Вільних Мулярів.

Відважся на це, дорогий мій друже, і скажи мені, чи хочеш ти вирушити разом зі мною у цю подорож за знахідками. А вже ти допоможеш мені подбати про те, щоб плавання наше, без блукань і манівців, прямим шляхом рухалося до мети. Прощай.

ДРУГИЙ ЛИСТ [7]

Ти задоволений моїм листом, Констане, але гадаєш усе-таки, що на початку я подав товариство, у сенсі його виживання, надто *таємничим*, а наприкінці представив його, у сенсі мети, заледь чи не занадто натуральним; ти кажеш: «Схоже, начебто ми обоє хочемо самі уперше винайти орден Вільних Мулярів». – Задоволення твоє дякую тобі, на інше ж відповім тобі коротко. Я не хотів показати існування ордену дивовижним, як і не хотів показати істоту його більш натуральною, аніж усе природне; якщо ти хочеш *дивуватися* йому, то я не проти, поки ти, разом зі мною, не збагнеш природність його існування, не збагнеш, що саме те, чого може домагатися мудрий у цьому ордені, зберегло і забезпечило існування ордену, незважаючи на усі труднощі і загрози. Ми аж ніяк не збираємо-

ся винаходити орден, а хочемо тільки зрозуміти, за яких умов для мудрого і добродісного чоловіка його існування буде доволі обґрунтованим; а якби один масон чи ціла система цього не знали, то ми хочемо з'ясувати це для них; у тому випадку ти будеш не далекий від істини, якщо скажеш, що для цих масонів ми винайшли орден Вільних Мулярів.

Ти вже бачив, що я схильний визнати метою ордену лише те, що може визнати мудрий і добродісний чоловік. Давай, однак, подивимося насамперед на те, що метою ордену бути не може. Не лякайся, що це виявиться марним відступом від нашої теми; це дослідження не тільки відсіє усе зайве, але і вкаже на те, що колись або ставили ордену за мету, або визнавали і утверджували як його мету. Це усвідомлення повинне скерувати і обмежити мене, аби не прагнути вичерпати узагалі усі можливості; рівно ж як не повинно тут йтися про жодні загальновідомі *негідні* цілі.

Я припускаю, що орден Вільних Мулярів не може бути установою, що має за мету вправлення окремих душевних сил людини, наприклад, її пам'яті, здатності до міркування, її поглядів і смаків. Про те достатньо потурбувалися у школах, університетах, у публічних творах і громадських закладах; було б смішно намагатися за кілька годин на місяць здійснити те, що повинно відбутися завдяки вихованню чи власному духові; було б *авантюрою* відокремлюватися задля того від громади і вступати до таємного союзу. А наш мудрець не хоче нічого зайвого, нічого смішного і нічого авантюрного. Він не збирається поширювати *просвітництво* (що приписували ілюмінатам), тому що усе, що є у цьому занятті вартісного, може і повинно бути, з огляду на стан речей і епохи, зроблено привселюдно.

Далі. Масонський орден не може бути *школою рідкісних мистецтв і таємних наук*, у якій викладаються і передаються надприродні і надлюдські таємниці. Не тому тільки, що неможливо зробити предметом повчання і традиції речі, про існування яких ми нічого не знаємо; але і тому також, що нечесно жити подібними обіцянками душевну відсталість, користюлюбство, тягу до чудесного та інші згубні пристрасті, засліплювати ними розум і знищувати у такий спосіб моральність у самій її основі. Отож, наш мудрий і добрий ніколи не може визнати, що орден, яким він захоплений, готує *чудесні зілля*, бальзами життя й універсальні настоянки, – уже тільки тому, що він більше цінує гідну смерть, аніж ганебне життя, продовжене на століття за допомогою подібних мистецтв; що орден за допомогою таємничих, незрозумілих для хеміка маніпуляцій шукає *філософський камінь*; не тільки тому, що знає: цей месія не прийде ніколи і надаремні усі ці магічні формули, але тому, що зневажає усі виверти ледачої користи, що у силі свого духу, поки він її відчуває, він знайшов справжній філософський камінь і що справді добрі настанови розуму для нього набагато цінніші, аніж здатність перетворити всі метали землі у золото; нарешті, він не присвятить себе такому товариству, що сповідує сумне мистецтво *спілкування* з так званими *духами* і наближення з їхньою допомогою до Вічного чи підкорення собі сил природи, тому що про ці духи він анічогісінько не знає, тому що їхня допомога у будь-чому для нього ганебна, і одна здобута

істина, одна викрита облуда значить для нього більше, аніж уміння назвати імена усіх Ангелів і Архангелів* і вести бесіду з ними. Воістину, якщо тільки бодай одна мудра і добродісна людина в якусь епоху займалася масонським орденом – це не може бути масонством! Розенкройцери не більші масони, аніж ілюмінати.

Не є масонство і *таємною церковною чи містичною сектою*. Що повинна зробити церква і що хочуть зробити церковні секти – відомо, і розумна людина у це зумисне втручатися не буде. Цим публічним установам – однаково, досконалі вони чи ні – таємне товариство *сприяти* не може, а бажання *протидіяти* їм через таке товариство було б, м'яко кажучи, нерозумним. Просвітництво,

53

* «І солодкий дифірамб мулярів гармонійно вливається у голосну похвальну пісню Архангелів, тому що він, муляр, знає їх і закликає декого з них по імені Престолу, Панування, Влади, Сили, усю ієрархію воїнства Бога Саваофа він розрізняє, хоча й убраний ще смертним. Його мистецтво учить його тому» (1) і т.д.

«Боже мій! муляр – смертна людина, а божественне мистецтво піднімає його над усією природою. Профанна земна куля і сліпуче сяючий Серафим – це дві межі його *споглядальних знань* і його *могутності*. – Я наслідуюся назвати їх. Він *волисть* – і *матерія кориться*. Тіла *перетворюються*, і *духи тріпотять перед ним*. Здивовано падаю долілиць на землю і блаженно цілую порошок під ногами моїми». (З ненадрукованої промови славетної людини, яку, можливо, колись видамо повністю).

(Тут і далі в тексті примітки Фіхте – Ред.)

що покликане спростувати ті чи інші догми певної церковної секти чи доводити хибність цілої релігії, є потьмаренням. Людина мудра і добра у жодному разі не буде висловлюватися у суперечках за чи проти будь-якої секти, ніколи (якщо не має до того особливого покликання) не обере церковних предметів предметами свого розмірковування і діяльності, і вже напевно не зануриться у безодні безглузлого і безрелігійного містицизму. Тому, якщо ти почуєш, що якась масонська секта ставила чи ставить собі за мету поширення *Римо-Католицької Церкви й ієрархії* [8], то можеш бути твердо переконаним, що це – не масонство; якщо під видом опису масонства давньої системи ти прочитаєш наступне: «Природа була показана Мойсею як задник Бога. – Світло внутрішнього світу є відблиском Христовим. Внутрішній світ породив зовнішній. Спорідненість між ними тісна і велика. Перехід від Нижчого до Вищого відбувається через субстанції. Змінене людство Ісуса є першою з цих субстанцій, рахуючи зверху, а природне світло – першою, рахуючи знизу. Поєднання обох, а також престолонаслідування божественного Духа є метою відродження, а воно є шляхом до скарбу зовнішньої природи»* [9],

* Цитата з преамбули до Пастирського послання до істинних і справжніх Вільних Мулярів давньої системи (нове видання 1785), що містить план усього твору. Нахабність, з яким ця містико-теологічна нісенітниця пропонувалася ще нещодавно як шиболет (таємний пароль, прикмета, ознака. – *Прим. пер.*) істинного масонства і як базове спростування новітніх кроків до відродження ордена, перевершує усе. Найбільш неймовірним є, щоб ця книга справді містила сіль мудрости відомої масонської секти, що зажила поганой слави своєю просто «папською» нетерпимістю. Згодом нам слід буде докладніше охарактеризувати це рідкісне явище, що набуло свого роду ваги і значення завдяки згаданому газетному повідомленню.

– і якщо це будуть скромно вихваляти перед тобою навіть у самому «Гамбурзькому безпристрасному кореспонденті» як єдино справжнє вчення масонства [10], згадай про свого мудреця і виріши, чи може подібне бути масонством.

Так само і *політика* у жодному сенсі не може бути його предметом – чи для протидії існуючому порядку і державній владі, чи для надання їй таємної допомоги, чи для зміни державного устрою або правителя* чи ж для того, щоб невидимою рукою втрутитися у рух коліс адміністрації. Наш мудрець, як ніхто інший, далекий від зарозумілого бажання пришвидшити щось у розвитку людства, впливаючи на державний устрій; він знає, що, будучи чесною людиною, злочинно протидіяти устрою будь-яким чином і послабляти його авторитет чи допомагати йому якимось інакше, ніж суворим виконанням свого обов'язку у гарантуванні справедливості, захисту власності й інших прав громадян держави; минуле навчило його, що зміна *імені* не є *зміною фортуни* і що великі перетворення завжди були викликані лише великими і загальними причинами. Він знає, *що є добрим*, але не знає того, що приносить щастя, і вільний від зарозумілого бажання ошчасливити чи виховати тисячі людей. Політика є поза колом його інтересів**; він хоче бути не державним правителем, а тільки добрим громадянином і людиною; замість турботи про загаль-

* Натяк на історію Англії: Кромвель, лицарі св. Георгія [11] і ин.

** Це усунення масонства від політики оголошували щоразу голосно і привселюдно, і у тому, що стосується епохи і посвячених, чинили дуже добре. Це відкидання усіх політичних справ включили навіть у ритуали і тим самим зробили щось уже геть зайве.

ний добробут, його спонукає лише турбота про свій обов'язок і добробут своїх близьких. Якщо де-небудь, відкрито чи під майстерним прикриттям тобі будуть вказувати на політичні цілі як на масонську мету, то обтруси там порох з ніг своїх. Ти маєш справу з людьми недосвідченими, із себелюбами, а не із пошукуванням тобою мудрецем, не з масонством. Але, можливо, метою ордену могло б бути сприяння «кар'єрному», зовнішньому щастю? Можливо, брати хочуть взаємно рекомендувати один одного на посади, у чини, можливо, вони засновують тонтіни [12] чи, можливо, найстарші і владоможні отримують пенсії зі скарбниці організації, і того ж прагнуть молодші? Перше могло траплятися у різний час і випадково, оскільки при усе більшому поширенні ордену у цьому сенсі вже не було на що сподіватися і чогось побоюватися, але нерозумно було б думати, що щось подібне було метою об'єднання; інше – спробували і забули; останнє ж – у певних системах напевно практикується, в інших же місцях панує повна рівність взаємних послуг. Ти ж не думаєш, що людина, яка поручилася за нас перед орденем, може принизитися настільки, що прийме пенсію з наших внесків чи буде чекати її призначення? Але ж тоді це, нарешті, буде сприяти *внутрішньому щастю*? Те, до чого прагнув Сен-Ніцез [13], до чого він прийшов після тисячі блукань, облуд і страждань і про що він пише на стор. 272 відомої книги: «Я побачив перед собою мету усіх моїх бажань і переконався, що орден дає більше, ніж обіцяє, що про нього великою мірою можна сказати так, як говорили інколи язичники про свої таємниці: *вони учать людину жити із задоволенням і вмирати з надією*», або ж, як він говорить на стор. 382: «Також і найвищий ступінь таємниці не має іншої мети, окрім тієї, щоб

зробити людей ліпшими». Адже воістину – це висока мета, для якої мудра і добродісна людина працює ціле життя, до якої прагнуть усі люди і яка цього справді варта...

Увійти до таємного чи принаймні закритого товариства? Хіба чеснот можна навчитися? І, якщо їх можна навчити, хіба цього не роблять наші проповідники і філософи? Чи можна людині полегшити чесноту і, як при нещасті чи стражданні, зменшити її тягар своєю участю? І хіба чеснота не є найбільш особистою і найбільш сокровенною справою людини, що її навряд чи може вона розділити хоча б з однією близькою душею, не кажучи вже про ціле товариство знайомих людей? У товаристві вона може навчитися більшої вправності, пристойності і скромності, звикнути до солідної і чесної поведінки; вона може почути багато прекрасних, *корисних* промов і сентенцій, але не може стати там *добродісною*; і якщо вона «не навчилася в іншому місці і перед своїм прийняттям до ордену» жити із задоволенням і вмирати з надією на краще, то навряд чи навчиться цього в ордені. Безсумнівно, наш мудрий і добродісний не більше прагне бути посвяченим у морально-аскетичне товариство, що має чесноту й удосконалення своєю єдиною і кінцевою метою, ніж Сократ прагнув посвячення в Елівсинські містерії.

«Що ж, виходить, що метою цього дивовижного ордену може бути лише *ніщо*, і лише між іншим він має переваги гарного і веселого товариства». – Оскільки, відповідає наша мудра і добродісна людина, я займаюся цим взагалі-то цілком *натуральним* орденем і віддаюся йому, то й мета і сенс його є *щось*, а гарне товариство було і залишається *між иншим*.

Нічого іншого не залишається нам, Констане, як шукати це *щось* і залишити усілякі «між

иншим» – від духобачення і виготовлення золота з металів аж до застілля у ложах, – там, де їм і місце. До речі, якщо тобі спадуть на думку й інші подібні речі, які коли-небудь і який-небудь гультьайський розум породжував і пропонував як мету ордену, то нехай на усі твої питання тобі відповість тільки наш поручитель.

Як постскрипtum до цього листа, я хочу ще вказати тобі на спільний для масонів забобон, що страшенно оманливий – особливо для моїх братів у Німеччині. Хто не може позбутися цього забобону, той воістину пропащий для мети ордену чоловік. Отже, вони гадають, що таємниця ордену зберігається у певному місці чи у певних осіб і варто лише ретельно пошукати, чи (як повчає Сен-Ніцез) упіймати удачу – і розкриються очі наші, і велику таємницю буде знайдено.

Її шукали то у Великій ложі-Матері у Лондоні, то у Шотландії, то у Франції – у Клермонських отців в Оверні, на горі Ередон і под., то (за паном фон Вехтером [14]) в Італії, то у Швеції, то у дванадцяти чи шістнадцяти обраних, розсіяних по усіх країнах, що знали тільки один одного і не приймали нових людей до свого кола. Те, що знайшли, трохи поповнює, можливо, історію ордену чи його міти; таємниці ж його майстри цієї справи шукають даремно. – *Quod quaeris, hic est* [15], вони лежать перед тобою, надійно збережені і противляться усім хитрощам і насильству. Там і будемо ми їх шукати.

ТРЕТІЙ ЛИСТ

Ми знаємо, чого може прагнути мудра і добродісна людина, і чого вона повинна прагнути; якщо ж ми також хочемо знати мету ордену Вільних Мулярів, то нам потрібно досліджувати те, чого може шукати така людина у такому (віддаленому від публічного великого суспіль-

ства) об'єднанні, – так я сказав наприкінці мого першого листа, і ти погодився з послідовністю такого висновку. Давай-но ж розглянемо його більш прискіпливо.

Те, чого хоче мудра і добродісна людина, що є її метою, є також і кінцевою метою людства. Єдина мета існування людини на землі – це не рай і не пекло, але лише *людство*, яке ми маємо тут, і *найширша можлива освіта його*. Нічого іншого ми не знаємо; і усе, що ми називаємо божественним, диявольським, тваринним, – усе лише людське [16]. Що не *співпадає* з метою найширшої освіти, що ніяк не *стоєється* її чи не є для неї *частиною* або *засобом*, те не може бути метою *жодної людини*, те мудра і добродісна людина не може зробити метою ні загалом, ні у найокремішому випадку; що стоїть вище чи нижче людства, те є поза колами його мислення, устремління і дії.

Певною мірою цієї мети досягають усі люди самим своїм народженням і життям у суспільстві, навіть якщо вони не усвідомлюють цієї мети і чітко до неї не прагнуть. Здається, начебто це не їх мета, а мета *у них*. Однак, розсудлива людина мислить її чітко, вона – її *ціль*, вона обдуманно робить її метою усіх своїх учинків.

Як сприяє цій меті велике людське суспільство? Чи усі, прямо і без манівців, об'єднаними силами прагнуть до неї? Не схоже. Суспільство мислить і працює не з тією ясністю й обдуманістю, що окремий мудрець; його обтяжують борги колишніх поколінь і, зайняте розплатою, воно ледь знаходить час попрацювати для нащадків, яким, своїм чередом, доведеться працювати для інших нащадків. Воно мусить вистояти у великій боротьбі із непокірливою природою і рутинним часом; воно хоче здобути перед тим і іншим перевагу і узалежнило свою справу від невідгідної, однак неминучої умови.

Воно розділило цілу людську освіту на частини, розподілило її галузі і діяльність, і вказало кожному прошарку особливе поле взаємовигідної праці. Як на фабриці час і витрати заощаджуються, якщо один робітник усе своє життя робить лише цей вид пер, штифтів, коліс чи посудин, наносить тільки цю фарбу, рухає і керує тільки цією машиною, а інший точнісінько так ціле життя виконує тільки якусь іншу роботу, і нарешті, невідомий усім їм майстер поєднує усі ці роботи в якусь ціле, – точно так діється у великій майстерні людської освіти. Усякий прошарок працює і створює для всіх інших щось таке, що інакше довелось б робити кожному особисто; а ці, інші, у свою чергу, створюють навзаєм для нього те, на що немає ані часу, ані уміння у людини, що якимось по іншому працює на їхнє благо.

На благо і створення цілого скеровує усі праці індивідів незримий перст провидіння. Так учений занурюється у глибини духу і науки, аби добути те, що буде доступне і корисне для всіх через кілька століть, тим часом як хлібороб і ремісник годують і одягають його; державний чиновник слідкує за дотриманням закону, що без нього довелось б робити самій громаді, а воїн захищає від насильства беззбройного, який його годує.

І от, всякий індивід навчається переважно для того стану, який він обрав. Із самої юності, за вибором чи випадково, він призначений винятково для одного способу життя, і найкращим вважають те виховання, яке найбільш до-

цільно підготує хлопчика до його майбутньої професії; остеронь залишається усе те, що не стосується цього фаху, чи, як кажуть, не може знайти у ньому застосування. Юнак, призначений бути ученим, увесь свій час проводить за вивченням мов і наук, обираючи лише ті, що необхідні для майбутнього заробітку, і ретельно відкидаючи навіть ті, що необхідні для ученого на загал. Усі інші заняття і способи життя далекі йому, як далекі вони між собою. Лікар звертає усю свою увагу лише на медицину, правник – на законодавство своєї країни, купець – на певну галузь торгівлі, фабрикант – лише на виробництво свого товару.

У своєму фахові він знає все необхідне, до того ж ясно і обґрунтовано, тому він йому особливо близький, він розглядає його як своє надбання; він живе у ньому, як удома. І це добре: усякий виконує тим самим свій обов'язок; супротивне зруйнувало б не тільки усі переваги суспільства, але й було б згубним як для індивіда, так і для цілого.

Але від цього у всіх з'являється певна половинчастість і однобічність, що, хоча і не обов'язково, однак зазвичай переходить у педантизм. Педантизм, що його зазвичай (можливо тому, що тут він помітніший, а можливо, тому, що тут не надто знана терпимість) приписують тільки ученому стану, панує в усіх прошарках, і основний принцип його всюди однаковий, а саме: вважати властиву для свого особливого стану освіченість явищем загальнолюдським

і прагнути до того, щоб воно дійсно так було. Так, педант-учений шанує лише науку і зневажає усяку іншу цінність; його лекції і бесіди у змішаних товариствах спрямовані на те, щоб повідомити слухачам кілька крихт його ученості і розпалити у них жагу до засвоєння властивої йому точності думки. Педант-купець, навпаки, нехтує ученим і кричить: «Тільки рахунок і гроші! У грошах – таємниця розумного і щасливого життя». Воїн нехтує обома, вихваляє лише фізичну силу і спритність, військову хоробрість і честь, як він їх розуміє, і з радістю завербував би всякого, хто підходить під його мірку. Особливо ж богослови (оскільки вони, чи з любові до райського блаженства чи зі страху перед пеклом, мають найбільший вплив з-поміж усіх) від часу своєї з'яви прагнуть виховати усіх людей, аж до сільських дітлахів, глибокими богословами і витонченими знавцями догматів. «Шукайте насамперед Царство Боже, усе інше дрібниці!» [17] – говорять богослови, і з ними усі інші стани, – а ми знаємо, що розуміють вони під Царством Божим!

Так усюди панує – корисна отут і шкідлива отам – однобічність, так всякий індивід є не просто ученим, а богословом, правником чи лікарем, не просто релігійною людиною, а католиком, лютеранином, юдеєм чи мусульманином; не просто людиною, а політиком, воїном, купцем; і так усюди станове просвітництво стримує просвітництво людства (найвищу мету людського існування) – і навіть *повинно* його стримувати, тому що кожен має неодмінний обов'язок – якнайбільш досконало просвітити себе для своєї окремої справи, а це майже неможливо зробити, не ризикуючи стати однобічним.

Від цих передумов ми повертаємося до масонства, щоб більше не полишати його, і зробити з них певні істотні висновки. Те, що у друго-

му моєму листі я виклав тобі на прикладах і з іншою метою, тепер стане більш зрозумілим для тебе як логічний наслідок із щойно сказаного.

*А саме: масонство не може обрати собі жодної з тих цілей, якими явно і загальновідомо займався б уже якийсь з існуючих у людському суспільстві прошарків, установ чи порядків; воно не може прагнути перейти дорогу чи ж супроводжувати у справах якесь інше об'єднання, тому що тоді, бажаючи робити те, що вже і без нього відбувається, воно було б зайвим. Воно не може виправдовувати себе тим, що суспільний інститут, який воно хоче супроводжувати і чиї цілі прагне прийняти як свої, порочний і недосконалий. Лише порожня самовпевненість може хотіти побічну справу зробити краще, ніж ті, для кого вона є основною; тільки дурість виголошує прокляття на адресу закладів, про які дізналася лише поверхово, не знаючи тих неминучих труднощів, які зустрічають вони у своїй діяльності. Кожна з цих установ у державі приховує у собі паростки кращого і прагне до досконалості, і питанням для масонства щоразу може бути лише те, чи існує певна установа *для певної мети*, а не те, *наскільки добра* ця установа, про що подбають інші. Якби масонство захотіло б утрутитися у чужий план, воно посіяло б лише безлад, порушивши і сплутавши виконання цього плану; воно було б *україн шкідливе*, роблячи це потай, оскільки публіці невідома жодна окрема галузь людського просвітництва, яку масонство взяло б на себе.*

Подібне товариство – чи займається воно церковними, політичними, філософськими, науковими чи комерційними предметами – мудрий і добродісний чоловік не міг би підтримати – радше, він повинен був би, як тільки дові-

дається про можливі заколоти через його існування, спробувати знищити його. А для цього не потрібно нічого іншого, як тільки донести про нього; тому що глобальний інтерес усього людського суспільства і всякої його частини – держави, церкви, науки і торгівлі – полягає у тому, щоб знищити подібне об'єднання, як тільки про нього стане відомо.

Отже, усяка мета, прийнята як своя будь-яким прошарком суспільства, була б цілковито і безумовно виключена для масонства; так само нерозумно і смішно було б, якби члени масонського ордена хотіли потай шити добрі чоботи, або реформувати державу загалом чи частково. Усякий масон, що заперечував би це, поставив би під сумнів не тільки свою добру волю і масонську проникливість, але і свій здоровий глузд.

Але все-таки, хоч *якусь* мету воно мусить мати, інакше було б порожньою, суєтною забавою і мудрий і добродішній не міг би займатися ним так само, як коли б воно ставило перед собою вищезгадану негідну мету. Однак ця мета може бути лише такою, *для якої людське суспільство не має жодної особливої установи, – метою, для якої воно за її (мети) і за своєю (суспільства) природою цілковито не може мати жодної спеціальної установи.*

Якби ж воно могло мати подібну установу, то мудрий і добродішній людині належало б, радше, спонукати до створення і становлення такої установи у надрах суспільства, ніж прагнути до здійснення своєї мети через відділення від нього. Природа суспільства і природа його відповідної мети, безумовно, вимагала б від нього звернути увагу держави на цю, дотепер незбагненим чином забуту галузь діяльності; а потім він повинен був би, безумовно, віддати на розсуд держави – чи хоче вона щось з тим

робити, чи ні; у жодному разі йому не варто було б відокремлюватися з певним товариством для дій заради цієї мети, тому що вона жодним чином не пасує до такого роду діяльності.

Тепер питання у тому, чи може існувати подібна розумна і добра мета, для якої суспільство, за своєю природою, не може мати жодної особливої установи, і у чому ця мета полягає, – і тоді ми знайдемо єдино можливу мету масонства (як винятково відокремленого товариства). Подивимося.

ЧЕТВЕРТИЙ ЛИСТ

Твоє припущення – чи не маю я наміру виставити масонство певною *самоціллю* – я розберу докладніше після того, як викладу тобі, як наріжний камінь цього ряду думок, другий наслідок із спостереження над людським суспільством.

Ми з тобою визнали злом те, що освіта у суспільстві і для нього завжди поєднана з певною однобічністю і половинчастістю, що становить перешкоду найвищій, тобто чисто людській освіті, і заважає окремій людині, як і всьому людству, щасливо рухатися до мети. Тільки якщо ти збагнув це і позбувся однобічної думки про користь однобічності у діяльності, я можу сподіватися, що мій висновок буде для тебе переконливим і ти приймеш його усіма почуттями.

Ми маємо тепер мету, яку *зовсім не може ставити перед собою* людське суспільство, тому що мета ця вища за його сфери і уперше ставиться самим існуванням суспільства, – мета, якої можна досягти, лише *вийшовши із суспільства і відокремившись від нього. Ця мета: знищити незручності способу освіти, що існують у суспільстві, і поєднати однобічну освіту для особливого прошарку у загальнолюд-*

ську освіченість, у всебічну освіченість людини як людини.

Ця мета велика, оскільки її предметом є те, що для людини найцікавіше; вона розумна, оскільки виражає один із священних наших обов'язків; вона можлива, тому що можливо усе, що є нашим обов'язком; досягти її у суспільстві майже неможливо – принаймні, надзвичайно важко, оскільки стан, спосіб життя, відносини обплітають людину тонкими, але міцними путами і, хоча вона часто і не зауважує їх, вони водять її по колу, не даючи змоги йти уперед; отже, досягти цієї мети можна лише відокремленням від суспільства. Але не постійним відокремленням, тому що тоді виникла б нова однобічність, тому що від цього усі переваги щойно здобутого чисто людського знання для суспільства загинули б, і тому ще, що єдиний сенс такого відокремлення полягає у тому, щоб поєднати між собою обидва ці роди просвітництва і підняти необхідну станову освіченість; не усамітненням, тому що самота тільки посилює нашу однобічність, аж ніяк не знищуючи її, і викриває наше серце егоїстичним струпом. Отже, мета ця може бути досягнута лише вступом у товариство, відокремлене від великого суспільства, що не шкодить жодним нашим стосункам у суспільстві і допомагає нам представити нашим очам і нашій душі мету людства, зробити її подумки нашою метою, використовуючи тисячі засобів, аби відучити нас від наших ганебних станових і суспільних звичок і підняти нашу освіченість до чисто людської.

Такою є мета товариства Вільних Мулярів, або у нього її зовсім немає, – якщо тільки мудрі і добродішні люди перейняті тим товариством. Масон, що народжений людиною і що здобув освіту свого стану, що прийняв державу та інші суспільні відносини, повинен бути на цьому

грунті знову, цілком і повністю, перероджений як людина. Лише таким може бути намір відокремленого товариства, а це відповідає і на поставлене вище питання: що таке орден Вільних Мулярів у собі і для себе чи, якщо хочеш, чим він може бути?

«Але, – скажеш ти, – мета ця почасти занадто широка, почасти занадто вузька. Перше – тому, що її можна досягти також і іншим шляхом: міркуваннями, подорожами, спілкуванням серед людей і у суспільному житті; друге – тому, що жодне товариство будь-якого роду за своєю природою не може сприяти повноцінному досягненню цієї мети». На перше заперечення, яке повноцінно можна буде прокоментувати лише згодом, я відповім наразі коротко. Зазначеними способами людина може відшліфуватися й набути винятковий для її стану лиск культури; вона може навчитися згладжувати педантизм у своєму зовнішньому вигляді і піднімати свої думки до більших, ніж колись, узагальнень. Але душа її залишається незачепленою; вона, як і раніше, ходить старими шляхами, тільки тепер за парканами і витонченими стінками. Просте міркування, можливо, згладить у ній дух стану, але додасть до її індивідуального характеру, ще дуже далекого від характеру чистого людства, ще більшої затятості. Те, чого слід із усією серйозністю домагатися, може трапитися лише у відокремленому товаристві, над дієвістю якого ти зможеш незабаром поміркувати разом зі мною. Друге заперечення, зазначене тобою, важливіше; до наведеного вище викладу мети я негайно додам істотне обмеження: *наскільки подібна освіченість може бути досягнута у спеціально для цієї мети заснованому товаристві.*

Річ у тім, що є рід загальнолюдського просвітництва, у якому лише себе самого, своє

сумління і Бога можна обрати у свідки і судді – *освіта для моральної волі*. Моє переконання щодо цього тобі відомі. «Усяка людина, якщо тільки вона з благими намірами, – писав я кілька років тому [18], – повинна безупинно спостерігати за собою і працювати над ушляхетненням своєї натури; вправа повинна зробити це природним для нас. Але це заняття, очевидно, за своєю природою не надається до передачі іншим. Я прийшов до художника, щоб подивитися, як він працює, і він показав мені усі свої картини, навіть ще не завершені; але як я не просив його, він не хотів працювати над ними при мені, запевняючи мене, що геніальні твори вдаються йому лише на самоті. Це навело мене на думку про генія моральності в нас, і у неясному передчутті я збагнув істину, що і при ньому слід бути *само*му. Я знайшов усе нові і нові підтвердження того, що справжнє прагнення до ушляхетнення своєї душі дуже ніжне і соромливе, що воно западає у себе і рішуче не надається розголошенню. Я ніколи не висловив свого морального удосконалення словами *перед самим собою*; хіба міг би я одягнути його у слова *перед иншими*! Досить уже, що я *діяв* інакше і мої друзі, як і я сам, дізналися про ріст дерева лише за його плодами. Отже, свого поліпшення ніколи не слід виставляти напоказ, ніколи не слід принижуватися навіть до визнання своїх помилок, а просто залишати їх. Вони повинні бути для нас огидні; тоді ми не будемо крутити ними так і сяк, щоб з повною визначеністю і вишуканістю виразити їх. Якби з фальшивого почуття

обов'язку, певного героїства у дружбі чи в ім'я суспільної мети ми захотіли все-таки примусити себе до цього, то лише ближче познайомилися б з ними, полюбили б їх, принаймні не боялися б уже більше присутності помилок, які ми настільки голосно прокляли, підкуповували б себе самим визнанням, зараховуючи його собі як удосконалення». Так воно і є. Зробити суспільною справою своє просвітництво для моральної волі, говорити про це з іншими, звітуватися і сповідатися перед ними чи давати себе сповідати – усе це розхитує душу в самій основі, тому що ображає святу цнотливість, робить нас найганебнішими з лицемірів – лицемірами перед собою; і товариство, зайняте подібним, справді привело б до найбільш похмурої чернечої аскези. Отже, з цим просвітництвом чистого людства масонство не має нічого спільного, як не має нічого спільного з ним і жодне товариство, що не складається з мрійників і яке осягло суть Горацієвого:

*Чесного хай називають злочинцем, розумного – дурнем
Тільки за те, що в самій доброчесності міри
не знає [19].*

Усе, що змахує на будь-які відмінності між людьми – у майстерності, у знаннях чи чесно-тах, – є світським щодо масонства, але перед моральною свободою саме масонство є світським і недостатньо святим; тому що ця свобода є найсвятішою, перед нею низьким є навіть

священне. Це тверде, зовсім певне і ясне у собі поняття нам варто було б зробити каноном масонства і принципом критики усього масонського, якби така критика з'явилася.

Інша справа, зрозуміло, (згадаємо коротко і про це) просвіта духу і *сприйнятливості* моральності, виховання зовнішніх звичаїв і зовнішньої законівідповідності. Це, безумовно, відноситься до масонства.

Тепер перед твоєю душею постане образ масонства, яким воно є у собі і для себе самого, чи – яким воно єдино може і повинно бути. Змалюю цей образ ще кількома штрихами. Тут вільно сходяться люди з усіх прошарків і приносять в одне місце знання, які кожен, мірою своєї індивідуальності, міг здобути у своєму прошарку. Кожен приносить і дає те, що має: мисляча голова – визначені і ясні поняття, діяльна людина – вправність і легкість у мистецтві життя, релігійна людина – свій релігійний сенс, художник – ентузіазм маляра. Але ніхто не дає ті знання *таким же* способом, яким він здобув їх у своєму прошарку і як би передавав їх там далі. Кожен немовби залишає осторонь одиничне і спеціальне і відбирає те, що, як результат, витворив він у своїй душі; він прагне внести свою лепту так, щоб вона могла дійти до кожного члена товариства, а все товариство намагається підтримати його і тим самим додати до його досі однобічних знань загальну придатність і усебічність. У цьому об'єднанні людей кожен отримує тою ж мірою, якою дає; завдяки тому, що він дає, дається і йому – дається саме уміння давати.

Збережи цей образ у своїй душі, Констане, і тобі відкриються чудові перспективи для діяльності подібного товариства! Прощай.

П'ЯТИЙ ЛИСТ

Хоча ти уже взяв назад своє питання – чи можна виставляти масонство самоціллю? – я відповім тобі на нього хоча б тому, що це дає мені можливість дати кілька додаткових визначень.

До цієї ідеї ти прийшов – у чому і зізнаєшся – через порівняння масонства з релігією. Можна запитати: яка мета церкви? – Поширення релігії. Яка мета релігії? – Без сумніву, вона сама, оскільки вона – тільки результат, потреба гармонійного духу і серця, продукт нашої розсудливості, цвіт нашого розуму – чесноти нашої природи [20]. Для чого ж іще, як засіб, вона може бути потрібна, яку кінцеву мету переслідувати? Так і орден масонів існує для підтримки і культури масонства; воно ж саме – добро не для чогось, а добро у собі і для себе самого, а не засіб для якоїсь мети. Та й чи може бути вища мета? Що воно створює і створювати може, що створило воно у ньому і повинно створити в інших – це повинен знати справжній масон, і це – масонство.

У такому випадку намарне було б узагалі перейматися питанням про мету масонства, відповідати на це питання і встановлювати (як це зробили ми) поняття про подібну мету; воно існувало б заради себе ж самого, воно абсолютно повинно було б бути і було би елементом Абсолютного.

У певному сенсі це твердження цілком ймовірно, важливе й істинне. Однак, сформульовано воно, очевидно, недостатньо виразно. Часто кажуть – можливо, з філософською строгістю, не буду стверджувати, – про найбільш широкий, широкий, вузький і найбільш вузький сенс слів і положень у філософії. Так, хто-небудь міг би сказати: «Називаючи масонство самоціллю, я розумію масонство у найбільш вузькому зна-

ченні слова». А це для мене є тим найбільш загальним, чисто людським знанням, що ти визнаєш як *мету* масонства. Отже, мета його – воно саме.

Усе воно так, але слова трохи незрозумілі. *Людина* є самоціллю, і ці чисто людські знання є абсолютно належним *способом існування людини*, а отже, елементом того, що є самоцільним, чи елементом Абсолютного [21]. Але хіба хто-небудь може визнати *масонство* і *загальнолюдські знання* рівнозначними? Можна назвати самоціллю масонський спосіб мислення (якщо тільки спершу пояснити це так, як ми щойно зробили), але хіба масонство чи масонський орден означають лише масонський спосіб мислення? Масонство не є ані знанням, ані способом мислення, а товариством чи об'єднанням. Я не можу сказати: брат ім'ярек учинив, як масон, такий-то похвальний учинок; натомість я можу сказати: цей учинок доводить його добрий масонський спосіб мислення; чи: пан ім'ярек є у душі масоном, хоча і не прийнятий до ордену, але може мати справжній (масонський) спосіб мислення про загальнолюдські знання. Оскільки ж слово «масонство» указує на об'єднання людей, то не можна назвати його і самоціллю, а тільки засобом, тому що об'єднання для певної мети є лише засіб і повинно існувати не безумовно, а лише за умови певного стану речей у світі саме тепер.

Тільки тому, що мета, яку ставить собі відокремлене товариство, не може бути досягнута у великому суспільстві, засновується відокремлене товариство. Але велике суспільство не конче є таким, яким видається. У царині розуму воно може бути мислиме зовсім инакше – принаймні без зазначеної нами вище умови щодо освіченості індивідів; воно, радше, повинно постійно прогресувати до кращого, а це

краще складається, передусім, із рівності і гармонії освіченості усіх індивідів. Якщо воно робить це, то мірою успішності, і відокремлене товариство стає усе менш необхідним, а з досягненням цієї мети у великому суспільстві – зайвим і недоречним. То ж чи можна сказати про настільки відносну річ, що вона – елемент Абсолютного?

Можуть сказати: мета усього людства – утворити одне-єдине велике об'єднання, яким повинно б бути нині об'єднання масонське*. Але вже саме тільки існування масонства доводить, що назване нами самоціллю ще зовсім не досягнуто.

Кажуть: «Ми не можемо запитувати про мету релігії (чи, точніше: релігійності, релігійного настрою), але можна запитувати про мету, яку переслідує церква». Цілком вірно! Але ж поняттю релігійності саме і відповідає не поняття масонства, а, радше, поняття чистого людського просвітництва; поняттю ж церкви відповідає саме поняття масонства, чи (що одне і те ж) ордену Вільних Мулярів. Отже, масонство означає (якщо зовсім коротко) не спосіб мислення, а об'єднання; об'єднання ж, формуючи у своїх членів спосіб мислення, обумовлено чимось випадковим, чого могло б і не бути, і що насправді не повинно бути. Масонство, отже, не є самоціллю, як не є самоціллю і церква; і обох можна з повним філософським правом запитувати про їхню мету і вказувати її чітко і виразно.

Сподіваюся, що мені вдалося це зробити стосовно масонства. Але ми ще не закінчили. Нам слід ще не тільки досліджувати, як впливає масонство і на своїх членів, і на світ, але

* На це вказують також, очевидно, відомі масонські символи [22].

роз'яснити докладніше висунуті нами вище принципи і застосувати їх далі, щоб вони стали остаточними і придатними для оцінки сучасного стану масонства і поведінки масонів.

Я розраховую на те, що все це цікаво тобі, Констане, як людині і як громадянину світу, і сподіваюся, що ти збережеш у собі свій (масонський) спосіб мислення, відповідно до якого все, що стосується людства і його знань збуджує увагу й активізує участь, і що я так люблю у тобі, навіть якби ти і не вступив ніколи до масонської ложі. Прощай.

ШОСТИЙ ЛИСТ

Ти не залишаєш мене у спокої, Констане! – хоча, як ти пишеш, і передбачаєш усе, що я міг би тобі ще сказати. І ти маєш рацію: немає нічого легшого для послідовно мислячого розуму, ніж за певними посиленнями успішно розвинути до кінця обрану тему. Але ти хочеш, щоб я продовжував.

Отож, перше наше питання буде таким: *як впливає орден на самого масона?* Друге: *як впливає він на світ?* Я буду стислим і спробую задовольнитися кількома плідними натяками.

Якщо тільки об'єднання не є цілковито марним, то, без сумніву, той, хто перебуває у ньому, на якому б ступені культури він не стояв, повинен *бути більш зрілим, ніж той же індивід поза цим об'єднанням*. У дієвої людини так трапляється із кожними новими стосунками, у які вона вступає.

Я приймаю тут *зрілість* і загальнолюдські знання як речі рівнозначні, і, до того ж, не без підстави. Однобічна освіченість завжди є незрілою; навіть якщо з одного боку плід і перестигліє, то з інших боків буде квасна, терпка незрілість.

Головною ознакою зрілості є *сила, пом'якшена грацією*. Усі могутні пориви, усі далекі розбіги і широкі замаху суть перші і необхідні рухи і порухи сили, що розвивається; але як тільки розвиток завершиться і прекрасна духовна форма заокруглиться у собі самій – їх більше немає. Виражаючи це технічними термінами школи: коли приходить зрілість, чарівна поезія вінчається шлюбом з ясністю розуму і справедливістю серця і краса вступає у союз з *мудрістю і силою*.

Таким є образ зрілої, сформованої людини, як я його собі уявляю: розум її зовсім ясний і вільний від усякого роду забобонів. Вона паує у царстві понять і спостерігає за сферою людської істини, наскільки це взагалі можливо. Але істина для неї є тільки *одна*, одне-єдине неподільне ціле, і жодній з його сторін вона не надає переваги. Але і саме *просвітництво духу* є для неї лише *частиною усезагального просвітництва*, і їй не спадає на думку досягти досконалості винятково лише за його допомогою, як не з'явиться і бажання цілковито без нього обійтися. Вона дуже добре бачить і не боїться зізнатися, як відстали від неї інші; але вона не говорить про це, оскільки знає, як багато у цьому сенсі залежить від удачі. Вона нікому не нав'язує свого світла, а тим більше видимості світла; водночас, вона завжди готова дати кожному бажаному стільки, скільки той може взяти, і дати йому це у будь-якій бажаній для нього формі – адже вона спокійна і тоді, коли ніхто не потребує світла її ліхтаря. Вона справедлива, сумлінна, сувора до самої себе у своїй душі, хоча і не кричить усюди про свою чесноту і не нав'язує її іншим запевненнями у своїй чесності, винятковими пожертвуваннями чи афектацією серйозності. Її чеснота так само невигадлива і, я б сказав, цнотлива, як і її

мудрість; побачивши слабкості своїх ближніх, у душі її переважає відчуття добродушного жалю, і аж ніяк не гнівне обурення. Вірою вона уже живе у кращому світі, і сама ця віра додає в її очах цінності, значення і краси і життю земному; але цю віру вона нікому не нав'язує, а носить її у собі як потаємний скарб.

Таким є образ досконалої людини, таким є ідеал масона. Масон не буде прагнути досконалості більшої, ніж вона доступна для *людини*, як не буде нею і вихвалитися; його досконалість не може бути ніякою іншою, як тільки людською і справді людською. Усяка людина повинна постійно наближатися до цієї мети; якщо тільки орден хоч трохи дієвий, то усякий його член повинен виразно і з свідомо наближатися до цієї мети; цей образ повинен стояти перед його очима як визначений і близький його серцю ідеал; він повинен бути усюди, куди б він не глянув; він повинен стати ніби середовищем, у якому масон живе і дихає.

Цілком можливо, що не усі (а можливо навіть – жоден з тих, хто називають себе масонами) досягають тієї досконалості. Але чи хтось колись вимірював рівень ідеалу – чи тільки установи – за тим, чого дійсно досягають індивіди? Уся річ у тому, чого вони за даних умов *можуть* досягти, чого об'єднання усіма доступними способами хоче і спонукує своїх членів досягти неодмінно.

Я не кажу, начебто масони кращі, ніж інші люди, чи що тієї ж досконалості не можна досягти і за межами ордену. Людина, що ніколи не була прийнята до масонського товариства, цілком може досягнути описаної вище досконалості; і у цю хвилину перед моїми духовними очима справді стоїть образ людини, у якій

я знаходжу цей чудово реалізований ідеал, і яка знає про орден щонайбільше з чуток. Але, якби та ж людина стала тим, чим вона стала самостійно у великому людському суспільстві, в ордені і завдяки ордену, то була б більш спроможною робити інших такими, якою стала вона сама, і усе просвітництво стало б більш соціальним, знання можна було б передавати, а отже, воно було б істотно іншим за своїм характером. Те, що виникає у товаристві, має у собі більше життєвої сили для практики, ніж те, що створюється на самоті.

От такі міркування про вплив масонського товариства на його членів я хотів би тобі запропонувати. Товариство це або мусить успішно наближатися до описаного вище ідеалу, або воно зовсім не має впливу; усе, що понад те, узагалі недосяжне; що ж менше того – може бути зроблене *усюди*. Але те, що члени товариства повинні бути *сприйнятливими* до його цілющого впливу – очевидно, як очевидно і те, що організація повинна бути такого роду, щоб і найбільш чуйний і найбільш несприйнятливий все-таки, завдяки правильному співвідношенню мали від нього користь і були успішними в удосконалюванні.

Залишається питання: чи впливає це об'єднання також на *світ*?

СЬОМІЙ ЛИСТ

Хіба можна ставити це запитання, усерйоз сумніваючись у відповіді, хіба можна запитувати: чи впливає орден на інший світ, на широке людське суспільство?

Людина, сформована у внутрішній святині ордену, – хіба вона не залишається, як і колись, у світі, і не зберігає свого місця у ньому? Хіба

вона залишається, як і колись, чоловіком, батьком сімейства, членом компанії і свого стану? Як же тепер здобути нею в ордені знання, що стало її надбанням, часткою її особистості, якої вона не може позбутися, просто залишаючи ложу, – чи могли б тепер ті знання не проявитися у всіх стосунках тієї людини? І хіба таким шляхом орден не впливає найбільш сприятливо на світ?

Зверну твою увагу на деякі міркування, що допоможуть тобі у твоїх власних роздумах.

Ніхто не посідає свого місця у широкому суспільстві більш виправдано, аніж той, хто здатен бачити далі свого місця, хто проникливо відчуває не тільки його, але і ту тонку межу, де воно переходить у широке суспільство і впливається у нього; з-посеред учених великим і ясним розумом володіє той, хто досліджує не лише свою і суміжні з нею дисципліни, але й усе поле знань. Лише той, хто стоїть на своєму місці саме таким чином, може ясно і усвідомлено впливати на світ; інший же буває часом лише сліпим знаряддям, хоча і зовсім правильно діє на своєму місці, однак його діяльність прямуватиме до справжньої мети тільки завдяки цілому. Перший уміє або у потрібну мить відступити від правил і вимог свого прошарку, або суворо дотримуватися, а інколи і уточнити їх; другий же цього не уміє, він, як машина, сьогодні і завтра йде тільки звичним ходом. Масонство ж піднімає усіх людей над їхнім прошарком; отже, наділяючи знаннями людей, воно творить водночас *найбільш придатних членів для широкого суспільства:* сердечних і популярних учених і мудреців – не тільки умілих, але й обдарованих мисленням торговців, гуманних воїнів, добрих батьків сімейств і мудрих вихователів дітей. Про яку б людську сфе-

ру ти не подумав, на кожну з них масонство впливає найблагойдніше.

Людське суспільство повинно і надалі перебувати у безупинному прогресі; усі стосунки усередині нього повинні постійно очищатися й удосконалюватися. Добре керована держава особлива швидко йде уперед у законодавстві, адмініструванні, вихованні і завжди готова прислухатися до будь-яких пропозицій. Такий процвітаючий досконалій державі не потрібні службовці, що ніколи не виходили за вузькі рамки свого особливого фаху і які здатні рухатися лише по старій колії; як тільки відбувається яке-небудь поліпшення – вони стають непридатними для справи; однак, вони не хочуть виявитися непотрібними і тому противляться поліпшенням і, або використовують увесь свій вплив, щоб перешкодити їм, або, на позір сприяючи, готують їм провал. Там, де таких державних службовців більшість, усе назавжди залишиться по-старому. Правда, ґрунтовний розвиток наук виводить розум за межі цього вузького кола порядків і традицій; наука показує нам взаємозв'язок усіх людських сфер і вказує, куди варто рухатися далі. Але хіба наука насправді впливає на цей світ? Навіть, якби більшість опановувала науки ще глибше, ніж дотепер; навіть, якби вони не мали звичаю через кілька років дочиста забувати ту напів освіченість, яку винесли з університетів, – навіть, якби усе це було: *кому потрібно лише знання без вправи?* І саме тут і тоді, коли ніщо інше не допоможе, на сцену виходить масонське товариство як *заклад для вправи у багатобічності* – і заповнює прогалину, що завжди залишається у широкому суспільстві.

Нагадаю тобі, до речі, про державу, у якій ми з тобою живемо [23] і якій надзвичайно несправедливо було б відмовити у прагненні до

досконалости. Не беруся судити, чи за цю тенденцію варто дякувати, зокрема, і масонству, яке віддавна тут процвітає, і чи підтримувало її масонство дотепер і як саме; але твердо переконаний, що у майбутньому ця тенденція повинна знайти собі в ордені хорошу опору.

Обміркуй ще ось таке зауваження. В одному, гідному уваги творі, де усі людські прошарки розділяють на два класи і до першого класу зараховують прошарок людей, що займаються просвітництвом духу і серця інших, а також керують ними; до другого ж – ті, що піклуються про задоволення потреб земного життя, – у цьому творі [24] було показано, що головна причина недосконалостей у багатьох людських сферах полягає у *труднощах взаємодії і взаємного впливу цих двох класів* і що корінних поліпшень не буде доти, *доки не буде такого взаємовпливу*. Якщо ж цей брак зв'язку і взаємовпливу ти, як і я, вважаєш злом, то орден Вільних Мулярів є найліпшим засобом проти цього зла і найдоцільнішим засобом ґрунтового поліпшення. Річ у тім, що він поєднує у собі дві крайні частини цих двох класів і зближить їх, не зважаючи на соціальні і професійні становища. Тому нагальною потребою є те, щоби одна жога (як це і буває зазвичай) поєднувала не тільки учених, але і неосвічених людей, або не тільки лише неосвічених, але також і учених, і щоб ніхто і не думав скося дивитися на іншого лише тому, що він такий, а не інший. Представник одного класу, що навчиться тут перекорювати свою недовіру, свою боязкість, свій страх, свою ненависть чи презирство принаймні до тих представників іншого класу, що є його братами по ордену; представник одного класу, що позбудеться тут своєї зневаги принаймні до *тих* представників іншого класу, що виявляться його братами, – візьме, звичайно ж,

цей душевний настрій ложі із собою у широкий світ, поширить цю кращу точку зору на суспільні класи, а також і на інших їхніх представників, що не є його братами по ордену, і перекаже цю точку зору іншим, непосвяченим представникам свого класу. Порядний громадянин, який збагнув в ордені, що учений не конче буває педантом, не буде відтоді настільки ж безумовно думати так про учених і за межами ордену і при нагоді повідомить про своє відкриття й іншим чесним громадянам, що не є у масонському товаристві. Учений, що, приміром, довідався в ордені, що звичайний чиновник чи громадянин не завжди бувають неосвіченими і дурними, з якими неможливо ні про що розумне поговорити і від яких годі чогось навчитися, – буде ставитися до таких людей з повагою і за межами ордену і поширить це своє відкриття у бесідах і друкованих творах. І у такому випадку масонський орден є однією із найважливіших для світу установ – установ, яких без нього у світі зовсім не було б.

І нарешті – це я можу змалювати лише коротко, – орден міг би навіть діяти і *для самої держави, для церкви, для ученої публіки* і знайти собі застосування у всіх цих товариствах для того, щоб поступово підготувати і запровадити такі установи, яким, як можна очікувати, буде опиратися однобічність.

Тепер у тебе доволі даних для оцінки доцільности, корисности і навіть нагальної потреби масонського ордену у широкому людському і громадянському суспільстві. Якою може бути його дія – це показали тобі вірні і логічні висновки з визначення його мети; і дія та повинна наступити, якщо мета його полягає у тому, щоб його члени прагнули засвоїти у цьому об'єднанні загальне, чисто людське знання на противагу особливій, становій освіті; цю ро-

зумну і бездоганну мету товариство, звичайно ж, має, оскільки ним постійно зайняті серйозні, мудрі і добродішні люди.

Відповім зараз на ще одне заперечення, почуте від тебе (а саме щодо уявного загального братолюбства) і яке ти не оминеш і тут. «Якщо, – скажеш ти, – орден повинен усунути шкідливі наслідки однобічності, то і сам він не повинен потурати розвитку будь-якої однобічності; але саме це і відбувається у ньому унаслідок існування різних, суворо відокремлених одна від одної систем, з яких кожна спростовує, виключає і переслідує усі інші». – Ти цілковито маєш рацію, Констане, і я сам би повторив це за тобою, якби думав про якусь із систем, а не тільки про чисте і загальне масонство, що завжди єдине і неподільне. Воно не терпить жодних систем; і якщо ти вирішиш, що власне виняткова система, яка переслідує усі інші, ще дуже далека від того, що ми називаємо масонством, то я не буду сперечатися з тобою. Збережи лише разом зі мною непорушну у полі зору ту справжню точку, з якої нам варто виходити у наших дослідженнях, і якої нам варто непохитно дотримуватися, і не турбуйся про висновки щодо дійсно існуючого масонства, які можуть звідси випливати.

ВОСЬМИЙ ЛИСТ

Я задоволений твоєю відповіддю, дорогий друже! і радий, що якимось сприяв розширенню твоїх пізнань. Ти пишеш мені, що часто я вгадував твої таємні відчуття, що дотепер я не робив, власне, нічого іншого, як тільки визначав і виражав словами те, про що ти давно міркував наодинці із собою. Так було і зі мною, і тому наших знань справді побільшало, а поняття наші стали більш ясними. Давай же спільно продовжимо цю нашу працю.

Тепер ми попрацюємо над тим, щоб висунути дотепер принципи виявилися достатніми для оцінки масонських предметів, тобто для оцінки довершеного стану масонства загалом чи для оцінки масонських ритуалів, законів і настанов зокрема, масонської поведінки окремих лож і окремо узятих братів і навіть – у випадку, якби з'ясувалася необхідність реформації лож, – для з'ясування того, що і як, власне, слід реформувати. Щоби ці принципи дійсно для того надавалися, їх слід розвинути ще докладніше і застосувати ще ширше. І з цією метою ми повинні знову повернутися до первинних принципів і дійти згоди щодо них.

Перший принцип. Кінцева мета людського існування загалом перебуває зовсім не у цьому світі. *Це, наше перше життя є лише приготуванням і зародком вищого існування, у чому ми глибоко переконані, хоча і неспроможні уявити собі ані властивості, ані рід і спосіб цього існування.*

Другий принцип. Мета нашого теперішнього життя, як і саме це теперішнє життя, мають для нас значення і цінність лише тому, що ця мета нам *запропонована* і що тільки в іншому житті вона може бути здійснена. Уся можлива діяльність є – і може бути – сприянням цим вищим цілям *теперішнього життя*. *Безпосередньої* праці і підготовки до вічності не існує, але ми готуємося до неї і можемо здобувати її уже на землі тим, що будемо *чесною волею сприяти запропонованим цілям теперішнього життя*.

Отже, насамперед і безпосередньо ми маємо справу із теперішнім життям; зазначена мета його і є *єдиною збагненною* метою; добра і мудра людина повинна прагнути до цієї мети, чітко її усвідомлюючи. Ми зведемо її до наступних трьох основних моментів і тим самим опишемо і більш визначено розвинемо її поняття.

По-перше, усе людство повинне скласти одну-єдину, моральну і віруючу громаду. Це – мета церкви, – зрозуміло, що церкви в ідеї, якої, як видимої церкви, ще не існує. До цієї мети відноситься, як засіб, усяке просвітництво духу.

По-друге, усе людство повинне скласти одну-єдину, правову державу; відносини окремих людей у державах, взаємні відносини цих держав на земній кулі повинні бути цілком упорядковані відповідно до вічного правового закону розуму; такою є мета кожного законодавства в окремих державах і всіх союзах і договорах між народами. Засобом для досягнення цієї мети служить чимала частина наук, якщо дивитися не тільки на просвітництво духу, що досягається завдяки їм, але і на їхній зміст.

Нарешті, по-третє, розумна істота повинна цілковито панувати над нерозумною природою, і мертвий механізм повинен коритися волі. Яку б ціль не ставила перед собою під спонукою своєї природи будь-яка розумна істота, – ця мета повинна бути здійсненна у неживій природі поза нею і природа повинна підкоритися розумній волі. Для цього засобом служить механічне мистецтво і чимала частина наук у своєму сенсі.

Давай ближче застосуємо ці основні ідеї до нашої мети.

Саме сприяння цим цілям чи, краще сказати, цій одній, сукупній меті людства розподіляється у широкому людському суспільстві між багатьма окремими прошарками, так що члени цих станів здобувають знання винятково, чи, у всякому разі, переважно для одного тільки

свого прошарку, а згодом – у своєму прошарку. Ти бачиш, що необхідним наслідком такого порядку буде те, що члени станів здобудуть, як правило, лише частину людського знання, і аж ніяк не ціле, і долею індивіда, більшою чи меншою мірою, буде однобічність духу і освіти. Відповідно до цього необхідного порядку і при цих обставинах ми навряд чи зустрінемо де-небудь цілісну, правильну людину; подібну людину довелося б скласти з кількох представників різних і протилежних прошарків; в одній особі ми навряд чи знайдемо її на усьому широкому полі людського суспільства і його звичайних виховних установ.

Отже, уся річ у тому, щоб поставити на місце цю однобічну станову освіту і переплавити її у знання чисто людські і усебічні, немовби (якщо знову використати той же образ) склавши одну цілну, правильну людину з багатьох людей, де кожен має щось інше, необхідне цілісній людині, – і не тільки в уяві, щоб після злиття властивостей *кожен індивід сам по собі і справді був, наскільки це можливо, правильною людиною.* Це завдання не вирішене у широкому суспільстві; тому-то такою, як я тобі показав, і є єдино можлива і єдино припустима мета «малого» суспільства, товариства, що через відділення від широкого суспільства виникло із усіх прошарків і усіх освічених народів, товариства, що і називає себе масонством.

З цього ми зробимо важливий і очевидний висновок: усілякий предмет людського, досяжного у суспільстві знання, є (однак инакше, ніж у широкому суспільстві), водночас, предметом

масонського знання, і що безумовно добре і необхідно, аби масон засвоїв – за допомогою наук, мистецтва, професійних занять чи життєвого досвіду – якнайбільшу частину знань. Лише все *однобічне*, а саме те, що у широкому суспільстві, унаслідок відокремлення певної галузі освіти від усіх знань, припадає на частку цієї окремої галузі і залежить від неї; усе *випадкове*, що закоренилося у певній галузі освіти у певну епоху і у певному місці, – усе це в масонстві відокремлюється від необхідного йому знання і залишається при злитті остронь, як *carut mortuum* [25]. Можна навести приклад: релігійна освіта, безумовно, складає частину масонського виховання; але релігія масона є чимось зовсім іншим, ніж релігія будь-якої існуючої церкви чи навіть особливої секти, ніж віра вульгарних філософів, нечесних дійств і просвітителів від біблеїстики.

ДЕВ'ЯТИЙ ЛИСТ

Перш, ніж ми зробимо крок уперед, я повинен розглянути одну важливу істину і заперечити загальнопоширений забобон, присутність якого у твоїй душі перешкодить враженню від того, що я ще повинен тобі сказати. Якщо тобі здається, що ця істина цього не стосується і не пасує до викладених дотепер істин, то дочекайся наступного положення, і побачиш, як точно вона готує і випереджає його.

Висловлюсь ясно: *усяке довільне просвітництво у суспільстві виходить від просвітництва розуму*.

Правда (так я одразу відповім на можливе заперечення), замало пізнати істину; потрібно мати могутню волю коритися їй, а це вольове рішення аж ніяк не виникає тільки від пізнання, і ніхто не може довести його логічно за допомогою аргументів ані собі, ані іншим; воно

є чимось іншим, незалежним від простого осягнення істини, і у словах «він повинен розуміти це, отже, він повинен також хотіти цього» немає жодної послідовності.

Однак, навіть найкраща, можлива навіть при сильному потьмаренні розуму воля, виявилася б марною і не мала би цінності, *якби ми зовсім не розуміли, чого ж нам варто прагнути своєю доброю волею*. Виходить, ті, хто кричить непрошеному наставнику, що несе їм учення: «Ні слова про знання! Це годиться хіба що для школи. Діяти, діяти – от у чому вся суть!» – без сумніву, просто не знають – якщо судити про них у найбільш м'якій формі, – що говорять.

Діяти – це, звичайно, діло, *вінець діла*! Але як же ви хочете діяти без великого дослідження, не довідавшись, що ви робите? Чи хочете ви діяти наосліп, як тварина? Це вже воістину не діло! Той, хто говорив би так і відкидав би заради чину усяке пізнання, той, по-моєму, був би подібний сліпцеві, що кричить лікарю, який обіцяє повернути йому зір: «Так навіщо ж мені лише зір, той погляд, що ти тільки і міг би мені його дати! Він же анітрошки не додасть мені пізнання. Дивитися на предмет, звернути на нього свій погляд, споглядати його і проникати у нього, постійно його розглядати – от що важливо, от у чому справа!» Дурень! Звичайно, справа у цьому. Невже ти, немов баран, у німоті і затуманенні звернеш на предмети свій знову прозорілий погляд, і почнеш стежити за зміною обрисів, що зливаються і коливаються? Тоді, звичайно, ти нічого не побачиш. Дарма ти чекаєш, що якийсь лікар чи очні краплі дадуть тобі цю спроможність спрямовувати, приковувати погляд до предмета; цю спроможність ти повинен взяти у себе самого, із своєї власної сили. Але ти не можеш звернути чи утримувати погляд, *якщо у тебе немає самого зору*, і от його

я і хочу тобі дати передусім. *Правильно скористатися ним – це вже потім твоя справа.*

Як бачиш, не воління існує заради пізнання, а пізнання – заради воління.

Що ж сказати тим, які щойно побачать, що хто-небудь намагається досягти в усьому виразного пізнання, кричать: «Але ж людина – це не тільки *розум!*» Звичайно, не тільки розум; вона для самої себе – *для себе самої*, кажу я, – є також *воля*; але ніхто не може впливати безпосередньо на волю іншого чи спонукати і сподвигнути його волю. Вона завжди виходить тільки зсередини назовні і ніколи – ззовні усередину.

Що стосується мене, то я знаю лише два способи впливати на людину. Перший і набагато більш важливий спосіб є *повчання*. Але знання не означає ще вчинку; на дію кожен повинен *зважитися сам*. Щоб спонукати людину і до цього, нам не залишається нічого іншого, окрім (другий спосіб) *доброго прикладу*, яким ми покажемо йому, почасти, що розпорядження здійсненне, почасти ж – що виконання його люб'язне людям.

Повторюю: що стосується мене, то я знаю лише ці два способи. Однак пригадую, що тобі відомий ще третій, який ти захищаєш; ти хотів би робити людей ліпшими ще і за допомогою фантазії і зворушливих і приголомшуючих душу вражень, того, що ти називаєш *серцем*: от думка, якої дотримуються усі публічні оратори. Повір мені, Констане! якщо тільки надійне тренування волі заслуговує імені «*удосконалювання*», зазначені тобою способи не досягнуть нічого, а часте їх застосування буде навіть шкідливим. Якщо людина розм'якшується і проливає потоки сліз чи вона п'янка від піднесених почуттів, то цим можна, щоправда, викликати її на хвилину добру справу й утримати від не-

гідного вчинку, але як тільки мине духовне сп'яніння, вона знову стане колишньою людиною, і ми не здобудемо нічого, окрім зовнішнього учинку, що, якщо тільки нам йдеться про справжню мету, ніколи не буде для нас вирішальним. Водночас, може трапитися, що хтось, хто легко і часто обливається сльозами, вирішить, що він – добра людина, і перестане займатися самоконтролем і самовдосконаленням, а тільки це заняття і могло б його урятувати.

Тому у масонстві, як і у всякому виховному закладі, найбільш істотним є *навчання*. У наступних листах я, згідно з цими передумовами, продовжу співвідносити вищеописані предмети масонського знання з навчанням і відповідати на запитання: що відноситься до числа предметів масонського навчання, як і завдяки чому – якій своїй істотній характерній рисі – це навчання стає *масонським*?

ДЕСЯТИЙ ЛИСТ

Як сукупну мету людства я назвав тобі наступне: воно повинно сформувати одну-єдину моральну церкву, одну правову державу і підкорити волі нерозумну природу.

Зупинюся тепер на першій частині цієї мети – *формуванні чистої моральності і релігійності* – і почну із дивного твердження: *не існує жодного масонського виховання й навчання моральності*. Понад те, подібного виховання *взагалі* не існує й існувати не може; без сумніву, одна із найбільш згубних рис нашої епохи полягає у тому, що у таке виховання усе ще вірять, показуючи тим самим, що справжньої моральності зовсім не знають і плутають її з тією статечністю, законопослушністю і под., які, звісно, можна виховати.

Моральність (часто говорять про *чисту* моральність там, де варто було б говорити тільки

«моральність», тому що жодної нечистої моральності не існує, а усе, що нечисте – не моральне) – отже, *моральність* полягає у тому, що ми виконуємо наш, добре усвідомлений обов'язок абсолютною внутрішньою волею, без жодного зовнішнього спонукування, просто тому, що це – обов'язок. Це рішення людина може прийняти лише сама, його не можна вишколити чи логічно довести, ще менше – впросити чи змусити силою або сльозами.

Ця душевна моральність завжди лише *єдина* – згадана щойно добра воля є чимось позитивним, що не допускає ані приросту, ані зменшення, ані підміни, ані зміни під впливом обставин; отже, у супереч думці, що часом побуває, не може бути і якоїсь особливої масонської моральності. Мені йшлося про єдину, справжню моральність, коли я писав в одному з листів, що є предмети, які, якщо вони взагалі не є предметами суспільного пізнання, не можуть бути і предметом пізнання масонського; про них кожен може позиватися лише із самим собою і з Богом, і аж ніяк не з іншою людиною, і щодо них навіть масонство було би профанацією. Існують, звичайно, особливі обов'язки, що покладає масонський орден на своїх членів і яких у них не було б, не будь вони членами цього товариства; однак, чи варто виконувати навіть і ці обов'язки з чистої любові до обов'язку чи з інших причин – це вирішує для себе людина, а не масон.

Хоча не існує жодної особливої масонської моральності, однак існує особлива масонська релігія чи – щоб усунути усі непорозуміння – особливий масонський погляд на релігію, і саме тому особливе масонське *виховання релігії*; зрозуміло – моральної, а не церковної релігії, з якою масонство узагалі не має нічого спільного. Розглянемо це детальніше.

Масонство, відповідно до даного нами визначення, повинно відокремити від кожної окремої галузі людського знання те випадкове, що надали йому умови часу і місця, а також те однобічне і перебільшене, що виникало унаслідок відділення цієї галузі від усього стовбура знань, і затвердити усе людське у його чистоті й у його зв'язній цілісності. Таким є для нас його характер, збережений і у даному випадку.

Релігійні ж знання у широкому суспільстві, безсумнівно, засвоїли багато випадкового й однобічного, і якщо взагалі необхідно усунути наслідки цього способу просвітництва, то це слід учинити саме масонським шляхом. Релігійні погляди народів пристосувалися – інакше і бути не може – до їх рис і звичаїв, до їх поглядів на людське життя, до їх наук і мистецтв, і у цьому усі вони однаково мають рацію. Божество з'явилося усім їм разом і відкривало себе серед них з великою силою: іудею – при чудесному порятунку його з єгипетського рабства; римлянину – при заснуванні його вічного Капітолію; арабу – коли один чоловік з їхнього середовища об'єднав розсіяні племена і звелів виникнути, немов з нічого, величезному царству [26]. Не мають вони рації тільки тоді, коли сперечаються між собою, коли один заперечує історію іншого і прагне нав'язати йому свою власну як єдину істинну.

Усяка людина, що народжується у суспільстві, неодмінно народжується серед представників якоїсь його частини, нації, і поряд з іншими незмінними рисами цієї нації набуває національну, зовнішню форму релігійності. Окрім того, богослови усіх націй здавна прагнули зробити дух свого стану загальнолюдським і були у цьому навіть дуже успішні. Цю, зовсім випадкову форму, що є не загальнолюдською, а лише ознакою певних людей, доскона-

ло освічена людина повинна поступово скинути із себе; вона не повинна бути юдеєм, чи необрізаним серед юдеїв, релігійним римлянином чи арабом, вона повинна стати просто людиною, що має релігію.

Релігійне бачення у широкому суспільстві стало однобічним, очевидно тому, що було відокремленим від інших людських знань і передано особливій установі – церкві. Для людини, що не має інших занять і не зобов'язана нічого робити, окрім виховання релігійності в інших, релігія – *саме та, яку вона повинна передати іншим*, – є, звичайно ж, ціллю, і єдиною метою її життя. Вона визнає таку мету і має цілковиту рацію. Не маючи відчуття суто людського, вона легко піддається спокусі зробити усіх навколо подібними до себе, а свою релігію, яка означає радше не ту, яку слід передати іншим, а ту, яку вони повинні мати самі, – зробити метою і єдиною справою їхнього життя. Вона легко піддається спокусі закликати довірену їй паству докласти усіх зусиль, щоб стати благочестивою і з доброї волі шукати вічне. Їй повірять, її послухаються і – навряд чи можна сказати м'якше – набудуть, врешті-решт, дуже однобічної релігійності.

Зовсім інше – справжній масон. Йому це прагнення до самодостатнього благочестя видається схожим до прагнення людини, що хоче добре плавати, не входячи у воду. Він не знає іншого опанування вічним, окрім як через сумлінне виконання тимчасового з чистої любові до обов'язку; він не прагне шукати небесний скарб, якого він не може побачити; він прагне лише до поставленої йому земної мети, будучи твердо переконаним, що за нею криється мета небесна, і що вона без зайвих зусиль прийде до

нього, як тільки він досягне земної мети.

Релігійність аж ніяк не є для нього чимось ізольованим і самотнім, таким, щоб можна було бути дуже сильним у благочесті, а у всьому ж іншому – дуже слабким, відсталим і поганим. Він не релігійний, однак *мислить і діє релігійно; релігія для нього – не предмет, а лише той етер, у якому з'являються йому усі предмети*. Він докладає усіх сил до усякої роботи, що трапляється йому тут, на землі, і сторонній спостерігач подумав би, що йому взагалі неважливо ніщо, окрім досягнення цієї мети, і що ця мета наповняє собою усю його істоту і усі його бажання. Але насправді просте існування цієї мети зовсім неважливе для нього, і ця мета сама собою, сама по собі і заради себе самої не має для нього ані найменшої цінності. *Лише до незримого і незбагненого, прихованого за цією земною оболонкою вічного, він прагне*; і лише заради цього прихованого має для нього значення те, що може бачити спостерігач. *Його думка – завжди у вічності, його зусилля – завжди з вами*. Але йому не спадає на думку жити у небі лише думкою, в уяві, залишаючи сили свої на землі, тому що немає думки без діяльної сили, яка дає нам змогу будь-що задумати.

ОДИНАДЦЯТИЙ ЛИСТ

Я дуже хотів би, щоб від тебе, навіть у питаннях і сумнівах, не вислизнули поняття: дієвість і корисність релігії чи релігійності. Релігія не може бути використана ані для збереження громадянського порядку, ані для заспокоєння і розради, тому що у неї немає жодного застосування.

Особливий прошарок, якому довірене релігійне виховання широкого суспільства і який, до того ж, не бачить дієвості своєї посади і не може її бачити, тому що вона, у випадку прямування до істинної мети, і справді, повинна залишатися невидимою, легко може впасти у спокусу шукати свою корисність і додавати своїй посаді більш зримої, більш відчутної дієвості, а своєму заняттю – суспільної і громадянської ваги. Той представник згаданого прошарку, хто мислить подібним чином, у поширений спосіб намагатиметься привести людей до моральності через страх загробних покарань і через надію на вічну винагороду, і назве це релігією. Нещасний! Він і не знає, що те, чого він домагається страхом і жагою винагороду, є не моральністю, а тільки зовнішньою законопослушністю, і що він самотужки сприяє тому, аби ті, на кого він може впливати, назавжди померли і для моралі, і для релігії.

Зовсім інше – масон. Він знає, що у широкому суспільстві там, де немає моральності, слід підтримувати бодай зовнішню законопослушність; він знає, що брехливо і до того ж надзвичайно небезпечно було б уважати цю законопослушність підготовкою до моральності, що вона повинна існувати і усіма силами підтримуватися лише *для збереження людського суспільства*. Однак, він ніколи не візьметься самотужки працювати для цієї мети, оскільки знає, що держава вже побудувала в'язниці, виправні будинки й інші відомі установи; і він дуже далекий від побажання, *щоб найсвятіше – релігія* – принизливо заповнювала собою недостачу катів.

Що стосується самого масона і масонського товариства, то зрозуміло, що той, кому, щоб залишитися чесною людиною, необхідна сувора дисципліна нагород і покарань, зовсім не пасує

до цього товариства, оскільки потребує поглиблення освіти, яку він навряд чи здобув; на подібну людину масонським організаціям не варто розраховувати.

Масон повинен чинити добро й уникати пороків з почуття обов'язку, чи, щонайменше, з почуття честі, нехай навіть (хоча це і неможливо) він анічогісінько не знав би про Бога і релігію і не вірив би – не як масон, а як людина, що тільки і здатна створити масонство, як ми його розуміємо. Отже, масон не може розглядати релігію чи хотіти її застосувати як спонуку до чесноти, хоча би тільки з єдиної, вищезазначеної причини – тому, що вона зовсім не може бути таким спонуканням, тому що не є чесною те, що засноване на зовнішній спонуці.

Релігія без особливої шкоди могла би бути використана (як ти висловився) для *заспокоєння духу і серця* – заспокоєння удаваного протиріччя між законом обов'язку і світопорядком. Але досконалий масон не застосовує її і для цього, анітрохи не потребуючи такого заспокоєння.

Звичайно, виявлення цього протиріччя уперше приводить кожну людину до релігії. Моєю найбільш сокровенною істотою мені поставлена мета – кінцева земна мета людства; мені запропоновані дії, праці, жертви заради цієї мети. Цьому голосу у своєму серці я не можу не коритися. Але якщо я гляну на хід справ і долі світу, то усі праці мої задля цієї мети здаються мені марними, і навіть здається інколи, що вони їй перешкоджають. Незрима і сліпа сила, зовсім безвідносна до моїх праць, схоже, скеровує усе так добре (чи так погано), як це тільки можливо. Це думки, Констане, що приходять кожному сумлінному, але холоднокровному спостерігачу, – саме вони приводять людину до релігії і *ставлять їй замість земної мети,*

задля якої вона б удосконалювалася у постійній праці, ціль незриму і вічну.

Отже, можливо, це *потреба, що приводить її до релігії*, але досконало освічена людина – а таким мені видається масон – не зупиняється на цій стадії. *Тепер у неї є релігія*, вона стала часткою її самої; вона більше не потребує її саме тому, що уже має. Закон обов'язку і хід світобудови більше не суперечать один одному, тому що їй відомий тепер вищий світ, для якого вправою служить наш чуттєвий світ. Сумнів, що привів її до віри, тепер назавжди вирішений – саме завдяки цьому релігія більше не є *предметом її діяльності*, але, так би мовити, служить органом і *знаряддям усякої діяльності*. *Вона не є для людини тим, що вона чинить для себе, про що б вона собі нагадувала і до чого б спонукала, але тим, чим, неусвідомлено для себе самої, діє на все інше. Вона є оком її життя, якого вона – коли вона віддана собі самій і якщо вона не відображається для неї у дзеркалі штучної рефлексії, – якого вона не бачить, але яким вона бачить усе інше.*

І от тепер я гадаю, що вичерпав усе, що за масонськими поняттями стосується першої частини сукупної мети усього людства. Я так багато говорив про це тому, що воно послужить поясненням для подальшого, і тому, що у цій важливій частині я хотів навести тобі більш докладний приклад масонського учення і бачення. Тепер же, у кожному з наступних моїх послань до тебе, я буду лаконічнішим.

ДВНАДЦЯТИЙ ЛИСТ

Другий основний момент сукупної мети людства стосується, як я сказав у восьмому листі, створення *цілком правового громадянського устрою* між людьми, між громадянами в державі і між самими державами, щоб усе

людство склало, врешті, єдине ціле, упорядковане і кероване тільки у згоді з вічним правовим законом розуму. Тепер нам варто лише описати настрій і спосіб мислення масона, за допомогою яких він сприяє цій головній меті людства. Я можу виразити її коротко у наступних словах.

Як земна мета співвідноситься в очах масона з метою вічною, так співвідноситься для нього і *найближча, теперішня мета держави*, у якій він живе, *із земною метою усього людства*. Як усе земне означає для нього лише вічне й стає цінним для нього лише завдяки цьому вічному, що є покровом земного, так усі закони і розпорядження його держави і усі події його часу є для нього лише усім родом людським і відносяться лише до всього роду людського – і лише у цьому сенсі мають цінність і значення.

Не думай тільки, що досконало освічена людина усувається з цієї причини від своєї держави і приймає холодний космополітизм. Навпаки, завдяки такому розумінню вона стає дуже корисним і дуже довершеним громадянином держави. Адже так само як стосовно релігії, незважаючи на те, що думка її цілком занурена у вічне, усі свої сили вона присвячує земному – так і стосовно справедливості уся її сила присвячена державі, її місту, її посаді, тій певній місцині на землі, де їй довелося жити, незважаючи на те, що думка її перейнята цілим. *У душі її любов до батьківщини і свідомість громадянина світу нерозривно поєднані і співвідносяться одне з одним. Любов до батьківщини – її справа, громадянство світу – її думка; перше є явищем, друге ж – внутрішнім духом цього явища, невидимим у видимому.*

Точнісінько так, Констане, як релігія, що хоче існувати відокремлено, є неістотною, спотвореною і навіть просто смішною, – так

і космополітизм, що хоче вистояти сам по собі, і виключний патріотизм є дурними, неістотними і перекрученими. «Одиничне є ніщо, – говорить такий космополіт, – я мислю, живу і піклуюся лише про ціле; воно повинно поліпшитися, у ньому повинні запанувати порядок і мир». Добре! Але скажи мені, як *ти збираєшся допомогти* цьому цілому тими благодійними думками про нього; чи не хочеш ти допомогти йому взагалі, немов би одним махом? Хіба ціле є чимось іншим, ніж з'єднаними у думці окремими частинами? Хіба може якимось чином стати ліпше на загал, якщо не почнеться поліпшення в якій-небудь окремій частині? А тому стань-но насамперед ліпшим сам, а потім уже намагайся зробити ліпшими своїх сусідів праворуч і ліворуч, і тоді, я думаю, і *ціле* справді стане ліпшим, тому що у ньому є один, чи два, чи три особливих індивіди, які поліпшилися.

Масон розуміє це, і тому його космополітизм виявляється у його активній діяльності на користь того певного місця, на якому він стоїть. Якими б не були закони, у яких він діє, і як би чітко він не розумів недоліки цих законів, він кориться їм, ніби вони є продуктом найчистішого розуму; він знає, що погані закони і громадянський устрій кращі, аніж зовсім ніяких законів, що немудрі закони готують мудріші і що жодна людина не може без згоди усіх змінювати чи скасовувати у них будь-що, і що абсолютно ніхто не має права скасовувати їх просто мовчазною непокорою. Тільки якщо доручення держави безперечно протиправне – тоді зрозуміло, що він не візьметься виконувати його, навіть під загрозою смерті, причому не як масон, а просто як справедлива людина. Не враховуючи ж цього єдиного випадку – які б не були доручення і мета держави, як би далеко не були вони від того ідеалу, який, за його переконан-

ням, мав би втілюватися, – він виконує їх з такою старанністю і ретельністю, наче у нього немає жодних інших справ. Тому що він повинен не розпоряджатися, а тільки коритися, і він знає, що ціле очікує від нього покори. Він відрізняється від тих, що підкорюються зі страху, з вигоди чи зі звички лише тим, що робить усе тільки для світового цілого і заради світового цілого.

Що стосується третьої частини сукупної мети людства – того, *щоб нерозумна природа корилася* розумній волі і розумна істота панувала над мертвим механізмом, то для способу мислення масона істотним і характерним є те, що він знає це, що він бачить у цьому мету людства і що тому власне з цього боку він розглядає й оцінює усяку людську справу, якою б дріб'язковою вона не була. Пізнання і визнання цієї мети служать йому для того, щоб цінувати людей не за високим чи низьким місцем, які вони випадково посідають, а за тією вірністю, з якою вони на ньому працюють. З такої точки зору найпримітивніша механічна робота прирівнюється до найвищої духовної праці, оскільки обидві сприяють пануванню розуму і розширюють завойовані ним володіння. Хлібороб чи ремісник, зайняті своєю справою, заради свого обов'язку і заради цілого із справжньою відданістю й увагою, із удачею, що їх супроводжує, стоять в очах розуму рангом вище, аніж бездарний учений чи випадковий філософ. Хто засвоїть такий погляд, той не тільки справедливо оцінить світ і становище у ньому, але підніме власну цінність на висоту набутої ним точки зору.

Створити, зміцнити цей погляд, додати йому життя – на це, друже мій, повинне бути спрямоване усе те учення, що я називаю масонським. Тепер ти можеш розважити, як варто давати

і приймати це учення, рівно ж і те, як мало можна досягти без учення.

ТРИНАДЦЯТИЙ ЛИСТ

І от, перш, ніж я додам те, що я хочу сказати тобі, Констане, у подальших моїх листах, давай-но у деяких словах оглянемося на увесь, нами пройдений шлях.

Згідно з підсумками наших досліджень, масонський орден є установою, що повинна усунути усе однобічне у знаннях, які здобуває людина у широкому суспільстві, і підняти цю, лише половинчасту освіту до загальних і чисто людських знань. Ми запитували: які частини і предмети людського знання слід здобути у цьому суспільстві? – і відповіли: знання релігії людиною, як громадянина невидимого світу, знання для *держави*, як громадянина якої-небудь частини видимого світу, і, нарешті, знання, навички й уміння розумної істоти для *управління нерозумною природою*. Ми запитали потім: якими засобами володіє суспільство, щоб дати своїм членам ці знання? – і відповіли: вишкіл і приклад. І тільки тепер можна було відповісти на запитання: що ж, власне, може мати на меті масонський вишкіл і масонський приклад?

Ми відповіли: у *релігії* – відділення усього випадкового, що умовами часу і місця привнесено у релігійні погляди суспільства, усього однобічного, усього, чим релігія утверджується як єдина особлива мета всієї нашої діяльності, або як засіб для якоїсь чуттєвої мети. У знаннях *права і закону*: найтісніше поєднання свідомості громадянина світу із свідомістю громадянсько-державницькою, у якій масон з пунк-

туальною точністю кориться законам своєї країни і розпорядженням своїх очільників, – але не тому, що у цілому світі існує лише його країна (спустошливий патріотизм римлян і под.), а тому, що його країна є частиною усього людства.

Нарешті, щодо мети *підпорядкування природи розумові*: усвідомлення цієї мети служить почасти для того, щоб надихнути його самого на вірність професійній справі і вказати йому більш високу точку зору на його нібито другорядні заняття, почасти ж для того, щоб надати йому справжні критерії поваги до вірних служителів цілям людства, яке б місце у суспільстві вони не посідали. На те, щоб створити у людині переконання, які формують такий спосіб мислення, повинне бути, як на мене, націлене усе масонське учення.

На чому заснований масонський *приклад* як такий – як проявляється у членів масонського товариства той спосіб дій, у якому неможливо не помітити їхньої багатосторонності, чистоти їхніх помислів, де кожен прагне сприяти благу іншого без зарозумілості, суєтності, жертвуючи своїми громадянськими, ученими чи художніми прагненнями і піклуючись лише про плідність, корисність і життєдатність, про збагачення чисто людських знань, – усе це, Констане, ти і сам зможеш висувати і розглянути, виходячи з вищесказаного. Тепер же ми з тобою спільно займемося лише масонським вишколом, а розглянувши його матерію, дослідимо ще питання про те, *як може виникнути, тривати і примножуватися таке учення?*

У цьому дослідженні, як і у попередньому, ми непорушно залишимося на точці зору людини непосвяченої, яка нічого не знає про орден і про містерії, окрім речей загальновідомих, але яка з любов'ю до істини і з можливою послідовністю робить висновки. Я знову нагадую тобі про це, Констане, щоб ти не думав, що дізнаєшся більше тому, що з тобою говорить посвячений; я рівний тобі і просто висловлюю те, що ти і сам міг би помислити про зазначений мною предмет.

Поки люди – давай аргументувати далі, – поки люди у природному стані не просвітять себе самі, свідомо, зумисне і відповідно до правила, доти знання їм даватимуть обставини, волі яких вони страдницьки віддаються, – це ще зовсім не ті знання, про які нам йдеться: це ані публічні знання – у широкому громадянському суспільстві, ані таємні – у відокремленому, більш приватному об'єднанні. У цьому стані людство ще тільки дозріває до усвідомленого і обраного просвітництва.

Настає ця зрілість, і виникають особливі прошарки, релігійні установи чи жрецтво, закони, громадянський устрій і влада; виникає, одним словом, той стан людського роду, що я описав його в одному з перших листів.

Оскільки усі, відповідно до моєї передумови, виходять з однієї і тієї ж початкової точки – із *природного стану*, різниця у знаннях спершу не може бути особливо помітною, а однобічність і половинчастість цих знань – аж такими великими.

Однак, відокремлення продовжується; нові покоління людей народжуються відтепер у *певному прошарку* і для певного прошарку. З кожною новою епохою різні прошарки виявляються усе різкіше відділеними один від одного, і от поступово разом з *вигодами* суспільних знань

з'ясовуються й описані вище *недоліки*, а з цими недоліками – і потреба протидіяти їм єдино можливим шляхом за допомогою *відокремленої спілки людей*.

Мені відомо, що у багатьох державах і їхніх порядках, особливо у давнину, бували інші публічні установи і заклади, що протиставляли себе різкому розмежуванню прошарків, такому, яке ми бачимо у сучасному світі, і створювали рівність у просвітництві усіх. Водночас, я знаю, що ці установи існували все-таки лише у дуже небагатьох державах старого світу і що вони далеко не досягли повної рівності духовного просвітництва.

Одним словом: недоліки у людських знаннях, які, відповідно до наших міркувань, можуть бути усунуті лише таким об'єднанням, яким уявляється нам нині існуюче масонське товариство, повинні бути майже такі ж старі, як сам суспільний устрій життя; *тому що вони є необхідним наслідком такого устрою*. Але якщо недоліки існували, то були, без сумніву, також і чудові люди, *що зауважили їх*. А якщо їх зауважили, то, без сумніву, знайшли, водночас, і *єдино можливий спосіб* усунення їх, а саме *відокремлення у замкнуті товариства* для поширення чисто людського знання, і об'єднання з іншими однодумцями для втілення своїх думок. Тому найбільш імовірно, що поряд з публічним знанням у суспільстві здавна існувало знання таємне, яке йшло з публічним рука в руку, зростало і падало разом з ним, не примітно впливало на нього і саме, у свою чергу, вигравало чи ж страждало від його впливу, як, скажімо, Піфагор і його знаменитий орден у державах Великої Еллади. А тому першим положенням, що заслуговує нашої уваги, є наступне: *імовірно, відтоді, як існує історія, завжди існували таємні, тобто відокремлені від*

публічних і потребуючі такого відокремлення, освітні заклади.

Далі подивимось, які ще висновки ми зможемо зробити з цього положення.

ЧОТИРНАДЦЯТИЙ ЛИСТ

Таємні освітні установи є лише там, де немає закладів публічних, створених упорядкованим широким суспільством. Серед дикунів чи кочових народів немає потреби у закладі для усунення однобічності релігії чи законодавства, тому що вони навіть не дозріли до самих релігії і законодавства. *У їхньому середовищі не варто шукати і містерій*, окрім хіба що вульгарного марновірства, – але не містерій, що виправляють і піднімають прийняту національну істину, тому що у них немає ще навіть і національної істини.

Яким шляхом пішло публічне просвітництво – ми досить добре знаємо з історії людського суспільства. Правда, походження і перше джерело цього знання ховаються у мороці невідомого чи оспівуються у мітичній поезії; навіть пізніше ми зустрічали народи з високою культурою (подумай тільки про індусів і китайців), історія знань яких рішуче не приєднується до нашої мети, не є жодною ланкою у ній; тільки ці народи могли б привести нас до більш глибокого джерела культури людського роду, ніж джерело, відоме нашій історії.

Тим часом, полишивши цю обставину, ми зауважуємо все-таки і у нашій історії деякий *прогрес і безперервний ланцюг культури*, що переходить від єгиптян до греків, від них – до римлян, а від них, після поєднання з християнством, що тимчасом виникло на сході – до нових європейців.

Увесь той час *потрібні* були таємні освітні установи. Відповідно до наведеного нами вище

першого положення, імовірно, що такі установи існували насправді.

Уся публічна культура в описаний час і у зазначеному переліку народів завжди була *однією і тією же культурою*, однією сполучною ниткою, вона лише приймала на себе відбиток національного характеру кожного народу, до якого переходила, приростала й удосконалювалася завдяки успіхам людського духу кожного народу.

Дуже ймовірно тому – і такий другий природний висновок, що ми можемо зробити з погляду непосвяченого, – що *поруч з цією ниткою публічної культури у ті ж часи й у тих же народів простягнулася подібна їй пов'язуюча нитка таємної культури*, і так само, як і публічна, *дотривала до наших днів*; можливо, що подібно тому, як з публічною культурою з'єдналося християнство, існуюча таємна культура приєдналася до таємної культури тих східних народів, з публічної культури яких виникло християнство.

У цих думках для тебе є багатий матеріал для міркування, і згодом буде дуже важливо, як ти зрозумів увесь мій умовивід, щоб досягнути логічності і плідності цього висновку. У подальших міркуваннях я змушений буду проникнути трохи глибше в істоту того вишколу, що ми звикли називати масонським; тому відкладу його з економії місця і часу до наступного листа.

П'ЯТНАДЦЯТИЙ ЛИСТ

Переходжу безпосередньо до наступного дослідження.

Що стосується *публічної культури*, то, безперечно, було доцільно – оскільки кожен, хто здатен її сприймати, повинен мати до неї легкий доступ – щоб ця культура була виражена у *довговічних пам'ятках одразу після того, як*

тільки було винайдене мистецтво повідомляти скороминущій думці і летючому слову довговічність і видимі для очей обриси. До *таємної* ж культури, до її сутності повинен мати доступ не кожен, а тільки той, хто уже осягнув публічну культуру і був уже, наскільки можливо, оброблений нею. Таємна культура, як зрозуміло з усього сказаного, не може *передувати* публічній, радше, вона припускає публічну, як не може вона і *йти з нею поруч*, не загрожуючи тим реалізації цілей їх обох; вона може тільки *слідувати* за нею.

Тим часом – дозволь мені пояснити цей момент із можливою ретельністю – справжньої мети таємної культури, чисто людського знання, що постало перед твоїм поглядом у слабкому і неповному нарисі шостого мого листа, можна досягти двома шляхами: або *поодиночі*, глибокими міркуваннями і дослідженнями, просвітництвом свого духу і серця за результатами цього міркування, або *за допомогою товариства*, що у такому випадку може бути не великим громадянським суспільством (тому що у ньому і твориться подібний ізольований стан), а тільки малим, відокремленим товариством.

У першому випадку наше бачення, оскільки воно виникло шляхом міркування, приймає *форму міркування*; ми аргументуємо, діалектизуємо, логічно доводимо, спростовуємо й обґрунтовуємо висновки. Ніщо не заважає нам проповідувати його у *цій формі*, навіть на даху, якщо тільки нам цього захочеться, переписувати його, віддавати до друку і под.

Так, якщо запозичити пояснюючий приклад із дійсності, цілком можливо, що я у цих своїх листах до тебе, непосвяченого, постарався, наскільки вистачає усього мого знання і сил, з'ясувати для тебе сокровенний дух усіляких

містерій і нічого не змовчав і не приховав, незмінно користаючись при цьому формою міркування і звичайною мовою. Водночас, я переконаний, що не видав ані тобі, ані випадковому читачеві, нічого з того, чого йому не слід знати, а мені – говорити. Точнісінько так у всіх книжкових крамницях виставлені для публічного продажу книги, що хоч і трактують масонство, однак не видають ані звуку про нього; натомість – і це зазнач собі особливо – у всіх книжкових крамницях є книги масонів і не масонів, які ані словом про масонство не згадують, автори яких, можливо, нічого про масонство і не знають, і які *водночас є книгами істинно масонськими*.

Тому, повторюю, ніщо не заважає профанувати містерії у *тій формі*, тому що *профануються тільки мова чи письмо*, але не самі містерії. *Хто не має цього у собі, той ніколи не збагне*. Мова перетвориться для нього у низку незрозумілих звуків, а книга – просто у чисті білі аркуші, чи, якщо він усе-таки осягне зміст, то дуже другорядний і половинчастий, але ніколи *не повний* зміст викладу. Тоді сперечаються й укладають свого роду договір про поділ повноважень і про те, наскільки визнають силу сказаного і наскільки – ні; тим самим завжди щось здобувається і готується шлях для істини. Однак, нерозуміння чи невірне розуміння приносять малу шкоду, а інколи і зовсім жодної. Адже ж, що, зрештою, розуміють при цьому неправильно, *як не філософську тезу?* Чому ж, власне, заподіюється шкода, як, щонайбільше, не ореолові слави винахідника цієї тези, який, якщо тільки у ньому є бодай іскра справжнього духу, має цей свій ореол за ніщо?

Що ж стосується другого випадку, коли хтось опановує чисто людську культуру у таємному (що означає – відокремленому) товаристві-

ві, то спосіб викладання, призначений для таємного товариства, дуже просто міг би мати *зовсім иншу форму*: не форму міркування, що спонукує до ученої суперечки, викладає аргументи, закликає до перевірки цих аргументів і не стверджує нічого, на що не поширюється значимість цих аргументів, а форму простої розповіді: «От такими є справи, ми це знаємо, і кожен, хто уподібниться нам, довідається це». Це учення промовляло, очевидно, не винятково до розуму, а, радше, до цілісності людини, а тому не допускало диспутів про учені предмети; нарешті, оскільки воно, відповідно до передумови, походить з незапам'ятної давнини, то містить, очевидно, метафоричні вислови й образи.

Якщо таке учення прийде до тих, хто ще не здатен його сприйняти, то зрозуміло, що воно буде так само мало зрозуміле, як і філософське розумування. Але про нього не затівають учених суперечок і не укладають договорів, тому що воно таких договорів не пропонує і прагне бути прийнятим неподільно; однак, його відразу відкидають як у корені помилкове і фантастичне чи, якщо надати перевагу образній мові, – як протиприродне й абсурдне, потішаються над ним і виставляють на посміховище. Але відтепер критикується не просто індивід, як у першому випадку, а мета безумовно необхідного товариства, яка виявляється назавжди недосяжною.

Це учення у відокремленому товаристві – і от до цього я і хотів підвести твою думку – ніколи не могло бути закріплене у довговічних пам'ятках для кожного, кого б привів до них випадок. Воно могло бути переказане лише

тому, чия сприйнятливість до нього була зрілою і випробуваною. Хто все-таки не зрозуміє його, у тому воно помирає, не народившись; хто дійсно розуміє і шанує його, той, звісно, цілком обдумано буде передавати його иншим. Оскільки, однак, навіть у самому цьому відборі людей можливо помилитися, то потрібно було скористатися зовнішніми засобами – такими, як урочисті клятви, – щоб бути упевненим, що навіть про зовнішні форми буде збережене мовчання.

І от я підійшов до третього, важливого висновку. *Дуже імовірно, що таємне учення могло передаватися лише за посередництвом усної, але аж ніяк не письмової традиції*, яка повинна була б бути навіть суворо заборонена. Тому, якщо обґрунтованим було наше припущення, що поряд з публічною культурою від давнини аж до наших часів дійшов безперервний ланцюг таємної культури, – то таємне учення варто було б шукати аж ніяк не у книгах, а тільки у триваючій донині усній традиції; таке припущення підтверджується, очевидно, також і тією обставиною, що у часи, коли виникали найбільш ранні містерії, люди ще не дуже добре уміли виражати свої ідеї письмово і що у справах таємних і священних зазвичай і тепер користаються усе тим же давнім методом.

Я дуже добре знаю усі недоліки усної традиції і усі труднощі передачі очевидної істини від однієї ланки подібної традиції до усіх інших, але водночас я знаю, що є і засоби проти цих недоліків, і їх можна знайти навіть простим міркуванням, без історичного вивчення, і вони полегшують тягар цих труднощів, що, одним

словом, є можливим доказом існування подібної усної традиції, – але спроба дати тут цей доказ запровадила б мене занадто далеко.

Не можу утриматися лише від одного зауваження, яке тут напрошується і яке я вважаю істотним. А саме: присутність таємної культури не могла, звичайно, не вплинути на культуру публічну – деякі відокремлені події публічної історії стають зрозумілими з таємної історії культури, і деякі люди, що були ланками у таємній традиції, виявлялися одночасно видатними особистостями у публічній історії. Отже, цілком ймовірно, *що публічну історію можна було б пояснити з точки зору історії таємної*.

Але, з іншого боку, унаслідок установлених щойно принципів було конче необхідно, щоб володарі таємного учення негайно забували усе, що з будь-якої їхньої провини доносилося до загального відома, позбавлялись від цього і більше уже на це не розраховували, що тому *таємна історія культури не достатньо підтверджується історією публічною* і що жоден факт цієї останньої не може бути водночас фактом першої. Усе, що потрапляло до рук публічності, одразу переставало бути часткою таємного знання, а тому спроби скласти з публічної історії історію таємну варто було б починати з чималою обережністю.

ШІСТНАДЦЯТИЙ ЛИСТ

Отак насправді могло виникнути і зберегтися аж до наших днів учення, що зберігається тепер у середовищі відокремленого товариства. *Але яку цінність і яке значення могло б мати це учення, що пройшло крізь віки?* – запитую я від свого і від твого імені. Можливо, воно повинно скувати ланцюгами волю і прогрес розуму, придушувати авторитетом вільну тягу до досліджень і насаджувати сліпу віру? Хай що

буде, але відважно і якомога голосніше я кричу: нехай ніколи, ніколи масон, що скинув із себе кайдани усякого авторитету, не потрапить тут у нові таємні кайдани, хай буде той, що прагне досягти чисто людського знання і жити повсякчас духовно, далеким від думки пов'язати себе тут якимось новим приписом; нехай товариство, що нехтує усяким корпоративним духом, не намагається перетворитися у касту! Ким же були ті, хто заклав початки цього, можливо, усе ще живого учення, хто прийшов згодом і розвинув, удосконалив, розширив його? Ким же були вони, ким згодом не були б їхні нащадки? Що було у них такого, чого не було у нащадках? За яким правом зробили вони те, що зробили, так що нащадки позбавлені уже цього права?

Публічна культура з плином часу йшла уперед, імовірно, просувалася уперед і культура таємна; публічна культура буде процвітати надалі – і таємна не може зупинитися і відстати від неї. Назване ж традиційне учення – якщо тільки воно існує – не може мати іншого авторитету, окрім того, що надається йому поважним віком, іншого, окрім того, якого тільки і можуть прагнути людина і справа рук людських над іншими людьми: того, *щоб охоче припускали, що у ньому прихована мудрість, щоб щиро прагнули знайти цю мудрість і щоб з радістю приймали її після того, як знайдуть і підтвердять власними серцем і розумом*.

Це традиційне учення не могло і не повинно було стати для посвячених чимось іншим, ніж тим, чим є для нас, причетних до публічної культури, Гомер, Софокл, Платон. Зберігати ці залишки культури, не підробляти їх, а там, де вони підроблені чи фальсифіковані – відновлювати їх у первозданній чистоті буде справедливо, і того вимагає повага до старожитности; виходити з них у кожному викладі і робити їх

текстом для міркування буде доречно, щоб зберегти єдність ланцюга традиції і передати її потомству у незмінному виді; пояснювати і використовувати їх, виходячи з єдино можливої мети усіх містерій – сприяння чистому і загальнолюдському знанню – абсолютно необхідно, і всяке інше пояснення буде неправильним.

Це відновлення давнього і пояснення відповідного кожній наступній культурі епохи – от і усе, що додає до традиції кожна епоха і чим *примножується і розширюється* багатство учення, що і є другою частиною мого твердження.

І, таким чином, на основі цієї спадщини кожен будує з того, що має; один – із твердих будівельних матеріалів, інший же (якщо скористатися тут образом одного святого письма) – із худоби і паші [27]. Але і те й інше повинно пройти іспит часом і зберегтися для наступної епохи, яка і вирішить, чи долучити ці матеріали до старого скарбу для якогось ужитку чи ж відкинути як непридатні.

Але як же – запитував ти мене вже давно, – як же, якщо ціль масонства настільки визначена, як описана і роз'яснена вона у цих листах, який-небудь масон може настільки спотворити її, щоб робити до неї цілковито непридатні і зовсім чужорідні додатки? Це так тісно пов'язано з іншою, часто чутою, і не тільки від тебе скаргою, що на обидва ці питання варто було б дати одну відповідь: я маю на увазі скарги на *жахливий контраст масонського ідеалу і грубої реальності*. Я відповідаю: зрозуміло, далеко не усі ті, хто носять це ім'я – дійсно масони, але усі масони повинні стати такими, і не слід забувати ні про кого, хто носить це ім'я. Поки це так, поки ще тільки прагнуть до цього ідеалу, товариство залишається масонським; навіть у випадку, якщо жоден з його членів цієї

мети не досягає; навіть у випадку, що аж до наших днів справжня мета існуючих масонських лож полягала у тому, *щоб шукати свою мету*.

Тепер, Констане, ти маєш строго визначене, у собі самому ясне, загальнозрозуміле уявлення про масонство. Випробуй же його, запитай своє серце і розум: чи можуть вони виражати собою ціль масонства і чи бажаєш ти зробити цю мету своєю метою. І тоді ти будеш знати, що робити. Якщо для тебе ця мета виявиться гідною, то давай не просто знати, але і діяти, діяти тим сумлінніше, чим більше, на нашу думку, дійсність не співпадає з нашим ідеалом.

Хто, побачивши людські недоліки, перекручення, моральний занепад серед людей опускає руки, йде і скаржиться на погані часи, той – не чоловік. Саме у твоїй спроможності побачити недоліки людей і є твоє святе покликання – зробити їх ліпшими. Якби усе було уже таким, яким повинно бути, то ти не був би потрібен і з тим же успіхом ти міг би залишатися у глибинах ніщо. Тішся ж, що ще не все є таким, яким повинно бути, що ти знаходиш собі роботу і можеш до чогось надатися.

Прощай.

1. «Розгромажене масонство»: *Masonry dissected: Being a universal and genuine description of all its branches, from the original to this present time...* By Samuel Prichard. London, 1730. У цій книзі уперше були оприлюднені фрагменти історії масонського ордена і ритуали перших трьох його ступенів.

2. У 1717 р. багато масонських лож об'єдналися у Лондоні у Велику ложу, що у 1723 р. розробила свій статут.

3. Папські булли двічі містили анатему масонам: «*In eminenti apostolatus*» папи Климента XII (1738); «*Providas*» папи Бенедикта XIV (1751).

4. Йдеться про твори: *L'ordre des Francs-Maçons trahi*. Amsterdam, 1745; *Der verrathene Orden der*

Freymaurer... Leipzig, 1745; Die zerschmetterten Freymaurer. Frankfurt-Leipzig, 1746.

5. Серваті Еріх – псевдонім Генріха Сот'є (Sautier) (1746-1810), єзуїта, католицького священика у Фрайбурзі, автора антимасонських творів: «Чому я повинен стати масоном?» (Warum soll ich Freimaurer werden? о. О., 1786) і інших.

6. «Фрагменти до історії німецького масонства, зібрані Еріхом Серваті...», Базель, 1787.

7. «Другий лист» належить перу Феслера.

8. Переконавання у тому, що масонство є таємним союзником римо-католицької ієрархії, висловлювали, приміром, Х.Ф. Ніколаї у «Загальній німецькій бібліотеці» і Й.Е. Бістер у «Берлінському щомісячнику». Обидва були членами товариства ілюмінатів і виражали загальну думку свого товариства.

9. Автор цієї цитати не встановлений.

10. У газеті «Гамбурзький кореспондент» за 1802 р. подібного натяку не виявлено.

11. Лицарі св. Георгія – таємне товариство лицарів св. Георгія, що існувало у Голландії у XVI-XVIII ст.ст.

12. Тонтіни – королівські пенсії у Франції в епоху Луї XIV.

13. «Сен-Ніцез, чи Збірка примітних листів про масонство для масонів і тих, хто не належить до їхнього числа» (1785). Автор цього твору, що вийшов анонімно, – Йоган Август Штарк.

14. Барон Карл Еберхард фон Вехтер (1747-1825), масон, намагався з'ясувати, яку роль в ордені відігравав претендент на італійський престол від династії Стюартів.

15. Те, що ти шукаєш – ось воно, тут (лат.).

16. Ці дві фрази прямо суперечать поглядам Фіхте, як вони виражені у «Призначенні людини», тому їх варто визнати вставкою Феслера.

17. Мф 6, 33.

18 Цитату цю ніде у Фіхте не виявлено, з чого слідує, що і у даному випадку цитується знову-таки видавець Феслер.

19. Горацій. Послання, 1, 6, 15 і далі. (переклад А. Содомори – прим. перекл.). В оригіналі наведе-

ний також, окрім латинського тексту, німецький переклад, що належить Г.М. Віланду.

20. Визначення, неадекватне духу поглядів Фіхте на релігію.

21. Видавці повного зібрання творів вважають і це визначення не відповідне поглядам Фіхте (скажімо, у «Призначенні людини»).

22. Наприклад, звичай складати «ланцюг братів», що практикувався у ложах Німеччини і Франції.

23. Пруське королівство.

24. «Кілька лекцій про призначення ученого» Фіхте, лекція третя.

25. Щось, позбавлене живого сенсу (лат.).

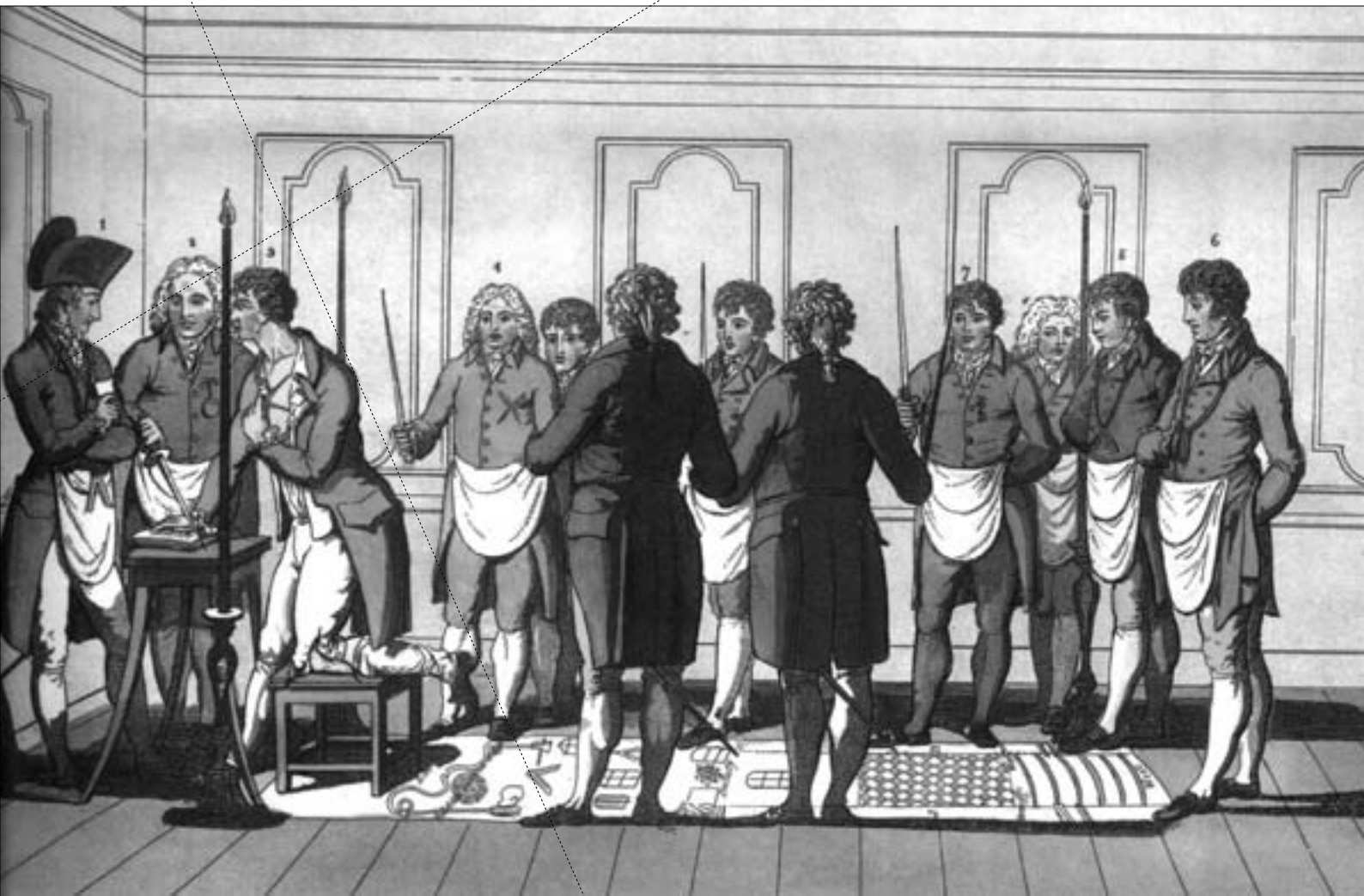
26. Мається на увазі пророк Магомет.

27. Коран 3, 12-13: «Якою прекрасною бачать усі люди любов до земних пристрасей: жінок і дітей, куп срібла і золота, таврованих коней, худоби і паші. Ото лише тимчасова марнота цього життя, натомість в Аллаха – найкраще місце для повернення».

Примітки до російського перекладу «Листів...»

А.К. Судакова

Переклала І.М.

У Т Р А Ч Е Н Е

рене геон

С Л О В О

І Й О Г О

З А М І Н Н И К И

Практично усі традиції згадують щось, що було втрачене чи зникло, але що назавжди зберегло фундаментальне значення і може бути виражене лише символами. Ми могли б сказати «фундаментальні значення», оскільки у будь-якому символі їх декілька і усі вони завжди взаємопов'язані. По суті, йдеться про духовне затьмарення, що у силу циклічних законів трапляється упродовж людської історії, тобто, насамперед, про втрату первісного стану, і відповідно, як наслідок, про певну традицію, адже така традиція є внутрішнім знанням того, хто у такому стані перебуває. Ми вже говорили про це в одній з наших праць (1), де особливу увагу приділено символіці Граалю, у якій чітко виражені обидва вищезгаданих аспекти, що стосуються, відповідно, первісного стану і первісної традиції. До цих двох ми могли б додати третій аспект, що стосується первісного місця перебування, однак, очевидно, що перебування у «Небесному раї», який, у буквальному сенсі, є «Центром світу», цілком тотожне перебуванню у первісному стані.

З іншого боку, варто зазначити, що затьмарення не відбувається раптово, раз і назавжди, але після втрати первісного стану є кілька послідовних його стадій, що відповідають фазам чи епохам у розгортанні людського циклу, а «втрата», яку ми маємо на увазі, може, окрім того, позначати кожну з цих стадій, і подібний символізм завжди можна застосувати до різних згаданих рівнів. Щоб пояснити це, зазначимо, що втрачене на самому початку було замінено чимось, здатним виконувати його роль настільки, наскільки це було можливим, але і воно, у свою чергу, було втрачено і мало потребу у подальшому заміщенні. Це чітко видно на прикладі утворення вторинних центрів, що ви-

никли після того, як вищий центр зник з очей людства, принаймні, у загальному сенсі і для більшості «нормальних» людей – тому що неминучі винятки, без яких, у результаті руйнування усіх зв'язків з цим центром, сама по собі духовність будь-якого рівня зникла б цілковито. Окрім того, можна було б зазначити, що окремі традиційні форми, які точно відповідають згаданим вторинним центрам, і які більш-менш завуальовані, чи, точніше, приховані, є заміниками втраченого первісного знання, пристосовані до умов наступних епох; ці центри чи традиції подібні до відображення того, що було втрачено – відображення прямого чи непрямого, близького чи далекого, залежно від обставин. І з урахуванням споріднення, яким будь-яка справжня традиція безповоротно пов'язується з традицією первісною, можна додати, що стосовно неї їх можна розглядати як численні пагони єдиного дерева, яке символізує «Світову вісь» і виростає з центра «Земного раю», як про те говориться у середньовічних легендах, де згадуються пагони «Дерева життя» (2).

Приклади заміщення, що слідує за черговою втратою, особливо помітні у маздеїстській традиції, і в цьому зв'язку варто додати, що втрачене є не тільки священною чашею, Граалем і різними його еквівалентами, але також і тим, що вона містить. Адже вміст, як би він не позначався, є нічим іншим, як «напоєм безсмертя», володіння яким становить, по суті, одну із переваг первісного стану. Так, приміром, твердять, що після того, як у певну епоху ведична *сома* стала невідомою людям, виникла необхідність замінити її іншим напоєм, що лише символізував *саму*; і хоча про це ніде не згадується, але очевидно, що цей замітник був також втрачений (3). У персів, *хаома* яких була тотожна індуїстській *самі*, про цю вторинну втрату

говориться дуже чітко: біла *хаома* могла бути зібрана лише на горі *Альборж*, тобто на полярній горі, що символізує первісне місце перебування; пізніше на зміну їй прийшла жовта *хаома*, а на території, де оселилися предки іранців, з'явилася інша гора *Альборж*, яка була лише образом першої; однак згодом жовта *хаома* теж була втрачена, залишивши по собі лише спогад. В інших традиціях роль замітника «напою безсмертя» грає вино; недарма воно розглядається як символ прихованої, втаємниченої доктрини, а саме, езотеричного й ініціатичного знання (4).

Тепер звернемося до іншої форми того ж символізму, який, окрім іншого, може відповідати дійсним історичним подіям. Зазначимо, що було б оманом вважати, що це стосується історичних фактів як таких, оскільки нас цікавить лише їхня символічна цінність. На загал можна сказати, що будь-яка традиція має, як свій стандартний засіб вираження, певну мову, яка набуває, таким чином, священного характеру, і, якщо трапляється так, що ця традиція зникає, цілком природно, що відповідна священна мова при цьому також буде втрачена. Навіть, якщо щось з неї і збережеться, це буде не більше, ніж свого роду «труп», оскільки її глибинне значення уже буде невідоме. Першим подібним прикладом є випадок первісної мови, за допомогою якої висловлювалася первісна традиція, звідси численні натяки на ту мову і її втрату, що ми виявляємо у традиційних писаннях. Дозволимо собі додати, що коли окрема священна мова, відома у наші дні, іноді ототожнюється із самою первісною мовою, варто усвідомлювати, що вона, насправді, є лише заміником для прихильників відповідної традиції. Проте, з певних, пов'язаних з нею писань, виявляється, що первинна мова існувала аж до епохи, яка, хоча і здається нам достатньо далекою, все ж

доволі віддалена від первісних часів. Саме так є у біблійній історії про «змішання мов», що, хоча і може бути пов'язана з певним історичним періодом, однак радше стосується початку Калі Юга (Калі Юга (Калі-юга) (*санскр.* – вік богині Калі) – в індуїзмі є останньою епохою, після якої починається оновлення часу. – Ред.). З певністю можна сказати, що задовго до неї уже існували окремі традиційні форми, кожна з яких мала власну священну мову, тому існування єдиної вихідної мови слід розуміти не буквально, а радше у тому сенсі, що до цього моменту ще існувало усвідомлення сутнісної єдності усіх традицій (5).

У певних випадках замість втрати мови йдеться про втрату лише одного слова, приміром, божественного імені, що характеризує певну традицію у її цілісності, тому заміна імені на нове буде свідчити про перехід від однієї традиції до іншої. Інколи йдеться також про часткові «втрати», що трапляються в окремі критичні періоди існування тієї чи іншої традиційної форми, і коли втрачене заповнюється чимось рівнозначним, це означає, що під впливом обставин відбулася перебудова традиції, у іншому ж випадку, ці «втрати» говорять про більш-менш серйозний занепад традиції, який уже неможливо подолати. Щоб обмежитися лише найбільш показовими прикладами, звернемося до юдейської традиції, у якій ми виявляємо обидва зазначених випадки. Після вавилонського полону новий тип письма прийшов на зміну втраченому (6) і, завдяки ієрогліфічній цінності якостей сакральної мови, ця заміна внутрішньо передбачала певну видозміну самої традиційної форми, тобто її перебудову відповідно до обставин (7). Понад те, у часи руйнування Єрусалимського Храму і розселення єврейського народу було втрачено

спосіб промовляння чотирилітерного (тетраграматичного) Імені, воно було замінене ім'ям *Адонай*, яке, однак, ніколи не сприймалося як чистий еквівалент того, що вже не могло бути вимовлене. Справді, регулярна передача точної вимови головного божественного імені (8), що позначається *ха-Шем* чи *Ім'я par excellence*, було сутнісно пов'язане із правнаступністю служителів культу, чією функцією було лише служіння в Єрусалимському Храмі; відтоді, як вона припинила своє існування, юдейська традиція безповоротно втратила свою повноту, про що виразно свідчить припинення жертвоприношень,

що, до слова, складали «головну» частину обрядів цієї традиції; відповідно, Тетраграма займала у традиції справді «центральне» положення щодо інших божественних імен і воістину була її духовним центром, який і був втрачений (9). Очевидно, що у подібному прикладі, історичний факт, що не викликає жодних сумнівів, не може бути відділений від символічного значення, яке є його внутрішнім *raison d'être* (розумна основа, сенс життя. – Ред.) і без чого він незрозумілий.

Згадування чогось втраченого, символічно вираженого у різних формах, виявляється, як ми це щойно побачили, саме в екзотериці, властивій різним традиціям; і, якщо бути більш

точним, саме в екзотеричній сфері трапилася справжня втрата, і саме тут про неї можна говорити як про остаточну і безумовну, і вона була реальною для людства упродовж усього поточного циклу. Однак, є і щось, цілком протилежне езотеричній і ініціатичній сферам: пошук чогось втраченого, чи, як говорили у Середньовіччі, «мандрівка у пошуках» (*quest*) його; і зрозуміти те не важко, адже перша частина ініціації, що відповідає «малим містеріям», як свою споконвічну мету має, по суті, відновлення первісного стану. Варто зазначити, що, як і втрата, яка насправді відбувається поступово і проходить кілька

стадій перш, ніж досягти поточного стану, так і пошук завжди відбуваються крок за кроком, минаючи у зворотному порядку ті ж стадії, ідучи, до слова сказати, шляхом розгортання історичного циклу людства, від одного стану до іншого, що йому передував, і так аж до самого первісного стану; і рівні «малих містерій» (10) природним чином відповідають даним стадіям. Слід одразу ж додати, що вищезгадані нами успішні випадки заміщення також можуть мати місце і при зворотному порядку, що пояснює, чому у певних випадках те, що подається як «заново відкрите слово», насправді може бути лише тим же «словом-замінником», що представляє ту чи іншу проміжну стадію. Повинно

бути цілком зрозумілим, що ніщо, передане зовнішнім чином, не може бути справжнім «втраченим словом», воно завжди лише його більш-менш недосконалий символ, як і будь-яке вираження трансцендентних істин; і подібний символізм найчастіше є комплексним у зв'язку з безліччю наданих йому значень і рівнів його додатків.

У західних ініціаціях є, щонайменше, два приклади (про які, природно, не можна сказати, що їх завжди добре розуміють ті, хто про них говорить) згаданого пошуку, які можна розглядати відповідно як свого роду дві принципові форми зазначеного нами символізму: «пошук Грааля» у лицарських ініціаціях Середньовіччя і «пошуки загубленого слова» у масонській посвяті. Щодо першого А.Е. Уейт вірно зазначив, що він містить безліч більш-менш прозорих алюзій на загублені формули чи предмети; понад те, чи можна не згадати, що сам «Круглий стіл» є, насамперед, «замінником», оскільки, незважаючи на те, що він призначений для прийняття Грааля, цього, насправді, так ніколи і не трапилося? Це не означає, що «мандрівка у пошуку» ніколи не завершується успіхом, у що дехто надто легко спокусився повірити, але лише те, що навіть, якщо успіх чекає лише деяких, неможливо, щоб він чекав усе товариство шукаючих, навіть якщо це товариство має незаперечно ініціатичний характер. Як ми уже бачили (11), «Круглий стіл» і його лицарство володіють усіма характеристиками автентичного духовного центру; однак знову дозволимо собі зазначити, що будь-який вторинний духовний центр, який є тільки образом чи відображенням центру вищого, може, по суті, грати лише роль його «замінника», подібно тому, як кожна окрема традиційна форма є винятково «замінником» споконвічної традиції.

Переходячи тепер до «загубленого слова» і його пошуку у масонстві, варто сказати, що, принаймні наразі, це питання перебуває у мороці. Ми не можемо претендувати на те, щоб цілком його розсіяти, проте, кількох наших зауважень, можливо, буде достатньо, щоб вирішити те, що на перший погляд може здатися протиріччям. Перше, що слід зазначити, – це те, що ступінь Майстра у *цеховому масонстві* робить особливий акцент на «втраченому слові», яке представлено як результат смерті Хірама, хоча і немає жодних очевидних свідчень його пошуків, не кажучи вже про «віднайдене слово». Це може здатися дивним, оскільки, як останній ступінь, що і є, властиво, масонством, градус Майстра повинен відповідати, принаймні, віртуально, завершенню «малих містерій», без яких титул буде невиправданим. Деякі, правда, могли б відповісти, що ініціація у цей ступінь сама по собі є, по суті, лише відправною точкою, що цілком нормально; але все-таки було б необхідно, щоб ця ініціація містила у собі дещо, що дає змогу досягти «вищої» посвяти, містила певний пошук, що є наступним завданням, яке провадить до дієвої реалізації Майстерності – і це дійсно, як ми гадаємо, так і було.

«Священне слово» ступеня є, без сумніву, «слово-замінник», але «замінник» дуже особливий: після численних перекичувань, воно стало невпізнаним (12) і набуло різних тлумачень, що є цікавими у світлі окремих алюзій до деяких символічних елементів ступеня, але простежити юдейське походження будь-якого з них неможливо. Нині, якщо це слово буде відновлено у його справжній формі, його значення буде цілком різнитися від тих, що йому зазвичай приписують; це слово є не що інше, як питання, і відповідь на це питання буде істинним

«священним словом» чи самим «втраченим словом», тобто, справжнім ім'ям Великого Будівничого Усесвіту (13). Як ми щойно сказали, коли відповідь на це питання буде знайдена, пошук закінчиться; і цим завершенням для кожного, хто виявиться на це спроможним, буде усвідомлення відповіді і досягнення справжньої Майстерності в результаті власної внутрішньої роботи.

Варто звернути увагу на те, що відповідно до юдейського символізму «втрачене слово» у цілому пов'язане з чотирилітерним (тетраграматичним) Ім'ям; але, у буквальному сенсі, воно є анахронізмом, оскільки добре відомо, що у часи Соломона і будівництва Храму вимова Імені ще не була втрачена. Проте, помилково було б думати, що цей анахронізм є якоюсь реальною перешкодою, адже тут ми маємо справу не з «історичністю» фактів як таких, які, за нашим переконанням, мало що самі по собі означають, оскільки до Тетраграматону виявляють повагу лише завдяки тій цінності, що, за традицією, він у собі несе. У певному сенсі він також може добре підійти на роль «слова-замінника», оскільки належить, по суті, до одкровень Мойсея, і, таким чином, не може бути ближчим до примордіальної традиції, ніж гебрейська мова як така (14). Якщо ми настільки докладно зупинилися на цьому питанні, то, насамперед, аби привернути увагу до того більш значимого факту, що в юдейському екзотеризмі словом-замінником для Тетраграматона, чия вимова була втрачена, було інше божественне ім'я – *Адонай*, також утворене чотирима літерами, але, як гадали, воно меншою мірою відображало сутність; справді, воно розглядається як щось, що свідчить про примирення з утратою, яку вважають безумовною, воно розглядається лише як дозволена у нинішніх умовах заміна. У масон-

ській ініціації, навпаки, «слово-замінник» пов'язано з відновленням можливості знову віднайти «втрачене слово», а, отже, з відновленням стану, що передував його втраті. У цьому криється одна з основних відмінностей між екзотеричною й ініціатичною точками зору, символічно виражена настільки приголомшливим чином (15).

Перш, ніж продовжити, зробимо відступ, який дасть змогу ліпше зрозуміти те, про що йдеться. Масонська ініціація, подібно усім іншим ремісничим посвятам, пов'язана з «малими містеріями» і досягає свого завершення у ступені Майстра, оскільки повна реалізація цього градусу передбачає відновлення первісного стану; однак, подив може викликати значення і роль того, що зветься вищими ступенями масонства, адже дехто наполягає на тому, що вони були лише зайвими і марними «надмірностями». Слід, насамперед, розрізняти, з одного боку, ступені (16), пов'язані безпосередньо з масонством (17), а з іншого боку – ті з них, що можна розглядати як сліди чи спогади (18) древніх західних ініціатичних організацій, що були «прищеплені» до масонства чи «оформилися» довкола нього. З урахуванням того, призначення цих останніх градусів (за умови, що вони будуть розглядатися не просто як «археологічний» інтерес, якого, мабуть, було б явно замало для їхнього виправдання з ініціативної точки зору) є збереженням, єдино можливим способом після їхнього зникнення як незалежних форм, того, що ще можна зберегти від цих посвят. Ми могли б сказати більше про «консервуючу» роль масонства і його можливість певною мірою компенсувати відсутність ініціації іншого порядку у сучасному західному світі, але це цілком виходить за межі досліджуваного нами питання, оскільки це є

лише першим доказом того, що символізм цих градусів більш-менш прямо пов'язаний з масонською спадщиною, яка цікавить нас у цій статті.

Ці градуси на загал можна розглядати як свого роду розширення чи розвиток ступеня Майстра, тому що, хоча ступінь Майстра, поза всякими сумнівами, є самодостатнім, фактично ж доволі важко витягти з цього градуса увесь його потенціал, що і виправдує існування цих пізніших розширень (19). Вони з'явилися завдяки тим, хто хотів актуалізувати те, чим раніше володів лише віртуально; така, принаймні, фундаментальна мета цих градусів, які б справедливі зауваження не висували щодо їхньої практичної користі, яка у більшості випадків, на жаль, зменшується за рахунок фрагментарності і занадто змінного зовнішнього вираження, представленого відповідними ритуалами. Однак, тут ми розглядаємо тільки принципи, що не залежать від цих супутніх міркувань. Насправді, якби ступінь Майстра був більш визначеним, а усі допущені до нього були по-справжньому компетентні, ці розширення могли б знайти собі місце усередині ступеня, і не треба було б робити їх метою інших градусів, що номінально відрізняються від даного ступеня (20).

Отже, ми хочемо вказати на те, що серед згаданих вищих градусів є такі, що роблять особливий акцент на «пошуку втраченого слова», на тому, що є суттю роботи ступеня Майстра. Деякі градуси пропонують навіть «знайдене слово», маючи на увазі мабуть успішне завершення самого пошуку; однак, насправді, це «знайдене слово» є ніщо інше, як нове «слово-замінник» і, завдяки тому, що ми сказали, легше зрозуміти, що воно і не може бути чимось іншим, оскільки істинне «слово», чесно кажучи, неможливо передати. Це особливо стосуєть-

ся ступеня *Королівської Арки*, єдиного градуса, що повинен розглядатися як суто масонський, і чиє пряме оперативне походження не підлягає сумніву: це ніби природне доповнення ступеня Майстра, що відкриває перспективу «великих містерій» (21). Оскільки у цьому градусі, як і у багатьох інших, «знайдене слово» з'являється максимально видозміненим, це породжує різні припущення щодо його значення; однак, згідно з найбільш авторитетними і вірогідними інтерпретаціями, воно, у дійсності, є складеним словом, утвореним поєднанням трьох божественних імен, запозичених із трьох різних традицій. Це становить інтерес, принаймні, із двох точок зору: по-перше, з урахуванням очевидної вказівки на те, що «втрачене слово», по суті, розглядається як божественне ім'я, а також у зв'язку з тим, що поєднання цих різних імен може трактуватися лише як сутнісне підтвердження фундаментальної єдності усіх традиційних форм. Очевидно, що подібне сполучення імен з кількох священних мов залишається цілком зовнішнім поєднанням і жодним чином не може адекватно символізувати відновлення самої споконвічної традиції, а значить, воно є не більше, ніж «слово-замінник» (22).

Інший, разюче відмінний приклад дає шотландський градус Розенкройцера, у якому «знайдене слово» представлено як новий Тетраграматон, покликаний посісти місце древнього, загубленого; насправді ж ці чотири літери, які, до слова, є лише ініціалами і не складають слова, не можуть, таким чином, передати нічого іншого, окрім як ставлення християнської традиції до юдейської чи заміну Старого Завіту – Новим, і було б важко стверджувати, начебто вони представляють стан, близький до первісного, якщо тут не йдеться про те, що християнство зробило «реінтеграцію», від-

кривши деякі нові можливості повернення до останнього, що істинно для будь-якої традиційної форми, заснованої у певну епоху у точній відповідності з її особливостями. Слід додати, що інші інтерпретації, які природним чином накладаються на просте релігійне й екзотеричне значення, носять, переважно, герметичний характер і самі по собі цікаві. Але, окрім відступу від розгляду божественних імен, сутнісно пов'язаних із «загубленим словом», у цьому набагато більше «винен» християнський герметизм, ніж власне масонство, і якими б близькими вони не були, не варто вважати їх тотожними. Хоча вони використовують певною мірою подібні символи, однак виникають з дуже відмінних між собою ініціативних «технік». Окрім того, «слово» розенкройцерського градуса явно відсилає до світогляду специфічної традиційної форми, далекої від повернення до споконвічної традиції, що лежить по той бік усіх окремих форм. У цьому сенсі, у ступеня *Королівської Арки*, як і у багатьох інших, значно більше причин називатися *nec plus ultra* масонської посвяти.

Гадаємо, що вже досить сказали з приводу різних «заміщень» і на завершення нашого розгляду нам слід повернутися до ступеня Майстра, щоб віднайти пояснення іншій загадці: як вийшло так, що «втрата слова» подається як наслідок смерті лише одного Хірама, тоді як, відповідно до самої легенди, ним повинні були володіти й інші? Насправді тут ми маємо справу з питанням, яке ставить у глухий кут бага-

тьох масонів, що роздумують про символізм, і деякі навіть заходять настільки далеко, що бачать у ньому безглуздість, яку, як видається, абсолютно неможливо пояснити прийнятним чином. Ми, однак, побачимо, що це щось зовсім інше.

Питання, що ми задали наприкінці попереднього абзацу, може бути більш точно сформульоване у такий спосіб: у часи будівництва Храму, «словом» Майстрів володіли, відповідно до тієї самої легенди градуса, три чоловіки, що мали право його передавати: Соломон, цар Тірський Хірам і Хірам-Абіф. Якщо так воно і було, то чому смерть одного з них призвела до втрати слова? Відповідь у тому, що для дотримання його правильної і ритуальної передачі необхідно було поєднати зусилля «трьох перших Великих Майстрів», отже, відсутність чи

зникнення одного з них робило цю передачу неможливою, як неможливим є трикутник без однієї із сторін; і всупереч тому, що можуть подумати недостатньо ознайомлені із виведенням деяких символічних відповідностей, це не просто зіставлення чи більш-менш уявлюваний і безпідставний зв'язок. Насправді, оперативна лежа може бути відкрита лише при взаємодії трьох Майстрів (23), що володіють трьома жезлами відповідної довжини у пропорції 3:4:5. Роботи можуть початися тільки тоді, коли ці три жезли, зведені разом, утворюють правильний трикутник Піфагора. Оскільки це так, легко зрозуміти, чому священне слово може складатися з трьох частин, подібних до трьох складів (24), кожен з яких може бути переданий

лише одним із трьох Майстрів, і при відсутності одного з них слово, подібно трикутнику, залишається неповним і більше не може бути справді завершеним, до чого ми незабаром повернемося.

Дозволимо собі торкнутися іншого випадку з подібним символізмом. У деяких близько-східних суспільствах скриня, що містить «скарб», має три замки, ключі до яких довірені трьом різним посадовим особам так, що, тільки зібравши їх разом, можна її відкрити. Природно, ті, хто поверхово дивиться на речі, не побачать у цьому нічого, окрім обережності проти зловживання, але, як завжди буває у такому випадку, цього цілком зовнішнього і профанного пояснення цілком недостатньо, і навіть допускаючи, що воно може бути легітимним, це жодним чином не перешкоджає тому, щоб той же факт міг мати цілком глибинне символічне значення, що і є його справжньою цінністю. Думати інакше означає зовсім не розуміти ініціативну точку зору; більше того, ключ сам по собі є досить важливим символом, щоб служити підтвердженням того, про що ми тут казали (25).

Щоб повернутися до теми правильного трикутника, можна було б сказати, що, як ми переконалися, смерть «третього Великого Майстра» залишає його незавершеним. У певному сенсі і незалежно від його власного значення як прямокутного трикутника, це відповідає формі нерівностороннього кутника Високоповажного Майстра зі сторонами, що співвідносяться як 3 до 4, і їх можна розглядати як дві сторони прямого кута цього трикутника, гіпотенуза якого відсутня, чи «передбачається» (26). Варто зазначити, що відновлення трикутника, як це зображується на інсигнії *Колишнього Майстра*, свідчить, чи, принаймні, теоретично повин-

но свідчити, що він досяг успіху у відновленні того, що було втрачено (27).

Що ж стосується священного слова, яке може бути передане лише при об'єднанні зусиль трьох осіб, то доволі істотно, що ця якість виявляється у тому слові, що у ступені *Королівської Арки* розглядається як «слово знайдене» і чиє регулярне повідомлення буде ефективним лише у випадку такого об'єднання. Три особи самі по собі утворюють трикутник, і три частини слова, тобто три склади, які відповідають безлічі божественних імен у різних традиціях, успішно «перейдуть» від однієї сторони трикутника до іншої, поки слово не стане цілком «вірним і довершеним». Незважаючи на те, що це усього лише слово-«замінник», той факт, що *Королівська Арка* є найбільше «автентичним» із усіх вищих градусів у сенсі свого оперативного походження, також додає цьому способу повідомлення незаперечної важливості.

У цьому зв'язку додамо інше тлумачення юдейського Тетраграматона: оскільки останній є одним із божественних імен, які найчастіше ототожнюються із «загубленим словом», у ньому повинно бути щось, що відповідає тому, що ми щойно обговорили, тому що остільки, оскільки аналогічна якість воістину складає суть, воно певним чином повинно бути присутнім в усьому, що хоч найменшою мірою представляє це слово. Аби порядок символічної відповідності був точно дотриманий, вимова Тетраграматона повинна бути трискладова; але, оскільки, з іншого боку, він, природно, писався чотирма літерами, можна було б сказати, що, відповідно до числового символізму, 4 тут відповідає «субстанціональному» аспекту слова (остільки, оскільки останнє писалось чи вимовлялося відповідно до написаного, що грало роль матеріальної «опори»), а 3 – «есенціаль-

ному» аспекту (у зв'язку з тим, що воно вимовлялося голосом, якийсь додавав йому «духу» і «життя»). Отже, хоча його і не можна розглядати як справжню вимову більше нікому не відомого Імені, завдяки тому, що воно мало три склади, трискладова форма *Єгова* (глибока стародавність якого, на відміну від його приблизних транскрипцій в європейських мовах, уже дає поживу для роздумів) подає його значно краще, ніж зовсім фантастична, двоскладова форма *Ягве*, вигадана сучасними екзегетами і «критиками» і очевидно не придатна для ритуальної передачі.

Природно, про усе це можна було б сказати значно більше, але ми повинні завершити і без того розтягнутий огляд, який, дозволимо собі повторитися, мав за мету лише пролити дещину світла на деякі аспекти винятково багатимірної теми «втраченого слова».

1. *Цар світу*, гл. 5.

2. У цьому сенсі дуже істотним є те, що, згідно з деякими з легенд, деревина для хреста була узята з одного такого пагона.

3. Звідси марні спроби знайти рослину, з якої вироблялася *сому*; тому чи не відчуваємо ми постійної спокуси висловити вдячність тим орієнталістам, які, *говорячи* про *сому*, рятують нас від загальнопоширеного «кліше» *pro asclepias acida*?

4. *Цар світу*, гл. 6.

5. Те, що іменується «даром мов» (див. *Нариси про ініціацію*, розд. 37), стосується знання первинної, символічної мови.

6. Навряд чи варто згадувати, як неправдоподібно б це пролунало у випадку буквального тлумачення, оскільки сумнівно, щоб 70 років було достатньо для витирання з пам'яті древніх письмен. Однак, не позбавлене підстави припущення, що це повинно було відбутися в епоху чергових змін традиції у шостому столітті до Різдва Христового.

7. Цілком імовірно, що кількаразові зміни форми китайських ієрогліфів варто також пояснювати подібним чином.

8. Таку передачу можна порівняти з передачею *мантри* в індуїстській традиції.

9. Термін діаспора чи «розсіювання» (*галут* на івриті) чудово характеризує становище народу, чия традиція відірвана від свого природного центра.

10. Про це див. *Замітки про ініціацію*, розд. 39.

11. *Цар світу*, гл. 4 і 5.

12. Подібна деформація навіть породила два різні слова, одне з яких – «священне слово», інше – «пароль»; вони взаємозамінні у різних статутах, але, по суті, є одним цілим.

13. Немає потреби з'ясовувати, чи численні перекручування самого слова або його значень були зумисними, оскільки мало відомі обставини їхньої появи; але з певністю можна сказати, що у будь-якому випадку їхнім результатом стало повне втасмичення того, що складає саму суть ступеня Майстра і свого роду вічною загадкою.

14. Про «перше ім'я Бога», згідно з певними ініціативними традиціями, див. *Велика тріада*, гл. 25.

15. Підкреслимо у цьому зв'язку, що в ступені Майстра присутні не тільки «слово-замінник», але і «знак-замінник»: якщо «загублене слово» символічно ідентифікується з Тетраграматом, то «загубленим знаком» повинне бути благословення *Коханім*. Тут знову без сенсу бачити у цьому вираженні буквального історичного факту, оскільки насправді цей знак ніколи не був утрачений, натомість обґрунтовано можна було б поцікавитися: якщо Тетраграматон уже не можна вимовити, то чи зберіг цей знак усю свою ритуальну цінність?

16. Природно, ми залишаємо осторонь усі ті надзвичайно численні ступені деяких «систем», що носять лише фантастичний характер і відображають винятково особисті погляди їхніх авторів.

17. Проте, не можна з точністю сказати, що вони є його невід'ємною частиною, за винятком лише *Королівської арки*.

18. Ми додали тут слово «спогади», щоб уникнути обговорення походження цих ступенів, що запровадило б нас занадто далеко, особливо в тому, що стосується організацій, пов'язаних з різними формами лицарської посвяти.

19. Окрім того, як додаткову причину цього слід зазначити зведення семи ступенів давнього функціонального масонства до трьох: оскільки усі вони не були відомі засновникам масонства спекулятивного, утворився серйозний пробіл, який не міг заповнитися трьома сучасними символічними ступенями. Є кілька вищих ступенів, які є спробами виправити цей дефект, що, правда, не можна сказати, чи були вони успішними, оскільки не володіли справжньою, доконечною оперативною передачею.

20. Саме завдяки володінню «повнотою масонських прав», Майстер, насамперед, має доступ до всіх знань, закладених в ініціативній формі, до якої він належить; це ясно виражено у давній концепції «Майстра всіх ступенів», яка у наші дні цілком забута.

21. Ми відсилаємо читача до нашого дослідження «Наріжний камінь» [Див. *Символи священної науки*, гл. 45].

22. Необхідно усвідомити, що те, про що ми тут говоримо, відноситься до *Королівської арки* Англійського статуту, яка, незважаючи на схожість найменування, має мало спільного зі ступенем, що носить назву *Королівська арка Єноха*, версія якої стала 13-м ступенем Давнього і Прийнятого Шотландського статуту, у якому «знайдене слово» представляє сам Тетраграматон, написаний на золотій пластині, поміщений у «дев'ятій арці». Більше того, якщо говорити про юдейський Тетраграматон, то приписування скаргу Єноху є очевидним анахронізмом, однак, його можна розглядати як показник наміру повернутися до первісної, чи, принаймні, «доіндивідуальної» традиції.

23. Тут Майстри – це ті, хто володіє 7-м і останнім функціональним ступенем, до якого спочатку належала легенда про Хірама; більше того, саме тому легенда не була відома «прийнятим» компаньйонам, що у 1717 році за власною ініціативою за-

снували Велику ложу Англії і які не могли передавати більше, ніж самі дізналися.

24. Склад є елементом, який не можна скоротити при вимові слова; «слово-замінник» у різних своїх формах складається з трьох складів, що при ритуальній вимові проголошуються окремо.

25. Ми не можемо тут докладно зупинитися на різних аспектах символізму ключа і, особливо, на його осьовому характері (див. те, що ми сказали про це у *Великій тріаді*, гл. 6), але варто зазначити, що у давніх масонських «катехізисах» мова називається «ключем до серця». Зв'язок між мовою і серцем символізується співвідношенням «Думки» і «Слова», тобто, згідно з кабалістичним значенням цих термінів, принциповим був зв'язок зовнішнього і внутрішнього аспекту Слова. З цього також виникає, що у давніх єгиптян (які, поміж іншим, використовували дерев'яні ключі, що точно повторюють форму язика) священним було дерево авокадо, чиї плоди мають форму серця, а листя – язика (див. Плутарх. *Izida й Oziris*, 68).

26. Як курйоз: у змішаному масонстві, *до-масонстві*, вважають слушним робити кутник Високоповажного Майстра рівностороннім, щоб представити рівність чоловіка і жінки; це гарний приклад нерозуміння символізму і приклад фантастичних нововведень, які є його неминучими наслідками.

27. Див.: *Велика тріада*, гл. 15 і 21.

Переклала І.М.

М А С О Н С Т В О

тарас возняк

Я К Б У Д У В А Н Н Я

Х Р А М І В

І Л Ю Д И Н И

«Досягнення зміненого стану свідомості стає метою, а не засобом».

Великий Шеїх суфіїв *İdris Şah, İdris Abutahir Shah*, *داش سیردا*,

Idris Shah, né Sayyid Idris al-Hashimi,
يحيى شاول سيريدي, 1924-1996

Для проникливих спостерігачів тісний зв'язок між «будуванням» та «проживанням», чи архітектонічним вистроєм жител, чи структурою людських поселень і внутрішньою структурою людей, в яких вони мешкають, чи соціальною структурою громад, які їх населяють, був очевидним давно. Причому очевидним було й те, що цей вплив не є одностороннім – вистрій житла та структура поселення впливає на людину і соціум, а з іншого боку, певна людина і конкретний соціум зводять саме таке житло і будують саме такого типу поселення.

Так само упродовж століть не припинялися спроби втрутитися у вищезгадані взаємини. Чи то «виховавши досконалішу людину», яка, своєю чергою, зводила б вигідне і красиве помешкання і, таким чином, закріпила б репродукцію цієї «досконалішої людини». Чи створила настільки структуроване суспільство, яке б не лише «виховувало досконалу людину», але й створювало структурні умови для її репродукції – досконалі міста як соціальні організми та архітектурні комплекси. Серед будівничих людських жител не бракувало й спроб підійти до завдання «покращення роду людського» і зі зворотного боку – покращуючи мистецтво зведення будівель та міст, а у кінцевому результаті – покращуючи облаштування цілих країн та землі в цілому.

Такими проєктами можна вважати великі релігійні революції. Бо ж кожне з великих

релігійних послань обов'язковим елементом має в собі «виправлення» чи «удосконалення» людини і соціуму. Але при цьому, зазвичай, не забувається й більш прикладний аспект створення прийнятніших умов проживання для цих людей та суспільств. Тобто обумовлюються виключно побутові регуляції, які стосуються прикладних питань санітарії, харчування, співжиття, будівництва.

Ба більше – кожна велика релігійна революція відчувала свій зв'язок з будуванням як будуванням (створенням) чи відбудовою «праведної/правильної» людини. Чому я вживаю слово «революція»? Та тому, що я просто повертаюся до первинного його значення, яке означало зовсім не «перелом» та «заперечення» всього, що було до неї. Ре-волюція у пізній латинській версії – *revolutio* – означає «поворот», «повернення» до чогось попереднього. А що є таким «попереднім» людини для більшості релігій, як не стан «первісної, ще досконалої, невинної» людини, «людини до гріхопадіння» – Адама?

Тому великі релігійні революції насправді прагнуть ре-конструювати цю «невинну», а отже «досконалу» людину. Але ре-конструювання, попри попереднє «ре», насправді, у реальних умовах після гріхопадіння та викривлення первісної досконалої природи людини, є все ж «конструюванням», тобто «будівництвом».

Яскравою ілюстрацією пов'язаності «будування» та «виховання» як виховання людини є історія поставання та розвитку такого специфічного духовно-суспільного руху, як *вільне масонство* (фр. *franc-maçon*, старофранцузькою *masson*, англ. *freemason*), рух вільних мулярів. Уже сама назва змушує замислитися – бо ж дійсно, що спільного може бути між мулярами, які споруджують реальні будівлі, та вихованням людини, досягненням якихось філософ-

ських чи духовних істин, на що претендують сучасні вільні мулярі, чи між укладанням цегли та розбудовою і навіть створенням новочасних суспільств? Якось доволі кумедно для людини непосвяченої виглядають серйозні люди на рівні, скажімо, американських президентів – як-от Джордж Вашингтон, який у масонському фартушку закладає наріжний камінь під Капітолій, а по суті – під США.

Насправді ж «наріжний камінь» закладався задовго до того. І радше навіть на Старому континенті – не у Європі, про що пише більшість поверхових джерел, які висвітлюють історію вільного масонства. Як правило, ці джерела зводять історично зафіксовану історію масонства до того, коли в Англії у XVII ст. об'єдналися ложі «Корона» (*Crown Lodge*), «Яблуня» (*Apple-tree Lodge*), «Келих і Виноград» (*Rummer and Grapes Lodge*) та «Гусак і Пательня» (*Goose and Gridiron Lodge*) (ці ложі носили назви таверн, де вони збиралися), і було створено «Велику ложу Лондона» (*Grand Lodge of London*), обрано першого великого майстра та великих наглядачів об'єднаної ложі. 1717 р. у таверні «Гусак і Пательня» (*The Goose and Gridiron Lodge Ale-house in St. Paul's Church yard*) відбувся перший спільний банкет франкмасонів.

Натомість ті духовні здвиги, які передували виникненню руху вільних мулярів епохи Просвітництва, відносяться або до мітології, як-от вплив тамплієрів, чи до непідтверджених доміслів, як-от зв'язок спекулятивних лож, що вже безпосередньо не займалися будівельними роботами, з оперативними ложами чи гільдіями реальних мулярів, які споруджували, передусім, готичні собори. Упускається і зв'язок спекулятивного масонства XVII ст. з попередніми духовними пошуками, що існували не

лише поза Британськими островами, але й поза Європою взагалі.

Якщо відкинути генеалогію та глибоко закорінену в історію розвитку людської думки метафізику вільних мулярів, то ложі насправді виглядатимуть у кращому випадку закритим елітарним клубом чи таємною організацією змовників. І тоді годі зрозуміти, а чому ж чисельна та розгалужена по цілому світу організація, яка хоче покращити людину і, очевидно, світ, організація, до якої входять короновані особи та президенти, філософи й учені, називається корпорацією мулярів? А результати більш глибоких досліджень дають зовсім інші результати, які й пояснюють, чому ж все-таки ця дивна корпорація вільних і не останніх у цьому світі людей називається братством вільних мулярів. Без глибокого історичного екскурсу та екскурсу у історію розвитку людської думки ми не обійдемося.

Навіть, якщо ми пробуватимемо обмежитися історією франкмасонів на Британських островах, то не зможемо не згадати першого «короля всіх англійців» Ательстана (*Athelstan, Æðelstān*, 895-939). Ательстан, як стверджує масонська традиція, був великим прихильником Ремесла, як називають теперішні спекулятивні масони своє мистецтво. Щоправда, у давніх документах, як-от рукописи «*Regius*» (чи рукопис «*Halliwel*») 1390 р., «*MS Cooke*» 1450 р., а також рукописи «*Lansdowne*», найстарший з 1590 р., говорять про його любов до ремесла мурувати. При ньому уперше в Англії у місті Йорку (*York Assembly*, 926) було створено статут гільдії мулярів. Однак, так і не зрозуміло, чому аж король мав стати протектором цієї гільдії ремісників? Що в ній було такого особливого? І чому саме під час його правління з'явилися якісь парамасонські товариства на Островах? Звернімо

увагу на те, що король Ательстан правив у епоху найбільшої експансії ісламу на Європейський континент у VII-VIII ст. Молодий, енергійний іслам блискавично поширився на весь Близький Схід, Північну Африку, Піреней, навіть південь Франції. І тільки у битві при Пуатьє у 732 р. король Карл Мартелл (Carolus Martellus, 686-688/741) призупинив процес повної ісламізації Європи. Проте панування маврів у Іспанії продовжувалося і сягнуло розквіту у X ст., коли в Англії правив саме Ательстан. Ісламське військо зупинили. Однак, ідеї та майстерність, зокрема майстерність зводити чудесні будівлі – ні. А йдеться щонайперше про одне з відгалужень ісламу, який саме тоді був дуже динамічним – *суфізм* (فوضت).

Про які ж саме ідеї, що могли прийти з ісламу, ми ведемо мову? Бо власне про іслам у офіційній і вже дещо привідкритій метафізиці масонів нічого не говориться, радше йдеться про юдейські впливи.

«Та у масонів все ж існує доволі туманна традиція щодо мусульманського походження їхнього ремесла. «Словник дат» Гайдна (2, ст. 347) наводить слова масонських істориків щодо цього питання: «...кажуть, що архітектори-мусульмани з африканського узбережжя завезли його в Іспанію на початку IX ст.» (3).

Однак «задовго до» та «водночас із» християнськими лицарськими орденами, «задовго до» та «водночас із» християнськими монаршими орденами на Сході вже існували духовні ордени суфіїв-монахів і містиків: *Бекташі, Кадирія, Кубравія, Меблеві, Накибанді, Німатуллахі, Ріфайя, Сенусійя, Сухравадія, Тіджанія, Чішті, Шаділія, Ясавія*.

Цікаво, що шлях удосконалення суфійського дервіша, сходин шляху суфія мав кілька рівнів (масони сказали б – градусів):

- «*шаріат*» (شريعة – правильний шлях) – збирання Божественних заповітів та ісламських законів;

- «*тарікат*» (طريق – шлях, вказаний Усевишнім Аллахом) – послушництво у ролі «*мюріда*» (مريد – буквально «сила волі», «самоповага», а переносно «учень») при істинному суфійському *шейху* (شيخ – «учитель, що має знання»);

- «*маріфат*» (معرفة – знання) – пізнання Бога не розумом, а серцем;

- «*хакікат*» (حقيقة – істина) – повне пізнання істини.

В одному версеті Хаджі Ахмада Ясаві (يوسى دمحا هاجوخ, Khwaja Ahmad Yasavi, Qozha Ahmet Yassau, 1103–1166/67) говориться: «*Хто поступає згідно з шаріатом, Хто егоїзму збувшись йде до тарікату, Душею й серцем лине в маріфат, Лиш той пізнає таємниці хакікат*».

Причому, якщо шаріат є «профаним рівнем» (у масонській термінології), який доступний і обов'язковий для кожного мусульманина, тобто звичайної посполитої людини, то три наступні «тарікат», «маріфат», «хакікат» – це вже сходини втаємничених і практикуючих суфіїв. І тут не можна не пригадати аналогію до трьох основних градусів утаємничення та удосконалення спекулятивного масонства: «учня», «підмайстра» та «майстра». Сер Річард Бартон (Richard Francis Burton, 1821-1890) – британський дослідник Сходу, дипломат та масон сказав, що «східним батьком масонства був суфізм» (4, т. 1, ст. 286). Цієї ж тези

дотримується і сучасний дослідник та практик суфізму Ідріс Шах щодо містичної появи якогось премасонства в Англії у часи саксонського короля Ательстана (894-939), який розвинув тісніші стосунки Англії з іншими країнами Європи. «Він жив майже водночас із знаменитим еспанським суфієм Ібн Масаррою (Abu 'Abd Allah Muhammad b. 'Abd Allah b. Masarra b. Najih al-Jabali, نب ملل دب ع نب دم حم ملل دب ع وبأ, 883-931), школа якого мала величезний та тривалий вплив на західну думку. У тому ж столітті жив та навчав суфій Зу-н Нун Місрі (Zu-n Nun Misri), якого вважають засновником ордена дервішів-будівничих. Вважається, що Зу-н Нун, якого шанують усі суфії, був родом із Нубії (тобто був «чорним»). У зв'язку з цим, школа дервішів-вуглярів, яку ми пов'язуємо з «Карбонарі», використовувала такі слова, як (fehm) «чорний» і «знання, розуміння» (fehm). Через колір ґрунту Єгипет у переносному сенсі слова називали «чорним». Багато хто вважає, що «Чорна Магія» – це не що інше, як «Єгипетська Магія», чи «Мистецтво розуміння»... Середньовічна література переповнена прикладами того, як плуталися поняття Чорної Магії, алхімії та єгипетських таємниць. Це нерозуміння і далі зберігається тільки тому, що чужинці не знають про подібність арабських слів «чорний» та «мудрий». Зв'язок між Чорною Магією, алхімією та Розенкройцерами (ще одними попередниками сучасного спекулятивного масонства, про яких йтиметься далі – авт.) знічувала багатьох дослідників, більшість з яких гадали, що європейці середньовіччя вивчали ці речі з огляду на загальне легковірство і бажання розкрити якісь таємниці та знайти потаємне учення» (3).

Іще одна особливість єднає масонство та духовний орден суфіїв. Суфії суворо дотриму-

ються заповіту Мугаммада (ﷺ 571) шанувати усіх *Людей Книги*, тобто послідовників *Старого Заповіту*. «Суфії – це давнє духовне братство, походження якого ніхто ніколи так і не встановив, і не датував. Не дивлячись на те, що суфіїв помилково вважають мусульманською сектою, їх можна зустріти у будь-якій релігії, і у цьому вони подібні на «Вільних Мулярів», які, в залежності від конкретної ситуації, можуть покласти перед собою у ложі Біблію, Коран чи Тору. Вони називають іслам «оболонкою» суфізму тільки тому, що вважають суфізм таємним ученням усіх релігій» – пише Ідріс Шах (3).

«Суфізм набув східного відтінку, оскільки він довгий час існував у рамках ісламу, але справжнього суфія можна знайти і на Заході, і на Сході, він може бути генералом, селянином, негоціантом, адвокатом, шкільним учителем, домашньою господинею і взагалі ким завгодно. «Бути у світі, але не від світу сього», бути вільним від честолобства, жадоби, інтелектуальної зверхності, сліпої покори звичаям чи благоговійного страху перед високими начальниками – ось ідеал суфія» (3). І вільного муляра (в ідеалі) – додамо ми.

Але іслам (та суфізм зокрема) були лише провідниками якихось більш давніх знань. Провідником надзвичайно потужним. При цьому іслам, звичайно ж, розвивав як філософське тлумачення цих знань, так і їхні практики – практики суфізму. Якщо суфізм дійсно був провідником і інспіратором певного типу думання, то це, поза всяким сумнівом, був містичний спосіб осягнення важливих для людини істин. Причому це осягнення стосувалося як містичного о-смислення світу та свого місця у ньому, так і певних містичних практик, які сприяли цьому о-смисленню, і яких у суфізмі більш, ніж

достатньо. А з іншого боку – це була лише одна із складових генеалогії спекулятивного вільного мулярства як філософії та практики побудови досконалої людини. Один зі струменів, що в нього влився. Могли бути, та зрештою, напевно, й були інші духовні рухи, які привнесли свої, зовсім інші за своєю природою внески у мулярське мистецтво сьогодення.

Деякі дослідники масонства шукали корені вільного мулярства у класичній греко-римській традиції. Робилася спроба виводити генеалогію франкмасонства і з оперативного масонства «мулярів з озера Комо (*Lago di Como*)». Вони вважали, що в останні століття існування Римської імперії саме у цьому районі існувала певна школа архітекторів, які були втаємничені в якісь таїнства та секрети свого ремесла. Пізніше ці таїнства отримали назву масонських містерій. Симптоматично, що в античні часи на березі озера Комо були вілли автора «*Буколік*» (*Bucolica*), «*Георгік*» (*Georgicon*) та (sic!) «*Енеїди*» (*Aeneis*), стоїка, що особливо важливо для масонства як філософії *самообмеження*, Публілія Вергілія Марона (Publius Vergilius Maro, 70-19 р. до н.е.) та автора чудесних «*Листів*» (*Epistulae*) Тациту (Publius Cornelius Tacitus, Gaius Cornelius Tacitus, 56-117 р.н.е) Плінія Молодшого (Гай Пліній Цецилій Секунд, Gaius Plinius Caecilius Secundus, 61/62-110 р. н.е). Після падіння імперії каменярська школа озера Комо зникла, однак неначебто таємно все ж передала і навикки обробітку каменя, і таємні знання наступним поколінням. З часу раннього Середньовіччя послідовники цієї школи піднаймалися на будівельні роботи до тогочасних можновладців та міст. Можливо, вони потрапили і до двору Ательстана. Зрештою, тоді Ательстан був чи не одним з найамбіційніших будівельників – чого вартий лише його план пере-

будови Йорка! Без новітніх будівельних технологій, які вже були на той час в Англії втрачені, здійснити цей план не вдалося б. Непрямим підтвердженням вірогідності ще й такої генеалогічної лінії вільних мулярів є примірники саксонських Біблій, що були переписані в Англії саме за правління Ательстана, у яких Господь, за масонською традицією, описується як «*Архітектор Усесвіту*». Так само існують й підтвердження існування архітектурної школи на острові озера Комо, яка дійсно існувала на схилку Римської імперії.

Разом з тим мені, як львів'янину, важко не пригадати, що мандрівна традиція будівничих з району озера Комо якщо й перервалася, то згодом відродилася у неочікуваній для нас формі. Ренесансний Львів розбудовували значною мірою архітектори з Італії, зокрема з району озера Комо – у Львові їх так і називали – *комескі, comesci*.

Так само є велика ймовірність того, що чи не найбільш відомий пізньобароковий тандем скульптора та архітектора, що працювали у Галичині у XVIII ст. – Іоанн Георг Пінзель (?-1761) та його партнер Бернард Меретин (Мердепер, Меретіні, Bernard Meretini, Merderer, Meretin з Лугано, ?-1759) міг походити з цього регіону. Отож будівельне уміння майстрів з району озера Комо поширилося на всю Європу. А разом з ним непомітно могли мандрувати й знання чи таїнства, які з часом влилися у масонський канон. Але це, звичайно ж, був тільки один з потічків, що через століття дали потужний струмінь масонського руху епохи Просвітництва.

Та основний внесок привніс у масонство, як і у християнство, все ж юдаїзм. Причому внесок юдаїзму був і містичним, і семантичним. Хоча, як ми вже побачили – цей юдаїзм чи спа-

док Старого Заповіту – був осмислений спочатку на ісламському Близькому Сході, і тільки після того різними шляхами та кількома хвилями потрапив до Європи.

Базовим текстом для всіх Людей Книги, звичайно ж, була сама Книга – Біблія, особливо Старий Заповіт. А для вільних мулярів – та її частина, яка стосувалася їхнього будівельного мистецтва. І вже зовсім особливе місце займає оповідь про будівництво *Храму Соломона*, про головного будівничого Храму *Хірама Абіфа*. Своєю метафорикою вона наповнила символічним змістом як семантику мулярства, так і його ритуальну практику. Символічне навчання вільного муляра, принаймні на його перших трьох базових градусах – учня, підмайстра та майстра – проводиться на основі оповіді про Хірама, його убивство і воскресіння.

У «Першій книзі Царів» (гл.5, 15-19) ми читаємо:

«15. Як же почув Хірам, цар тирський, що Соломона помазано царем на місце його батька, послав слуг своїх до нього, бо Хірам завжди був щирим приятелем Давида. Послав також і Соломон до Хірама сказати: «Ти знаєш сам, що батько мій, Давид не спромігся збудувати дім імені Господа, Бога свого, через війни, бо вороги були з усіх боків, покіль Господь не поклав їх йому під ноги. Тепер же Господь, Бог мій, дав мені мир навкруги. Нема у мене противника, нема ніякої небезпеки. От і задумав я збудувати дім імені Господа, Бога мого, як сказав Господь моему батькові Давидові, словами: Твій син, якого я посаджу на престолі твоєму замість тебе, – той збудує дім моему імені. Тож повели, щоб нарубали мені кедрини на Ливані; мої слуги будуть разом з твоїми слугами, плату за твоїх слуг даватиму тобі, яку б ти не призначив; сам бо знаєш, що у нас нема нікого, що

вмів би так дерево рубати, як сидоняни». Почувши Хірам слова Соломонові, зрадів вельми та й каже: «Благословен сьогодні Господь, що дав Давидові мудрого сина над цим великим народом!» І послав Хірам до Соломона сказати: «Я вислухав, що ти просив у мене. Зроблю все, чого бажаєш із кедриною та кипарисом. Слуги мої провадитимуть їх з Ливану до моря, і я повелю плотами гнати їх морем до місця, що мені вкажеш; там повелю їх розібрати, і ти забереш собі; тільки ти вволиш мою волю і поставиш харчі для мого двору». От відступив Хірам Соломонові кедрини та кипарису, скільки той забажав. Соломон давав же Хірамові 20 000 корців пшениці на харчування його двору і 20 мір оливи з битих маслин. Стільки давав Соломон Хірамові щороку. Господь дав Соломонові мудрість, як обіцяв йому. Між Хірамом та Соломоном був мир, і вони обидва уклали союз між собою... Цар Соломон наклав громадські роботи на весь Ізраїль. 30 000 чоловік притягнуто до громадських робіт. Він посилав їх на Ливан по 10 000 щомісяця, наперемінно: по місяцю були вони на Ливані, а по місяцю вдома. Адонірам же був над громадськими роботами. Було у Соломона також 70 000 носіїв і 80 000 каменярів у горах, крім наставників, призначених Соломоном над роботою, щоб наглядали над робочим людом, а 3 300 було їх. Цар дав наказ ламати величезне, дороге каміння, – каміння тесане, щоб закласти підвалини храму. А тесали їх робітники Соломонові й Хірамові та гівлії, і наготовлювали дерево й каміння на будову храму».

У тій же «Першій книзі Царів» (гл. 7, 13-51):

«І послав цар Соломон, і взяв із Тиру Хірама, це син однієї вдови, з племені Нефталимового, а батько його тирянин, що робив на міді. І був він наповнений мудрістю й розумом, та

вмінням робити всяку роботу на міді. І прийшов він до царя Соломона, і зробив усю його роботу. І він відлив два мідяні стовпи, вісімнадцять ліктів височина одного стовпа, а шнур дванадцяти ліктів оточив би його; такий і стовп другий. І зробив він дві маковиці, щоб дати на верхи тих стовпів, відлив їх із міді; п'ять ліктів височина однієї маковиці, і п'ять ліктів височина маковиці другої. А на тих маковицях, що були на верхах стовпів, було мереживо плетеної роботи та шnurки роботою ланцюжків, сім на маковиці одній і сім на маковиці другій. І поробив він ті стовпи так, що два ряди гранатових яблук були навколо на одному мереживі, щоб покрити маковиці, що на верху; і так зробив і маковиці другій. А маковиці, що на верху тих стовпів, були зроблені як лілеї, на чотири лікті, у притворі. І маковиці на обох стовпах також зверху, навпроти випуклини, що з боку мережива. А тих гранатових яблук двісті, рядами навколо на маковиці другій. І поставив він ті стовпи до притвору храму. І поставив він правого стовпа, і назвав ім'я йому: Яхін; і поставив стовпа лівого, і назвав ім'я йому: Боаз. А на верху стовпів зроблено як лілеї. І була скінчена робота стовпів. І зробив він лите море, десять ліктів від краю його аж до краю його, навколо круглясте, і п'ять ліктів височина його. А шнур на тридцять ліктів оточив би його навколо. А здолу на краях його оточували його подоби огірків, по десять у лікті, вони оточували море навколо. Було два ряди тих огірків, вилитих при литті його. Воно стояло на дванадцятьох волах, три обернені на північ, і три обернені на захід, і три обернені на південь, і три обернені на схід. А море на них

зверху, а ввесь зад їх до нутра. А грубина його долоня, а краї його подібні до краю келиха, як квітки лілеї. Містило воно дві тисячі батів. І зробив він десять мідяних підстав, чотири лікті довжина однієї підстави, і чотири лікті ширина її, а три лікті вишина її. А оце робота підстави: у них лиштви, а ті лиштви поміж прутами. А на лиштвах, що між прутами, леви, воли та херувими. А на прутах зверху підніжки, а під левами та волами китиці, зроблені розложистими. І чотири мідяні кола для однієї підстави та мідяні осі. А на чотирьох рогах їхні рамена, під мідницею рамена литі, з кожного боку китиці. А гирло його з нутра маковиці й вище лікоть; а гирло круглясте, роботи підніжка, лікоть і півліктя; і також на гирлі його різьби, а рамено їх квадратове, не круглясте. І чотири ті кола були під лиштвами, а осі колес у підставі. А вишина одного кола лікоть і півліктя. А робота тих кіл як робота кола возового; їхні осі, і їхні обіддя, і їхні шпиці, і їхні маточини усе лите. І чотири рамена на чотирьох рогах однієї підстави; з підстави виходили рамена її. А на верху підстави було округле навікля, півліктя вишини; а на верху підстави ручки її та лиштви її з неї. І він повирізував на таблицях ручок її та на лиштвах її херувимів левів та пальми, на кожнім вільнім місці, та китиці навколо. Як це, він зробив десять підстав, лиття одне, міра одна, одна робота для них усіх. І зробив він десять мідяних умивальниць, сорок батів мала кожна вмивальниця; чотири лікті кожна вмивальниця; одна вмивальниця на одній підставі, так для десяти підстав. І дав ті підстави п'ять на боці храму з правиці, і п'ять на боці храму з лівиці його, а море дав на правому боці храму, наперед, навпроти полудня.

І поробив Хірам умивальниці й лопатки та кропильниці. І покінчив Хірам робити всю ту роботу, що зробив цареві Соломонові для храму Господнього: два стовпи та дві голівки маковиць, що на верху стовпів, і два мережива на покриття двох голівок маковиць, що на верху стовпів; і чотири сотні гранатових яблук для двох мережив, два ряди гранатових яблук для одного мережива, на покриття обох голівок маковиць, що на верху стовпів; і підстави десять, і вмивальниці десять; і одне море, і воли дванадцять під морем; і горнята, і лопатки, і кропильниці та всі ті речі, що Хірам поробив цареві Соломонові в Господньому домі, усе виполірувана мідь. На Йорданській рівнині повідливав їх цар у глибокій землі між Суккотом та між Царетаном. І порозставляв Соломон усі ці речі; через дуже велику многоту їх не була справджена вага міді. І поробив Соломон усі речі, що в Господньому храмі: золотого жертівника, і золотого стола, що на ньому хліб показний, і свічники, п'ять з правиці та п'ять з лівиці, перед найсвятішим, зо щирого золота; і квітки, і ляппади, і щипчики, з золота; і миски, і ножиці, і кропильниці, і ложки, і лопатки, золотого щире; і чопи для дверей внутрішнього храму, для Святого Святих, для дверей дому для храму золото. І була покінчена вся ця праця, яку цар Соломон зробив в Господньому храмі. І Соломон повносив освячені речі свого батька Давида; срібло й золото та речі дав у скарбниці Господнього храму».

А у «Другій книзі Хронік» (глава 2) опис дещо інший:

«І Соломон наказав будувати дім для Господнього Ймення та дім царський для себе. І відлічив Соломон сімдесят тисяч чоловіка носіїв та вісімдесят тисяч чоловіка каменотесів у горах, а керівників над ними три тисячі

й шість сотень. І послав Соломон до Хірама, царя тирського, говорячи: Як зробив ти з батьком моїм Давидом, і послав був йому кедр на будову дому його, щоб сидіти в ньому, так зроби й мені. Ось я будую храм для Ймення Господа, Бога мого, щоб присвятити Йому, щоб кадити перед Його лицем запашне кадило, і для постійного покладення хліба та для цілопалення на ранок і на вечір, на суботи й на молодики та на свята Господа, Бога нашого. Навіки це над Ізраїлем! А храм, якого я будую, великий, бо Бог наш більший від усіх богів! А хто має силу збудувати Йому храма, коли небо й небеса небес не обіймають Його? І хто я, що збудую Йому храма? Хіба тільки на кадіння перед лицем Його! А тепер пошли мені чоловіка, здібного до роботи в золоті, і в сріблі, і в міді, і в залізі, і в пурпурі, і в червені, і в блакиті, і що вміє вирізувати різьби, разом із тими мистцями, що зо мною в Юді та в Єрусалимі, яких приготував батько мій Давид. І пошли мені з Ливану дерева кедрового, кипарисового та сандалового, бо я знаю, що твої раби вміють рубати дерева ливанські. І оце мої раби будуть рабами твоїми, щоб наготовити мені безліч дерева, бо цей храм, що я будую, буде великий та пишний! А ось дереворубам, що стинають дерева, рабам твоїм, дав я пшениці, як поживи, двадцять тисяч корів, та ячменю двадцять тисяч корів, і вина двадцять тисяч батів, і оливи двадцять тисяч батів. І сказав Хірам, цар тирський, листом і послав до Соломона: Через любов Господа до народу Свого поставив Він тебе над ними за царя. І сказав Хірам: Благословенний Господь, Бог Ізраїлів, що вчинив небеса та землю, що дав цареві Давидові сина мудрого, який має розум та багатий на знання, що збудує дім Господній та дім царський для себе! А тепер я посилаю мудрого чоловіка, що має знання, Хурам-

Аві, сина жінки з Данових дочок, а батько його тирянин, що вміє робити в золоті та в сріблі, в міді, в залізі, в каміннях та в деревах, у пурпурі й у блакиті, і в віссоні, і в червені, і різати всяку різьбу, і виконувати всяку думку, що буде дана йому з мистцями твоїми та з мистцями пана мого Давида, батька твого. А тепер пше-ницю й ячмінь, оливу та вино, про які казав мій пан, нехай посилає своїм рабам. А ми нарубаємо дерев із Ливану за всякою твоєю потребою, і спровадимо їх тобі плотами морем до Яфи, а ти спровадиш їх до Єрусалиму. І перелічив Соломон усіх людей прихोждьків, що в Ізраїлевому Краї, за переліком, що перелічив був їх його батько Давид, і було знайдено їх сто й п'ятдесят тисяч і три тисячі й шість сотень. І він зробив із них сімдесят тисяч носіїв та вісімдесят тисяч каменотесів у горах, та тридцять тисяч і шість сотень керівників, що спонукували той народ до праці».

Головним будівничим був Хірам Абіф, а, як-що бути точнішим, то *Адонірам* (Adoniram, Adoram, 1 Царів 12:18). Це ім'я явно походить від слова «*Адонай*» (אֲדֹנָי, Господь, Владика, Вседержитель) і може означати те, що Адонісам був царського роду. Бо дійсно, не міг же Соломон так запросто спілкуватися з кимось посполитим! Очевидно йдеться про царську родину фінікійського міста Тиру (фінікійський *Sur*, שִׁר, שָׂר, Τύρος), що тепер є у сучасному Ливані. Водночас Адонірам, мабуть, був утаємничений у мистецтво оперування числами, у мистецтво будівництва храмів. Тоді храмів не споруджували лишень з огляду на смак архітектора, а з тим, щоб ці храми, як оселі, в яких має перебувати сам Бог, повністю відповідали божественним побажанням щодо структури та вистрою храму, щодо сакрального зонування будівлі храму, втілювали відповідні семантичні

сенси. Тобто архітектор, який брався будувати житло для живого Бога, а *Бог Ізраїлевий, Бог Соломона* інакше мислитися не міг, повинен був мати особливі знання і, можливо, свячення, які могли б мати тільки жерці. Що ж стосується власне архітектури, то сучасні археологічні дослідження підтверджують той факт, що описаний у Старому Заповіті Храм Соломона збудований за фінікійськими зразками.

До побудови храму використовували голов-но невільників. Але не тільки. Частина висококваліфікованих будівельників мала б прибути разом із Хірамом з Тиру. Ці люди отримували платню і, відповідно до масонських переказів, вважаються чи не першими вільними мулярами.

Знову ж таки, за цими переказами, ці будівничі мали поділятися на кілька категорій – принаймні на *три*, у відповідності з будівельною кваліфікацією а, можливо, і у відповідності з утаємниченістю у сакральні сенси Храму, який їм слід було збудувати. Можливо, деякі з цих мулярів, як і Адонірам, сподобилися певних священницьких утаємничень чи свячень. Таким чином, удосконалюючись у будівництві храмів і Храму, як дому для живого Бога, вони не лише отримували більше знань через утаємничення, але через свячення облагороджували своє єство – проходили шлях удосконалення. Але удосконалення для чого – не для себе ж особисто! Сама побудова Храму мала не лише дати прихисток *Богу Живому*, але й обергти та поліпшити світ.

Таємне знання, утаємничення та свячення, як і плата за реальну працю, мали передаватися. Однак не усім. І лише відповідно до утаємниченості та свячення. Тому згодом було розроблену цілу систему таємних знаків, жестів, слів, які відкривали ступінь утаємниченості чи свячень кожного з будівельників.

Якось, коли Хірам самотньо молився у ново-збудованому Храмі, на нього напали трое убивць, які зажадали, щоб він розкрив секрети та таємні знаки будівничих Храму, яких їм не належалося знати. Хірам не зрадив таємниць і був убитий. Його тіло таємно закопали. І тільки за якийсь час знайшли за галузкою акації, що маскувала свіже поховання. Тіло Хірама урочисто поховали у Храмі. На поховання втаємничені будівничі прийшли у білих фартах та рукавичках, щоб показати, що їхні руки не заплямовані кров'ю.

Це офіційна версія сучасного спекулятивного масонства. Насторожує факт поховання Хірама у Храмі. Дехто з дослідників убачає у цьому відголос старої традиції людського жертвоприношення, яке знав навіть юдаїзм. Згадаймо жертвоприношення Ісаака його батьком Авраамом. Історія Хірама архетипова, і сягає глибинних архайчних шарів людської психіки.

Зі смертю Хірама масони пов'язують і втрату певного коду – «слова» Великого Майстра, чи масонського «секрету» або ж «секретів». Натомість справжньою втратою є втрата досконалої людини – Великого Майстра Хірама. Осягання мулярської науки «будує» новий Храм, яким є кожна досконала людина, нового Майстра. Мабуть, саме тому масони називають один одного «храмами». У цьому аспекті руйнування Храму і убивство Хірама стають подіями одного порядку. Убивство Хірама позбавляє Господа його оселі, якою є душа Великого Майстра.

Тому той, кого утаємничують у легенду про Хірама, повинен добудовувати недобудований Хірамом (і його послідовниками – тамплієрами, франкмасонами, розенкройцерами) Храм, який творять не лише їхні душі, але й те братство, яке передає з покоління у покоління тра-

дицію Великого Майстра. У цьому сенсі масони – це радше символічні будівничі. Вони споруджують не конкретні реальні будівлі, а символічний Храм. Колись цей Храм творили Орден суфіїв, Орден тамплієрів. Пізніше різного роду таємні братства. Можливо, цим Храмом є й братство вільних мулярів.

Але і значення для масонів описаного у Старому Заповіті Храму Соломона теж не можна недооцінювати. Так, для Ісаака Ньютон (Sir Isaac Newton, 1642-1727) цей храм був не лише прототипом усіх храмів світу – для Ньютона Храм Соломона був своєрідним кресленням Всесвіту; на його думку, у цьому Храмі було зашифровані усі таємниці світу. Усі останні роки свого життя він вивчав його структуру та пропорції з тим, щоб розшифрувати код універсуму (5).

І ще одну підказку дає нам історія про Хірама. Вона хоч якось пояснює зв'язок між будівельним умінням, формальними знаннями, священнями та царственістю особи Хірама. Може, саме завдяки Хіраму, як царственій особі, у лавах історичного масонства було і є стільки монархів та сильних світу сього.

Коли пишеш про Хірама, то складається враження, що він часом затемняє собою Христа. Для того, щоб пояснити цей феномен та підкреслити дуже важливу думку Ідріс Шаха з цього приводу, я відважуся повторити наведену уже цитату: «Суфії – це давнє духовне братство, походження якого ніхто ніколи так і не встановив, і не датував. Не дивлячись на те, що суфіїв помилково вважають мусульманською сектою, їх можна зустріти у будь-якій релігії, і у цьому вони подібні на «Вільних Мулярів», які, залежно від конкретної ситуації, можуть покласти перед собою в ложі Біблію, Коран чи Тору. Вони називають іслам «оболонкою»

суфізму тільки тому, що вважають суфізм таємним вченням всіх релігій» (3). Не відкидаючи Христа і навіть гаряче у нього віруючи, масони пробують пробитися-до, чи ви-плекати давню традицію, яка є осердям чи не всіх релігій. В ідеалі масони «будували» більш досконалу людину з особливим способом мислення. Важливим, очевидно, був саме спосіб мислення, а не ті конкретні символічні знання, які вони приховують від інших. Головною таємницею є очевидна спроба школити спосіб мислення людини. А вже з цього способу мислення само собою випливатимуть і засади, яких людина дотримуватиметься, знання, які вона здобуде, суспільство, яке вона збудує.

У цьому сенсі смерть Хірама, яка ритуально інсценізується при посвяченні масона у третій градус майстра, а також наступне «воскресіння» кандидата, символічно означає *зміну його свідомості* – він стає майстром, який не лише знає більше, але й думає в інший спосіб. Перші три стадії «будування» майстра відбулися.

Дехто гадає, що історія Хірама є конструкторською, яку збудували спекулятивні масони у XVIII ст. Але це не так – уже в Середньовіччі для оперативних масонів, які реально споруджували готичні собори, будівничий Храму Соломона був певним символом. Уже у 1410 році один із документів гільдії каменярів посиляється на «сина царя Тиру» і пов'язує його з давньою наукою, яка пережила Потоп і сліди якої є у працях Піфагора (Πυθαγόρας ὁ Σάμιος, 570-490) та Гермеса Трисмегіста (Ἑρμῆς ο Τρισμέγιστος). А документ, датований 1583 роком, цитує слова Хірама і описує його як сина царя Тири і водночас майстра. Традиція королівського покровительства

для будівничих храмів може бути виведена з паралелей між сином царя Тири і сином Ательстана – обидва вони є принцями королівської крові, відомими архітекторами, вправними будівничими і патронами каменярів.

Та найпотужнішим джерелом масонства була все ж юдейська монотеїстична традиція – віра в єдиного Бога творця світу. Саме зі Старого Заповіту і взято легенду про Хірама.

Для масонства юдаїзм дав ще одну засаду – абсолютизував геометрію і будівельне мистецтво як її втілення. Яким чином це сталося? Особливою рисою юдейської архітектури є заборона «сотворяти собі кумирів». Не можна зображати ніяких природних форм, зокрема людини. Іслам лише успадкував цю норму. Християнство – ні. Але ні у синагозі, ні у мечеті ми не знайдемо того багатства форм, яке притаманне християнським храмам. У мечетях і синагогах панує аскетизм. Жорстка позиція юдаїзму та ісламу щодо зображень природних форм має своє глибоке підґрунтя. Бо кожна спроба зобразити природу чи людину є посяганням на виключне право Бога бути творцем, а отже, є богохульством. Тільки Бог має право творити форми з нічого, вдихати життя у мертву глину (адам אָדָם, אָדָם буквально означає «людина», але однокорінні слова означають – אֶדָם – «глина», і אֶדָם – «червоний» очевидно, червона глина). Відтворення цих форм людиною розцінюється як пародія та викривлення. «Великим Архітектором» може бути тільки Бог.

Розглядається й глибше пояснення цієї догми. В юдаїзмі та ісламі Бог єдиний. Як і у піфагорействі. Він є у всьому. Натомість форми світу, які ми відчу-

ваємо, множинні, різноманітні і мають різну природу. Сотворений світ фрагментований, як розбите дзеркало. Не міг єдиний Бог сотворити таке хаотичне різноманіття. Тому, гадають строгі монотеїсти, Бог сотворив не речі, а принципи, відповідно до яких ці речі постають. Бог сотворив принципи творення форм – «числа», «градуси» – тобто поняття геометрії. І саме в цих геометричних засадах проявляється Його велич. Тому споруди, зокрема і його Храм, величні не декором, а «пропорцією», «формою» та «числом». Себто геометрією. Геометрія може описати все, і, таким чином, все суще нею зв'язується в одне – в усе Ним сотворене. Так досягається досконалість світу, яка співмірна досконалості його Творця, і пояснює все різноманіття, а також неначебто «розсипаність» цього матеріального світу. Геометрія – це видимий прояв Божественної сили, волі і майстерности. Загадковими залишаються тільки таїнства Божественних пропорцій. Вони трансцендентні та іманентні. А тому є для сущих таємницею. І саме на цьому залежалося давнім будівельникам, які хотіли не лише збудувати досконале житло для Бога – Храм, але й пізнати сокриті пропорції чи міри світу. Про «міри», якими зміряється світ, заговорив ще Геракліт (Ἡράκλειτος ὁ Ἐφέσιος, VI ст. до н.е.).

Більш системно до вивчення цих мір взялися піфагорейці. А можливо, і не тільки вони, просто про них ми більше знаємо. Бо, наприклад, єгипетський вклад у вивчення геометрії світу та його «досконалих» пропорцій величезний – чого варта єгипетська архітектура та езо-терика! Однак, вона до нас майже не дійшла. Єгипетська езо-терика була герметичною.

Наприкінці I ст. н.е. римський архітектор Вітрувій (Marcus Vitruvius Pollio, I ст. до н.е.) сформулював засади для майбутніх будівничих

на наступні століття. Він же й рекомендував для збереження цих засад та будівельного ремесла творити певні об'єднання – «колегії». Тут ми знову натрапляємо на можливий слід «мулярів з озера Комо». Вітрувій не вважав будівничого простим будівельником. Для нього архітектор повинен був володіти геометрією, математикою, історією, філософією, музикою та (sic!) астрологією – тобто всією сумою людських знань. І тільки після цього він міг творити. Навіть творити Храми «з допомогою пропорції та симетрії». Ця пропорція та симетрія не передбачає нічого зайвого. І в цьому полягає парадигма класицизму в архітектурі, яку задав Вітрувій, а потім повторив Палладіо (Andrea Palladio, 1508-1580). Отже, в класицистичній архітектурі геометрія отримує своє досконале втілення, яке відповідає Божественним пропорціям, а отже – Божественному задуму! Нічого зайвого, окрім симетрії, правильності, балансу та пропорцій! Нічого стороннього, окрім засад, математичних співвідношень, геометричних принципів, чистих форм і суворой моралі задля Єдиного Бога, які водночас відповідають і засадам юдаїзму та ісламу.

В Європі, зокрема в Шотландії, тільки під час Реформації деякі найбільш суворі протестантські течії наближалися до такого естетичного та етичного ригоризму. Натомість загал розкошував у джунглях декоративізму. Та інтуїтивно європейці створили щось, що наближалося до Божественної строгості – європейську готику. Щоправда, божественна геометрія середньовічних соборів все ж поєднувалася з європейським декоративізмом. Та домінує вже геометрія.

Ці готичні собори будують закриті гільдії вільних мулярів. Вони мають своїх старших і свою ієрархію. Так, собор у Шартрі (Cathédrale

Notre-Dame de Chartres, 1145-1194) споруджувало аж шість різних майстрів, бо будувався він довго. Із середньовічних хронік ми знаємо, що будівничі собору вже були знайомі з ідеями Піфагора, Гермеса Трисмегіста, неоплатоніків – і це ще до того, як вони стали популярними у часи Ренесансу! У Середньовіччі такі ідеї були еретичними, тому слід було ховатися. Саме тому езотеричні традиції «посвячених» у «таємне» знання майстрів культивувалися усередині гільдій «практикуючих» каменярів таємно. Саме з їхніх інтелектуальних спекуляцій виросло через століття спекулятивне масонство.

Спорудження готичного собору для посвячених майстрів було чимось більшим, ніж зведення звичайної будівлі. Для середньовічних будівничих собор був чимось на кшталт метафізичного резонатора, музичного інструменту. Настроюючи його, «правильно будуючи Храм», архітектор змушував цей Храм бути посередником між людиною і Господом. Коли людина входить у правильно збудований собор, то вона відчуває резонування, присутність у ньому самого Бога. Завдання майстра полягало у тому, щоб збудувати Храм відповідно до Божих вимог, тобто згідно з Божественною геометрією. Єдиним керівництвом до дії, яке було освячене священним текстом, була історія Хірама. Ось чому вона така важлива для середньовічних каменярів. Це був божественний майстер-клас.

І все ж, як примандрувала така особлива увага до історії Хірама до Європи? Якими шляхами ідеї Піфагора, Гермеса, Вітрувія, неоплатоніків, юдеїв та мусульман потрапляли на Захід?

Ми вже згадували про першу експансію ідей, що прийшли на Європейський континент у VII-VIII ст. Іслам подолав Гібральтарську протоку, закоренився за Піренеями і наблизився до Франції. Сім з половиною сторіч Іспанія була

джерелом езотеричної думки і специфічної іберійської містики.

Проте найбільш інтенсивно ідеї почали мігрувати разом з утікачами з Іспанії, коли у 1469 році Фердинанд Арагонський (Fernando de Aragón «el Católico», 1452-1516) одружився зі своєю кузиною, Ізабеллою Кастильською (Isabel I la Católica, 1451-1504), і розпочалася насильницька християнізація Іспанії. Маврів вигнали до Магриба, а гебреї розбіглися хто куди. І у сусідні країни – Прованс, Мальорку, Італію, і далі – у Нідерланди.

Не даремно батьком європейської езотеричної думки вважається уродженець тогочасної Мальорки Раймунд Луллій (Raymundus Lullius, 1235-1315). Але впливів іберійської містики зазнали і автор «Парцифаля» (Parsifal, 1210) Вольфрам фон Ешенбах (Wolfram von Eschenbach, 1170-1220), і шукач *«філософського каменя»* та *«еліксиру життя»* та автор *«Таємного опису благословенного каменя, якого називають філософським»* Ніколя Фламель (Nicolas Flamel, 1330-1418).

Східні впливи у Середньовіччі сприймалися на кількох рівнях. Найбільший вплив був на теологію та окультизм. Раймунд Луллій, Франціск Аксизький (Franciscus de Assisi, Franciscus Assisiensis; Giovanni Battista Bernardone; 1181/1182-1226), Скотт (Duns Scotus), 1265-1308) і багато інших займалися передаванням теологічного аспекту. Для того, щоб зрозуміти суть тайного учення, в якій би перекрученій формі воно не передавалося, слід звернути увагу на діяльність відомих людей, що займалися окультною діяльністю в Європі. Окультисти вважають Раймунда Луллія алхіміком і членом таємного товариства. Для релігійної людини він був християнським місіонером. Власні його праці говорять про те, що він знав праці суфіїв

і практикував їхні техніки. Інший жрець окультизму Роджер Бекон (Roger Bacon, 1214-1294) також писав про таємниці суфізму. Парацельс (Paracelsus, Philippus Theophrastus Aureolus Bombastus von Hohenheim, 1493-1541), який пробував змінити західну медицину, був виразником ідей суфіїв. Він також є одним із героїв «магів» та алхіміків. Алхімік Гебер (Абу Муса Джабір ібн Хайян, латинізоване ім'я – Гебер, 721-815) був одним із найвідоміших суфіїв Іраку. Його вважають окультичним учителем. Окультистом вважають також Альберта Великого (Albertus Magnus, 1206-1280), який був і схоластом, і магом. Він навчався у арабських школах і був натхненником Св. Томи Аквінського. Багато Пап, які вважалися магами та хоронителями таємного (сокритого) учення, навчалися в арабських школах, як-от Герберт (Сильвестр II, Silvester PP. II, Gerbert d'Aurillac, 950-1003). Вважається, що архієпископ Мальорки Лоренцо (Lourenzo) перейняв таємне знання від Сильвестра. Подібним чином цей процес розвивався і далі. Те саме відбувалося і з організаціями. В результаті суфійських впливів виник не лише Орден францисканців, але і організації розенкройцерів і масонів» – пише Ідріс Шах (3).

Кілька прикладів арабсько-суфійських впливів: «Найбільш уживане основне слово, яке зустрічається у творах (символах) масонів, складається з трьох літер *a*, *b* та *l*. Якщо записати це слово літерами арабського алфавіту, то ми отримаємо пароль суфійського ордену, який називав себе *Будівничими* (арабською *Аль-Банна*). Слово Аль-Банна в арабській мові означає також і масон. І це тільки початок співпадінь... *Будівничі* вибирали певний корінь з трьох літер дуже ретельно, пробуючи знайти термін, який зміг би охопити якомога більше аспектів діяльності їхньої організації. Змінюючи отриманий

корінь звичайним способом, ми отримаємо такі характеристики цієї школи:

- *abl* = монах, паламар і под., жрець.
- *alb* = збирати людей разом; група.
- *laba* = зупинятися, завмирати.
- *bala* = давати щось, бути благодійним.
- *bal* = серце, розум; увага; стан; впевненість; благоденство.

Базуючись навіть на цій інформації, з допомогою аналізу таємного слова, ми можемо дещо дізнатися про організацію та цілі цієї суфійської школи. Перше слово говорить про посвячення, друге – про релігійне братство, третє – про стадії *Шляху суфія*, четверте – про прояв (любви і милосердя), який був їхнім способом вираження, п'яте – про різні аспекти їхньої діяльності і підготовки. То чому ж тоді це слово було написане давньогебрайською мовою, а не арабською? Річ у тім, що первісні, чисто арабські атрибути масонів були потім змінені, щоб зробити їх більш прийнятними для людей юдео-християнської традиції. Базуючись на опублікованих матеріалах, можна сміливо допустити, що все це було зроблено саме для такого ордену, яким ми знаємо сучасне масонство на Заході» (3).

Не забуваймо, що суфії-будівничі вважали свій суфізм, який вони практикували (а це саме система практик і медитацій – не лише розмірковувань), частиною таємного вчення самого Мугаммада.

Для всіх езотериків важлива «гра» у числа. За цими пошуками стоїть фігура Піфагора з його містикою чисел. Для сучасних масонів особливе значення має число 33. Це кількість ступенів втаємничення чи градусів *Шотландського давнього і прийнятого обряду* спекулятивного масонства.

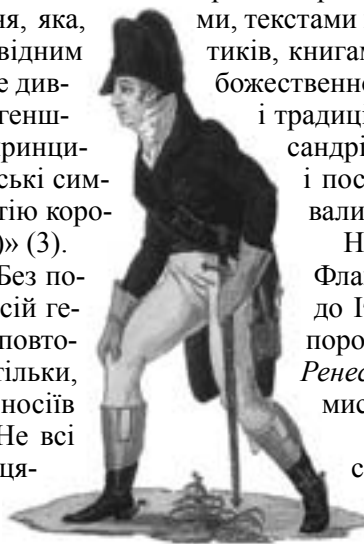

«Кааба (كعبة) у Мекці (храм кубічної форми) був збудований у 608 році, коли Мугаммаду було 35 років... Стіни храму складаються з 31 ряду кам'яних блоків та дерева. У своїй праці «Рання мусульманська архітектура» (London, 1958, p. 1) Вістенфельд цитує Азракі: «Відповідно до суфійського символізму двома іншими рядами є, звичайно, земля і небо. Суфії говорять: «... з землею та небом буде 33» (3). Саме стільки, скільки років було Христу... який втілювався у смертного, прийшов на землю, прожив життя людини, і через 33 роки воскрес і вознісся на небо. Тут ісламська та християнська езотерика чисел перетинаються.

Ісламські впливи поширювалися не лише через Іспанію. В епоху хрестових походів сицилійський двір імператора Фрідріха II Гогенштауфена (Frederick, Fidiricu I (II) Hohenstaufen, 1198-1250) перетворився у справжній центр юдейської та ісламської ученості. «Завдяки німецьким «хрещеним султанам» з династії Гогенштауфенів у Північну Європу з Сицилії проникла одна з форм цього знання, яка, поза всяким сумнівом, була відповідним чином перероблена. Це відбулося не дивлячись на те, що великий палац Гогенштауфенів будувався відповідно до принципів суфійської архітектури, а суфійські символи прикрашали коронаційну мантию короля Роджера I (Ruggeru I, 1071–1101)» (3).

Ну і, звичайно ж, – *тамплієри*. Без посилення на них немає жодної з версій генеалогії вільних мулярів. Не буду повторювати відомий матеріал. Зауважу тільки, що вони могли бути лише одними з носіїв та провідників ідей та таємниць. Не всі тамплієри були витонченими знавцями таємниць. Більшість була простими вояками. Але при ордені

Тамплієрів було багато будівельників, що об'єднувалися в гільдії і споруджували свої замки та прецепторії на кшталт візантійських. Часом будівельників, що обслуговували потреби ордену, приймали у сам орден. Та серед тамплієрів була і своя еліта, еліта посвячених у таємниці. Як-от Гуго де Пейн (Hugues de Payns, 1070-1136), який разом з Годфруа де Сент-Омером (Godefroy de Saint Omer) заснували Орден Тамплієрів (Pauperes commilitones Christi Templique Solomonici) у 1118 р. На щиті Гуго де Пейна, який добре знав арабську мову, були зображені три чорні людські голови – відповідно до арабської символіки (чорний колір) – три глави знань. Арабський корінь «*fhm*» означає і «чорний», і «знання». Тамплієри теж рознесли певні таємні знання по цілій Європі, аж до Балтії та Волині.

Ще одна хвиля інтелектуальних емігрантів з'явилася в Європі після 1453 року, коли впав *Константинополь* та рештки Візантійської імперії. Емігранти утікали зі своїми бібліотеками, текстами герметиків, неоплатоніків, гностиків, книгами з кабали, астрології, алхімії, божественної геометрії; зі всіма знаннями і традиціями, які зародились ще в Александрії у I-III століттях після Христа і постійно доповнювались та розвивались.

Невдовзі ці потоки з Іспанії до Фландрії і Нідерландів та з Візантії до Італії перетнулися і поєдналися, породивши при цьому таке диво, як *Ренесанс*. Архітектура стала царицею мистецтв.

Поширення неоплатонізму – синкретичного містичного вчення з Александрії – повернуло Європі класику Платона.

Саме у Платона учені епохи Ренесансу знайшли принцип, який ліг в основу майбутнього спекулятивного масонства. В «Тімеї» (Τίμαιος) Платона з'являється найперше уявлення про Творця як «архітектора Усесвіту». Платон називає Творця «tecton», «τέκτων», тобто «майстер» чи «будівничий». Таким чином «arche-tecton», «ἀρχε-τέκτων» – це «головний майстер», чи «головний будівничий». На думку Платона, «Ἀρχε Τέκτων» створив космос з допомогою геометрії.

«...Усе, що виникло, потребує для свого виникнення певної причини. –Звичайно, творця і батька цього Всесвіту знайти нелегко, і якщо ми його і знайдемо, то про нього не можна буде всім розповідати (sic!). І все ж, поставимо ще одне запитання щодо космосу: дивлячись на який прообраз працював той, хто його облаштовував, – на тотожний і незмінний чи на такий, що колись виник? Якщо космос прекрасний, а його деміург благий, то зрозуміло, що він брав за зразок вічне; а якщо ні, про що і сказати страшно, то він брав за зразок щось, що виникло. Але ж для кожного зрозуміло, що прообраз був вічним: адже космос – найчудесніша річ, яка постала, а його деміург – найкраща з причин. Поставши саме таким, космос був створений у відповідності з тотожним і незмінним зразком, який досягається з допомогою глузду і розуму» (4, 432-433) – таким чином, за Платоном, світ постав відповідно до певних доступних для розуму принципів. І далі: «Бог потурбувався про усі видимі речі, які перебували не у спокої, а у непорядкованому, безкінечному русі; він привів їх з безладу до порядку» (4, 433-434). Для Платона Усесвіт – досконала, одухотворена «сфера, поверхня якої рівновіддалена від центру» (4, 436). Принципами, за якими його творив світ, для нього є «*пропор-*

ція», «число», «площина», «тривимірність» (тобто просторовість), «центр», «периферія», «ціле», «частина» (4, 435) – тобто засади божественної геометрії.

Наново відкритий Платон поєднав мистецтво «архі-тектоніки» світу та пізнання цього світу через досягнення загальних принципів, які він у нього заклав. Світ знову видався пізнаваним, а не неосягненим. Александрійська *гноза* вкотре знайшла для себе добрий ґрунт. Видалося, що світ можна було пізнати. І можливо, змінити. Про що, з різних міркувань, мріяли володарі того часу.

У XVI столітті чи не всю Італію та Нідерланди контролював Лотарінгський дім де Гізів (Maison de Guise). Їх двір став пристанищем для різного роду містиків та езотериків того часу. На службі у дому де Гізів була і славна шотландська гвардія на чолі із Стюартами (Stuart, Stewart), Сетонами (Setton), Гамільтонами (Hamilton), Монтгомері (Montgomery) і Синклерами (Sinclair), які, повернувшись додому, принесли ідеї неоплатоніків до Шотландії, де ще жеврів спадок тамплієрів. Тамплієри, за масонською традицією, утекли до Шотландії від переслідувань і працювали під прикриттям гільдій «практикуючих» каменярів. Під покровом Синклєрів премасони розвинули власні обряди. Тим більше, що у Шотландії дійсно були якісь премасонські нурти, щодо чого є відповідні свідчення. Як-от: коли відкрили могилу Роберта Брюса (Robert Bruce, 1274-1329), то виявилось, що він похований з масонською символікою – його стегнові кістки лежали схрещеними під його черепом – знак майстра. «Слідом» присутності тамплієрів можна вважати й повстання Уота Тайлера 1381 р. у Англії, яке було підозріло спрямоване тільки проти противників тамплієрів Ордену госпітальєрів

Св. Івана – іоанітів чи мальтійців. Його організатори потім зізнавались, що вони були агентами таємного «Великого Товариства». Симптоматичним є й прізвище керівника повстання – «Тайлер» – це стражник при вході до масонської ложі. Та основний внесок лицарів-храмовників, тамплієрів в ідеологію масонства полягав у тому, що будучи вигнанцями і постійно ховаючись, не маючи змоги правити офіційних літургій, вони виробили у собі певну толерантність і широту поглядів, яка дозволяла відійти від католицького обскурантизму. Вони поклонялися Єдиному Богу, Єдиному Творцю. І не уточнювали, яка з конфесій володіє істиною в останній інстанції.

Езотеричні ідеї чудесно прижилися і в Англії. Ними перейнялися англійські поети, як-от Філіп Сідні (Philip Sidney; 1554-1586) в поемі «Аркадія» («Arcadia», 1580) чи Едмунд Спенсер (Edmund Spenser; 1552-1599) в поемі «Королева фей» («The Faerie Queene», 1590), драматург Марло (Christopher Marlowe, 1564-1593), філософ Френсіс Бекон (Francis Bacon, 1561-1626). Справжнім маестро англійської магії став уельсець Джон Ді (John Dee, 1527-1608) – прототип Просперо у «Бурі» («The Tempest», 1611) Вільяма Шекспіра (William Shakespeare, 1564-1616). Саме Ді перетворив Англію XVII ст. у центр езотеричних студій. Хоча розпочинав він з того, що двадцятилітнім юнаком читав курс геометрії (sic!) в університетах Лювена та Парижа. Згодом Ді добрався аж до Праги, де при дворі імператора Рудольфа II Габсбурга (Rudolf II Habsburg, 1576-1612) здобув унікальні знання. Цікаво, що цей імператор-дивак у час жорсткого релігійного протистояння заявив, що він не католик, не протестант, а християнин. Ба більше – на смертному одрі він відмовився від останнього причастя! Якись інші

нурти, які були вищі від вузького конфесіоналізму, віяли при його дворі. Не забуваймо, що окрім інших у Празі на той час жив легендарний каббаліст раббі Льов (Єгуда Ліва (Лев, Леб) Бен Бецалель (раббі Льов, відомий як לֵוִי בֶּנ־בְּעַלְעֵל, Махараль мі-Праг, 1512 (?)-1609), який нібито створив Голема ((Lag-he, גֹּלֶם) – штучну людину, гомункулуса. Отож, черпати знання Ді було звідки!

В Англії найкращим учнем Ді був Роберт Фладд (Robert Fludd, 1574-1637), який теж замолоду навчав математики та геометрії майбутнього герцога де Гіза. Ді поширював знання Вітрувія і написав передмову до англійського перекладу Евкліда, в якій наполягав на «першості архітектури серед всіх математичних (sic!) наук». І далі: «Архітектура є главою усіх мистецтв. Ще Платон стверджував, що архітектор є майстром понад майстрами, він керує усіма роботами...». Христос для нього був «Божественним архітектором».

Остаточне оформлення масонства у сучасних формах відбулося після того, як на престол Англії вступив Яків VI Шотландський (James VI, 1566-1625). Англія та Шотландія об'єдналися. Так само об'єдналися премасонські структури, і викристалізувалася їхня ідеологія. Стюарти, Гамільтони, Монтгомері і под. принесли з континенту та Шотландії в Англію та Ірландію спекулятивні ідеї неоплатонізму та тамплієрську мітологію. Ці ідеї поєдналися з езотерикою середовищ довкола Джона Ді. Гербом Стюартів став тамплієрський меч та кельма муляра. Масонство перетворилося на респектабельний і близький до трону рух.

До остаточного оформлення масонства долучився ще й рух розенкройцерів, який пропагувався протестантськими князями у Німеччині. Це було свого роду раннє «розенкройцерське

просвітництво». Загадковий Християн Розенкройцер (Christiani Rosenkreuz, за легендою 1378-1484) почав пропагувати ідею об'єднання мислителів світу у певній «Невидимій колегії» задля створення досконалого суспільства, Золотого віку, коли настане гармонія світу, яка буде вільна від різного роду тиранії («*Chymische Hochzeit Christiani Rosenkreuz*», 1616). Європою поширювалися «Маніфести розенкройцерів» («*Invitatio fraternitatis Christi ad amoris candidatos*», в 1617, «*Christianae societatis idea*» та «*Christiani amoris dextra porrecta*», 1620) – сьогодні їх приписують письменнику з Вюртемберга Йогану Валентину Андре (Johann Valentin Andreae, 1586-1654). Під час Тридцятилітньої війни (1613-1648) багато німецьких утікачів разом з «розенкройцерським просвітництвом» заповнили Нідерланди, Фландрію та Англію. Розенкройцери привезли з собою ще й свої «християнські союзи», які знайшли прихисток у системі англійських лож. Так завершилося формування комплексу ідей сучасного спекулятивного масонства.

Лож ставало все більше. Масонство перетворювалося з архіпелагу осередків у розбудовану респектабельну структуру, в якій престижно було бути навіть коронованим особам. Таким чином воно стало свого роду клубом джентльменів.

А з іншого боку, воно ставало певним центром, де шліфувалася думка. Почала створюватися версія «Невидимої колегії» розенкройцерів – співтовариство учених, філософів, містиків, гностиків. За протекторату Кромвеля (Oliver Cromwell, 1599-1658) вона ще була таємною організацією, хоча туди входили такі мислителі, як Джон Лок (John Locke, 1632-1704) та Роберт Бойль (Robert Boyle, 1627-1691). Після реставрації монархії 1660 р. Стю-

арти перетворили цю «Невидиму колегію», «Невидимий коледж» у «Лондонське королівське товариство для розвитку знань про природу» (The Royal Society of London for the Improvement of Natural Knowledge) – так масонська організація стала академією наук (sic!). Сьогодні подібну роль для світу відіграє хіба що «Римський клуб» (Club of Rome, засн. 1968) – теж близька до масонства організація, яка, як «глобальний think tank» чи «Невидима колегія», осмислює шляхи розвитку людства. Тобто займається «будуванням» світу.

Наприкінці можемо коротко підсумувати джерела духовної генези європейського спекулятивного вільного мулярства та шляхи, якими мандрували ідеї, що склалися у його метафізику та ідеологію.

В античні часи джерел було три. Це давньоєврейська думка з її засадою єдиного Бога творця, єгипетська езотерика з її засадою значущості символіки та езотеричною практикою, давньогрецька філософія з засадою Творця як архітектора чи геометра, який дав принципи створення світу.

У ранньому Середньовіччі цей компендіум знань та практик зосередився в ісламському світі. Найбільш містичний його нурт – суфізм став тим активним елементом, який не лише зберігав ці знання, як більшість мусульманських мислителів, але й активно поєднував ідеї та практику монотеїзму, езотерики та філософії, і перетворював їх у містичну практику.

Інший компонент – неоплатонізм розвивався в Александрії єгипетській, а потім у Константинополі. В ньому були сильні гностичні струмені.

Своїми шляхами мандрував юдаїзм – після руйнування римлянами Другого Храму в Єру-

салимі (בֵּית אֶמְקֶדָשׁ, Бейт а-Мікдаш, «Дому Святости») у 70 р.н.е. він разом із вигнанцями-гебреями розпорошився по всій території Римської імперії.

До Європи з VII ст. н.е. грецька та єгипетська думка, через її арабську інтерпретацію, а також юдейська думка просочувалася з Іберійського півострова.

Паралельно поширювалося і будівельне мистецтво. Засновувалися корпорації каменярів, гільдії вільних мулярів.

Знання черпали на Сході. Особливо після *Першого хрестового походу* (1096-1099) та створення держав хрестоносців на Близькому Сході – королівства Єрусалим (1099-1187, 1244), графства Тріполі (1102-1289), князівства Антіохія (1098-1268), графства Едесса (1098-1146), королівства Мала Вірменія (1081-1083, 1198-1375), королівства Кіпр (1198-1489). Історія якнайтісніших контактів християнської Європи та світу ісламу була доволі тривала. Після заснування *Ордену тамплієрів* у 1118 р. знання оперативних каменярів, будівельників Сходу – будівельне уміння, а разом з ними і таємні знання та ідеї, як-от практики суфізму, зберігали та поширювали, як свідчить традиція, тамплієри. Після їх розгрому та страти двадцять третього магістра Жака де Молé (Jacques de Molay, 1244-1314) тамплієри нібито втекли до Шотландії. Хоча їхні будівельні гільдії так і залишилися розсіяними по цілій Європі.

Одним із центрів передачі знань до Італії та Німеччини стало норманське *Сицилійське королівство* (1190-1268 рр.) Гогенштауфенів.

Після вигнання маврів та гебреїв з Іспанії у 1469 р., різко посилювався

ексодус не лише людей, але й ідей до Фландрії та Нідерландів.

Падіння Константинополя у 1453 р. вихлюпнуло до Італії ще одну хвилю людей та ідей, які принесли з собою неоплатонізм.

Ренесанс викристалізував єдність будівельної майстерності та інтелектуальної витонченості і свободи.

Отже, у XV столітті в Європі вже були усі організаційні та ідеологічні складові, з яких постало спекулятивне масонство.

У сучасній формі воно постало і на Британських островах, і на континенті (Орден розенкройцерів). А єдності досягло 1717 р. у «*Великій ложі Лондона*» та «*Лондонському королівському товаристві для розвитку знань про природу*».

Таким чином, мистецтво споруджувати храми та будівлі стало інструментом пізнання світу, першою у світі Академією наук, невидимою сіткою інтелектуальних робітень, які були покликані змінювати світ. Чи виконали вони своє завдання, і чи продовжують його виконувати – це інша проблема. Але те, що вони брали участь у формуванні цього світу – годі сумніватися. Досить тільки навести коротесенький перелік найбільш видатних з цих невтомних бджіл, що будували наш світ: Ньютон, Вольтер, Моцарт, Гьоте, Шіллер, Лессінг, пруський король-масон Фрідріх I, російські імператори Пётр III, Павел I, Александр I, Александр II, Гайдн, Бетовен, Скотт, Гарібальді, Болівар, Вашингтон, Франклін, Сковорода, Наполеон, Кошут, Гюго, Ротшильд, Котляревський, Ататюрк, Т. Рузвельт, Ф. Рузвельт, Трумен, Форд, Бенеш,

Нобель, Грушевський, Петлюра, Фермі, Атталі – список можна продовжувати (6). Гадаю, що навіть вищенаведених імен достатньо.

Важко бути цілком певним, що запропонована у даному тексті генеалогія розвитку ідей, які могли б скласти ідеологічний корпус масонства, буде сприйнята самими вільними мулярами та широкою публікою як автентична генеалогія ідей сучасного спекулятивного масонства. Все ж, це структура з усталеною ідеологією, яка достеменно невідома широкій публіці. Ми можемо опиратися тільки на відкриті джерела та спекулятивні тексти масонів-інтелектуалів. Щоправда, особливістю цього руху завжди було те, що він зводив дослідників каменярського руху на манівці і, тим самим, відволікав від основного. Та як би там не було, шляхи, якими мандрувала людська думка, все ж мають певну логіку. Ними людська думка прямує і сьогодні. Ці шляхи мають свої початки у глибокій давнині. І початки ці настільки приховані, що абсолютно очевидні. Бо ж, як правило, ми не зауважуємо того, що весь час було і є перед нами.

1. Идрис Шах. Путь суфиев. гл. II. Четыре главных ордена. Орден Кафрийя.

2. Гайдн. Словник дат, 1867, ст. 347.

3. Хітчмен Ф. Бартон, т. 1, ст. 286.

3. Idries Shah. The Sufis. New York: Doubleday, 1964.

4. Платон. Собрание сочинений в 4 томах, т. 3, Тимей. – Мысль, Москва, 1994.

5. Sir Isaac Newton, The chronology of Ancient Kindoms Amended, London, 1728- printed by Histories and Misteries of Man LTD, 1988, U.S.A.

6. Короткий перелік відомих членів масонських лож:

▪ Марі-Франсуа Вольтер (François Marie Voltaire, 1694-1778), ложа «Дев'яти сестер» (Loge des Neufs Soeurs), Париж;

▪ Вольфганг Амадей Моцарт (Joannes Chrysostomus Wolfgang Theophilus Mozart, 1756-1791), ложа «До благоді» (Zur Wohltaetigkeit), Відень;

▪ Віктор Гюго (Victor Marie Hugo, 1802-1885), ложа «Батьківщина та гуманізм» (Patrie et Humanité), Париж;

▪ Йоганн Вольфганг Гьоте (Johann Wolfgang von Goethe, 1749-1832), ложа «Анна Амалія» (Anna Amalia), Ваймарі;

▪ Фрідріх Шіллер (Johann Christoph Friedrich von Schiller, 1759-1805), ложа «Рудольстадт» (Rudolstadt), Берлін;

▪ Франц Йозеф Гайдн (Franz Joseph Haydn, 1732-1809), ложа «До істинного просвітництва» (Zur Wahrn Eintracht), Відень;

▪ Людвіг ван Бетовен (Ludwig van Beethoven, 1770–1827), Бонн;

▪ Сер Вальтер Скотт (Sir Walter Scott, 1771-1832), ложа «Св. Давида» (St. David) № 36, Единбург;

▪ Сер Артур Конан Дойл (Sir Arthur Ignatius Conan Doyle, 1859-1930), ложа «Фенікс» (Phoenix) No. 257, Southsea, Гемпшир;

▪ Джузеппе Гарібальді (Giuseppe Garibaldi, 1807-1882), ложа «Друзі батьківщини» (Les Amis de la Patrie), Уругвай, ложа «Томпкінс» (Tompkins) № 471, Нью-Йорк;

▪ Сімон Болівар (Simón José Antonio de la Santísima Trinidad Bolívar de la Concepción y Ponte Palacios y Blanco, 1783-1830), ложа «Захисниця честот» (Protectora de las Vertudes) № 1, Венесуела, і ложа «Порядок і Свобода» №2, Перу;

▪ Джордж Вашингтон (George Washington, 1732-1799), ложа «Александрія» (Alexandria) № 22, Вірджинія;

▪ Бенджамін Франклін (Benjamin Franklin, 1706-1790), ложа «Св. Іван» (St. John), Філадельфія;

▪ Наполеон Бонапарт (Napoléon Bonaparte, 1769-1821), ініційований з 1765 р.;

▪ Лайош Кошут (Kossuth Lajos, 1802-1894), ложа «Цинциннаті» (Cincinnati) № 133, Огайо, з 1852 р.;

▪ Ататюрк (Мустафа Кемаль Паша, Mustafa Kemal Atatürk, 1881-1938) творець сучасної Туреччини, ложа «Македонія, що повстала, і істина» (Macedonia resorta et veritas);

▪ Барон Фердинанд Ротшильд (Baron Ferdinand James Anselm Freiherr von Rothschild, 1839-1898), засновник банківського дому Ротшильдів;

▪ Густав Штресеман (Gustav Stresemann, 1878-1929), канцлер Німеччини (1923-1929), ложа «Фрідріх Великий» (Friedrich der Grosse) Берлін, ініціатор створення (разом з Бріаном Арістідом та Едуардом Ерріо) пан-Європи;

▪ Теодор Рузвельт (Teodor Ruzvelt, 1858-1919), 26-й Президент США (1901-1909), ложа «Півень світанку» («Matinescock») № 806, Нью-Йорк;

▪ Арістід Бріан (Aristide Briand, 1862-1932), міністр іноземних справ Франції у 1915-17, 1921-24, 1925-31 рр., ложа «Le Trait d'Union de Saint Nazaire»;

▪ Франклін Рузвельт (Franklin Delano Roosevelt, 1882-1945), 32-й президент США, ложа «Парк» (Park) № 203 (1936), ложа «Голанд» (Holland) No. 8, NY;

▪ Гаррі Трумен (Harry S. Truman, 1884-1972), 33-й президент США, ложа «Белтон» (Belton) № 450, Белтон, Міссурі;

▪ Генрі Форд (Henry Ford, 1863-1947), автомобільний магнат, ложа «Палестина» (Palestine) № 357 (1894), ложа «Сіон» (Zion) No 1;

▪ Альфред фон Тірпіц (Alfred von Tirpitz, 1849-1930), адмірал, творець німецького флоту, ложа «Zur Aufrichtigen Herzen», Франкфурт;

▪ Карл Гаусгофер (Karl Haushofer, 1869-1946), геополітик, засновник Товариства Туле (Thule Gesellschaft);

▪ Готхольд Ефраїм Лессінг (Gotthold Ephraim Lessing, 1729-1781), ложа «Три Золоті Рози» (Dritte goldene Rose), Гамбург;

▪ Едуард Бенеш (Edvard Beneš, 1884-1948), президент Чехословаччини 1935-1938, ложа «Ян Амос Коменський» (Jan Amos Komenský) № 1, Прага, ложа «Істина восторжествує», Прага 1927-1928 рр.;

▪ Ян Сібеліус (Jean Sibelius, 1865-1957), фінський композитор, ложа «Суомі» (Suomi) № 1, Гельсінкі;

▪ Жак Атталі (Jacques Attali, 1943), французький філософ, президент Європейського банку реконструкції і розвитку, ложі Бнай Бріт, Париж;

▪ Альфред Нобель (Alfred Bernhard Nobel, 1833-1896), ложа «Маяк», Санкт-Петербург;

▪ Мозес Мендельсон (Moses Mendelssohn, 1729-1786), основоположник та духовний лідер гебрайського просвітництва «Гаскала» (השכלה);

▪ Енріко Фермі (Enrico Fermi, 1901-1954), фізик, ложа «Леммі» (Lemmi), Рим;

▪ Жак Дерріда (Jacques Derrida, 1930-2004), французький філософ.

7. Yates F., The Rosicrucian Enlightenment. L.: Routledge and Kegan Paul, 1972.

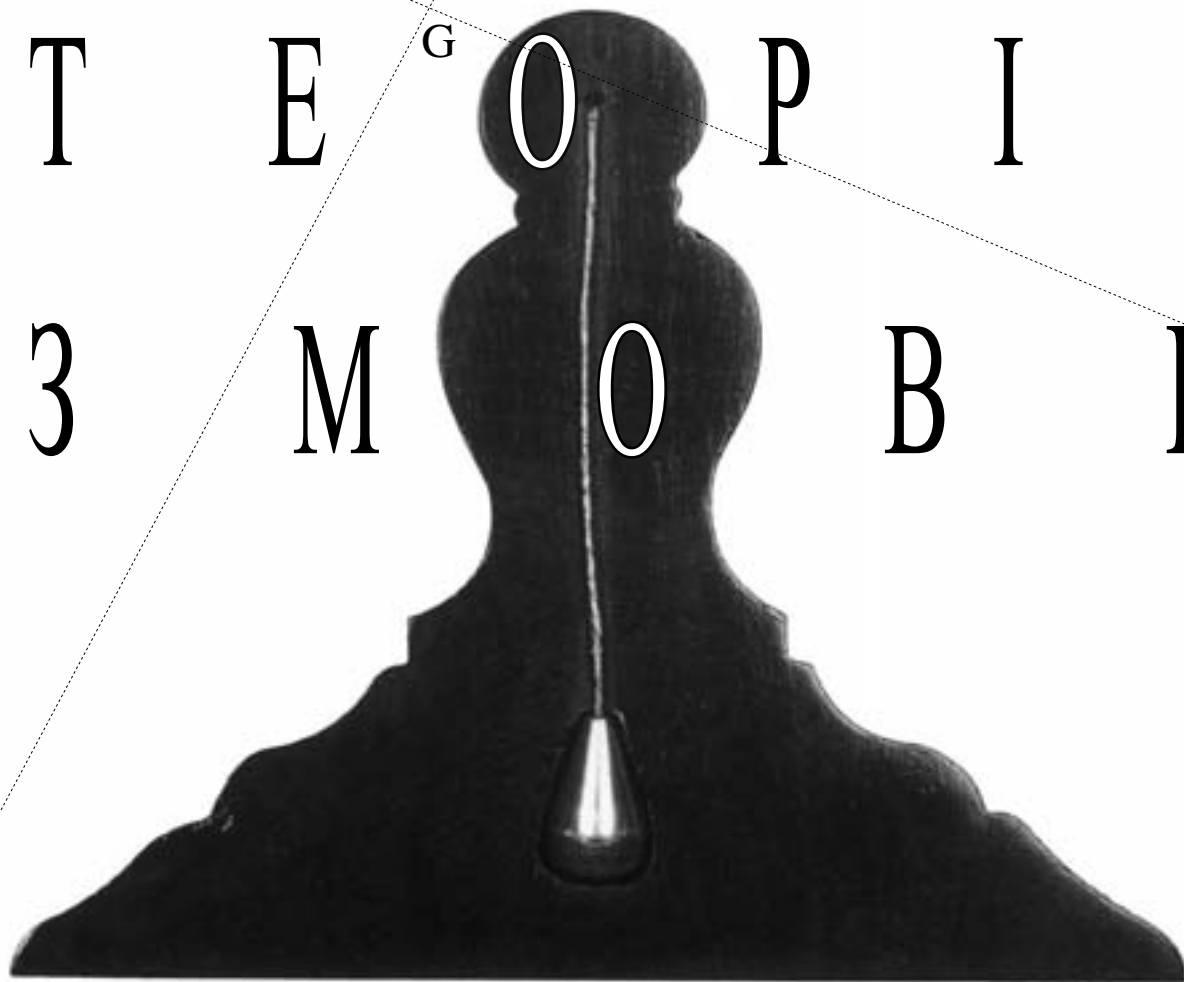
8. Haywood H.L., The First Grand Lodge, the Builder Magazine, 1924, v.X, № 3.

Д О Т Е О Р І Ї

дмитро шевчук

Т Е ^G О Р І Ї

З М О В И

Сучасність дає нам безліч прикладів конспіративістських теорій, чи простіше кажучи, так зв. теорій змови. «Наукові» праці і «документальні» фільми пропонують нам альтернативне бачення і пояснення подій у світі, відшукуючи смисли та задуми, які приховують від простого обивателя «франк-масони», «сіонські мудреці», «євреї-банкіри», «таємні клуби і товариства» і под. Інтелектуали бідкаються, що критичних досліджень теорій змови у рамках філософії, політології та соціології при цьому не так уже й багато, хоча величезна кількість прикладів теорій змов у сучасному культурному просторі зумовлює те, що, без сумніву, вони постають своєрідним соціальним чинником, який впливає на суспільну свідомість і може активно формувати і визначати соціально-політичну та культурну дійсність. Сучасні мислителі висловлюють занепокоєння популярністю конспіративістських теорій. Джордж Ентін, наприклад, стверджує, що теорії змови, як засоби інтерпретації історії та політики, є небезпечним і дестабілізуючим явищем сучасності (1). При цьому він зауважує, що навряд чи можна переоцінити значення конспіративізму в сучасному світі. Йдеться йому про певну інтелектуальну невизначеність сучасності – «сум'яття розуму нашого часу», як він пише. І саме теорії змови «допомагають» пояснити і прояснити цю невизначеність, а також нездатність певних осіб та груп реалізовувати свої плани.

Часто є переконання про неактуальність і несерйозність критичного осмислення теорії змови, оскільки вона є феноменом масової культури, а відтак «порожня» за своєю суттю. Окрім того, небажання філософів досліджувати теорії змови пов'язують з тим, що нібито теорія змови є ірраціональним явищем, а філософія по

своїй суті є раціональною. До того ж, часто у критичних осмисленнях теорій змови наперед закладається її негативна оцінка, наприклад, як «параноїдального стилю» (Д. Пайпс, Р. Хофштадтер). Звичайно, що таке оціночне напередвизначення теорій змови, у певному сенсі «відлякує» серйозних дослідників.

Усі вищезгадані ремствування щодо «небажання» займатися серйозно теоріями змови виглядають, кажучи жартома, своєрідною «змовою» дослідників теорії змови. Більш чесним буде зізнання Стіва Кларка: «Конспіративістські теорії не є звичною темою для філософії, однак я не єдиний філософ, який їх обговорює» (2). Насправді, теорія змови збуджує величезне зацікавлення дослідників як тема, зрештою, «маркетингово» приваблива (3) – публікуються статті і колективні праці, проводяться дискусії щодо осмислення теорії змови. Більше того, сучасна філософія дає нам приклади усвідомлення серйозності впливу теорій, а відтак необхідності і можливості їх осмислення в рамках філософії, що доводять праці К. Поппера, Г. Арендт, Р. Нозіка. Теорія змови відтак сприймається як культурний, соціальний чи політичний феномен, осмислення якого є актуальним і значимим.

Водночас, той факт, що теорія змови збуджує критицизм і стає популярною, має негативний вплив на значення терміну «теорія змови», який стає розмитим і втрачає точність, позначаючи, радше те, що дослідник хотів би, аби він позначав.

Найпростіше визначення теорії змови представляє нам її як певне конспіративне пояснення, а пояснення є конспіративним, якщо передбачає групу агентів, які діють разом таємно (4). Цих агентів характеризують, зазвичай, як меншість, яка діє на шкоду більшості, переслідуючи

при цьому якісь власні інтереси та проникаючи в усі соціальні інституції, тим самим намагаючись зруйнувати підвалини суспільства. Інколи до цього додають, що пояснювальний статус теорії змови полягає, передусім, у викритті змовників.

Дещо більш систематично теорію змови можна визначити, згідно з Д. Грохом, який твердить, що термін «теорія змови» відноситься до інтерпретативної моделі, яка має наступні положення: а) історія є процесом, який можна запланувати; б) існують суб'єкти, які здатні панувати над перебігом історичних процесів; в) наміри цих суб'єктів уже реалізовано згідно з їхніми планами, або ж г) наміри буде реалізовано, якщо інша група, що отримала про це інформацію, не вживе заходів, щоб цьому запобігти (5).

Крім того, Д. Грох представляє класифікацію теорій змови, поділяючи їх на: 1) згідно з часовим критерієм: а) ті, що стосуються минулого; б) ті, що стосуються теперішнього часу; в) ті, що стосуються майбутнього; г) ті, що тривають завжди. 2) згідно з географічним критерієм: а) універсалістські та б) локально-регіональні. 3) згідно з «формальним критерієм»: а) повсякденні теорії, б) регулярні парадигми, в) наукові конструкції, сутність яких може розпізнати лише фахівець. 4) згідно зі структурним критерієм, усі теорії змови представляють маніхейський образ світу з чітким поділом на «добро» і «зло».

Визначення теорії змови зумовлює необхідність помислити, чому ми в даному випадку використовуємо термін «теорія». Адже в рамках методології науки існує розрізнення: теоретичні рефлексії – концепція – теорія. Це фактично три рівні теоретичних міркувань. Перший рівень – це теоретичні рефлексії; йдеться про збір ідей, які недостатньо обґрунтовані та

несистематизовані. Другий рівень – це концепція, тобто система гіпотез і припущень, яка не завжди дає змогу формулювати безсумнівні пояснення стану речей у світі. Третій же рівень – це теорія, тобто система загальних тверджень (законів), які добре ієрархізовані та обґрунтовані. Власне, з точки зору методології наук важко говорити про теорію. Термін «теорія» змушує нас думати, що ми зустрінемося тут з критично-науковими та раціональними твердженнями. Однак у випадку теорії змови ми найчастіше зустрічаємося лише із формальними ознаками теорії. Дж. Ентін з цього приводу, наприклад, звертає увагу на наступне: «Непоясненим чином теорії змови мають формальну подібність зі справжніми теоріями і нормальними історичними поясненнями. Найбільш важливі історії змов представлени в книгах і журналах, які виглядають науковими у тому сенсі, що вони містять посилання і бібліографію, а також інші риси справжньої ученості. Однак, така подібність має суто формальний характер» (6). Таким чином, теорії змови не дають достатньо чітких очевидних принципів аргументації, а передусім важко говорити про генезис тверджень, що складають теорію змови. Окрім того, рідко твердження бувають добре ієрархізованими та укладеними в систему.

Одним з пояснень використання терміну «теорія змови» може бути звернення до традиції. У рамках тієї ж методології наук стверджується, що кожен термін вкорінений у певній традиції (чи як тепер модно говорити – в певному дискурсі). Таке вкорінення несе певне емоційне забарвлення терміна, особливості його, назвімо, «семантичного звучання». А тому термін «теорія змови» не можна співвідносити із традиційним розумінням терміну «теорія».

Йдеться радше про усталений культурою слововжиток. В рамках цієї традиції (дискурсу) можемо зустріти також інші ключові слова, які фактично є синонімами «теорії змови», а саме: «конспіративізм», «конспіративістські теорії історії / суспільства», «змовницька теорія історії / суспільства» тощо.

З іншого боку, «звичку» використовувати термін «теорія» можна пояснити тим, що теорії змови у їх модерному вигляді, як правило, стосуються, так би мовити, універсальних феноменів (можна використати поняття Ж.-Ф. Лютара – мета-наративів) – Історії, Людства, Світу. Разом з тим, твердження, які стосуються змови, прагнуть бути представленими не як раціональні, але супер-раціональні, що викривають саму раціональність. Ці два моменти надають їм ваги, а відтак і з'являється прагнення окреслювати їх сукупність як теорію.

Дослідник ідеї змови та теорії змови Лех Здібель пропонує до традиційних понять, які часто вживаються, додати також окреслення «теоріє-змовницький». Його використання, на думку дослідника, дає змогу більш чітко виразити «мислення, яке характерне для теорії змови», «статус тверджень, які належать теоріям змови» та «тези, які постали на ґрунті теорій змови» (7).

Одне з найвідоміших філософських досліджень теорії змови знаходимо в працях Карла Поппера. У його творі «Відкрите суспільство і його вороги» філософ прагне з'ясувати основне завдання, яке стоїть перед науками про суспільство. Власне в контексті міркувань над цією проблемою він звертається до теорії змови і здійснює її критику. К. Поппер зауважує, що основним завданням під час дослідження суспільства є відкриття та пояснення менш очевидних залежностей у соціальній сфері. Дослідник повинен звертати увагу на «громіздікість, гнучкість й крихкість» соціального матеріалу, а також на те, що соціальний матеріал здійснює спротив наших спробам його формувати.

Таке завдання, а відтак і сутність, дослідження суспільства та теорії, що постають в результаті цього, на думку К. Поппера, цілком протиставляються такому різновиду соціальної теорії, яку філософ називає «змовницькою теорією суспільства». Визначає її наступним чином: «Згідно з цією теорією, пояснення соціального явища полягає у виявленні осіб чи групи осіб, які зацікавлені в появі цього явища (іноді – це таємний інтерес, який слід розкрити) і які запланували це явище і створили змову, щоб його породити» (8).

К. Поппер здійснює послідовну критику змовницьких теорій суспільства. У праці «Усі люди – філософи: як я розумію філософію» називає теорії змови поширеними і небезпечними «філософськими забобонами». Вадою їх є, передусім, те, що вони некритичні. Прихильники теорії змови некритично ставляться до соціальної дійсності, а також до самої теорії змови (власне, змовниками стають через некритичне сприйняття теорії змови). Твердження, яке лежить в основі змовницької теорії, мислитель вважає необґрунтованим. На його думку, ці теорії загалом є результатом помилкового погляду на завдання суспільних наук: «Такий погляд на цілі суспільних наук виникає з помилкового уявлення про те, що будь-які соціальні явища, особливо такі, як війна, безробіття, бідність, дефіцит і под., які, як правило, викликають сильні негативні реакції, є результатом цілеспрямованих дій певних могутніх індивідів або груп» (9). Змовницькі теорії, згідно з К. Поппером, – це результат секуляризації релігійних забобон – «...віра у гомерівських богів, змовами яких пояснювали історію Троянської війни, пройшла. Боги вигнані. Однак, їхнє місце посіли могутні індивіди або групи – групи зі злими намірами, задуми яких відповідальні за все те зло, від якого ми страждаємо. Це можуть бути і сіонські мудреці, і монополісти, і капіталісти, й імперіалісти» (10).

Змови трактуються К. Поппером як соціальні явища. Він не заперечує їх існування; більше того, зауважує, що вони стають сутєвими і значимими, коли люди, які вірять у теорію змови, приходять до влади. Теорія змови у таких випадках найчастіше дозволяє віднайти «цапавідбувайла» за певні невдачі чи помилки таких політичних лідерів, а також досконало «обґрун-

товує» такий вибір. Хоча її реалізація є практично нездійсненна.

Нераціональність використання теорії змови для пояснення суспільства, а також неефективність самої змови як соціального феномена (наприклад, як засобу для реалізації політики) К. Поппер пояснює складністю соціального організму: «Життя суспільства, – пише він, – це не лише арена, на якій міряються силами групи, що протистоять між собою. Це – діяльність в рамках більш гнучкої, але часто й крихкої системи інституцій і традицій, і вона викликає – окрім різних свідомих протидій – багато непередбачуваних реакцій у цій структурі, деякі з яких взагалі, можливо, непередбачувані» (11). Таким чином, на думку К. Поппера, непередбачуваність наслідків людської діяльності є істотною для життя суспільства. А через те, що теорія змови цього не враховує, вона є нераціональною та помилковою.

Інший приклад філософського осмислення та критики теорії змови ми зустрічаємо у праці політичного філософа Роберт Нозіка «Анархія, держава і утопія». У ній він виокремлює два протилежних типи пояснення функціонування соціальних структур: пояснення з позиції «невидимої руки» (*invisible-hand explanation*) та пояснення з позиції «прихованої руки» (*hidden-hand explanation*). Власне, другий тип і стосується теорії змови: позиція «прихованої руки» пояснює те, що виглядає як набір розрізнених фактів та не стосується якогось свідомого задуму як продукту розрахунку й зусиль певної особи чи групи (12).

Інколи можемо зустріти твердження, що починаючи з епохи модерну відбувається справжня експлозія теорій змов (13). «Теорії змови» ніби виходять на новий рівень – вони прагнуть раціонального обґрунтування, зверта-

ються до здорового глузду суб'єкта, а також пропонують квазі-критичне сприйняття соціально-політичної дійсності. Можна припустити, що це пов'язане із тим, що проєкт модерн несе собою певне «розчарування світу». Руйнуючи стару метафізику і пропонуючи свою, модерн вимагає від людини бути критичною. Руйнується система «жорсткої» прив'язки символів і знаків до значень, які вони несуть. Таким чином, з'являється можливість вільної інтерпретації. У цій ситуації людина, з одного боку, шукає «винних» у тому, що сталося. З іншого, з'являється прагнення по-новому «зачарувати» світ. Саме у такій ситуації може народитися «теорія змови», як поєднання обох згаданих моментів.

«Теорія змови», таким чином, може сприйматися як альтернативний проєкт модерну. Модерна філософія (наприклад, Р. Декарт) стверджує, що очевидність несе істину. «Теорія змови» переконує, що очевидність приховує істину. Окрім того, альтернативність «теорії змови» до проєкту модерну проявляється в тому, що вона є квазі-критичною, квазі-раціональною.

Важливим моментом є також те, що теорія змови у цей період проходить певний процес модернізації. Як пише Л. Здібель, «на тлі своїх попередниць, теорія змови вільного мулярства XVIII ст. з її принципами аргументації та доказами могла постати в очах декого як майже «ортодоксальний емпіризм» (14). Ці теорії використовували як докази змови те, що: а) існують численні таємні товариства; б) члени вільного мулярства самі виводять свій генезис і традицію ще з будівничих святині Соломона; в) очевидним є те, що конспіративна форма організації загрожує соціально-політичному *status quo*; г) наявність амбітних і глобальних планів вільних мулярів.

Дослідники стверджують, що період кінця XVII – XVIII століття характеризується появою новочасних таємних товариств. У цей період домінують уявлення про їх фактичну та ймовірну, але також задекларовану ними самими участь у тогочасних подіях. Дослідники Великої французької революції (наприклад, Ф. Фурет) звертають увагу на те, що «змова» стає однією з основних категорій тогочасного політичного дискурсу. «В історії теорії змови почався новий етап – новий принаймні з тієї точки зору, що нагромаджує з роками усе більш багатой літератури, пов'язаної із реакцією на дії конкретних груп. Творчість тогочасних задекларованих супротивників вільного мулярства та ілюмінатів вважається часто вступом до *stricte* новочасної теорії змови (теорій змови)» (15). Зрештою, якщо подивимося на більшість сучасних теорій змови (світовий тіньовий уряд, змова банкірів та ін.), побачимо, що вони значною мірою розвивають ті ідеї теорій змови, які були витворені епохою Нового часу та Просвітництва.

В епоху Просвітництва, і зокрема, в період Великої французької революції, з'являється феномен «філософської змови», яка була представлена концепцією філософсько-ілюмінатсько-масонської змови. Як пише Л. Здібель: «Для консервативних антифілософів, яких боротьба з *philosophes* перетворила *de facto* на філософів, Революція представляється як не лише найбільше в історії зло, в його вражаючій практиці терору гільйотини, але як філософська помилка» (16). Ідея змови набирає передусім форми пропагування «небезпечних ідей», які визнаються як антихристиянські, а також такі, що підважують суспільний порядок та традиційні моральні системи. До окреслення тогочасних інтелектуалів часто застосовується метафора «масона» чи «вільного муляра», а відтак їх

звинувачують у змові, яка має передусім антихристиянський (чи антикатолицький) характер (наприклад, вільних мулярів представляли як засіб англійського протестантизму в англійсько-французьких конфліктах), але в цілому спрямована проти усталеного політичного, соціального та морального порядку.

Відтак, характерною ознакою викривачів «теорії змови» в період Великої французької революції є недовіра до будь-яких ідей, особливо тих, що мали за мету реформування суспільства, оскільки вони асоціювалися із спробою «піддати сумніву «буття» на користь утопічної «необхідності», яка приносить користь лише її проєктантам» (17).

Теорія змови може бути представлена як альтернативна історія. Йдеться про своєрідну інтерпретацію соціально-історичної дійсності. Однак, ми тут не маємо справу із прагненням істориків задатися питанням «*А що було б, якби...*» (наприклад, як це робить Ендрю Робертс). Йдеться радше про те, що теорія змови у даному випадку може поставати своєрідною «супер-інтерпретацією» чи надінтерпретацією. Сенси не просто відшукуються, коли феномени їх нам являють, але відшукуються неявленість/прихованість смислу. Окрім того, надінтерпретація може бути характерна як для послідовників теорії змови, так і для її критиків. Для перших вона характерна у тому сенсі, що вони прагнуть інтерпретувати соціальну дійсність, виходячи за її межі, тобто прагнуть зрозуміти, наприклад, соціальні інституції поза контекстом, в якому ті функціонують. Критики теорії змови вдаються до надінтерпретації, оскільки приписують певним подіям чи інституціям додатковий сутність. У певному сенсі, герменевтичний принцип «Зрозуміти автора ліпше, ніж він сам себе розумів» трансформується

тут у принцип «Зрозуміти автора ліпше, ніж він хоче, щоб його зрозуміли».

Конспіративізм містить у собі ряд суперечностей. Одна з них, зокрема, у конструктивістському та деконструктивістському потенціалі теорій змови. З одного боку, конспіративні теорії мають силу творення світу. Цей світ не просто постає в уяві, але має тенденцію ставати реальним, впливати на життя людини. Цей світ насичений знаками, смисл яких вважається перманентно прихованим. Однак, ця прихованість сама по собі є насиченою смислом, що зумовлює навіть відчуття надзвичайності, екстраординарності. Оскільки конспіративістський світ екстраординарний, теорія змови прагне подолати повсякденність, для чого застосовує свій деконструктивістський потенціал. Тут знову ж таки проявляється парадокс теорії змови. Повсякденність виключає рефлексію, вона постає як samozрозуміла взаємовопов'язаність речей, зв'язки між якими не прояснюються, прикриваючись очевидністю. Долання цієї очевидності може представлятися як прагнення виявити надзвичайності зв'язків. Однак акцептація надзвичайності зв'язків у рамках конспіративізму найчастіше не передбачає критичного осмислення та раціональної рефлексії.

Завдяки своїм конструктивістським можливостям, представленню альтернативного образу світу передусім за допомогою певної нарації, теорію змови можна представити як певний міт. (18) Досліджуючи сучасні політичні міти, Е. Касіер виокремлює характерні риси міту, які цілком відповідають характеристикам, що застосовуються до теорій змови: «Міт сам по собі є невразливим. Він нечуттєвий до раціональних аргументів, його не можна заперечити за допомогою силогізмів». (19) Дехто, однак, критикує можливість розуміння теорії змови як

певного міту. Скажімо, Лешек Здибель пише, зокрема, що «...однією з найчастіше пропонованих дослідницьких перспектив є інтерпретаційна модель, яка базується на тезі, що теорії змови є різновидом міту, вони є *sui generis* «мітами модерних часів», «мітами Нового часу», новими формами «традиційних мітів» і под.» (20). На думку дослідника, таке трактування теорії змови має, передусім, полемічно-оціночний характер, оскільки згори закладається протиставлення міту логосові. З іншого ж боку, можемо знайти багато спільного між мітами і теоріями змови: «У конспіративізм, – пише Дж. Ентін, – немає тієї чарівності і мудрости, які характерні для стародавніх мітів; він не настільки поширений і не настільки невинний, щоб потрапити під широке визначення. Однак, конспіративізму, як і античним мітам, властива висока символічність: майже кожна річ або людина є символом чого-небудь» (21). Окрім того, слід звернутися до сучасного розуміння міту, яке допоможе прояснити мітологічний потенціал конспіративізму. У сучасній культурі теорію змови можна дійсно потрактувати як певний вид міту, що визначає спосіб комунікації та інтерпретації.

Сучасне розуміння міту демонструє нам можливість «пасток», у які потрапляє прихильник теорії змови. Наприклад, це показують концепції міту, витворені у рамках феноменології А. Лосева та структуралізму Р. Барта. А. Лосєв стверджує, що міт – це найбільш яскрава та істинна дійсність. Ця дійсність є життєво відчутною і твориться предметно. Міт не є метафізичною будовою, але дійсністю, яка реально твориться (22). Дещо інакше розуміє міт Р. Барт у праці «Міт сьогодні». Міт визначається ним як слово, висловлене у відповідний спосіб. Мітом може бути усе, оскільки, на дум-

ку Р. Барта, наш світ безмежно сугестивний. Міт – це деполітизоване слово, оскільки він чинить висловлювання натуральним (23). Загалом, обидві концепції міту є надзвичайно придатними для витворення сучасних теорій змови задля маніпуляції масовою свідомістю. У випадку концепції міту А. Лосева, яка передбачає творення дійсності, в якій будь-яке висловлювання, що потрапляє у цю дійсність, перетворюється на міт (а відтак, навіть висловлювання опонентів починають діяти на користь мітологом), головним буде конструктивізм, або «законодавство». У випадку концепції міту Р. Барта як специфічного способу висловлювання, ефективність міту можна забезпечити у будь-якій існуючій реальності завдяки «реториці».

Конспіративізм можна розглядати також у певному психологічному аспекті (передусім, як проблему зі сфери соціальної психології). Саме таке бачення теорії змови передбачає найчастіше її окреслення як параної, хворобливої уяви тощо. Суттєвим, безперечно, є прагнення показати особливості конспіративістського менталітету. Таку спробу здійснює, наприклад, Дж. Ентін, розрізняючи менталітет наукових досліджень та конспіративістський менталітет. Але водночас, у його концепції конспіративізму як менталітету ми зустрічаємо передусім оціночні судження. Конспіративізм, на думку дослідника, просто позбавлений здорового глузду. Ентін також констатує, що прихильники теорії задуму не уміють оперувати доказами, не знають і не розуміють, як історик пояснює ті чи інші події. А тому, менталітет прихильника конспіративізму нагадує менталітет параноїка.

Теорія змови може бути потрактована як така, що представляє уявлені феномени. Змови можуть вбачатися незалежно від того, чи суб'єкти, яким вона приписується (масони, євреї,

НЛО, таємні уряди) існують, чи ні. Саме це спричинює наперед покладання оцінки теорії змови як параної. Наприклад, Д. Пайпс стверджує, що теорії змови – це передусім страх змов, які не існують (24). Таке розуміння теорії змови закладає, що вона не є жодною інтерпретацією, оскільки остання передбачає активність суб'єкта. Суб'єкт, який потрапляє у своєрідний полон цієї уявленої (і неіснуючої) змови, натовість не здатен критично осмислювати та інтерпретувати. Він просто переймає певний шаблон, що збуджує уяву, і пасивно його «споживає». Окрім того, він відчуває свою пасивність, а тому боїться втратити готовий уявлений продукт і саме це можна трактувати як причину параної.

Таким чином, як бачимо, є підставити і можливість витворити *теорії теорії змови*. Варто лише скористатися порадами філософії. Перша з них – це спінозівське: *не плакати, не сміятися, не ненавидіти, але розуміти*. Друга – кантівське: *май мужність користатися власним розумом*. До теорій змов слід застосовувати саме філософський підхід. Це дасть змогу не потрапити до пастки конспіративістських мітологем і не оминати увагою те, що є у них суттєвим й важливим.

1. Энтин Дж. Теории заговоров и конспиративистский менталитет // Новая и новейшая история. – 2000. – № 1. – <http://vivovoco.astronet.ru/VV/PAPERS/ECCE/CONSP.HTM> (20.03.2009).

2. Clarke S. Conspiracy Theory and Theorizing // Philosophy of the Social Sciences. – 2002. – Vol. 32. – P. 133.

3. Лех Здибель, наприклад, звертає увагу на мас-медійну привабливість терміна «теорія змови». У мас-медійному обігу, на думку дослідника, як «змова», так і «теорія змови» вживаються надмірно. Див.: Zdybel L. Idea spisku i teorie spiskowe w świetle

analiz krytycznych i badań historycznych. – Lublin: Wyd. UMCS, 2002. – 602 s.

4. Див.: Coady D. An Introduction to Philosophical Debate about Conspiracy Theory // Conspiracy Theories: The Philosophical Debate. – Ashgate Publishing, Ltd., 2006. P. 2. Подібне визначення зустрічаємо також у відомій праці, присвяченій осмисленню суті теорії змови, В. Keeley *Of Conspiracy Theory*: теорія змови – це пропозиція пояснення певної історичної події (або подій) за допомогою вказування на причинно значимі дії відносно малої групи осіб (змовників), які діють таємно. Див.: Keeley B. Of Conspiracy Theory // The Journal of Philosophy. – Vol. 96. – No. 3 (March 1999). – P. 116. У свою чергу, Дж. Ентін дає наступне визначення «змови» та «теорії змови»: Змова – це протизаконна дія невеликої групи людей, яка працює в таємниці, які мають намір здійснити поворот в розвитку історичних подій. Теорія змови – це спроба пояснити подію, або ряд подій, як результат змови. Див.: *Энтин Дж.* Зазн. праця.

5. Див.: Groh, D. The temptation of conspiracy theory, or: Why do bad things happen to good people?: Part I: Preliminary draft of a theory of conspiracy theories // Graumann C.F., Moscovici S. (ed.) *Changing Conceptions of Conspiracy*, Berlin, itd: Springer Verlag, 1987. Виклад та аналіз дефініції та класифікації теорій змови Д. Гроха див: Zdybel L. Зазн. праця. – С. 92-94.

6. Энтин Дж. Зазн. праця.

7. Zdybel L. Зазн. праця. – С. 68.

8. Popper K. The Open Society and Its Enemies: Hegel And Marx. – London: Routledge, 2003. – P. 104.

9. Ibid.

10. Ibid. – P. 104-105.

11. Ibid. – P. 105.

12. Детальніше див.: Нозик Р. Анархия, государство и утопия. – М.: ИРИСЭН, 2008. – 424 с.

13. «Змови сягають так само далеко в минуле, як і сама політика. Їх коріння слід шукати у Середньовіччі, а може навіть в античності, але більшою мірою вони породжені Французькою революцією

кінця XVIII ст., великим розплідником всіх світових «ізмів» Див.: Энтин Дж. Зазн. праця.

14. Zdybel L. Зазн. праця. – С. 177.

15. Ibid. – С. 172.

16. Ibid. – С. 214.

17. Ibid. – С. 216.

18. Дж. Ентін стверджує, що термін «міт» у випадку змови більше підходить, аніж термін «теорія»: «Німецьке слово Verschwörungsmythos (міти про змови) вказує на «теорію змови як на міт. І дійсно, цей термін більше підходить, аніж «теорія», яка передбачає раціональну, наукову базу». Див.: Энтин Дж. Зазнач. праця.

19. Див.: Кассирер Э. Техника современных политических мифов // Политология: хрестоматия. – М.: Гардарики, 2000. – С. 578-586.

20. Zdybel L. Зазн. праця. – С. 254.

21. Энтин Дж. Зазнач. праця.

22. Дет. див.: Лосев А. Диалектика мифа. – М.: Мысль 2001.

23. Р. Барт пише: «...На усіх рівнях людської комунікації міт здійснює перетворення «антифізіса» у «псевдофізіс». Зі світу міт отримує історичну реальність, яка врешті завжди визначається тим, як самі люди її створювали або використовували; міт же відображає цю реальність у виді природного образу». Див.: Барт Р. Мифологии. – М., 2000. – С. 269.

24. Див.: Pipes D. Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From. – Middle East Forum, 1999.

G

129

ПУТИВНИК

джеймс с.м. ворд G

ВИЩИМИ

СТУПЕНЯМИ

МАСОНСТВА

Передмова

Прагнучи дати у цій брошурі опис різних ступенів франкмасонства, я зустрівся з багатьма труднощами, зокрема з проблемою, як зробити цікавим опис тих ступенів, посвяту у які ще не пройшли більшість моїх читачів, і водночас не сказати більше, ніж дозволено.

Одна з причин написання цієї книги – моє прагнення заохотити братів до посвяти у «вищі ступені». Багато братів, навіть у наш час, переконані, що Орден не може запропонувати їм нічого цікавого і вартісного, що не входило б у ступені Символічної ложі. Як особа, що пройшла посвяти в усі ступені, про які тут написано, я можу сказати, що за винятком одного-двох, усі ці ступені найвищою мірою гідні вашого інтересу. Звичайно, мої читачі повинні пам'ятати, що кожен бере з масонства рівно стільки, скільки сам привносить у нього.

Якщо він вступає в братство з «холодною, раціональною головою», після ретельного вивчення символізму, він, природно, навчиться більшому, ніж той, хто розглядає масонство з погляду побуту і буденности, як людина, що, тільки з'ївши добрий обід, може міркувати про його якість, і якій, по суті, байдужі усі ці церемонії, що проходять у ложі.

І нарешті, я хотів би висловити подяку панам «Тойє і До», у яких я запозичив кілька цеглин для своєї будівлі.

Розділ 1. Історичний огляд

Рання історія так званих «вищих ступенів» вивчена ще гірше, ніж історія ступенів Давньої майстерности, тому і народилася теорія про те, що вони були створені «штучно» у XVIII столітті. На мою думку, цей висновок поспішний, оскільки чимало ступенів цілком виразно несуть у собі сліди дуже давнього походження, а також містять істини, що виразно передавалися з покоління у покоління.

Третій ступінь Символічної ложі очевидно передбачає наступний ступінь, у якому знову з'являються втрачені таємниці. Без такого ступеня усі церемонії ступенів Давньої майстерности були б позбавлені сенсу.

Окрім того, згодом ми продемонструємо, що у найважливіших з вищих ступенів використовуються знаки, які свідчать про їхню давнину, і які також прийшли до нас з минулого, будучи переданими з покоління у покоління, як і знаки символічних ступенів, про які чимало написано у працях з масонської історії. Існують також документальні підтвердження того, що легенди деяких з цих ступенів були чудово відомі середньовічним попередникам масонства, які згодом включили їх у найдавніші Конституції. Наприклад, легенда про дві колони Єноха, які збереглися після Потопу і були віднайдені масонами.

Ця легенда складає основу учення 13-го ступеня ДПШО, що носить назву «Королівська арка Єноха». Найбільш ранні письмові свідчення про вищі ступені, що дійшли до нас, стосуються ступеня Королівської арки і датуються 1741 р., а також Королівського ордена Шотландії 1743 р., який тоді процвітав і навіть заснував Провінційну велику ложу у Лондоні, у підпорядкуванні якої були, щонайменше, дві Капітули.

Вищі ступені можна розділити на три основні групи:

1. Ті, що продовжують і розвивають історію Давньої майстерности;
2. Ті, що присвячені пошуку втрачених таємниць;
3. Лицарські ступені.

Стосовно першої групи у XVIII ст. були дві протилежні тенденції: виключення, «вирізання» з легенд ступенів різних фрагментів, з одного боку, і поширення деяких епізодів легенди і створення на їхній основі нових ступенів – з іншого боку.

Особисто я переконаний, що більшість легенд вищих ступенів вирости із звичаїв і традицій наших середньовічних попередників. Без сумніву, більшість наших ритуалів, включаючи ритуали ступенів Давньої майстерности, піддалися істотним змінам упродовж XVIII ст. У випадку ступенів Давньої майстерности це було наслідком необхідності істотного перегляду ритуалу для обґрунтування походження Братства уже не з християнських, а з давньоюдейських і язичеських коренів. Цей процес видалення з ритуалу усіх християнських елементів завершився, зокрема, в Англії, лише після укладання у 1813 р. Союзного договору. Водночас, у другій половині XVIII ст. Данклі заявив, що Полум'яніюча Зірка є винятково символом Віфлеємської зірки, що вказувала шлях царям до місця народження немовляти Христа.

У Шотландії, наприклад, дотепер у ступенях Давньої майстерности збереглися згадування про Христа, а Книга Священного Закону відкривається Майстром церемонії на першому вірші Євангелія від Івана: «На початку було Слово...», закривається ж засідання ложі цитатою з того ж джерела: «І Слово було у Бога...».

Це свідчить про споконвічно християнське тлумачення втрачених таємниць, яке, хоча і не включається до символічних ступенів, зберігається у ступенях Троянди і Хреста. Таким чином, ми бачимо походження деяких з вищих ступенів у виключенні християнських елементів з легенд нижчих ступенів.

У той же час значно змінився і характер ритуалів Давньої майстерности назагал. Очевидно, що на початку історії Братства кандидат грав досить незначну роль у складеному для нього ритуалі, передусім, у наставляннях, почасти у формі діалогів, почасти у вислуховуванні різних легенд Ордену. Поступово розвинулася тенденція надавати кандидату право на більш активну участь у церемонії, а тому ті епізоди, що не стосувалися основного сюжету головної легенди, почали скорочувати. Ці епізоди, однак, тішилися повагою й інтересом старших братів, які, не бажаючи їхнього повного зникнення з масонської практики, перетворили їх у побічні ступені, хоча не можна з усією певністю стверджувати, що саме ці старші брати «винайшли» таємниці і знаки, що містяться у даних ступенях. У наші дні, скажімо, церемоніал Королівського ордену Шотландії, в основному, полягає в обміні ритуальними фразами між Майстром і Стражами відповідно до катехізису, у певні моменти читання якого вони обмінюються знаками, зміст яких не пояснюється кандидату. Безсумнівно, коли певні, в основному, християнські, частини виключалися з ритуалу, відповідні їм знаки переходили разом з ними в інші ступені, стаючи для кандидата доказами посвяти у ці ступені, що вважалися вже тоді побічними, однак їхня давність не піддавалася сумніву. Яскравим прикладом ступеня, церемоніал і легенда якого були «вирізані» із вже існуючих ступенів Давньої майс-

терности, є ступінь Майстра мітки (*Mark Master*), що споконвічно виразно входив у ступінь Підмайстра, хоча потім, ставши окремим ступенем, був значно змінений.

З іншого боку, деякі «проміжні» ступені ДПШО, такі як, наприклад, Лицар-обранець дев'яти (*Knight Elect of the Nine*), є усього лише поширенням епізодів основної легенди масонства Давньої майстерности. У ступені Лицаря-обранця дев'яти докладно розповідається про упіймання одного з убивць Майстра Хірама. Ступені Королівської арки (*Royal Arch*), Королівського ордена Шотландії (*Royal Order of Scotland*) і Троянди і Хреста (*Rose Croix*) відносяться до зовсім інших послухів. При тому кожен з них стверджує, що саме він є завершальним вінцем і саме у ньому містяться втрачені таємниці й істини.

Тлумачення цих таємниць у випадку двох останніх ступенів – винятково християнське, у ступені Королівської арки – не християнське, а існування усіх цих ступенів у наш час свідчить про колишнє протистояння і співіснування двох різних традицій посвяти. Християнські ступені пропонують рішення, запропоновані нашими попередниками у Середньовіччі, тоді як ступінь Королівської арки, нехай у наш час і переповнений юдейськими положеннями, перейнятими і переданими нам Орденом Храму у Середні віки, зберігає у собі сліди традиції, що співвідноситься з дохристиянськими віруваннями, почасти давньоєгипетськими, почасти – давньоіндійськими.

Третя група стверджує, що продовжує традицію середньовічних лицарських орденів і зберігає їхнє учення, яке у жодному випадку не слід вважати надто ортодоксальним. Яскравим прикладом цих ступенів може служити ступінь Лицаря Храму (*Knight Tempar*).

Щодо цих лицарських ступенів можна, звичайно, за сумніватися в існуванні у Середньовіччі зв'язку між гільдією майстрів-простолудинів і орденами, до яких входили найбільш благородні лицарі свого часу, однак, ті, хто так вважає, відмітають убик і деякі ключові особливості орденської організації тамплієрів.

В Ордені Храму існувало, щонайменше, три підрозділи: власне лицарі, орденські капелани і так звані «брати, що служать», серед яких були і мулярі. Після знищення Ордена тисячам лицарів удалося уникнути переслідувань і просто розчинитися в юрбі, зникнути із сторінок історії.

Як їм це вдалося і що з ними сталося потім? Найбільш розумне пояснення полягає у тому, що вони змішалися з «братами, що служать» і ленниками Ордена, які не видали їх, а їх самих влада не переслідувала.

Я ретельно вивчив це питання у книзі «Франкмасонство і боги давнини», тому тут скажу тільки, що виразно існує зв'язок між масонами і тамплієрами, і цього цілком достатньо для пояснення збереження у масонському Братстві деяких тамплієрських ритуалів. У тамплієрів виразно існувало таємне містичне вчення, багато в чому дуже схоже на вчення масонства, і його риси можна легко знайти у сучасних

ритуалах масонських Лицарів Храму, незважаючи на те, що ці ритуали були серйозно перероблені за останні пів століття.

Розділ 2. Ступінь Майстра мітки

Ті з моїх читачів, хто вже ознайомився з першими трьома брошурами з цієї серії, здогадуються, що справжні таємниці Майстра мітки не будуть зражені відкрито. Втрачена істина – це розуміння Сутності Бога, і у третьому ступені це чітко пояснюється, незважаючи на відому думку про те, що Бог не буде нами пізнаний аж до миті смерті.

Якщо коротко, то ступені Давньої майстерності проводять нас через таїнства народження, життя і смерті, демонструючи нам, Творчу, Захисну і Руйнівну іпостасі Божества. Більшість інших ступенів або наставляють у тому, що відбувається з людиною після фізичної смерті, або ж прагнуть пояснити, заповнити певні пробіли в історичній канві, що служить алегоричною основою ступенів Давньої майстерності.

Ступінь Майстра мітки відноситься до другої групи і є насправді поширенням другого символічного ступеня. Безсумнівно, читачу відомо, що після посвяти у другий ступінь брат одержує право на власне клеймо, яким мітить оброблені ним камені, тому даний ступінь наповнений функціональним значенням. Ступенем Майстра мітки керує відповідна Велика ложа, що розташовується у власному Храмі на Грейт-Куїн-стріт.

Усі шанувальники вищих ступенів заборгували у перед Великою ложею майстрів мітки, що стала чимось на кшталт хресної для багатьох вищих ступенів, які, після укладення Союзного договору 1813 р., залишилися без керівництва. Вона більшою чи меншою мірою узяла

їх під своє крило, унаслідок чого, говорячи про вищі ступені, ми знову і знову будемо повторювати, що керівний орган того чи іншого ступеня розташовується у штаб-квартирі у Будинку майстрів мітки (*Mark Mason's Hall*).

У Майстрів мітки є своє вбрання і своя підвіска, і, напевно, наших молодих братів варто попередити про те, що за винятком ступеня Королівської арки, жодне вбрання вищих ступенів не слід носити у Символічній ложі. Підвіска Майстра мітки зазвичай є наріжним каменем з білого мармуру, на якому написані таємничі літери, зміст яких пояснюється при посвяті у даний ступінь. Підвіска носить на червоно-синій стрічці. Запони і стрічки також із синьо-червоного шовку.

Вчення даного ступеня значною мірою є поширенням легенди другого символічного ступеня, де підкреслюється значення постійного удосконалення і навчання, а також значення винагороди за працю. Також у ній містяться застереження, що у жодному випадку не слід вимагати винагороди, на яку ти наразі не маєш права, і месіанське твердження: «Камінь, відкинутий будівельником, ліг в основу кута». Цей камінь стає, таким чином, наріжним каменем; звідси і вигляд підвіски цього ступеня. Деякі факти свідчать, що спершу ступінь був більш «християнським», ніж зараз. У 1760 р. він був широко поширений у ложах Давніх, які були суто християнськими.

Сучасне трактування легенди стосується часу будівництва Храму царя Соломона до Трагедії, хоча існує достатня кількість даних, що свідчать про те, що під час заснування Великої ложі майстрів мітки, тобто у 1856 р., багато лож Майстрів мітки на півночі країни датували легенду періодом будівництва Другого Храму, хоча в іншому вона була схожа на сучасну.

Таким чином, цей ступінь є насправді частиною масонства Давньої майстерности, а у Шотландії у цей ступінь мають право посвячувати Символічні ложі, що вони найчастіше і роблять. У цій країні ступінь служить необхідною умовою для посвяти у ступінь Досконалого (*Excellent*) майстра, що, у свою чергу, дає змогу кандидату претендувати на ступінь Королівської арки. Про ступінь Досконалого майстра ми поговоримо докладніше, розглядаючи ступені Королівської арки на загал, але тут слід зазначити, що Капітули Королівської арки Шотландії також мають право посвячувати у ступінь Майстра мітки, якщо кандидат ще не був посвячений у нього у своїй Символічній ложі.

Ступінь Майстра мітки, як ми вже говорили, – це завершення і вінець другого символічного ступеня; однак сам по собі він теж складається з двох «підступенів» – Робітника мітки (*Mark Man*) і Майстра мітки. Свого часу багато суперечок викликало припущення, що ступінь Майстра мітки дарувався новопосвяченому одразу після одержання ним другого ступеня.

Оскільки тепер неможливо напевне визначити, коли саме з'явився ступінь Майстра мітки у його сучасній формі, можна сказати лише, що, наскільки свідчать документи того ж 1760 р., ступені Робітника мітки і Майстра мітки, очевидно, існували завжди, хоча, принаймні, у теорії, ступеня Робітника мітки могли удостоїтися і Підмайстри, тоді як ступінь Майстра мітки був доступним винятково для Майстрів. У наш час посвята в обидва ступені Мітки відбувається одночасно і в усьому ритуалі підкреслюється його нерозривний зв'язок із другим ступенем.

Мореплавець Ковчега

Ступінь чи ступені Мітки також споріднені з не пов'язаними безпосередньо з ними ложами Королівських мореплавців ковчега (*Royal Ark Mariner*). Радше, це справжній функціональний ступінь, створений справжніми функціональними масонами-мулярами десь на півночі Англії на початку XVIII ст. для того, щоб якимось відокремити свою справжню функціональність від спекуляцій. Можливо, ті ж причини призвели до утворення ступеня Св. Лаврентія мученика, про що докладно розповімо згодом. Легенда ступеня Мореплавця ковчега розповідає про Світовий потоп і прямо запозичена з Біблії. Найбільш цікава його риса – це використання для складання присяги каменю замість Книги Священного Закону. Причини цього пояснені у ритуалі, однак можна припустити, що тут ми спостерігаємо рудименти найдавнішого звичаю принесення клятв на кам'яному вівтарі. Окрім того, досить цікава у цьому ритуалі символіка трикутника, але на загал, слід зазначити, що він не несе в собі особливо глибоких ідей. Це симпатичний невеликий ступінь, і багато хто знято відстоює його право на існування. Його діяльність перебуває у сфері прямого керівництва Великої ложі майстрів мітки.

Розділ 3. Священна королівська арка Єрусалимська

Ступінь Майстра мітки вінчає другий символічний ступінь, але навіть для найбільш юного Майстра очевидно, що за другим ступенем слідує третій. Справжні таємниці масонства були втрачені, але невже вони так і не були віднайдені знову? І далі, якщо на початку вони були відомі трьом, то невже двоє отих, що залишилися у живих, не могли знайти гідного спадкоємця трагічно загиблого третього і довірити

цієї таємниці йому? Ступені Королівської арки беруть на себе обов'язок дати своїм adeptам відповідь на хоча б одне з можливих питань: «Які були справжні таємниці Майстра?» Коротко – це було Втрачене слово, але Слово це містить у собі певний символізм і дивовижне Одкровення Сутности Бога. Дійсно, можна сказати, що масонство Давньої майстерности навчає людину її обов'язків щодо ближнього, натомість ступені арки вчать її сплачувати борг перед Богом. Так якою ж є Сутність Бога?

Це трійця, але не Трійця християнства, а, радше, індуїстська трійця, що складається з Творця, Захисника і Руйнівника. Вона також виразно уособлює єдність тіла, душі і духу, демонструючи, що за допомогою цієї єдності ми досягаємо також єднання з Богом. Таким чином, ступені Королівської арки споконвічно носять містичний характер і наставляють у баченні Прекрасного.

Легенда розповідає про «виявлення» втрачених таємниць і відновлення Храму після повернення народу Ізраїлю з полону. Звідси і «старозавітне» оздоблення Капітули даного ступеня, і на цьому слід наголосити особливо, оскільки деякі інші «вищі» ступені вкладають інше значення у поняття «втраченого Слова», стверджуючи, що Втрачене Слово є Христос – Логос. Але наразі ми не маємо відповіді на основне питання: «Чому ті двоє, які зберігали таємницю і залишилися у живих, не обрали третього?»

Повне екзотеричне роз'яснення цього, як і пояснення, чому таємниці були сховані у потайній печері, подається в одному з Таємних ступенів, до яких ми повернемося трохи пізніше. Зауважимо лише коротко, що для передачі цих таємниць непосвяченому були необхідні троє чоловіків, але взагалі ж усе це, звичайно,

символічно, і головна алегорія тут у тому, що тіло, душа і дух повинні бути єдині для повноти усвідомлення Божественної Трійці. З одного боку, ніхто з живих і пов'язаних узами плоті не спроможні цілком зрозуміти сутність Божества, як не спроможні зрозуміти її і відразу після смерті, оскільки навіть тоді душа наша ще не досягає необхідного стану досконалості; з іншого ж боку, нам ясно дають зрозуміти, що тіло наше не вмирає зовсім, а радше змінюється, щоб остаточну свою форму знайти у день Страшного Суду, як про це говорить сам Св. Павло. Без сумніву, це дуже глибока і не проста для розуміння істина, але якщо ми усвідомлюємо, що матерія, так само як і дух, первісно є проявами Бога, а тому – частинами Його сутности, ми зрозуміємо, що матерія незнищенна, хоча і підлягає формальним змінам.

Цей факт охоче визнається сучасною наукою. У ступенях Королівської арки, у яких працюють і зараз у деяких капітулах у Брістолі, у Шотландії й Америці, кандидат завжди повинен був проходити через чотири покрови, що відповідали чотирьом станам духовного буття, яке очікує нас за порогом могили, і кожен з них ще на крок наближають нас до усвідомлення Божественної Сутности. Ці чотири покрови пофарбовані, відповідно, у синій, пурпуровий, червоний і білий кольори, і перед кожною з них кандидата зустрічає Страж Покрови, що вимагає у нього знак і ключове слово попередньої покрови.

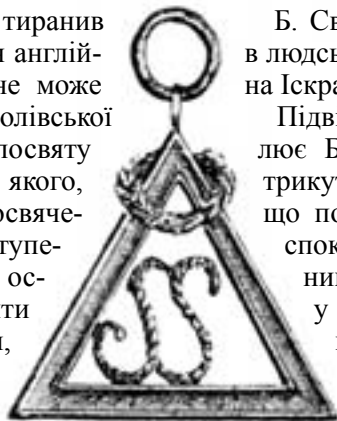
У Шотландії ця церемонія складає окремий ступінь Досконалого (*Excellent*) майстра, підвіскою якого є прикрашена діамантами пентаграма, один з численних змістів якої – людина і п'ять її почуттів. Пізнавальний знак даного ступеня дуже давній, його робить Вішну у своєму лев'ячому втіленні. Вішну спустився тоді

з небес, подолав злого велетня, що тиранив світ, і вирвав його нутрощі. Жоден англійський масон Королівської арки не може бути прийнятий у Капітулі Королівської арки, попередньо не пройшовши посвяту у ступінь Досконалого майстра, у якого, у свою чергу, він не може бути посвячений, не будучи визнаний гідним ступенів Мітки. Прохід білої покрови є основною частиною церемонії посвяти у ступінь Королівської арки, а знаки, що відповідають таїнствам інших покровів, добре знайомі англійським масонам Королівської арки. Тільки пройшовши крізь усі покрови, кандидат здобуває право дізнатися справжні таємниці Майстра, і ця церемонія вже практично нічим не відрізняється від прийнятої в англійських капітулах. Іншими словами, тільки пройшовши різні стадії духовного існування, ми нарешті можемо зрозуміти Божественну Сутність.

Виключення церемонії проходження покровів в англійському ритуалі позбавило нас, таким чином, можливості подати кандидату ще один важливий урок. У чомусь подібному наставляє нас історія нашого попередника в ритуалах символічних ступенів. Він не міг розкрити свої таємниці, навіть якби хотів, тому що вони були у досвіді, а тому не могли бути передані нікому у світі. Ми не можемо тут заглиблюватися у деталі цієї глибоко містичної церемонії, але, напевно, можна навести пояснення значення підземної печери, що грає в ній головну роль. Як і всі масонські символи, вона має кілька значень, але найважливіші з них – це:

А. Підземний світ, чи могила, у яку людина сходить після смерті і звідки її душа врешті возноситься в Обитель світла.

Б. Святая Святих, таємне, темне місце в людській душі, де перебуває Божественна Іскра – це містичне пояснення.

Підвіска цього ступеня виразно уособлює Божественну Сутність. Подвійний трикутник у колі з крапкою посередині, що позначена Усевидящим Оком, – це споконвічний символ Господа. Трикутник у колі символізує Дух, ув'язнений у коло Нескінченности; ним, зокрема, позначається Господ-Творець. Масони Королівської арки пізнають суть цього символу на прикладі вівтаря. Крапка у колі серед індуїстів означала Параматму,

Усеруйнівну Силу, кінець усім і усьому. Трикутник вершиною вниз із крапкою в центрі є символом дощу (води), а тому символізує Господа-Захисника життя (Вішну). А трикутник вершиною нагору символізує вогонь, що тягнеться язиками свого полум'я до неба, тому він і символізує Руйнівне, чи, радше, змінююче Божественне начало (Шива). Цей великий символ був священним для вавілонян, древніх єгиптян і іудеїв, причому, у всіх цих народів мав одне і те ж значення. Він священний також для сучасних індуїстів, таким він був і для жителів давньої Мексики. Узагалі, це один із найбільш шанованих символів у світі. Таким чином, ми бачимо, що у ступенях Королівської арки підвіска даного ступеня – це не просто прикраса, а навпаки, наочне відображення сутності його піднесеного учення, тим більше, що вона містить також потрібний тау-хрест. Що стосується тау-хреста, у попередніх книгах ми вже довели, що первісно він був фалічним символом, що втілював творче начало. Потрібно також пам'ятати, що знак тау-хреста ми робимо щораз, коли нам повідомляються таїнства

ступенів Давньої майстерности. Тобто кожен Майстер сам триразово робить знак тау-хреста. Також варто нагадати, що тільки той Майстер, що був обраний Високоповажним Майстром ложі, справно прослужив свій термін і передав молоток іншому, має право носити запон із зображенням трьох тау-хрестів. Як фалічний символ цей знак перетворився у символ Творця, а також, згодом, – наших тваринних пристрастей, які нам варто потоптати ногами, якщо ми дійсно хочемо здобути духовне знання.

До того моменту, коли ми досягаємо Арки, ми знаходимо це знання, про що нам символічно повідомляє поєднання трьох тау-хрестів під трикутниками, емблемами духу. Окрім того, хоча це, по суті, і не християнський ступінь, ніяк не можна забувати про три хрести на Лисій горі. Присутність потрійного тау-хреста, після тих церемоній, про які ми довідалися, проходячи присвяту в символічні ступені, демонструє, наскільки плавно один ступінь «впливає» з іншого, а це само по собі – ще один новий урок. Кожен із символічних ступенів навчав розвитку й очищенню тіла, душі і духу. Тепер ці три іпостасі перебувають у гармонійному єднанні під покровом Вищої Істоти, втіленої двома переплетеними трикутниками.

Таким чином, присутність потрійного тау-хреста учить нас того, що людина, врешті, упокоїться під покровом присутності Царя Царів. Дійсно, ступені Королівської арки повні якнайцікавішого символізму: кольори одягу – червоний і пурпуровий, форма вівтаря, розташування трьох головних офіцерів, – усе це подає нам важливі уроки, але для такої невеликої брошури ми і так забагато місця присвятили цьому ступеню.

Однак, не можна не зазначити, що у символічних ступенях Високоповажний Майстер

уособлює Дух, Перший Страж – Душу, а Другий Страж – Тіло; у ступенях Королівської арки усе точно так, але тільки тут троє головних офіцерів не розділені, а стоять поруч і іноді навіть діють як одне ціле. Річ у тім, що ступені Королівської арки служать зразком того піднесеного стану, коли тіло, душа і дух дійсно є одним цілим, що перебуває у мирі і гармонії з Богом, якого тепер розуміє уже достатньою мірою. Наші читачі, таким чином, зрозуміють, що жоден масон-член Символічної ложі не може вважати, що виконав свій масонський обов'язок, поки він не пройшов присвяту у ступені Королівської арки, оскільки він не знайшов втрачених таємниць, розкриття яких він запрягся домагатися і шукати усіма силами. Одяг складається із запони і стрічки через плече, червоного і пурпурного кольорів.

Розділ 4. Таємні (Cryptic) ступені

Таємних ступенів (ступенів Крипти) є чотири, і їхній керівним органом є Велика рада, що тісно пов'язана з Великою ложею майстрів мітки, і її штаб-квартира розташована у їхньому будинку. До Таємних належать ступені Дуже досконалого (*Most Excellent*) майстра, Королівського (*Royal*) майстра, Обраного (*Select*) майстра і Надзвичайно досконалого (*Super-Excellent*) майстра, а їхні легенди «заповнюють історичний пробіл» між будівництвом і руйнуванням Першого Єрусалимського Храму.

Ступінь Дуже досконалого майстра не слід змішувати з ступенем Досконалого майстра, у якому працюють у Шотландії і який насправді є додатковим «підступенем», де кандидат проходить покрови, необхідні для знаходження таємниць Королівської арки, хоча він і вважається зовсім самостійним ступенем. Його легенда пов'язана з Другим Храмом, тоді як ле-

генда ступеня Дуже досконалого майстра розповідає про завершення будівництва й освячення Першого Храму.

Запон, який, щоправда, рідко носять у Раді, білого кольору, виворіт і облямівка – пурпурні, також до одягу входить пурпурова нагрудна стрічка. Ці кольори символізують горе, яке переживають брати після загибелі третього предстоятеля, місце якого у Раді порожнє. Найдивовижнішим в обстановці залу зборів є зменшена копія Ковчега Завіту. Теоретично для того, щоб одержати ступінь Дуже досконалого майстра, слід бути тільки Майстром мітки, але оскільки за даним ступенем зазвичай слідує ступінь Королівського майстра, для посвяти у який необхідно бути і Майстром мітки, і Майстром королівської арки, на практиці від кандидата звичайно вимагають попереднього проходження обох цих ступенів.

Королівський майстер – найбільш цікавий з цих ступенів, оскільки у ньому розповідається про те, яким чином таємниці Королівської арки виявилися захованими саме там, де їх потім знайшли. Хоча місце Хірама Абіфа у ступені Дуже досконалого майстра порожнє, у ступені Королівського майстра він є основною дійовою особою, і його міркування про смерть можна сміливо назвати найцікавішим і найбільш прекрасним зразком масонського ритуалу. Запон у цьому ступені чорний з червоною облямівкою, але його практично не носять. Троє головних офіцерів одягнені у мантиї, подібні тим, що носять відповідні офіцери Королівської арки.

Ступінь Обраного майстра, на відміну від попередніх, має власну підвіску у формі срібної кельні в трикутнику з того ж металу, що носять на чорній нагрудній стрічці з червоними облямівкою і виворотом. Запон білий з червоною з золотом облямівкою, трикутної форми,

однак в Англії ні його, ні стрічку практично ніколи не надягають. У Шотландії підвіска Таємних ступенів поєднує у своєму малюнку трикутник і кельню, тоді як в Англії у всіх чотирьох ступенях використовують підвіску Дуже досконалого майстра. Посвята у ступінь Обраного майстра повинна проводитися у крипті, тобто підземній каплиці, звідси і назва «ступеня Кriptи». Це та ж крипта, у якій пізніше будуть виявлені таємниці Королівської арки.

Легенда тут та ж, що і в одному із ступенів Давнього і Прийнятого Шотландського обряду. Вона оповідає про те, як один із уже відомих нам масонів на службі у Царя Соломона зненацька вдерся до цієї кriptи, коли там були сам Соломон і Хірам, Цар Тірський. Згодом масон був прощений, а замість нього покарали Стражника дверей, що зобов'язаний був перешкодити йому увійти. Це, безсумнівно, дуже древня легенда, що знову «впливає» в одному із «союзних» ступенів, у ступені Великого воротаря царя Соломона. Його символічний зміст у тому, що той, хто переступає у своїх окультних пошуках розумні межі без допомоги і захисту більш досвідчених дослідників, серйозно ризикує.

Ступінь Найбільш досконалого майстра короткий і не дуже цікавий, але в ньому історія Першого Храму доводиться до часу появи загрози його руйнування, таким чином, «заповнюючи пробіл» між ступенями Дуже досконалого майстра і Королівською аркою. Головний його урок – непорушна вірність і відданість Єгови. Колір цього ступеня – бузковий, зокрема, обов'язковою є бузкова нагрудна стрічка. Однак, на практиці її одягають лише члени Великої ради. Підвіска даного ступеня – емалевий трикутник вершиною донизу, тобто трикутник Господа-Захисника життя, і зазвичай вона є єдиним елементом, який одягають.

Найбільш цікавим у цьому ступені є табель із символами попереднього ступеня. Усередині квадрата зображене коло, а усередині кола – трикутник вершиною до Заходу. Усередині трикутника зображена труна, на якій розташований вівтар, де стоїть Ковчег Завіту. Оскільки у ритуалі не пояснюється зміст зображень на табелі, корисно буде прочитати таке. Трикутник, що вказує вершиною на Захід, символізує Захисника життя, тому цей символ і був прийнятий для підвіски цього ступеня в Англії. Він виразно підкреслює основні символічні принципи даної серії ступенів.

1. Ступінь Дуже досконалого майстра навчає нас того, що, незважаючи на загибель головного архітектора, Господь зберіг і підтримав його роботу, і в підсумку будівництво Храму було завершено.

2. Ступінь Королівського майстра розповідає про те, як були збережені таємниці Королівської арки.

3. У ступені Обраного майстра надмірно ретельний друг царя Соломона уникає жажливого кари, що йому загрозувала.

4. У ступені Найбільш досконалого майстра нас вчать того, як Господь врятував рештки Свого народу, що зберіг віру у Нього. Трикутник у центрі кола символізує сходження Духа в Матерію, тоді, як саме коло символізує Вічність, з якої зглянеться Дух. Крапка зв'язує Нескінченність з емблемою Всезавершеності; також вона символізує кожне індивідуальне «єго». Увесь символ, таким чином, означає, що Господь із Вічності увійшов у Матерію, втілюється і став єдиним із Всезавершальною силою. Це найбільш священна з емблем, а те, що Ковчег Завіту стоїть на труні, вказує на те, що Новий Завіт виростає із Старого, а значення слів пророків підкреслюється дерев'яним хрестом,

що повинен постійно нагадувати нам про Того, Хто помер на ньому. Звідси месіанське езотеричне значення даного ступеня, що посвячені у нього найчастіше не зауважують.

Розділ 5. Союзні (Allied) ступені

Під цією назвою зібрані кілька різних ступенів, у яких мало спільного між собою. Теоретично, Велика Рада, що збирається у Будинку майстрів мітки, керує більшою їхньою частиною, включаючи п'ять андрогінних¹, але в дійсності його влада поширюється тільки на шість ступенів. Але в Ньюкаслі-на-Тайні тамтешня Рада незапам'ятних часів (*Time Immemorial Council*) контролює ще два ступені, церемонія одного з яких, а саме ступінь Капелана ордена Храму Єрусалимського Королівської арки (*Royal Arch Knight Templar Priest*) наповнений високим містичним прекрасним змістом. До ступеня, у якому працюють у Лондоні, прийом не обмежений тільки християнами, а попередні умови зводяться тільки до посвяти у ступені Мітки і Королівської арки. І це незважаючи на те, що ордени Св. Лаврентія Мученика і Лицарів Константинополя – винятково християнські ступені. Більшість цих ступенів другорядні за своїм значенням, але ордени Червоного хреста Вавилонського і Первосвящеників – дуже давні і тому дуже значні. На загал, до Союзного відносяться наступні ступені:

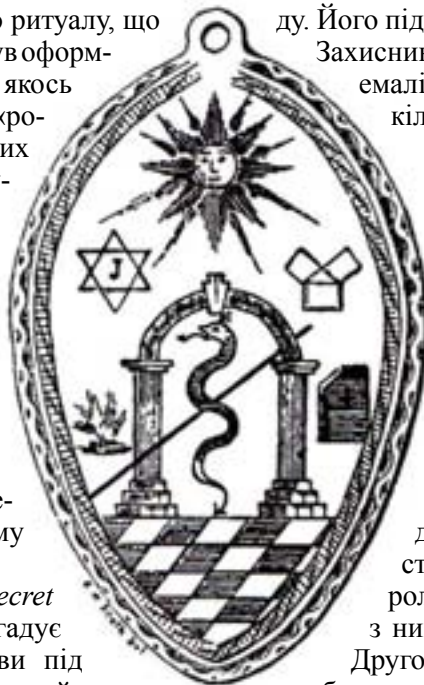
1. Святого Лаврентія Мученика. Його підвіскою є решітка для смаження, і саме тому у профанному світі поширені різноманітні страшні плітки про «жахливі» подробиці церемонії посвяти у масонський Орден. Насправді ж легенда цього ступеня взагалі ніяк не пов'язана з масонством і чудово відома кожному, хто вивчав життя середньовічних святих. Головний урок ступеня – відвага. Цей ступінь виразно є части-

ною давнього функціонального ритуалу, що прийшов до нас з Ланкашира і був оформлений як окремий ступінь, щоб якось відокремити функціональних, «робітників»-масонів від «усіх цих новопосвячених», тобто спекулятивних масонів.

2. Лицарів Константинополя. Його легенда пов'язана з образом імператора Костянтина, а основний урок – усезагальна світова рівність. Підвіска зображує хрест, увінчаний півмісяцем, що навряд чи можна вважати вдало обраним символом, оскільки він демонструє тріумф символу ісламу над християнським хрестом.

3. Таємного спостерігача (*Secret Monitor*). Цей ступінь дуже нагадує роботи в ступені тієї ж назви під юрисдикцією Великого конклаву; його легенда сфальцьована на образах Давида і Йонафана. Його присутність серед Союзних ступенів нагадує нам про сумний розкол, що трапився у час його заснування у Великому конклаві Таємних спостерігачів. Це єдиний ступінь в англійському масонстві, роботи в якому контролюються двома зовсім різними організаціями. Його підвіска – кирка, підвішена на стрічці до корони, над якою зображена цибуля.

4. Великого воротаря царя Соломона, у якому розповідається про те, як підмайстер раптово вдерся до таємної криниці, де проходила зустріч царя Соломона, царя Хірама і Хірама Абіфа. Ця легенда дуже схожа на ту, що викладається в ступені Обраного майстра, хоча і з деякими відхиленнями. Зокрема, події в ній стосуються більш раннього історичного періо-

ду. Його підвіска зображує трикутник Бога-Захисника вершиною униз, з чорної емалі, на якій золотом вигравірувані кілька давньоєврейських літер.

Усі ці ступені досить цікаві, однак навряд чи їх можна назвати по-справжньому важливими, на відміну від двох нижченаведених, які виділяють в окрему групу.

5. Ступінь Червоного хреста Вавилона, безсумнівно, дуже давній і присвячений тій же темі, що і шістнадцятий ступінь ДППШУ, і ступінь Королівського ордена Шотландії. За легендарним часом, цей ступінь слідує за ступенями Королівської арки і тісно пов'язаний з ними легендою про спорудження Другого Храму; у Шотландії його роботи проходять під егідою Верховної

Капітули Королівської арки. У ньому багато цікавих ритуальних деталей, але найбільш значним є ритуал наведення моста. Цей міст, що перестав бути матеріальним і перетворився у винятково духовне поняття, виразно символізує щось зовсім інше. Тут ми починаємо займатися есхатологією, міркуючи про те, що відбувається з людиною після смерті. В усіх великих релігіях світу існує легенда про те, що після смерті тіла душа повинна пройти через міст. Міст у даному випадку виразно означає перехід душі з одного стану в інший, з навколишнього світу до зовсім інших понять, піднесених і наближених до Бога. Про цей міст говориться в мітології японців, китайців, парсів, магометан і середньовічних християн. Наприклад, парси радять друзям небіжчика на світанку

третього дня після його смерті багато молитися за нього, оскільки саме у той час його душа переходить міст, що відокремлює її від раю. Міст пролягає над пекельним вогнем, а посередині шляху на мосту душа померлого зустрічається з жінкою. Якщо він провадив праведне життя, то жінка ця буде молодою і красивою; вона і доведе душу до раю. Але якщо життя небіжчика було несправедливим, йому зустрінеється огидна баба, що скине його з моста у бездонну прірву. В Англії цей міст називався «Мостом жаху». Він зображений на фресці XII в. у церкві в Калдоні, графство Серрей, як проста, перекинута через прірву, дошка. Серед тих, що намагаються перетнути цей міст – масон зі своїми робочими інструментами в руці. Також про цей міст розповідається у давній ланкаширській баладі про душу і те, що відбувається з нею відразу після смерті тіла: «Коли залишиш цей світ/ Ти у цю місячну ніч,/ Прийдеш ти в обитель вітрів,/ Христа побачиш своїми очима./ Потім відтіля ти підеш,/ Порядку не порушивши,/ І Бог на Мості жаху/ Твою там прийме душу». Екзотеричний урок даного ступеня – «Істина понад усе!». Однак, найбільш вражаюча його риса – це Міст випробувань, по якому повинна пройти душа, щоб досягти раю. Підвіска ступеня – два схрещених мечі на темно-зеленому емалевому тлі.

6. Первосвященника. На відміну від всіх інших ступенів, у нього можуть бути посвячені тільки ті масони, хто побував на посаді Третього принципу у Капітулі Королівської арки. Його легенда пов'язана з інститутом Первосвящеників «Ордена Мелхіседека». Підвіска – трикутник вершиною нагору, увінчаний митрою.

Отож, підведемо підсумки. Союзні ступені у своїх легендах пов'язують Старий Заповіт

з Новим. Найважливішими з них є ступені Червоного хреста Вавилона і Первосвященника, хоча не позбавлені інтересу й інші чотири.

Розділ 6. Давній і Прийнятий обряд

Ступінь Троянди і Хреста Ередома тепер вважається також вісімнадцятим ступенем ДПШО, у якому усього 33 ступеня – за кількістю років життя Спасителя. На практиці, однак, у повному обсязі в Англії працюють тільки у 18-му, 30-му, 31-му, 32-му і 33-му ступенях, причому, останні три надаються доволі рідко.

В Америці працюють у всіх ступенях, тобто з 4-го по 32-й, включно, але в Англії ступені з 4-го по 17-й надаються шляхом комунікації.

У 18-му ступені роботи ведуться у повному обсязі, а ступені з 19-го по 29-й знову надаються тільки шляхом комунікації. Право на посвяту у 18-й ступінь дає ступінь Майстра символічної ложі, а на посвяту у 30-й – виконання обов'язків на посаді Прелата (*Prelate*) чи Дуже мудрого майстра (головного офіцера Капітули Троянди і Хреста). 18-й ступінь глибоко містичний за своєю суттю і цим дуже цікавий, однак в Англії до нього приймають тільки християн.

У США й Європі він не обмежується прийомом тільки представників християнських конфесій. Одна із шкіл масонських учених пропонує версію, що первісно ступінь Троянди і Хреста був сформований якобітами і був винятково католицьким. Я не зміг знайти документів, що підтвердили б цю версію, і ніколи не чув про католиків, що брали участь у церемоніях цього ступеня. Більш ймовірно, що даний ступінь виник під впливом Ордена розенкройцерів, а найбільш ранні історичні документи свідчать, що його члени були лютеранами, однак можливо, вони були спадкоємцями більш давньої традиції.

До вчення розенкройцерів звертається у своїх творах Данте, а майстри-комації над входом до приміщення своїх зборів в Асізі на початку XV ст. вирізували троянду і хрест. Окрім того, у давніх ацтеків, що також вшановували хрест, існував дуже схожий ритуал з передачею практично тих же таємниць і пізнавальних знаків. І врешті, не слід забувати, що Генрі Адамсон у своїй праці «Дні муз», опублікованій у 1636 р., пише: «Оскільки ми брати Рожевого Хреста, ми володіємо Словом Майстра і Наступними Таїнствами...». Тобто він установлює прямий зв'язок між Словом Майстра і рухом Рожевого Хреста. Гадаю, що це стосується не стільки сучасного 18-го ступеня ДПШО, а, радше, ступеня Рожевого Хреста Королівського ордена Шотландії. Однак, передусім, це доводить вплив розенкройцерства на масонство ще задовго до початку руху якобітів, про що говориться й у поемі «Шлях протестанта».

Повертаючись до 18-го ступеня в його сучасній формі, ми бачимо, що посвята у нього складається з чотирьох чітко розділених частин. Перша складається з присвоєння шляхом комунікації проміжних ступенів, а інші три – власне посвята у ступінь Троянди і Хреста. Це чудесний ритуал, сповнений глибоко містичного символізму, присвячений опису подорожі людини Долиною пітьми і смерті у супроводі масонських чеснот – віри, надії і милосердя. Завершується він прийняттям кандидата до обителі Світла, Життя і Безсмертя і знаходженням ним Утраченого Слова. Фартух цього ступеня двобічний: з одного боку він чорний з червоним Страсним Хрестом у центрі, а з іншого боку – білий з рожевою облямівкою. На самому фартусі зображений пелікан, що годує пташенят своєю кров'ю, а на клапані – трикутник з написаними в його центрі давньоєврейськими

літерами. Нагрудна стрічка теж двобічна: з одного боку – чорна з вишитими на грудях трьома червоними хрестами, а з іншого боку – рожева і багато розшита.

Серед символів, зображених на ній, – терновий вінець і змія, що кусає свій хвіст, символ вічності. На підвісці, що звисає зі стрічки, – золотий циркуль, розведений на кут у 60° і увінчаний короною з зірок. З одного боку, усередині циркуля, зображений червоний хрест, а під ним – пелікан, що годує пташенят. На зворотному боці – срібний хрест і срібний орел, що злітає до неба. На обох боках підвіски у місці, де сходяться стержні циркуля, зображена троянда.

Незважаючи на загалом християнський антураж, церемонія цього ступеня виглядає доволі давньою. Усі її основні риси можна знайти в церемонії «бора» австралійських аборигенів, одного із найбільш примітивних племен на Землі. В Індії і Китаї таїнства даного ступеня асоціюються з Господом-Захисником.

У давньоєгипетській «Книзі мертвих» міститься виклад тих же таїнств і опис тих же церемоній. У давніх ацтеків також існувала практично точно така ж церемонія, і деякі її риси дотепер збереглися у ритуалах сучасних індіанців. У середньовічній Європі ми постійно зустрічаємо зображення двох основних символів даного ступеня, наприклад, на стінах Куарського собору з XII і XV ст.ст., на фресці у Баслі початку XVI ст. і на стінній панелі XVII ст. у Енгадинському музеї у Сент-Моріці. Окрім того, деякі знаки, що означають горе і розпач і зустрічаються у 9-у ступені ДПШО, також розташовані поблизу знаків Рожевого Хреста на всіх перерахованих вище європейських будинках. Такими фактами неможливо нехтувати і відмовитися визнати ймовірність появи ступеня Троянди і Хреста до XVIII ст. Справді,

давні мексиканські кодекси, у яких практично цілісно відтворена ця церемонія, принаймні, на два з половиною століття старші загальноприйнятої дати появи цього ступеня.

Великий обраний лицар Кадош

Інша назва даного ступеня, 30-го ступеня ДПШО, – Лицар Чорного і Білого орла. У країнах Латинської Америки він носить винятково тамплієрський характер і іноді йому надають лиховісного значення, оскільки у ньому наочно і драматично викладається ідея помсти за загибель Де Моле й інших страчених тамплієрів. Оскільки головними винними у загибелі Де Моле були Філіп, король Франції, і папа Клемент, то кандидатів учать тому, що головними гнобителями народу є тирані і церква. Ймовірно, так розуміють цей ступінь далеко не усі посвячені, особливо в Європі, у що не хочуть вірити антимасонські автори, однак, без сумніву, англійський ритуал був очищений від такого розуміння, навіть якщо таке колись і було.

Це досить складний ступінь: якщо дотримуватися усіх правил посвяти у нього, для церемонії буде потрібно три окремих приміщення і сіни, а саму посвяту може проводити тільки Верховна рада. Вбрання, у якому можна з'являтися у Капітулах Троянди і Хреста, складається з широкої стрічки з лівого плеча на праве стегно, зі срібною оторочкою і вишитими на ній символами ступеня. Це орел, що злітає до сонця, і тримає у пазурах якір Надії. Унизу зображений прапор Англії й Уельсу – три золотих леви у червоному полі, – схрещений з прапором Верховної ради, а під ними – червоний хрест, що складається з чотирьох тау-хрестів, що зазвичай називають Єрусалимським хрестом. Підвіскою ступеня є червоний емалевий хрест із цифрою «30» на синій емалевій плас-

тинці у центрі. На вузькій чорній стрічці зі срібною облямівкою на шії носить зображення чорного двоголового орла з розпростертими крилами, увінчаного короною і з оголеним мечем у пазурах.

Слово «кадош» давньоєврейською означає «обраний» чи «священний». Інші три ступені присвоюються вкрай рідко, і посвята у них відбувається у ложах раніше описаних ступенів. Тільки через багато років молодий масон може досягти цих, майже позахмарних, висот, тому навряд чи тут, у брошурі такого роду, варто приводити детальний опис ритуалів і навіть регалій тих ступенів. Однак, одразу після посвяти у ступінь Троянди і Хреста масон здобуває можливість час від часу бачити братів цих високих ступенів і дізнаватися від них те, що його цікавить і знання чого він гідний, перш, ніж він сам буде посвячений у вищі таїнства.

Давній і Прийнятий обряд у його сучасній формі має владу, даровану йому Хартією Верховної ради Південної юрисдикції для США 1845 р., однак, судячи з історичних документів, ступені Троянди і Хреста, Кадоша, 28-й і кілька проміжних існували у повному обсязі в Англії вже у XVIII ст., хоча точне датування їхньої появи суперечливе.

Що стосується ступенів, названих «проміжними», не слід припускати, що вони позбавлені цінності чи інтересу. Вони мають різне значення, але такі ступені, як Королівська арка Єноха, скажімо, наочно демонструють вплив на масонство Ордена розенкройцерів і розповідають про стародавні Колони Закону і Учення (про які згадується й у Давніх хартіях), заслуговуючи, таким чином, на ретельне вивчення. Те ж можна сказати і про деякі інші ступені. Тому я дуже рекомендую усім масонам Троянди і Хреста відвідувати щорічні фестивалі Короля

Едуарда VII, тобто збори Капітулу Удосконалення Троянди і Хреста, які щовесни проводяться у Будинку Майстрів мітки, де у повному обсязі працюють два так званих «проміжних» ступені.

От таким є Давній і Прийнятий обряд, дійсно і безсумнівно великий, сповнений містичної привабливості Статут, який демонструє своїм adeptам, що пошуки Втраченого Слова ведуть не стільки до Єрусалимського Храму, скільки до Лисої гори.

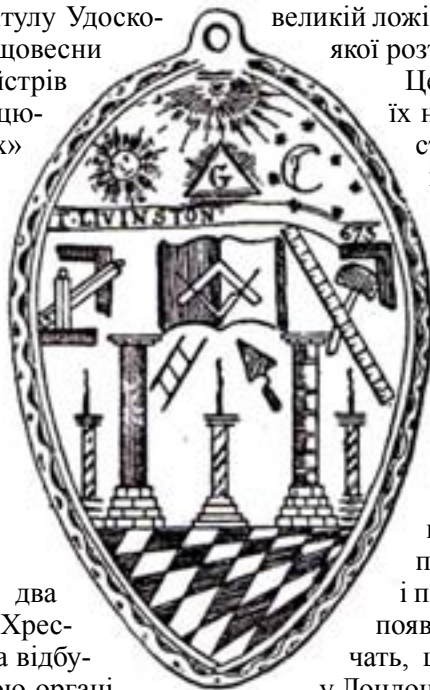
Розділ 7. Королівський орден Шотландії

Цей орден містить у собі два ступені: Хародіма і Рожевого Хреста. Посвята у ступінь Хародіма відбувається у капітулі, що є нижчою організаційною одиницею, ніж ложа, хоча на практиці вони рівнозначні. Королівський орден має безліч цікавих рис, тому навряд чи можливо віддати йому належне повною мірою в одній главі нашої невеликої брошури. По-перше, слід зазначити, що це єдина англійська масонська організація, що має єдиний керівний орган, тобто є централізованою. Велика ложа завжди збирається у Шотландії. Єдиною умовою прийому до Ордену, судячи з документів шотландської Великої ложі, є п'ятилітній стаж кандидата у ступені Майстра, однак на практиці Провінційна Велика ложа Метрополії приймає тільки удостоєних 30-го ступеня ДПШО. Тому лондонські масони, що не удостоєні даного ступеня, проходять посвячення у Провінційній

великій ложі графств Півдня, штаб-квартира якої розташована у Віндзорі.

Це дуже давні ступені, і я вважаю їх найбільшими з усіх масонських ступенів. Вони, звичайно, не мають таких яскравих ритуалів, як деякі інші ступені, скажімо, Орден лицарів Храму, але у них єдина мета і глибокі містичні вчення, закладені у давньому ритуалі. Вони викладені у дивному давньому «Прикордонному» манускрипті і деяких інших внутрішніх документах, які свідчать про те, що ці ступені існували набагато раніше, ніж ступені Давньої майстерності і певною мірою передбачили їхню появу. Історичні документи свідчать, що у цих ступенях працювали у Лондоні ще у 1743 р., коли при Провінційній великій Ложі існували дві капітули

для роботи у «шотландських» ступенях. Поширення Ордену за межами Шотландії й існування у Лондоні двох капітул «хародімів» свідчить про те, що він утворився до 1736 року – року створення Символічної Великої ложі Шотландії. Давністю заснування Королівський орден може посперечатися з кожним з вищих ступенів. Однак, не слід забувати і про свідчення Генрі Адамсона в його описі Перта у виданій у 1638 р., фактично за століття до вищеописаних подій, книзі «Дні муз». У ній автор пише: «Тому що ми брати Рожевого Хреста, ми володіємо Словом Майстра... і т.д.». Зазначимо, що він використовує словосполучення «Рожевий Хрест», тобто точну назву другого ступеня Королівського ордена, а також те, що він згадує

про «Слово Майстра». Королівський орден на-полягає на тому, що обдаровує своїх адептів справжнім утратенням «Словом Майстра». Таким чином, якщо вірити їхнім словам, брати Рожевого Хреста володіли істинним утратенням Словом Майстра, водночас, те ж стверджували і брати Рожевого Хреста Королівського ордену. Таким чином, я глибоко переконаний, що Адамсон, Майстер-Архітектор і священник, був адептом Королівського ордену Шотландії; а оскільки стиль ритуалу чудово вписується в ту епоху, чи навіть у більш ранній період історії, гадаю, що Королівський орден з'явився саме тоді чи навіть раніше. У зв'язку з цим варто згадати і те, що запис про першу посвяту не-муляра у масонський ступінь в Англії стосується 20-х чисел травня 1641 р., тобто саме того часу, коли Роберт Морей, «Генеральний Квартирмейстер Армії Шотландії» у Ньюкаслі був посвячений членами Ложі Единбурга, які були тоді у складі шотландської армії, що увійшла на територію Англії з метою посадити на трон Чарльза II Стюарта.

Окрім того, Морей був «протектором» Вога-на, знаменитого розенкройцера XVII ст. Таким чином, якщо за Королівським Мистецтвом стоїть масонський Розенкройцерський орден, до якого могли вступити тільки ті, кого спершу прийняли в масони, стає очевидним, чому Морей, найвищою мірою зацікавлений містицизмом на загал і розенкройцерством зокрема, вирішив пройти нелегку процедуру прийняття до масонської ложі, хоча армія, у якій це відбувалося й у якій він був квартирмейстером, брала участь у війні.

Ці факти суперечать теорії багатьох учених про те, що Королівський орден був породженням якобітів. Насправді ж, чим детальніше вивчаєш Орден, тим менше доказів залишається

на користь цієї точки зору. У такому випадку звичайно шукаєш прямих згадувань чи натяків на долю Короля-Мученика. Слід зазначити, що це не складно, оскільки в офіційному молитовнику англіканської церкви XVIII ст. розміщена особлива служба пам'яті Чарльза, короля і мученика. Таким чином, згадки про Білу Троянду чи Чарльза Мученика могли бути безболісно і легко включені до ритуалу, однак цього не відбулося.

По-друге, давайте розглянемо детальніше вчення даного ступеня. І Старий, і Молодий Претенденти були католиками; тому очевидно, що у ритуалі варто шукати якщо не прямі поси-лання на догми католицької віри, то хоча б відсутність агресивних нападів на релігію героя якобітів. Однак, заглянувши у ритуал, ми знаходимо там ряд важливих і знаменних пропусків, зокрема, там немає згадувань про «Святу Римську Католицьку» Церкву і про вознесіння святих, тоді як обидва ці релікти колишніх часів залишилися недоторканими у символах віри Єпископальної й англіканської церков. Окрім того, ритуал усіма способами підкреслює вірність догмату порятунку тільки через Христа, у такий спосіб знову наносячи удар по доктрині успіння святих, а також наполягає на порятунку тільки через віру.

Але ж це питання є яблуком розбрату між протестантизмом і католицизмом, оскільки останній завжди наполягав на необхідності підтвердження віри добрими справами. Порятунком лише тільки вірою був наріжним каменем доктрини пресвітеріан, а отже, ритуал у його сучасній формі – підкреслено пресвітеріанський. Чи творці ступеня, що повинен був стати опорою руху якобітів, прагнули б з усіх сил вклю-чити у нього положення і слова, які могли гли-

боко образити як їхнього героя, так і багатьох з його вірних соратників?

Цей аспект ритуалу підкреслюється і пізніше, коли ми зіштовхуємося з тим фактом, що серед усіх різноманітних атрибутів даного ступеня немає ані розп'яття, ані простого хреста, хоча вони є практично в усіх вищих масонських ступенях. Їхнє виключення з ритуалу виразно цілеспрямоване, хоча, очевидно, їм можна було знайти застосування у ході церемонії. Отже, можна зробити висновок, що жодні матеріальні свідчення не є на користь якобістського походження даного ступеня, а отже, така версія недоказова і малоімовірна. Ці ступені сповнені містичного сенсу; вони немов по «містку» проводять кандидата від ступеня Майстра Символічної ложі до часу спорудження Другого Храму, а потім ще далі, до життя і смерті Христа, відкриваючи йому врешті, що саме Він і є Втрачене Слово. Усе це явно доводить «розенкройцерівський» підхід до ідеології даних ступенів, даючи зайвий козир у руки тим, хто думає, що розенкройцерівський орден вплинув на масонство.

Суворо дотримуючись ідеології Королівського ордену, ми, проте, виявляємо, що й в основі багатьох вищих ступенів лежить поширення епізодів, коротко згаданих у ритуалах ступенів Королівського ордену.

Як приклад, я вкажу деякі ідеї, що, ймовірно, розвинулися згодом в окремі ступені і ритуали, хоча чесно було б вказати і на зворотну можливість – тобто того, що ці ступені вже існували на час створення Королівського ордену і сприяли формуванню і розвитку його церемоніалу, а не розвивалися з нього. Це ступені Королівської арки, Королівської мітки, особливо Червоного Хреста Вавилону, а також тамплієрські і розенкройцерівські ступені.

Окрім усього іншого, у даних ступенях є розділи, цілком не представлені у жодних інших масонських ступенях. Сам ритуал складається, в основному, з питань і відповідей на них, як у настановах символічних ступенів, однак слід зазначити і одну його особливість. У певні моменти церемонії брати роблять символічну подорож приміщенням ложі проти годинникової стрілки, назустріч сонцю. Це цілком обгрунтовано, оскільки тоді вони символічно перебувають в обителі Смерти, а тіні і примари, якщо вірити народній традиції, пересуваються саме проти руху сонця.

Не менше значення має і символічна вежа, що викликає в пам'яті образ будівлі, описаній у загадковому «Хімічному одруженні Крістіана Розенкройца».

Знаки, що використовуються у цих ступенях, доволі численні і давні: їх можна зустріти у цілому світі, особливо у сферах, пов'язаних з язическими віруваннями і давніми обрядами ініціації. Знак «хародімів», наприклад, був елементом давнього ацтекського ритуалу, і його зображення можна побачити на вазі, знайденій у Чамі, Мексика. На цій вазі виразно зображений кандидат, що проходить посвяту у давні мексиканські жрецькі таїнства через отримання знаку Посвяченого. Ця ваза була виявлена кілька років тому і датована приблизно 1500 р. п. Х. Окрім того, знак «хародімів» може ототожнюватися і з індуїстським символом Вішну, Бога-Захисника. Його можна бачити і на фрагменті фрески з Фів Єгипетських, що зберігається у Британському музеї і датується приблизно 1500 р. до Х.

Численні подібні приклади можна знайти у творах середньовічного європейського мистецтва, скажімо, на стінних панелях «Зали ради Вісконті-Веноста» XVII ст., що зберігаються

в Енгадинському музеї у Сент-Моріц і про які ми вже згадували у попередньому розділі. На панелях також зображені знаки і символи розенкройцерівських ступенів, а по кутах розташовані людські фігури, що стоять під «знаком питушого» з ритуалу Королівського ордена. Ці фігури зображені парами, ніби одна з них робить знак, а друга відповідає зворотним знаком. Однак, найбільш істотним, мабуть, є факт, що стосується ритуалу давнього китайського Товариства Хан, відомого також під назвами «Тріада» і «Товариство Неба і Землі», а саме те, що його ритуал практично до подробиць співпадає з ритуалом Королівського ордена Шотландії.

Регалії цього Ордена дуже барвисті. Вони складаються з підв'язки, зірки і двох перев'язів, червоної – для ступеня «хародімів», і зеленої – для ступеня Рожевого Хреста, а також мальовничого білого фартуха з червоно-зеленою облямівкою. Кожен новопосвячений одержує орденське ім'я, що відображає одну з основних чеснот, і яке, до слова сказати, записується лише приголосними, без голосних. Оце, власне, й усе про Королівський орден, хоча він, безумовно, заслуговує більш пильної уваги.

Розділ 8. Лицарі Храму і Лицарі Мальти

Лицарі Храму (тамплієри) продовжують традиції середньовічного лицарського ордена: можна вважати, що вони навчають практиці істинно християнського життя. Наскільки ж насправді зв'язок між масонським тамплієрським орденом і його середньовічним попередником є очевидним і тісним – залишається питанням, відповідаючи на яке, різні масонські учені дотримуються різних точок зору.

На думку автора, існує дуже велика ймовірність існування цього зв'язку, і досить вагомий підстави такого свого переконання він наводить

у праці «Франкмасонство і давні боги». У цій же книзі він не збирається ґрунтовно вникати у суть цих розбіжностей, оскільки нашим завданням є радше показати суть даних ступенів, а не їхню історію. Проте, окремі історичні факти варто згадати:

1. В Англії, а тим більше, у Шотландії Орден, номінально заборонений у 1307 р., не зазнав такого нещадного переслідування й убивства своїх членів, як це було, наприклад, у Франції. Окрім того, Шотландія вела тоді відкриту війну з Едуардом II, що претендував на її престол, і виконання королівських едиктів про переслідування Ордена на її території було неможливим.

2. Окремі гілки Ордена, наприклад, в Іспанії і Португалії, спокійно продовжили своє існування, просто змінивши назву.

3. Послідовниками французької гілки Ордена оголосили себе адепти Хартії Доручення (*Charter of Transmission*). Тепер вони збираються у будинку Майстрів мітки, і якби їх раз і назавжди визнали справжніми спадкоємцями Ордена, питання було б нарешті вирішене. Їхнє ж зречення Шотландських тамплієрів побічно довело би сам факт виживання шотландської гілки Ордена Храму, визначаючи походження сучасних англійських і шотландських масонських тамплієрів.

4. Безсумнівний факт виживання не тільки багатьох лицарів ордена, але також і практично усіх капеланів і ленників, деякі з яких були масонами, – ні капелани, ні ленники навіть не потрапили до в'язниці, – вказує на ще одну можливу лінію символічного успадкування. У сучасному, кілька разів переписаному ритуалі, містяться численні свідчення давності його первісного варіанту.

У Брістолі кандидата можуть не допустити до посвяти у ступені Троянди і Хреста, якщо він не є Лицарем Храму, і це служить підтвердженням теорій про те, що споконвічно ступені Троянди і Хреста були ступенями «внутрішнього кола» тамплієрів. Королівський орден Шотландії також відкрито демонструє певний зв'язок свого ритуалу з Орденем Храму – легендою, історичним походженням, словами і фразами ритуалу, що використовуються тільки і винятково у цих двох орденах. Особливого значення це набуває тому, що лицарський ступінь Королівського ордену називається ступенем Рожевого Хреста.

Легенда Королівського ордену говорить, що Брюс після битви під Банокберне заснував ступінь Рожевого Хреста, щоб нагородити тих масонів, що допомогли йому у бою і прийняли в цьому ордені лицарську посвяту. Тепер ми точно знаємо, що Лицарі Храму замість того, щоб здатися комісарам Едуарда II, посланих до Шотландії заарештувати тамплієрів, вступили в ряди його супротивників, в армію Брюса. Хіба не може бути так, що Брюс дійсно створив цей новий орден, аби винагородити вірних тамплієрів, відновивши їх у лицарському званні, втраченому внаслідок розпуску Ордену Храму. Останнім часом ритуал ордену істотно змінився.

Наприклад, східне розташування вівтаря, – безсумнівно, сучасне нововведення, нехай і красиве. Споконвічно в залі зібрання була тільки імітація Гробу Господнього, що залишилася у декількох прецепторіях, яким дозволено

використання старого ритуалу. Навіть сучасні адепти цього ритуалу напевно згадають, що при посвяті приносили клятву не на вівтарі, а на Гробі, що був у центрі зали, а не у східній її частині, що важливо. Така зміна дуже істотна, і згодом ми пояснимо, чому. У Шотландії орден розділений на три ступені: Новака (*Novice*), Зброєносця (*Esquire*) і Лицаря (*Knight*). В Англії цей поділ виражений не так чітко, хоча деякі його особливості зберігаються. Згадаємо:

1. Хламида (*robe*) – одяг Новака;
2. Туніка – одяг Зброєносця;
3. Мантия – шати тільки для Лицаря.

У ритуалі дотепер зберігаються сліди цього давнього поділу. Наприклад, у США Кубок Поминання є доволі своєрідною посудиною із символічним значенням Посудини Містичної Смерти. Сучасний ритуал Лицарів Храму виразно володіє давніми не тільки екзотеричним, але і езотеричним змістами.

Екзотеричний урок – теж дуже важливий і потрібний, – полягає в тому, що християнський воїн у бою завжди повинен був уявляти собі образ свого Господа і Майстра – Христа. Він повинен бути добрим христовим воїном поза стінами Храму; він повинен бути опорою справедливості й істини, захищати слабких і бути прикладом лицарства у повсякденному житті. Підсумовуючи, він повинен не тільки сповідати християнство, але і жити по-християнськи. Отже, кандидат повинен бути християнином, навіть якщо його і не закликають негайно захищати християнську віру. Однак «усере-

дині» цього уроку міститься і другий, прихований, таємничий. Нам розповідають про принесеного у жертву містичного Агнця. Ми вступаємо у залу зібрання в образі пілігримів, що біжать від мирського духу.

Ми присвячуємо себе Христові у потаємних глибинах своєї душі, у самому центрі. У цих глибинах помирає наше грішне життя, як у Гробі померло земне, матеріальне тіло Спасителя.

Таким чином, ми приносимо зобов'язання, визнаючи, що над нашим мертвим минулим постає у славі фігура Розп'ятого. Озброєні Духом, ми йдемо у свою духовну, сповнену негод і небезпек подорож і повертаємося з перемогою над духовними ворогами людства. Нагадаємо про три символічні роки навчання, що співвідносяться з трьома роками Христового благоденства на Землі. Але після періоду чину повинен прийти час міркувань і роздумів, і понад усе нам варто міркувати не стільки про фізичну смерть, скільки про велике таїнство містичної, духовної смерті; і підготувавшись таким чином, ми повинні принести нашу власну жертву. Понад те: ми повинні бути відмічені знаком Його жертви; християнські містичні філософи вчать, що істинний містик повинен духовно розірвати сам себе і страждати, як його Великий Майстер фізично страждав на хресті, – у цьому і є містична смерть. Хіба можна було забути цю найбільшу останню подію у житті містика при складанні ритуалу великого Ордену? Подумай про це, Брате Лицарю. І нехай я і говорю езоповою мовою настільки, наскільки можу собі дозволити розкривати подробиці ритуалу і вчення, але, по-моєму, я чітко позначив тут основні уроки тамплієрських масонських ступенів. У ритуалі є безліч даних, що доводять моє твердження, але із зрозумілих причин я не включив їх до свого оповідання. Головне, що

варто зрозуміти, – це те, що поступова інвестира кандидата вказує на поступове прийняття ним певних духовних орієнтирів.

Лицарі Мальти

Якщо вважати Лицарів Храму за один ступінь, то тоді ми зрозуміємо, що Орден, у цілому, складається з двох ступенів, чи навіть трьох. Після посвяти у ступінь Лицаря Храму кандидата очікує Середземний Перехід (*Mediterranean Pass*). Зараз це лише проміжний, перехідний ступінь, що веде до посвяти у Лицарі Мальти, однак він має і певне власне значення.

Почати варто з того, що знак цього ступеня, безсумнівно, дуже давній. Майор Сандерсон, наприклад, виявив такий же знак у ритуалах народу яо у Центральній Африці, такий же знак добре знали і шанували араби. Це особливо важливо, оскільки давно існує легенда про безпосередній зв'язок ступенів Середземного Переходу і Лицаря Мальти з арабськими релігією і філософією. В езотеричному сенсі також не можна ігнорувати важливість символу Змія у зв'язку з містичною подорожжю, а також символу Моря, що для багатьох містиків наповнено таємними змістами і є для них тією межею, за якою лежить шлях в інше життя, до духовного відродження.

Для того, щоб мене зрозуміли не тільки містики, варто додати, що містична смерть і воскресіння – це загальновизнані ступені розвитку людської душі, яка, поки перебуває у тілі, усіяло прагне до духовного єднання з Богом. Св. Павло стверджував, що щодня умирав у Христі.

Входячи до зали зібрання, де відбувається посвята у ступінь Лицаря Мальти, ми проходимо повз емблеми народження, життя, смерті і вознесіння. У них – символічне відображення усього нашого масонського шляху, з того само-

го дня, коли ми вступили до ложі Давньої майстерности, і до тієї миті, коли відбудеться наша посвята у ступінь Лицаря Мальти. Далі, воскресіння – це нове народження, що передбачає нове життя. У містичному світі нам слід завжди бути готовими, подібно Св. Павлові, щодня умирати у Христі.

Таким чином, ступінь Лицаря Мальти розповідає про духовне, а не фізичне воскресіння, і це підкреслюється ритуальним зв'язком між символічними діями і справжньою історією мальтійських Лицарів Св. Івана (іоанітів).

Символи на столі слід вивчити саме під цим кутом зору, особливо символ галери, що відводить душі в обитель миру і спокою, і при цьому гине сама. Наше тіло колись неодмінно помре, але якщо ми провадили праведне життя, ця галера відвезе наші душі на «острови Благословенних». Це справедливо як з погляду містики, так і з погляду реального життя, життя дії. Знаки, використані у цьому ступені, дуже давні, а символічна кара за порушення обітниці – доволі незвична й унікальна у масонстві. Ми вже згадували, що на стіні у Вісконті-Веноста зображений знак тамплієрського ступеня; але у тій же кімнаті, на тій же стіні зображені також і людські фігури під знаком Лицаря Мальти. Шати Лицаря Храму складаються з білої хламиди з червоним хрестом, колір якого символізує кров Агнця, якою ми умилися і «стали біліші за сніг». А шати Лицарів Мальти – чорні з білим хрестом: із душевної пітьми, з пітьми містичної смерті повстає Хрест Спасіння, що уже не є Страсним Хрестом, а є Хрестом Сяння у Славі.

Розділ 9. Інші ступені

Існує ще один християнський лицарський орден, і це єдиний, відкритий для англійських масонів орден, що відкрито визнає і підтверджує свою прихильність винятково християнському трактуванню ступенів Давньої майстерности і Королівської арки.

Цей Орден має такі ступені:

1. Лицаря Червоного Хреста Костянтина.
2. Лицаря Св. Івана і Гробу Господнього.

Як і Орден Храму, цей орден розмістився у будинку Майстрів мітки. Лицарі Червоного Хреста Костянтина розповідають нам добре відому історію навернення імператора Костянтина у християнство, однак у лекції ступеня згадується також – і це найцікавіше, – і Римська колегія ремісників, що її я вважаю матір'ю усіх майстрів-комаціїв, прямими нащадками яких є усі франкмасони. Однак, слід зазначити, що мені необхідні дуже і дуже вагомі докази того, що Костянтин сам був членом цієї, чи будь-якої іншої, Колегії.

Як би там не було, даний ступінь є лише свого роду «трампліном» до справді великого ступеня Лицаря Св. Івана і Гробу Господнього. Цей ступінь у свій час складався з трьох «підступенів», та й зараз у ньому розрізняються три чітко виражених «етапи», що цілком відповідають тамплієрським ступеням Новака, Зброєносця і Лицаря.

Церемонії цього ступеня урочисті, драматичні і сповнені глибокого містичного змісту, але найбільш яскравою їхньою рисою є прагнення розтлумачити ступені Давньої майстерности і Королівської арки з християнської точки зору. Не стверджуючи, що це єдине чи споконвічне їхнє значення, я, однак, вважаю, що таке тлумачення дуже цікаве і повчальне і хотів би нагадати, що у середньовіччі масонство було

практично винятково християнським і жадало від своїх adeptів вірності основним догматам Церкви, унаслідок чого такий підхід до його доктрин найвищою мірою з'ясовний і заслуговує найпильнішої уваги і поваги. Оскільки бажаючи пізнати таке тлумачення можуть зробити це, пройшовши посвяту у вищевказані ступені, я не вважаю за потрібне зупинятися на цьому вченні більш докладно. Скажу тільки, що Архітектор Храму в даній версії ритуалу ототожнюється з Христом, а різні епізоди життя нашого героя інтерпретуються з точки зору християнського вчення й історії християнства.

Найдивніше ж, що це єдиний ступінь з відомих мені, у якому чітко говориться, що у наших церемоніях, особливо у Символічній ложі і у ступенях Королівської арки, закладений інший, ніж це здається на перший погляд, таємний зміст, а також робиться спроба пояснити його.

Дотепер ми говорили про ті ступені, що із усією певністю і повним правом можна називати масонськими і які відкриті для будь-якого англійського масона. Однак існують також так звані «квазімасонські» ордени чи «товариства», як їх зазвичай називають, що є масонськими у сенсі практичної роботи, оскільки для вступу до них необхідно бути посвяченим у інші масонські ступені й оскільки роботи в них ведуться у відповідності з певним ритуалом і вони мають свої таємниці, які передають посвяченим. Ними ми зараз і займемося.

Квазімасонські ступені

Ступінь Таємного спостерігача (*Secret Monitor*), роботами якого керує Великий конклав, мабуть, найбільш відомий із усіх цих товариств. До нього можуть бути прийняті тільки

Майстри, у ньому є два підступеня й особливе становище Голови.

З цим товариством пов'язаний і Орден Червоного шнура (*Order of the Scarlet Cord*), у якому цілих сім ступенів. Основною ідеєю ступеня Таємного спостерігача є братерство і дружба, віра у те, що брат завжди і скрізь, де це тільки можливо, повинен допомагати брату. Збори конклавів проходять зазвичай у більш теплій атмосфері, ніж засідання більшості звичайних лондонських лож, однак у даному ступені немає якогось особливо глибокого прихованого значення й особливо важливих уроків і таїнств.

Зовсім по-іншому є з *Societas Rosicruciana in Anglia*². У цю організацію теж приймають тільки Майстрів Символічної ложі, а її керівниками є чільні адепти Королівського мистецтва. У цьому товаристві дев'ять ступенів посвяти, яких удостоюють винятково за видатні заслуги. На кожних зборах товариства заслуховується доповідь одного з братів на яку-небудь тему. «Сокрос» (*Socros*), як брати для стислості називають свою організацію, претендує на єдність цілей і засобів із середньовічними розенкройцерами, і існування певного історичного зв'язку між ними важко заперечувати. Це далеко не єдине в Англії товариство, що заявляє про свій зв'язок з розенкройцерами середньовіччя, хоча усі інші – не масонські.

Societas Rosicruciana також пов'язано з Блискучим орденом світла (*Illustrious Order of Light*), що тепер працює тільки у Бредфорді, і ще з одним орденом. Ці ордени не залежні від Сокроса, але і їхні керівники, і більшість рядових членів є водночас членами товариства і саме звідти прийшли до тих орденів.

Висновок

Таким чином, ми побачили, що практично усі масонські ступені наставляють своїх adeptів у певних істинах, а їхні ритуали наповнені багатим внутрішнім, езотеричним змістом.

Деякі з них, безсумнівно, більш важливі, ніж інші, але людині, що ніколи не виходила за межі Символічної ложі, завжди є чому повчитися. Такий брат, насправді, жодного разу не пробував по-справжньому знову знайти втрачене, а тому він може щодня розвивати свої масонські уміння, до чого закликає його обов'язок. Якщо йому бракує часу, аби пройти усі перелічені вище ступені, варто хоча б завершити посвяту у другий символічний ступінь, пройшовши посвяту у ступінь Мітки, ставши adeptом Королівської арки і здобувши, таким чином, від-

повідь на питання, що саме було колись Орденом втрачено, а потім знову віднайдено. Якщо він це зробить і не піде далі, нехай же не говорить: «Ну і що там такого у тих «вищих ступенях?» Поки він не буде посвячений у них, не матиме права і на думку про них, а після посвяти, якщо брат зважиться на неї, я переконаний, що він уже не буде зверхньо судити про те, що безперечно є найбільшими містеріями усіх часів.

¹ Андрогінні – ступені, в яких дозволяється членство як чоловіків, так і жінок.

² *Societas Rosicruciana* (лат.) – Товариство Розенкройцерів – міжнародна навіколо-масонська організація, що володіє юрисдикціями в багатьох країнах Європи й Америки, зокрема, в Англії, де й носить відповідну назву.

С Е Н С
волтер леслі вілмхерст
М А С О Н С Т В А

Форма Ложі

Вона офіційно описується як *«витягнутий у довжину зі Сходу на Захід і у ширину із Півночі на Південь прямокутник, глибиною від поверхні землі до її центру, і висотою аж до небес»*.

Цей символізм можна інтерпретувати як стосовне до людини. *Сама людина – це Ложка*. Як і Масонська ложка, що є «зібранням братів і друзів для обговорення містерії Цеху», так і окрема людина – це складна істота із різних властивостей і здібностей, зібраних воєдино для гармонічної взаємодії і підтримки життя. Завжди варто пам'ятати, що у масонстві усе зображує людину, її людську структуру і духовну еволюцію. Відповідно, Масонська ложка священна для кожного масона, який прагне вступити до неї. Перший крок людини до Ложі символізує перший крок до науки самопізнання.

Масонство символізується чотирикутником або чотирикутним будинком. Відповідно до будь-якої давньої філософської доктрини *чотири – це арифметичний символ усього того, що має явну чи фізичну форму*. Дух, що невиявлений і не є фізичним, виражається *числом три і трикутником*. Але коли Дух, спроектувавши себе, стає об'єктивним і набуває матеріальної форми тіла, то позначається *числом чотири і чотирикутником або квадратом*. Відоме і шановане у цілому світі єврейське ім'я Бога було великим невимовним ім'ям з чотирьох літер – Тетраграматомом.

Точок координат простору також чотири, і кожна річ складається із чотирьох основних метафізичних елементів, названих колись вогнем, водою, повітрям і землею. Отже, *чотирибічність Ложі* нагадує нам також, що людський організм збалансовано і пропорційно скла-

дається з цих чотирьох елементів. «Вода» символізує психічну природу; «Повітря» – розум; «Вогонь» – волю і нервову силу; а «Земля» – це згущення, у якому інші три стабілізуються і об'єднуються.

Однак, квадрат є витягнутим (чи подвоєним), оскільки людський організм складається не тільки із фізичного тіла. Фізичне тіло має «дублера», неловимого двійника в особі астрального тіла, що є розширенням фізичної природи і складається з тих же чотирьох елементів у їх неловимій і більш тонкій формі. Витягнута просторова форма Ложі повинна, отже, трактуватися як указівка на фізичну і неловиму природу людини у тому поєднанні, у якому вони перебувають у кожному з нас.

Чотири боки Ложі мають ще і додаткове значення. *Схід Ложі символізує людську духовність*, її вищу і найбільш духовну форму свідомості, яка у більшості людей дуже мало (якщо взагалі) розвинута і залишається прихованою і дрімаючою, аж до моменту стресу чи глибокого почуття, коли вона стає активною. *Захід (як полярна опозиція до Сходу) символізує її природне раціональне мислення*, свідомість, яку людина використовує у щоденних справах, її прагматичний розум, інакше кажучи, «здоровий глузд». На пів шляху між Сходом і Заходом розташований *Південь, місце зустрічі духовної інтуїції і раціонального мислення*; точка між абстрактною інтелектуальністю і нашою інтелектуальною силою у найвищому розквіті, як Сонце, що досягає найбільшого блиску на Півдні. Антиподом його є *Північ, царина тімьми і неучтва*, доступна тільки чуттєвим реакціям і враженням, що отримуються за допомогою нижчого і найменш надійного способу сприйняття – нашої фізичної почуттєвої природи.

Чотири боки Ложі вказують на доступні нам чотири різних, послідовних типи свідомості. *Чуттєві враження (Північ), розум (Захід), інтелектуальні ідеї (Південь) і духовна інтуїція (Схід) творять чотири можливих для нас шляхи пізнання.* З них звичайна людина використовує тільки два чи, у ліпшому випадку, три, у відповідності зі своїм розвитком і освітою; її погляд на життя і знання істини, відповідно, обмежені і недосконалі. Повне і досконале знання можливе тільки, коли глибоке бачення і усвідомлення духовного принципу людини пробуджені і долучені до інших інструментів пізнання. Це можливо тільки для справжнього Майстра, що досконало врівноважено використовує усі чотири методи пізнання, вивірені як чотири сторони Ложі; тому місце Високоповажного Майстра і Колишніх Майстрів розташоване на Сході.

«Глибина» Ложі («від поверхні землі до її центру») пояснює відстань і різницю між рівнем поверхневого усвідомлення нашої земної ментальності і висотою божественного рівня усвідомлення у духовному центрі людини, коли вона стає спроможною відкрити свою Ложу у цьому центрі і працювати у центрі і з центром.

«Висота» Ложі («аж до небес») указує, що діапазон доступного нам усвідомлення, коли ми цілком розвинемо наші можливості, нескінченний. Людина, що виникла із Землі і розвинулася через нижчі царства природи до свого нинішнього розумного стану, може завершити свою еволюцію, ставши богоподібною істотою і поєднавши свою свідомість із Усезнаючим – щоб здійснити те, що завжди було єдиною метою і завданням будь-якої Посвяти.

Зійти на цю «висоту», досягти цього розширення свідомості можливо «за допомогою використання сходів із багатьох ступенів, зокре-

ма, трьох основних – це *Віра, Надія і Любов*», з яких останній є найвищим і найефективнішим ступенем. Це говорить про те, що існує незліченна кількість шляхів розвитку свідомості до вищих ступенів, і практично кожна буденна подія буденного життя може бути використана для цієї мети, якщо цю подію правильно зрозуміли і її ціль у загальному плані нашого життя визначена; кожна мить життя повинна улягати трьом основним якостям, а саме: Вірі у можливість досягнення мети; Надії, чи постійному гарячому бажанню її здійснення; і, врешті, необмеженій Любові, яка, пошукуючи Бога у всіх людях і усіх речах, незалежно від їхніх зовнішніх проявів, не мислить зла, поступово поєднує розум і природу учня з вищим Благom, що постійно скеровує усі його думки, бажання і погляди.

Важливо зазначити, що цей ріст свідомості жодним чином не може бути поданий як такий, що залежить від інтелектуальних досягнень, навчання чи книжкового знання. Це може бути так, однак, на нижчих ступенях сходинок досягнення; але вони не згадані серед основних ступенів. Порівняйте слова Апостола Павла «Якщо я маю усі знання, а любові не маю, то я – ніщо» зі словами середньовічного містика «Через любов Він може бути віднайдений і утриманий, але через розум і розуміння – ніколи».

Ложя «підтримується трьома великими стовпами – Мудрістю, Силою і Красою». Це знову указує не на місце зібрання, але на тріаду якостей індивідуальної душі, що будуть усе більш і більш виявлятися в учневі мірою того, як він буде просуватися і пристосовувати себе до масонської дисципліни. Написане про Молодого Християнського Майстра «Він зростав у премудрості і любові до Бога і людей» буде

справедливим також стосовно неофіта Масона, що піднімається до Майстерності. Він буде усвідомлювати збільшення спроможности до сприйняття і розуміння; він буде усвідомлювати знаходження неочікуваного джерела сили, що дає йому могутню розумову потугу і впевненість у собі; чесноти його вдачі будуть розвиватися, рівно ж як мова і поведінка, що раніше були далекі йому.

Підлога, чи основа Ложі, – це *шахівниця з чорних і білих квадратів, що символізують двоїстість усього*, пов'язаного із земним життям і фізичною основою людської природи з усіма її бажаннями й афектами. «Павутина нашого життя – це змішана нитка, добре і погано разом», написав Шекспір. Усе матеріальне характеризується складним поєднанням добра і зла, світла і тіні, радості і суму, позитивного і негативного. Те, що є добром для мене, може бути злом для тебе; Насолода виникає з болю і, врешті-решт, знову обертається у біль; У мене інтелектуальний підйом сьогодні, і, відповідно, завтра я подавлений і розсіяний. Дуалізм цих протилежностей керує нами у всьому, і це переживання неминуче для нас доти, поки, навчені і загартовані цими уроками, ми не будемо готові наблизитися до стану, у якому ми

перестаємо відчувати існування тієї шахівниці і протилежності перестають сприйматися як протилежності, але усвідомлюються як єдність чи синтез. Знайти цю єдність чи синтез – означає пізнати, що приносить розуміння, тобто що перевершує наш нинішній досвід, тому що у ньому пітьма і світло тотожні один одному, і наші нинішні концепції добра і зла, радості і болю трансцендуються і виявляються сублімованими у стані, що поєднає і те, й інше. І цей піднесений стан символізується зубчастою чи мозаїчною облямівкою довкола чорнобілої шахівниці, так, як Божественна Присутність і Провидіння оточує й охоплює наші тимчасові тіла, яким і властиві ті опозиції.

Чому шахівниця має настільки важливе значення в оформленні Ложі?

Відповідь знаходимо у наступному твердженні ритуалу Третього Ступеня: «Викладена квадратами підлога призначена для того, щоб по ній ходив Первосвященик». Нині це стосується не тільки гебрейського первосвященика минулих століть, але і кожного окремого члена Цеху. Кожен Масон повинен бути Первосвящеником свого особистого храму і зробити його місцем, де він може зустрічатися з Богом. Самим фактом і с н у в а н н я

у дуалістичному світі, кожна жива істота, є вона Масоном чи ні, у час будь-якого чину свого життя ходить шахівницею із перемішаних добра і зла, і, таким чином, підлога у вигляді шахівниці – це символ простої філософської істини, спільної для усіх нас. Але, для нас, слова «ходити по» означають багато більше. Вони означають, що той, хто прагне бути майстром, господарем своєї долі і капітаном своєї душі, повинен ходити цими протилежностями у сенсі трансцендування і панування над ними. Він повинен ходити по них, зневажаючи свою нижчу чуттєву природу і тримаючи її під своєю п'ятою у підпорядкуванні і покорі. Він повинен бути здатним піднятися над строкатістю добра і зла, стояти вище підйомів і падінь фортуни, прагнень і страхів, що керують звичайними людьми і скеровують їхні дії. Він повинен бути байдужим до усього цього. Його мета – це розвиток його внутрішніх духовних можливостей. Ці можливості не можуть бути розвинуті, поки людиною керує матеріальне і хисткі емоції задоволення і болю, ним породжені. Піднімаючись над усім цим і досягаючи спокою і душевної рівноваги у будь-яких обставинах, масон дійсно «ходить по» шахівниці існування і конфліктуючих тенденцій його більш матеріальної природи.

Стеля ложі різко контрастує із чорно-білою підлогою. Вона описана як «квітчаста небесна покрива».

Якщо підлога символізує земну, почуттєву природу людини, то стеля – її не-осяжну природу, її «небеса» і відповідні їй якості. Одне є полюсом іншого. Її матеріальне тіло видиме і міцно збудоване. Її невловима «аура» тонка і невидима (за винятком ясновидіння) і схожа до аромату квітки. У її існуванні будуть сумніватися ті, хто не готовий прийняти того, що не

може бути фізично продемонстровано, але масонський учень, що покликаний завчасу, поки не буде знати їх достеменно, прийняти багато таких істин, буде усвідомлювати: (1) що він вступив у Цех, проголосивши за мету пролити світло на природу його власного буття; (2) що Орден повинен допомогти йому видобути на світло речі, щодо яких він був, як відомо, неученим, і що вишкіл і символи Братства були розроблені мудрими і компетентними у цих питаннях наставниками, і (3) що смиренне, сприйнятливий, розумне ставлення до цих символів і їх сенсів буде більше сприяти його розвитку, аніж ставлення критичне чи неприязне.

Той факт, що людина випускає чи випромінює із себе невловиме оточення, чи «покриву», засвідчено ореолами і гало, показаними на творах мистецтва, що зображують святих. Несвяті не відзначені таким чином не тому, що вони не оточені покривом, а тому, що у їхньому випадку «аура» має неправильну форму і своїм кольором віддзеркалює їхній зазвичай недисциплінований розум і жагучу природу так, як дощові хмари відбивають сонячне світло у різних кольорах. «Аура» людини з чистим розумом і опанованими пристрастями і емоціями набуває чіткої і визначеної форми, райдужних кольорів із правильним чергуванням смуг, що нагадує спектр веселки. У Біблії ця «аура» описана як «барвисті шати» Йосипа, найславнішого сина Якова, на протигагу менш морально і духовно розвинутим синам патріарха, що не були відзначені такими шатами.

У масонстві еквівалентом ореолу є символічна одіж, що її носять Великі і Великі провінційні офіцери. Вона синя, із важкою золотою оторочкою, що відповідає синьому центру і яскравому полум'ю довкола нього. «Його служителі – язика полум'я». Великі і Великі про-

вінційні офіцери вийшли із колишніх Майстрів цеху; ті, хто теоретично досяг святости, відродження і майстерности і з'єдналися з вищою Великою ложею, де вони «сяють мов зірки».

З усього цього випливає, що масон, що скоровся орденській дисципліні, не тільки поліпшує свій характер і очищає свої думки і бажання. Він водночас несвідомо будує своє не-осяжне тіло, що створить йому шати чи покрову, коли він залишить своє минуше зовнішнє тіло. «Є небесні тіла і тіла земні... і як ми носимо образ земного, також ми будемо носити образ небесного». І тіло небесне може бути побудоване із сублімованих якостей земного тіла. Це одне із таїнств процесу відродження і *самотрансформації*, для здійснення яких створений Цех. Це істинне храмобудівництво, яким займається масонство. *Фартух* є масонським символом тілесного організму, зміна й ускладнення його мірою просування масона до вищих ступенів Цеху означають реальний розвиток, що поступово відбувається у його природі.

Як на природному небі існують і функціонують *сонце, місяць і зірки*, так і на особистому небі людини діють метафізичні сили, що названі тими ж термінами. У будові кожного з нас існує психічне магнетичне поле різних сил, що визначають наш індивідуальний темперамент і схильності, а також впливають на наше майбутнє. Цим силам також дані імена «сонця», «місяця» і планет, і наука про їхні взаємодії і впливи була давньою наукою астрономії, чи, як її зараз часто називають, астрології, що є одним із вільних мистецтв і наук, рекомендованих для подальшого вивчення кожного масона і заняття якими їм властиві, особливо у ступені Підмайстра.

Великі і малі Світочі

Ціль посвяти може бути визначена у такий спосіб: спонукати і розбудити кандидата до безпосереднього сприйняття і незаперечної демонстрації фактів і істин щодо його власного буття, які раніше були йому майже невідомі чи про які він був тільки поінформований. Це приведе його до прямого контакту з реальностями, що лежать під поверхневими образами речей, і, таким чином, замість того, щоб мати лише вірування чи думки про самого себе, Усесвіт і Бога, він безпосередньо й очевидно зіштовхнеться із самою Істиною. І, врешті, це приведе його до того, що Добро й Істина будуть відкриті йому через ототожнення себе з ними. Це, звичайно, поступовий процес, що вимагає більшого чи меншого часу і зусиль у залежності від спроможності і підготовленості самого кандидата.

Отже, *дарування світла* кандидату у першому ступені показує певний важливий переломний момент. Воно символізує перше розширення сприйняття через ініціацію завдяки його власним щирим устремлінням і доброму служінню керівників і наставників, яким він довірив себе. Ініціація відкриває йому потрібний символ, названий у масонстві *Трьома Великими, хоча і символічними, Світочами – Біблією, Кутником і Циркулем*, поєднаними разом таким чином, що два останніх лежать на Біблії як на своїй основі чи опорі. Оскільки цей потрібний символ є першим об'єктом, на який звертає погляд новопосвячений, він символізує і першу істину, яку пізнає і споглядає він своїм внутрішнім поглядом.

Він також усвідомлює *три символічних Малих Світочі, іменованих «Сонцем», «Місяцем» і «Високоповажним Майстром»*, що символізують свідомість людини.

Кандидат може бачити три Великих Світочі тільки за допомогою Малих. Іншими словами, мала тріада є інструментом, за допомогою якого він знаходить більше. Це його власна спроможність пізнати (суб'єкт), спрямована на щось більше (об'єкт), з яким він ще не ототожнився, подібно тому, як така мала річ, як око, може обдивлятися простір небес і скінченний розум спроможний осягнути безконечність.

Передбачено, що *Малі Світочі* звичайної свідомості кандидата задіяні, щоб відкрити йому *Великі Світочі* його фундаментальної сутності як ще нерозкритого буття. Мала зародкова свідомість усвідомлює своє приховане джерело і корені, що різко контрастують із його обмеженими можливостями тоді, коли ці приховані глибини стають виявленими і задіяними. Завдання і призначення кандидата – утратити себе, щоб потім віднайти, щоб поєднати свої Малі Світочі з Великими, щоб більше не діяти лише з елементарною рефлексивною свідомістю, але в єдності з Загальною Свідомістю, з якою кандидат ототожнюється. У ступені Королівської арки він відкриє, що ця тотожність Малих і Великих Світочів теоретично досягнута. Переплетені кутники Світочів, що оточують центральний Вівтар у цьому Вищому ступені, позначають єдність пізнання з об'єктом пізнання; злиття Божественної і людської свідомостей.

Що символізують три Великих Світочі, і що означає їхнє тісне поєднання?

1. *Писане Слово* – це символ і зовнішнє вираження неписаного Вічного Слова, Логосу і Сутнісної Мудрости Бога, з яких походить кожна жива душа, і яка, отже, є підставою чи опорою людського життя. «На початку було Слово, і Слово було у Бога, і Слово було Бог. Воно в Бога було споконвіку. Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без

Нього. І життя було в Нім, а життя було Світлом людей. А Світло у темряві світить, і темрява не обгорнула його». У свідомо керованій ложі Святе Письмо відкрите на першому розділі Євангелія від Івана, святого – заступника Масонства. І, таким чином, ці слова є першим, з чим зустрічається погляд кандидата, коли з нього знімають пов'язку. Вони нагадують йому про те, що основою його буття є Божественне Слово, що перебуває і сяє у його власних пітьмі і неувті, хоча він і не усвідомлює і не розуміє цього. Він цілком утратив цю істину, що і є «утраченим Словом», яке кожен Масон, принаймні, теоретично, шукає і яке він сподівається віднайти завдяки належному наставництву і власним зусиллям. Віднайшовши його, він віднайде усе, оскільки віднайде Бога усередині себе. Кандидат повинен усвідомлювати, що саме таємні дії і заклики цього Слова спонукали його увійти до Братства і шукати посвячення у світло. Як казав один великий посвячений, «твій пошук – це причина твоєї знахідки», де знахідка – це остаточне усвідомлення тієї внутрішньої сили, що від самого початку спонукала до пошуку світла. Отже, ніхто не може належним чином увійти до Братства чи сподіватися на справжню посвяту, якщо він вступає до Ордену з метою меншою, аніж пошуки Бога, «прихований скарб» у собі. Його першим місцем підготовки повинно бути серце, і його високе бажання і сердечна жага повинні бути про Світло, яке, будучи досягнутим, дає пізнання. В іншому випадку, усі церемоніальні посвяти будуть марні і не дадуть навіть поверхневого розуміння символів і алегорій.

2. *Кутник* на Святому Письмі – це символ людської душі, що була породжена Божественним Словом, яке лежить під нею. Ця душа була створена «прямокутною», тобто досконалою,

і, як усе, що вийшло з під руки Творця, була спершу названа «дуже доброю», хоча і не позбавленою свободи вибору і здатності помилятися. Будівельний кутник, що використовується як масонський символ, дійсно близький до трикутника вершиною донизу і основою догори, що є давнім символом душі і психічної будови людини, відомим як Водяний Трикутник.

3. *Циркуль*, сполучений із кутником – це символ Духа Душі, її дієвої енергії чи Вогню. Душа сама по собі була б тільки інертно пасивною, негативною сутністю, невірноваженою протилежною позитивною. Її активні якості є результатом її поєднання із надихаючою її Божественною основою, модифікованими добрими і поганими тенденціями самої душі. Бог вдихнув у людину життя, і людина стала не просто душею, якою вона була і до цього, а душею живою, наповненою енергією. Цей результат, чи вогненна енергія душі, – це дух людини (добрі і злі сили, що її творять) і він символізується Вогненным Трикутником (вершиною догори і основою донизу).

Наближеним відтворенням цього символу є Циркуль.

Підведемо підсумок. Великі Світочі символізують складно переплетену потрійну основу людського буття: (1) Божественне Слово чи Субстанцію як його основу; (2) пасивну душу, емановану з нього; (3) активний дух чи енергетику, що виникла у душі як результат взаємодії перших двох основ. Отже, сама людина (без тимчасового тіла, що нині покриває її) – це потрійна істота, закорінена у Божественній Субстанції і породжена нею.

Зверніть увагу на те, що у Першому ступені кінці Циркуля сховані під Кутником. У Другому ступені одна ніжка циркуля вивільнена. У Третьому – обидві ніжки вільні. Це означає, що мірою розвитку кандидата інерція і негативність душі поступово перетворюється і заміщується позитивною енергією й активністю духу. Вогненний Трикутник поступово переважає над Водяним Трикутником, показуючи, що Учень стає більш життєво і духовно свідомою істотою.

Переклала І.М.

Б

І

Л

И

Й

z. f.

С

Т

І

Л

G

Спільна трапеза, якою, як правило, закінчується регулярна вільномулярська зустріч, має символічну назву *Білого столу* або *Агати* (у Франції – т.зв. *Tenue blanche*).

Білий стіл є частиною масонської Праці, декларується як її продовження і є одночасно завершенням зустрічі. Іноді він буває навіть більш цікавим, ніж виголошений під час Праці вільномулярський Фрагмент (Доповідь), бо, закликаючи до продовження почутої теми, спонукає усіх Братів, принаймні найактивнішу їх частину, до спільної дискусії, поглиблення теми самого Фрагменту і висловлення власної, інколи суперечливої думки.

Дехто з Братів у ложі часом не відважуються висловити свою точку зору, аби когось не вразити або не бути невірною потрактованим; під час же проведення Білого столу такі Брати, як правило, позбуваються своїх переживань, сміливо беруть слово і надалі почувають себе у товаристві (зокрема і у «профанному») значно упевненіше та більш розкуто.

У час дискусій за Білим столом щодо теми виголошеного Фрагменту часто досягається результат, протилежний тому, що був задуманий Братом, який власне і виголошував свою доповідь, і це призводить до значно глибшого розкриття теми та підсилення значення символічної Праці як такої.

Окрім розмов у формі дискусій Білий стіл сприяє також нав'язуванню більш інтенсивних контактів між Братами (особливо це відчувається при відвідуванні Братами інших лож, бо власне саме за Білим столом відбувається «зміцнення Братерського ланцюга»). За Білим столом обговорюють також і певні адміністративні питання діяльності ложі. У різних країнах Білий стіл (нім. – *Weisse Tafel*) – залежно

від обєдєнєє – прохєдєть по рїзнєму: у формї *Агати** чи *Братньої трапєзи* (або инакше *Застїльної ложї*) та ин.

Застїльні ложї не є характерними для більшості європейських лож. Ця ритуальна *Братня трапєза*, на якїй присутні Брати носять бїжу (на вїдмїну вїд Білого столу, на якому Брати присутні без ложевих вїдзнак) та дотримуютьсє певного ритуалу – горять свїчки, урядники сидять на вїдповїдних мїсцях і под. Цї *Застїльні ложї* виникли у Франції на противагу невимушено-затишним застїльним звичаям, що панували в англїйських ложах у XVIII-у сторїчї.

Найбїльш урочисто Білі столи проводятьсє пїсля святочних вїльномулярських Праць – при прийняттї неофїта, при святкуваннї Внесення свїтла, пїд час Святоїванївської працї та ин. Інодї, навїть у регулярних ложах, до участї у такому урочистому Білому столї запрошуютьсє і Сестри.

Про органїзацію Білого столу, як правило, мусить подбати староста чи його помїчник. У деяких ложах брати-учнї не мають права брати участї у розмовах, хїба що пїд час Білого столу, який вїдбуваєтьсє пїсля їх прийняття, де вони виголошують свою подяку та сподївання.

Тости за Білим Столом, залежно вїд пїдпорядкування ложї, також бувають рїзними. Наприклад, в австрїйських, угорських та ин. ложах на Білому столї, що вїдбуваєтьсє пїсля Урочистої працї, вони, як правило, їдуть у певнїй послїдовностї: – за батьківщину, – за Велику ложу, – за жїнок і митцїв, – за неофїта, і на завершення зустрічї – т.зв. *Тайлерївський тост***.

Дещо вїдмїнним є перелїк тостїв у більшостї французьких лож: за президента, – за Великого майстра та його Офїцерїв, за Майстра престолу ложї та його Урядникїв, Тайлерївський тост (за всїх братїв, якї розпорошенї по усьому свїту

і не можуть бути присутніми, за всіх хворих і немічних і за тих, що відійшли до Вічного Сходу). Є і «тихі» Білі столи – як правило, після Скорботних праць (після смерті одного з Братів), і деколи після останньої Праці у році.

Цікава традиція панує у деяких німецьких ложах: під час виголошення тостів за Білим столом кожен з Братів особливим чином тримає серветку: Майстри накидають її на ліве плече, Підмайстри обмотують нею ліве передпліччя, а Учні просто кладуть її на передпліччя лівої руки.

За Білим столом вільномулярі дотримуються усталених правил: – Майстер престолу повинен подбати, щоби відразу після завершення ритуальної Праці усі Брати посіли місця за Білим столом; – відсутність Брата можлива лише за дуже важливих обставин та завчасного попередження; – Достойний майстер виступає модератором бесіди і надає Братам почергове право до участі у розмові; – усі дотримуються порядку виступів та намагаються завчасно до них зголошуватися; – дискусія ведеться лише на тему, що пов'язана з безпосередньою темою Праці; – не можна перебивати Брата, що говорить; не слід затягувати свого виступу; необхідно уважно слухати виступ іншого, не показуючи при цьому своєю поведінкою, зовнішнім виглядом чи виразом обличчя незгоди з виступаючим Братом; не допускати агресивних висловлювань, не кажучи вже про вчинки; – не слід боятися толерантно висловлювати власну, відмінну від інших, точку зору; – Майстер престолу може (хоча це не є обов'язковим) взяти заключне слово, коли бачить, що тема дискусії вичерпана і увага до неї починає знижуватися.

Таким чином, проведення Білого столу є надзвичайно важливою частиною вільномулярського Мистецтва, участь у якому приносить кож-

ному з Братів відчуття приналежності до Ланцюга завдяки спільній розмові – незалежно, чи у малому колі Братів, чи разом з Братами всієї Великої ложі; розмові, у якій кожен з Братів бере символічну участь у поглибленні єдності спільноти не лише своєю безпосередньою участю у ритуальній вільномулярській Праці, а також і з точки зору безпосереднього людського спілкування, що є особливо цінним для кожної особи у наш час загальної комп'ютеризації, глобалізації і т.д., у час, коли всім дуже часто бракує часу і терпіння вислухати одне одного у непростому профанному світі. Мабуть саме тому Брати-масони і називають свій Стіл «білим», бо дискутуючи за братньою трапезою, ставляться один до одного зі всією можливою пошаною і приязню, вони розуміють, що людському самовдосконаленню немає меж.

* *Агана (грец. – любов)* була спочатку містичною трапезою для плекання відчуття спільноти (тут необхідно зрозуміти, наскільки це поняття є важливим для Братства) і була властивою також для прахристиян, а пізніше трансформувалася в Таїнство Євхаристії або ж Святу Вечерю).

** *Тайлер* – страж храму, який прикриває ложу, тому *Тайлерівський тост* є останнім.

165

М А С О Н С Т В О

сергій єфремов

В У К ^G Р А Ї Н І

I

Масонство на Україні менш усього можна звати масонством українським – менш усього бо воно відбивало на собі національні української людности риси. І сталось це не якимсь випадком, а було цілком природним з'явищем. Зрозуміємо його тільки тоді, коли зважимо як походження масонства й ті шляхи, що ними воно заходило на Україну, так і ті верстви людности, серед яких шукало й знаходило воно собі адептів. Зародившись у Західній Європі з специфічним завданням – створити «всесвітнє братство», масонство, як відомо, взагалі мало клопоталось та мало навіть і зважало на всякі національні одміни тих країв, де пробувало стати твердою ногою, силкуючись скрізь набутти універсального характеру. Борючись з національним вже через свою «всесвітню» тенденцію, воно, проте, скрізь заховувало сліди свого походження (англійське масонство, німецьке розенкрейцерство і т. ін.), навіть серед нових національних обставин. І тим більше у нас, бо на Україну масонство заходило або через Великоросію, або через Польщу, – отже ще раз пересаджені його форми, окрім первісної основи, заховували ще й сліди пізнішої осадки, які ще не встигли були розпуститись у місцевих обставинах та нові засвоїти собі національні одміни. Але й поза цим, на характер масонства у нас подіяло найбільш може те – де саме, в якому осередку наука вільних мулярів шукала й знаходила собі слухачів і прихильників. Не вважаючи на тенденцію «всесвітності», масонство, звичайно, менш усього було універсальним у своєму розповсюдженні. Дослідники російського, напр[иклад], масонства справедливо зазначають, що з масонства на російському ґрунті була перша організація інтелігенції, перша

спроба останньої створити якусь ідеологію й виявити відповідну до неї практичну роботу. Але сама інтелігенція XVIII і початку XIX в. мала яскраво додержану класову фізіономію та вдачу. Народні маси, отой клас рабів-кріпаків, уже через таке своє становище лишався поза межами всяких інтелігентських замірів того часу. Інтелігентами могли тоді бути люде тільки з панського – шляхетського чи поміщицького – стану, і це не минало, звичайно, без сліду в формуванні поглядів їхніх та настроїв. Поодинокі люде ще могли іноді визволитись од поглядів та забобонів свого круга, але в цілому панували його завички й міцно держали в залежності од себе й вільних мулярів, оце типове породіння інтелігентських кругів свого часу.

На Україні повинно було це статися навіть більше, ніж деінде. Наприкінці XVIII в. тут довершився вже процес покріпачення народних мас, і кріпацьке право, «козацькою нікдись шаблею скасоване», знову зробилось ніби нормальною формою громадського ладу. Та через специфічні місцеві умови кріпацька маса на Україні ще далі стояла од панського стану, ще більш од його була одгороджена, бо не самими соціальними й економічними ріжницями ознаками. Прірву соціальну й економічну між паном та кріпаком ще глибше проорали тут ріжниці національні, почасті релігійні, й обернули її просто-таки в безодню. Під'яремний «хлоп», що робив панщину, не мав тут нічого спільного з паном-поляком або споляченим земляком своїм на правому боці Дніпра, великоросом або зрусіфікованим більш-менш «малоросіянином» на Лівобіччі. Мова, звичаї, побут, часто віра навіть – довершали тут розбрат, соціальними й економічними суперечностями витворений, і з панського стану потворили тут зовсім інший національний тип людности. І коли за

наших навіть часів, не вважаючи на існування національної української інтелігенції, цей розбрат не зник і не припинився, то що вже говорити про ті часи, сто років тому: обставини, що різнили вищі класи од народу, саме в повному були тоді розцвіті. Народні маси і панство на Україні належали тоді не тільки до протилежних класів, до ворожих соціально таборів, але й до різних національностей, і інтимний, скажу так, доступ до народу інтелігента, все-таки «пана» насамперед, стрівав непереможні перешкоди. Українська вдача національна, що заховалася в чистоті тільки серед народної маси, певна річ, впливала подекуди на настрої отих одірваних од маси вищих класів; але зате й їм тим легше було заховати в чистоті позичені деінде форми громадського руху, що далі одійшли вони од народу. В такому становищі, як побачимо зараз, опинилося тут і масонство, а через те й було воно – тільки масонством *на Україні*, але *не українським* масонством, і почало було набувати трохи національних рис хіба аж останніми часами свого тут існування.

А тим часом мало де по інших сторонах були обставини більш, може, сприятливі тому, щоб у масонські форми влити національний і досить широкий рух громадський. На Україні ґрунт до цього був досить вже прочищений попередньою історією, і коли б масони, що тут працювали, більш знали історію свого краю й менш одірвані були од місцевого життя та його традицій, то певне й сама історія масонства на Україні не була б така вбога на факти справжнього впливу та широкого громадського значіння. Якихсь сто літ перед масонством уся Україна густо вкрита була організаціями, що навіть з найбільш поверхового та неважливого погляду ніби аж просяться до аналогії з масонством. І найголовніше, що з-поза схожості зовнішньої

проступає тут і внутрішнє споріднення, з тією, проте, різницею, що згадані організації справді були позакласовими і всенародними й слугували потребам справжнього демоса. Українські *братства* – бо їх я маю на думці – не самою назвою були схожі з масонством і не самим спільним походженням од середньовікових гільдій та цехів і інших таких ремісничьких організацій, з якими й додержували за весь час свого існування найтісніших зв'язків. Були і внутрішні також риси, що дозволяють близько поруч поставити давні наші братства й пізніше масонство. «До братства, – пише один з новіших дослідників українського минулого, – був доступ людям усіх станів. Могло в йому брати участь і жіноцтво; тільки на загальні збори братства не пускано жінок. Особа, що мала охоту приступити до братства, попередку мусила порядки брацькі спізнати. Коли вона погоджувалась додержувати їх, то її приймано до братства по тому, як змовить призначену присягу. По цьому прийнятого допіру члена записувано до брацького реєстра, і новий член повинен був давати до брацької скриньки, себто до скарбниці, призначену вкладку. Усі братчики під загрозою грошової кари мусили бувати на брацьких зібраннях. На цих зібраннях балачок не дозволялось. Братчики обмірковували справи, що торкались церкви, духовенства, школи, вчителів; клопотались про догляд за хворими, вбогими та каліками. Кожен член братства мав право голоса. Засідання одбувались у великій таємності, і стороннім людям бувати на них заборонялось... Братчики повинні були допомагати одне одному в пригоді, додержувати доброї злагоди між собою, навідуватись до хворих членів братства й опроводити до могили померших. Коли братчик огинався од виконання повинностей брацьких, з його брато грошову пеню»¹.

Дуже легко було б, аби охота, добрати аналогічних наведеним рис із організації «всесвітнього братства» навіть у ритуалі, що в наших братствах був тільки простіший. І ця схожість і в завданнях, і навіть у формах організації могла б у великій стати пригоді пізніш народженому масонству, коли б воно здужало було та вміло використати зазвичайну на Україні форму організації і взагалі брацькі традиції, яких початок сягає тут до XVI в. Але, ще раз кажу, масонство стояло далеко од нас, і для його згадані традиції не існували, – більше: воно про них не то не знало, а навіть і не догадувалось. Принаймні нічим ті традиції не одбивалися в історії масонства на Україні.

Виразніше зате позначився зв'язок з другою місцевою течією громадською, що теж попередила на Україні масонство. Ця течія вже не була масовою, а виходила од однієї визначної людини, – правда, дуже для старої України характерної. Знаменитий український філософ Сковорода, цей «гражданин всемирный», як він сам себе уживав, напевне дещо чував про масонство, мандруючи по Західній Європі. Сам він до масонства ставився коли не зовсім негативно, то досить байдуже. Принаймні учень Сковороди й перший його біограф Ковалинський таку переказує думку свого вчителя про цікаву нам тепер течію, що її Сковорода ставив нарівні

з нелюбим йому сектярством: «я не знаю мартынистовъ, ни разума, ни учения ихъ; ежели они особничаютъ въ правилахъ и обрядахъ, чтобы казаться мудрыми, то я не хочу знать ихъ; ежели они мудрствуютъ въ простотѣ сердца, чтобы быть полезными гражданами обществу, то я почитаю ихъ; но ради сего нѣ для чего бы имъ особничивать. Любовь къ ближнему, – додає своєї звичайної укоханої думки Сковорода, – не имѣетъ никакой секты: на ней весь законъ и пророки висятъ»². Не вважаючи та та-

кий досить суворий присуд, у самого Сковороди, безперечно, були риси, що споріднили його з масонством, і не дурно масони були чи не першими в Росії, хто звернув увагу на твори українського філософа: дещо з них уперше було надруковано на сторінках «Сионского вестника», органу містичної течії в масонстві³. Цей зв'язок науки Сковороди з масонством зазначено вже і в літературі. «Не був Сковорода масоном, – пише проф. М. Сумцов, – але великою він мірою виріс і виховався в тій атмосфері, що живила і російське масонство, і між ним та масонами єсть спільні точки в формі великого нахилу до старозавітних книг, містичного витолковування, байдужности до догматичної сторони християнства, щиро аскетичного життя та бажання через моральну науку й моральне жит-

тя особисте піднести моральний рівень громади, – а на цьому Сковорода не ріжнив з кращими російськими масонами, Новиковим, Лопухіним і найбільш з Гамалією»⁴. Ще цікавіші з цього погляду громадські переконання і практична робота Сковороди, що ставлять його поруч кращих заступників просвітнього масонства. І от коли ми зважимо, який величезний вплив мали погляди, наука й сама навіть особа Сковороди на сучасне українське громадянство, то певне не помилилось, сказавши, що його діяльністю протерта була до певної міри дорога й тим організаціям морального переважно характеру, що в формі масонських лож незабаром постануть і на українському ґрунті. І тим більше, що серед діячів масонства на Україні справді-таки побачимо і просто учнів Сковороди, і людей, що безперечно під його безпосереднім впливом виховались та на його думці свої громадсько-моральні погляди виробили.

II

Проте, неважаючи на те, що дорога масонству на Україні була ніби протерта, воно тут і народилось досить пізно, і широко між люде не пішло. Переглядаючи «Хронологический указатель русских лож», надрукований додатком до відомої книги Пипіна «Русское масонство», побачимо, що минули десятки літ, відколи постало масонство в Росії, і аж тоді тільки зайшло воно й на Україну. Першою, про яку стріваємо відомості, ложею на Україні була київська ложа *Бессмертия*; заснували її 1784 р. російські офіцери, але без жадного, можна думати, зв'язку з російським масонством, бо підлягала вона безпосередньо Великому Сходові Польському⁵. Ті ж такі зв'язки мали й так само належали до Польського Великого Сходу й інші

з відомих нам масонських лож на Україні кінця XVIII в.: ложа *Трех Колонн* у Києві, дуже недовговічна; військова ложа *Минервы* в Кременчуці, що перейшла сюди, певне, з Немирова («находилась прежде в Польше» – *sic!*); житомирські ложі *Рассеянного Мрака* («Des Ténèbres Dispersées») та *Wschodu Zytomierskiego*, які заснував «карантинный лікар української провинции» Францишек Гінч; ложа *Совершенной Тайны* («Doskonałej Tajemnicy») в Дубні на Волині тощо⁶. Видима річ, що початок масонства на Україні був одгуком розцвіту масонської організації в Польщі й заснування року 1784-го Великого Сходу Польського⁷. Але – ще раз зазначимо – якогось інтенсивного розповсюдження масонство на Україні цим разом не мало. Одна німецька газета зробила була р[оку] 1787-го підрахунок російським та польським ложам: перших зареєстровано 145, других – 75; з цього досить поважного числа хіба якихось 4-5 лож припадає на Україну⁸. Трохи згодом, коли припинив своє існування р[оку] 1794-го Великий Схід Польський, масонський рух на Україні, що залежав цілком од польського масонства, завмирає зовсім і поновлюється вже тільки за 20 років. Сприяли тому нові політичні обставини в Польщі, а почасти і в Росії взагалі, що викликали до життя силу таємних організацій.

Великий Схід Польський одродився й розпочав наново свою роботу р[оку] 1814-го і, як зазначив історик польського громадського руху, одразу ж таки «увійшов у тісні стосунки з ложами, що були на Литві та Русі», себто на Україні⁹. Політичне становище Польщі, поділеної допіру між трьома потужними державами і позбавленої колишнього свого устрою й державної незалежності, справляє думки всяких таємних товариств до патріотичної мети і завдань, а з них відбудування польської держа-

ви завжди на першому стояло місці. До тієї ж мети пристосували свою роботу і масонські ложі, що народилися були в Польщі, а звідти переходили й на Україну. І «Національне Масонство» («Wolnomularstwo Narodowe»), що заснував р[оку] 1819-го відомий Валеріян Лукасинський, і півмасонське «Товариство Тамплісрів, або лицарів церковних» (1819), і од масонства народжене «Патріотичне Товариство» («Towarzystwo Patryotyczne», 1821), і «Товариство Справжніх Поляків» («Towarzystwo Prawdziwych Polaków», 1822) – усі ці організації, не вважаючи на різні форми єднання, одну власне кохали мету: «поновлення Польщі в якомога ширших межах»¹⁰. А як Україна, на польську мірку і на польські погляди того часу, вважалась за неодрубну частку Польщі і в ті «ширші межі» її безперечно входила, то робота усіх згаданих таємних товариств польських провадиться і на Україні. Навіть більше – на українському ґрунті ця патріотична польська робота часто бувала навіть далеко інтенсивнішою, аніж у справжній Польщі, в тому, мовляв, Королівстві. Бо ж Королівство все-таки мало тоді хоч сяку-таку автономію, тимчасом як українські губернії, що були, мовляв, «неподільною частиною Річі Посполитої», ніби ще тільки дожидались «визволення» в цілому масштабі. От через це саме польські конспіратори раз у раз обертали погляди свої на Україну, і змагання їхні тут, серед місцевого польського громадянства, знаходили велике спочуття й відгуки. Напр[иклад], таке от «Товариство лицарів церковних» територіально було суто українським, бо членами його були самі за себе люди з Правобічної України¹¹; так само й «Патріотичне Товариство», мовляли його члени, найдужчу прихильність до себе будило якраз в українських провінціях¹². Та працюючи для своєї навіть

спеціальної, суто польської справи, поляки мушили кінець кінцем таки стрінутися з місцевим, українським елементом. Коли на поневолений народ, на кріпаків, і могли ще дивитись тільки як на кадри жовнів для майбутнього повстання, як на знаряддя, щоб здобути через його незалежність для Польщі, то українці з поміщицького стану повинні вже були викликати заінтересовання й як можливі товариші, як матеріал до агітації. А українці – з їхніми ще не до решти розвіяними автономістичними змаганнями, з їхньою хоч неясно сформульованою, проте все ж помітною нехиттю до московського централізму і з нахилом до національного відродження – були справді з цього погляду товаришами цінними і матеріалом вдячним. З другого боку до того ж таки матеріялу підійшли дуже близько й російські таємні товариства, що вийшли так само з масонства, так само зв'язків з ним не порвали.

Небіжчик В. Семевський означає російське масонство в основних рисах його ідейного змісту як течію аполітичну, що шукала відповіді на прокляті питання життя в індивідуалістично моральній науці, а не в громадській роботі. Щодо цього, то з російського масонства була цілковита протилежність масонству польському, наскрізь убраному, як зазначено вже, в політичні кольори. Але на Україні масонство з російських джерел почало ширитись аж тоді, як воно само до певної міри втратило вже свій первісний характер аполітичності й почало вилучати з себе активніші елементи, які постачали готові кадри для таємних товариств з переважно політичними завданнями. Трохи це, трохи вплив польського масонства, а найбільше, мабуть, несвідомо засвоєні впливи місцевого українського ґрунту, що давав яскраві приклади соціальних та політичних контрастів, –

зробили те, що масонство на Україні, слабеньке й недолуге, як таке, чимало заважило якраз в історії розвитку громадських ідей. З 1817 р. почавши відомі нам оці ложі на Україні, що працювали здебільшого в союзі Астрей: *Ложа Евксинского Понта* в Одесі, *Минервы* в Буцнівцях на Поділлі, *Возвращенной Свободы* в Любліні, *Соединенных Славян* («Les Slaves réunis») у Києві, *Любви к Истине* в Полтаві, *Озириса к Пламенеющей Звезде* в Кам'янці-Подільській і *Трех Царств Природы (Друзей Природы?)* в Одесі. Разом зі згаданими попереду вийде щось біля півтора десятка на 187 лож, зареєстрованих у «Хронологическом указателе» Пипіна. Безперечно, число це дуже мізерне, якщо навіть припустити, що деякі ложі автори «Указателя» проминули¹³. Але для нас тепер більше, ніж число лож, симптоматичною може бути та тенденція, яку можна – принаймні в деяких з них – завважити. З цього погляду надто великого набирає інтересу питання про те, як формуються польське та російське масонство, що зустрілися на українському ґрунті, яких одмін зазнають вони од місцевих обставин і до яких доводить наслідків оця зустріч обоюдно перехрещених впливів у дальшому розвитку громадських настроїв на Україні. Щоб відповісти на це питання, маємо факти надзвичайно цікаві. Масонство на Україні виявляє тенденцію перетворитись на українське масонство і служити завданням українського громадського руху. Надто з цього боку уваги варті дві ложі – полтавська *Любви к Истине* та київська *Соединенных Славян*, про які доховалось більш відомостей, ніж про інші, хоча принаймні частину їхніх паперів знищено зі страху перед трусами по грудневому повстанні р[оку] 1825-го¹⁴.

III

Ложу в Полтаві¹⁵ заснував М.І. Новиков, начальник канцелярії «малороссийского» генерал-губернатора кн. Н.Г. Рєпніна, – «умница и декабрист», як атестували Новикова люде, що добре його знали, член союзів «Спасения» і «Благоденствия». Метою ложі було, як вияснено під час слідства над декабристами, – затягти «дворянство малороссийское» до політичної роботи, а спеціально – готувати членів до «Союза Благоденствия». Контингент членів полтавської ложі надає їй, безперечно, виразного місцевого одтінку, бо саме Лівобічна Україна була тоді центром українського національного відродження, що незадовго до того почалося шляхом літературним. До ложі належав як «витія» (оратор) навіть батько нового українського письменства Іван Котляревський, ідейний годованець і ученик Сковороди, а крім того чимало місцевих діячів (видавець «Енеїди» С.М. Кочубей, Тарновський та інші), між якими особливо визначався переяславський «маршал» («предводитель дворянства») В.Л. Лукашевич. Людина це, як зараз побачимо, була з цілком певним і виразним обличчям і з іменням її зв'язувано також певні й виразні настрої. Одчинена 30 квітня р[оку] 1818-го, ложа в Полтаві проживотіла менш як рік, бо вже 12 березня р[оку] 1819-го її спеціальним царським наказом скасовано. Характерно, що саме полтавська ложа притягає до себе оцю увагу правительствених сфер попереду всяких інших загальних заходів проти масонських лож у Росії, зроблених аж 1 серпня 1822 року. Характерно теж, що популярному кн. Рєпніну, який мав репутацію ліберала й мало не українського автономіста¹⁶, доводилось виправдуватися з обвинуваченнів, що попускає й сприяє масонству, і обіцяти, що «пока он будет управлять Мало-

россией, в ней не откроется ни одной ложі». Видко, що масонські ложі на Україні чомусь-то викликали до себе в правительственных кругах інше почування, ніж взагалі масонська організація. До цього нам ще доведеться вернутись.

Згаданий вже Лукашевич був членом і київської ложі *Соединенных Славян*, належної до Великого Сходу Польського і заснованої 12 березня 1818 р. зі спеціальними, як видко, завданнями політичними й національними. Сама вже її назва й знак – хрест з надписом «Jedność słowiańska», себто словянське єднання, – ці завдання вже до якоїсь міри показують. «У ложі, – писав про неї В. Семевський, – було чимало членів поляків, росіян та українців, і сама назва її виявляє охоту до встановлення дружніх стосунків між цими трьома частинами місцевої людности»¹⁷. Але, здається мені, можна тут добачити й завдання ширші, аніж тільки впорядкування самих місцевих стосунків: згадка в назві та девізі про слов'янську єдність показує, що справа певне йшла не про самі тільки місцеві справи і стосунки. В такому разі ложу *Соединенных Славян* треба б поставити за вихідний пункт того слов'янського федералізму, що так яскраво на київському ж таки ґрунті вже за кілька літ себе виявив у таємному товаристві «Соединенных Славян», а найкращого виразу дійшов у Кирило-Мефодіївському братстві в 40-х роках XIX в. Зв'язки між ложею

Соединенных Славян та пізнішими федеративними організаціями були безперечно, і без великих труднощів їх можна фактично встановити.

Але попереду варто спинитись на зв'язках між різними елементами тодішнього громадянства, бо в зв'язках тих вигадливо спліталися між собою стосунки масонських кругів з усякими політичними змаганнями того часу. На жаль, доводиться тут використовувати тільки уривчасті відомості і реставрувати загальну картину на підставі випадком донесених до нас даних.

Вже кілька разів згадував я ім'я полтавського діди́ча Васи́ля Л. Лукашевича як члена масонських лож і таємних організацій. З Лукашевича постать, безперечно, визначна й яскрава, що стоїть ніби в осередку міжнаціональних і міжпартійних стосунків цікавого нам часу. До його власне сходяться всі нитки, що простяглися од польських і російських таємних товариств до місцевих українських кругів. Він, з свого боку, одбивав ті інтереси, що панували в гурті – може й не такому вже й малому – «любителів», кажучи тогочасним терміном, української народности. Навіть з того занадто однобічного й уривчастого матеріалу, який маємо про Лукашевича в посвідченнях учасників процесу декабристів, вирізняється як сама особа Лукашевича на повен зріст, так і ті змагання, що він собою виявляв, і ті громадські круги,

в осередку яких стояла ця характерна постать. «Получив некоторое образование, – читаємо в посвідченні самого Лукашевича перед слідчою комісією в справі декабристів, – вышедши 17 лет в отставку и живя на свободе в достатке, предавался тому брожению ума, которое без путеводителя в молодых летах свойственно. Я, – каже далі Лукашевич, – ревностно порывался озариться тем светом, который, по мнению моему, отделял меня от общего класса людей, и все мистическое и таинственное имело в глазах моих несказанную прелесть. Я полагал, что общества, образуя сердце человека, рождают братскую связь и поучают взаимным обязанностям»¹⁸. Ми бачимо тут ідеаліста, що навіть перед миколаївськими жандармами не побоявся говорити про святая святих своїх переконаннів. З цього вже визирає на нас неабияка людина, але ще більш визначна роля Лукашевича виступає з посвідчення інших людей. Привідці декабристів шукали способу притягти його до своєї справи, а потім у своїх посвідченнях розказували про неабиякий вплив і вагу Лукашевича в масонських і інших таємних організаціях на Україні. М. Муравйов-Апостол називає його серед «значущих членов Союза Благоденствия». Але, oprіч цього союзу, існувало, як можна гадати, ще таємне товариство з самих українців і з самими українськими завданнями, яке гуртувалося все коло того ж таки Лукашевича, і це кидає сніп світла на його національні переконання. Про таке товариство маємо в посвідченнях декабристів цілу низку дуже цікавих і цінних відомостей. Так, кн. С.Г. Волконський повідомляє, що йому оповідав Хотяїнцев, ніби Лукашевич закликав його пристати до товариства, заснованого на Україні і зв'язаного з польськими таємними товариствами; в українців був ніби «катехизис наподо-

бие употребляемого в масонских ложах». Бестужев-Рюмін підтверджує цю звістку й од себе додає подробиці про місце того українського товариства та його членів, а також і про мету його (бажання поєднати Україну з Польщею). Ще докладніше про «численне» українське товариство переказує Пестель, про мету його оповідаючи, ніби воно «помышляло о независимости Малороссии и готово было отдаться под покровительство Польши, когда она достигнет независимости». «Мне сказывали, – додає Пестель, – что начальник малороссийского общества есть Лукашевич» – «дуже розумна людина», на думку Пестеля. Про численне українське товариство згадують також Лорер, С.І. Муравйов-Апостол та й інші декабристи¹⁹. Зайва річ говорити, що і Лукашевич, і інші до слідства притягнуті люде категорично одмовлялися од наведених допіру відомостей, що бриніли як обвинувачення. На підставі усього зібраного матеріалу слідча комісія прийшла до думки, що товариство українське тільки «намеревались образовать из масонских лож» Новиков та Лукашевич і «предположили целью независимость Малороссии, но остановились при попытках, и общество не осуществилось»²⁰. Лукашевичеві вся ця справа зійшла ще досить гладко: після недовгого перебування у Петропавлівській фортеці його заслано під догляд поліції до власного маєтку Баришполя (на Полтавщині) і заборонено звідти виїздити.

Можна гадати, що слідчу комісію збили з пуття як упертість обвинувачених, яку нам легко зрозуміти й оправдати, так і невиразність посвідчень про українське товариство, яка залежала від того, що відомості про його не з перводжерел доходили, а з других, мовляв, рук, – з переказів. Та, не вважаючи на таку невиразність для суда слідчої комісії – судові

історії ті посвідчення дають матеріялу цілком досить. Можемо сказати напевне, що українське товариство таки існувало, сусідуючи, з одного боку, з масонськими ложами, а з другого – з таємними політичними організаціями того часу. Посвідченням Лукашевича й інших можна пойняти віри тільки в тому, що товариство не закінчило ще своєї організаційної роботи і не встигло широко розгорнути свою діяльність. Сліди ж його маємо як у деяких поодиноких фактах із того часу, так і в загальному настрої політичних гуртків, що працювали тоді на Україні. Щодо перших, то досить згадати тільки діяльність відомого Тимка Падури, аби якого поета, але цікаву своєю особою людину, щоб існування національно-визвольних тенденцій на Україні, до того ж в організованій формі, дістало своє підтвердження. Російські декабристи, як видно, не мали безпосередніх зносин з українським товариством і що про його знали – те знали од поляків. Тим часом серед останніх був і Падура, а саме його впливом дослідники пояснюють, між іншим, українофільський напрям творів Рилєєва²¹. Але Падура, цей типовий агітатор свого часу, не тільки складанням українських віршів захоплювався, а мав і зовсім виразний політичний погляд на речі. Він-бо не тільки спитувався зав'язати зносини з Котляревським, уважаючи, очевидно, батька українського письменства за авторитетного заступника українського громадянства й здатного на конспіративні справи²², але й з чужими людьми, з декабристами, пактував на виразно українському ґрунті. «В південному відділі декабристів, – як чував од самого Падури небіжчик К. Михальчук, – на якійсь нараді їхній у Василькові чи в Білій Церкві був Падура й промовляв про Україну, вимагаючи во ім'я справедливости визнати її автономію, і це викликало

величезну сенсацію і нібито спонукало Рилєєва написати свою поему “Войнаровский”»²³. В усних переказах про цей епізод Михальчук, як я добре пам'ятаю, оповідав ще категоричніше, конкретніше й колоритніше, з цікавими деталями. Падура, як згадує на підставі оповідання Михальчука один з його слухачів, – «пишався тим, що перший прилюдно заявив про права української нації: це було на слов'янським з'їзді», улаштованому південними декабристами у Василькові перед 1825 роком. Падура був на цьому з'їзді як представник од поляків. Декабристи хотіли, щоб на зборах було якнайбільше представників од різних слов'янських народів і закликали поляків, закликали якогось чехавинокура, щоб репрезентував чеську націю, розшукали десь серба чи хорвата, – а за інших слов'ян вони й самі гаразд не знали. І от, коли хтось з головних проводирів декабристів – Трубецької чи хтось інший – одкриваючи збори, сказав, що тут зішлись усі слов'яне, Падура попрохав собі слова. «“А знаєте, панове, – обернувся він до присутніх, – ми забули про один великий слов'янський народ!” Усі переглянули між собою і задумались, який же то справді народ? “Та про господаря цієї хати, де ми зібралися, забули – про український народ!”», і от усі згодилися з Падурою, і він заявив себе представником українського народу»²⁴.

IV

Так просмоктувалось життя в організації, що далеко од його стояли; так місцевий ґрунт заявляв про себе навіть там, де з традиції, з одчуження, з психіки заможних людей про його забували, його нехтували, ним гребували. Надто характерна може в цій справі участь Падури: в його особі українське письменство, що саме народилося як нова животворча сила, починає

свою визвольну путь, береться до тієї політичної місії, якої вона не була ще й сама свідомою і вже напевне не здавала собі тоді з неї ще ясно справи. Ідея, що справжній господар цієї землі – то потріпуваний, осміяний і оганьбований мужик-кріпак-хохол, – ця ідея, що була написана на прапорі українського письменства, виразно пробивається в згаданому допіру епізоді й до комплексу поплутаних стосунків на Україні вводить ще одну силу – силу українського письменства. Поміж іншими організаціями і масонство на Україні під впливом навіть на віддалі од тієї сили виявляє тенденцію стати українським – не тільки територіально, але вже й національно-українським.

На Україні масонство, як знаємо, проіснувало дуже недовго, і нового духу подув позначається вже в інших організаціях²⁵, насамперед у таємному товаристві «Соединенных Славян»²⁶. Виросло це товариство з масонських елементів р[оку] 1823-го, але поставило собі вже далеко конкретніші і чисто політичні завдання. Правда, ще й це товариство спеціально про Україну не згадує, але вплив місцевого ґрунту в загальнішій формі виявляється поки що зацікавленням долею слов'янства і – що надзвичайно характерно – федералістичною ідеєю, яку товариство розгорнуло дуже широко й яскраво. Батьківщиною федеративної думки була Україна: тільки тут ця ідея могла народитися і вилитися одразу ж у такі надзвичайно виразні й яскраві форми. «Общество, – писав один з головніших його членів, – имело главною целью освобождение всех славянских племен от самовластия, уничтожение существующей между некоторыми из них национальной ненависти и соединение всех обитаемых ими земель федеративным союзом»²⁷. Одразу ж таки позначилась і боротьба між федералістич-

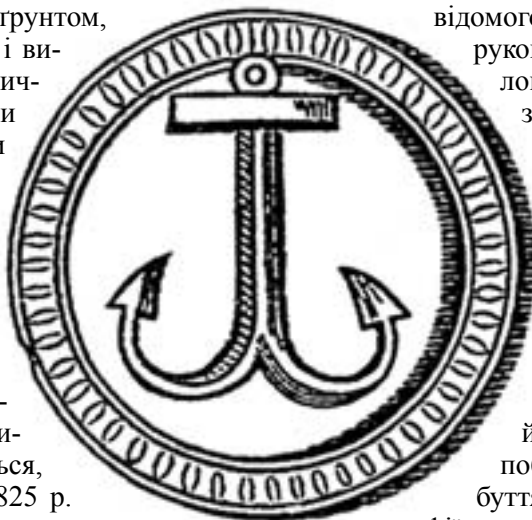
ними елементами на Україні й тими централістичними, що гуртувалися в так званому «Южном Обществе», члени якого вже тоді згорда говорили про «повітовий патріотизм». Поєднання «Соединенных Славян» із згаданим «Южным Обществом» було сущим нещастям для розвитку федеративної, а в дальшому тягу й національно-української ідеї. Централізм цим разом переміг і зтяг федералістичні елементи на Україні в ту фантастичну, мало підготовану гру, що кінчилась не тільки повним розгромом таємних товариств, але й паузою в громадському розвитку. «С сего времени, – як згадує опісля цитований допіру літописець початків федералізму на Україні, – Славянский Союз существовал только в мыслях и сердцах немногих, которые не могли забыть возвышенной и великой, хотя, может быть, по мнению некоторых, мечтательной идеи федеративного союза славянских народов»²⁸.

Між цими «немногими» були справді цікаві для нас люде, у яких прокльовуються завдатки вже й національної – не скажу – свідомости, а симпатії й настроєности. Таким був Петро Борисов, що заснував оте товариство «Соединенных Славян» – «целью которого было, – як ще раз підкреслює Горбачевский, – освобождение всех славян в Европе и соединение их в одну федеративную республику»²⁹. Таким був сам автор цитованих мемуарів Горбачевський, що в одному приватному листі звизає себе «малороссом» і оповідає, що батько його «дрожал и эту дрожь передал нам, своим детям, рассказывая о бедствиях своей любезной Малороссии»³⁰. Таким був юнкер Драгоманов, полтавець, дядько славного українського вченого та публіциста. Хоч як у цих і близьких до них людей забито було памороки всеросійською абстракцією, але вони все ж почували на собі

зв'язки з українським ґрунтом, і саме ці зв'язки попервах і виявлялися в тих федералістичних комбінаціях, які вони виставили були наспроти безоглядного централізму захожих людей. З інтересу до слов'янства, з федералізму починалася українська ідея і вже тоді викликала вона й думки про долю України та патріотичні спомини з минулого. «Позвольте мне вам писать, — обертається, напр[иклад], до Рилєєва 1825 р. відомий Мик. Маркевич, — как истинный гражданин своего любезного отечества, как добрый малороссиянин. Итак могут ли я хладнокровно читать “Войнаровского” и “Наливайку”? Примите мою и всех знакомых мне моих соотечественников благодарность... Мы не потеряли еще из виду деяний великих мужей малороссиян, во многих сердцах не уменьшилась прежняя сила чувств и преданности к отчизне. Вы еще найдете живым у нас дух Полуботка»³¹. Незабаром ця федералістична ідея, в поєднанні з українським національним почуттям, виявить себе на повен вже зріст теж на київському ґрунті в програмі й заходах Кирило-Мефодіївського братства і навіть озветься деякою родинною традицією в політичних концепціях Драгоманова. Між тими першими федералістами на Україні і пізнішим політичним і національно-громадським рухом безперечно можна простягти безпосередні нитки й знайти спільні вузли.

Ці нитки в формі «близкого сходства» зазначив уже був Драгоманов у своїй передмові до

відомого листа Костомарова, надрукованого в Герценовому «Колоколе». Драгоманов переказує, що під час трусу у Костомарова у його на столі жандарми взяли «Доклад следственной комиссии 30 мая 1826 г.», де були переказані ідеї товариства «Соединенных Славян»³². Драгоманов же, щоб схарактеризувати духову атмосферу, в якій йому самому доводилось побирати перші вражіння буття, згадує в своїй автобіографії «дядька офіцера», що «брав

участь у таємному товаристві Соединенных Славян»³³. Таким чином зазначені зв'язки фактично можуть бути доведені, хоча вже Драгоманову було видко і ту різницю, яка ділила українських федералістів 20-х років од їхніх наступників, що стали вже зовсім на український ґрунт, зв'язалися з ним міцно і свої федералістичні ідеї виводили вже од свого народу, а не од абстрактної за тодішніх часів слов'янини й слов'янських симпатій. Сама вже постать Лукашевича й участь у політичних конспіраціях таких людей, як Падура, показують, що під ті зв'язки, які вже бачив Драгоманов, тепер можуть бути підведені міцніші підстави.

Але вони пояснюють разом і те, чому масонство на Україні притягло до себе неласкаву правительственну увагу далеко раніше, ніж це сталося в Росії. Масонські ложі на Україні заборонено вже 12 березня 1819 р., тоді як у Польщі черга на заборону прийшла аж 25 вересня 1821 р., а по всій Росії тільки 1 серпня 1822 р.³⁴ Були, видко, якісь причини до такого

ступенування в репресивних заходах проти однієї й тієї самої організації. І причини ці лежали якраз у тому ґрунті, до якого мусила доторкатись, щоб жити, навіть така негнучка організація, як масонство. Соціальні й національні ріжниці, які на Україні були глибші й виразніші, справляли тутешнє масонство навіть проти волі його в політичне русло і надавали йому деякої національної закраски. Масонство на Україні натурально, силою річей і обставин, виходило з меж невиразного містицизму й набувало виразно політичних форм, нуртуючись під таємницею форм і перероджуючись у таємні товариства з визвольними завданнями. Разом з тим масонство на Україні виявляє принаймні тенденцію зробитись *українським* масонством з щиро національною метою визволення вже свого народу. Певна річ, що такий напрям, скільки він себе показав одразу ж таки, не міг не вколоти болюче правительственным агентів. Вони чули небезпеку і заздалегідь дали собі з нею раду – своїм звичайним методом. Тим-то останніх етапів своєї еволюції масонство на Україні не дійшло і так-таки й не перетворилося в українське масонство: цю натуральну еволюцію спинено і вона іншими пішла шляхами – через відомі вже нам таємні товариства.

Але навіть спинившись на початку дороги, масонство тут свою роллю зіграло і повинно бути згадано в розвитку національної ідеї на Україні. Через його-бо XVIII вік з своїми ще свіжими автономістичними традиціями й змаганнями подає руку національно-громадському українському рухові половини XIX віку. Це одне з малих, не кожному видних і не розсліджених ще, проте все ж таки неодкидних кілець, що складають із себе неперерваний ланцюг невинного розросту й розвитку української ідеї в нашому минулому.

¹ *Василенко Н.П.* Очерки по истории Западной Руси и Украины. – Киев, 1916, стр. 70-71.

² *Сковорода Г.С.* Собрание сочинений, т. I. – СПб., 1912, стр. 35.

³ Начальная дверь ко христианскому добронравью // *Сионский вестник*, 1806.

⁴ *Сумцов Н. Ф.* Житие Сковороды, описанное другом его М.И. Коваленским // *Киевская старина*, 1886, [кн.] IX, стр. 106-107.

⁵ *Пытин А.Н.* Русское масонство. – Петроград, 1916, стр. 516. Пор.: *Иконников В.С.* Киев в 1654-1855 гг. – Киев, 1904, стр. 72.

⁶ *Пероговский В.* Масонские ложи в Житомире // *Киевлянин*, 1879, ч. 27 (Передрук з «Волинских епархиальных ведомостей»).

⁷ *Aszkenazy Szymon.* Rosya – Polska. – Lwów, 1907, стор. 95.

⁸ *Пытин А.Н.* Русское масонство, стр. 520.

⁹ *Коробка Н.И.* Польские общества [20-х годов и декабристы // Сборник «О минувшем». – СПб., 1909], стр. 210.

¹⁰ *Aszkenazy [Szymon].* Rosya – Polska, стор. 95.

¹¹ *Ibid.*, стор. 96.

¹² *Коробка Н.И.* Польские общества 20-х годов и декабристы // Сборник «О минувшем», СПб., 1909, стр. 199. Офіційальне «Донесение Следственного Комитета» про польські таємні товариства див. у збірнику *Б. Базилевського* (Богучарського) «Государственные преступления в России в XIX в.» (Т. I. СПб., 1906, стр. 70-94).

¹³ У статті *И.С. Рябинина* «Польское масонство», надрукованій в II томі відомого видання «Масонство в его прошлом и настоящем» (Москва, 1915) стриваємо відомості про ложі, яких не зазначено в «Хронологическом указателе» при книзі Пипіна. Це ложі у Вишнівці, в Дуклі та в Дубні на Волині й деякі інші, певніше не означені.

¹⁴ *Павловский И.Ф.* Масонская ложа, ее участники и арест их // *Труды Полт[авской] ученой архивной комиссии*, т. 1, стр. 71-72.

¹⁵ Про полтавську та київську ложі досить докладні відомості у *Павловського Ів.Ф.* – «Масонская

ложа в Полтаве» (одбитка з VI вип. «Трудов Полт. уч. арх. комиссии», Полтава, 1901); *Семевский В.И.* Политические и общественные идеи декабристов. – СПб., 1909, стр. 296-313.

¹⁶ Князь Рєпнін, високо освічена й гуманна людина, був жонатий з родичкою останнього гетьмана українського Розумовського і ставився добре до діячів українського руху, напр[иклад] до Котляревського, згодом до Шевченка. З кругів, до Рєпніна близьких, вийшла також перша друкована історія України, що належала Дм. Бантиш-Каменському.

¹⁷ *Семевский В.И.* Политические и общественные идеи декабристов, стр. 303. У відомих «Записках» Селецького («Киевская старина», 1884, кн. VIII, стр. 280) знаходимо кілька рядків, присвячених описові будинку, де містилась київська ложа. Характерна одна деталь з історії ложі *Соединенных Славян*: намісним майстром у ній був Леонтій Дубельт – той самий, що згодом, покаявшись, був начальником «III отделения» і з якоїсь іронії долі провадив справу Кирило-Мефодіївського братства...

¹⁸ *Семевский В.И.* Политические и общественные идеи декабристов, стор. 298.

¹⁹ *Там само*, стор. 298-301; див. також цитовані праці *Ів.Ф. Павловського*.

²⁰ *Русская старина*, 1898, кн. XI, стр. 345.

²¹ *Дашкевич Н., проф.* Отзыв о сочинении г. Петрова «Очерки украинской литературы» // Отчет о 29 присуждении наград гр. Уварова. – СПб., 1888, стр. 193; *Маслов В.И.* Литературная деятельность К.О. Рылеева. – Киев, 1912, стр. 301.

²² *Єфремов С.* Історія українського письменства. – Київ, 1917, стор. 203-204. Порівн.: *Щурат В.* Шевченко і поляки. – Львів, 1917, стр. 64.

²³ *Михальчук К.П.* Из украинского былого // *Украинская жизнь*, 1914, кн. VIII-X, стр. 83. В. Щурат у цитованій праці місцем «слов'янської сесії» з участю Падури називає Житомир.

²⁴ *Д. Д-ко.* З споминів про К. Михальчука // *Л.-н. вістник*, 1914, кн. V, стор. 238. Про зародки національного почуття на Україні в зв'язку з історичними споминами див. розділ п'ятий згаданої вже праці

В. Маслова «Литературная деятельность К.Ф. Рылеева».

²⁵ У доносі якогось секретного агента з Києва з датою 15 лютого 1822 р. читаємо «Масонські ложі з кожним днем усе більш зміцнюються по всьому краю; справа йде вже не про масонство, – це таємне зібрання людей злоумисних» (*Семевский В.И.* Политич. и обществен. идеи декабристов, стр. 312). Як звичайно, секретний агент плутає масонські ложі з іншими таємними організаціями: тоді вже масонство, як таке, навпаки, було занепало.

²⁶ Офіційні відомості про це товариство, «Донесение следственной комиссии», передруковані у *Базилевського* (Богучарського) – «Государственные преступления в России в XIX в.» (т. I, стр. 29-31, 64-67).

²⁷ *Горбачевский И.И.* Записки декабриста. – Москва, 1916, стр. 17-18.

²⁸ *Там само*, стр. 15.

²⁹ *Там само*, стр. 292.

³⁰ *Там само*, стр. 273.

³¹ «Русская старина», 1888, декабрь, стр. 599.

³² *Драгоманов М.И.* Собрание политических сочинений, т. II. – Paris, 1906, стр. 743; *Костомаров Н.И.* Автобиография // *Русская мысль*, 1885, кн. V, стр. 214.

³³ *Павлик М. М.П.* Драгоманов. – Львів, 1896, стор. 331.

³⁴ *Семевский В.И.* Декабристы-масоны // *Минувшие годы*, 1908, кн. II, стр. 30, 34, 46.

1918

Подається за першодруком
Збережено правопис оригіналу

С В І Д Ч Е Н Н Я

сергій єфремов_G

Академік Сергій Єфремов був заарештований співробітниками ОГПУ у Києві 21 липня 1929 р. за звинуваченням в організації Спільки Визволення України. Разом з Єфремовим по справі СВУ проходив колишній міністр закордонних справ УНР, масон Андрій Ніковський, який на допиті 21 грудня 1929 р. засвідчив спадкоємність між Товариством Українських Поступовців, масонськими ложами, Братством Української Державності та СВУ. Оскільки ж Ніковський та Єфремов були серед лідерів ТУПу, а організатором і керівником БУДу Ніковський назвав Єфремова, слідчі змусили Сергія Єфремова власноручно написати свідчення про діяльність масонських лож в Україні на початку ХХ ст. Документ публікується зі збереженням граматичних і стилістичних особливостей рукопису.

*Лариса Портнова
Віталій Пономарьов*

Крах революційною руху 1905 р. і шалена реакція, що почалася по тому, р. 1906–1907, потягли за собою в деяких кругах російського поступового громадянства величезний інтерес до причин тих подій, а також частково – перегляд дотеперішньої тактики в боротьбі з самодержавієм. Різні розуміли й визначали ті причини. Але найбільш популярним, може, було таке пояснення: реакція взяла гору тому, що в лавах борців з самодержавієм не було єдності, що вони не тільки не йшли разом у своїй боротьбі, але й не били разом, роз'єднані своїми партійними програмовими й тактичними різними, і цим дали змогу реакції розбити їх по одинці кожного. Це була проста наука, що ніби впливала з досвіду боротьби 1905 р. Друга –

це ізолюваність російського визвольного руху від співзвучних європейських течій, що дала змогу вже розбитому царизмові одержувати допомогу з-за кордону од своїх прихильників без жодної перешкоди од європейської демократії. Пригадувалося, як царський уряд на самому передодні скликання першої Державної Думи одержав закордонну позику на пів мільярда, що в значній мірі розв'язувало йому руки в боротьбі з народним представництвом і скріплювало ту реакцію, що незабаром розігнала опозиційні першу і другу Думи і створила собі на допомогу сервілістичну третю Думу (1907), яка разом з урядом Столипіна заходила ліквідувати недобитків недавнього революційного піднесення. Висновки, які роблено з цих фактів, зводилися до того, що в новій боротьбі з самодержавієм, яка неминуче мусила знов розгорітися, треба змінити тактику: треба «порознь йти, но вместе бить», себто, не кидаючись окремих партійних завданнів, все ж зговоритись окремим партійцям і угрупованням на певному мінімумі спільних політичних домаганнів і їх здобувати разом, – це одне, і друге: тим чи сим способом зв'язатися з європейською демократією, щоб під скрутну хвилину почувати за собою її товариську руку і допомогу. Революція в Туреччині, що саме того часу успішно закінчилася, усунувши з царювання кривавого тирана, між іншим давала науку що-до останнього пункту. Молодотурки, що успішно ліквідували в Туреччині абсолютизм, були зв'язані з французьким масонством, до якого у Франції належали визначні політичні діячі (як Жорес), а також і значне число представників уряду. Через ці зв'язки діячі турецької революції одержали в своїй роботі сприяння од своїх французьких «братів», що в себе вдома паралізували-всяку можливість допомогти султанові і зараз же

визнали новий лад у Туреччині, надавши йому цим самим точку опертя на перших і тому найважчих кроках його існування. Це були, очевидно, причини, що довели до поновлення масонського братства в Росії після першої революції. Форма масонства була дуже вигідна для мети, що собі на найближчий час ставив визвольний рух. Воно могло об'єднувати людей поступового напрямку на певних конкретних завданнях, разом з тим полишаючи вільну руку кожному в його партійних чи національних вимогах; воно вводило визвольний рух у контакт з європейською демократією, і нарешті своєю доброю, віками виробленою формою конспірації давало чималі гарантії, що сюди не проберуться ті агенти царського правительства і провокатори, що вже тоді досить таки деморалізували і значною мірою паралізували були навіть діяльність революційних партій. Такі певне були міркування тих людей, що зв'язались з «Великим Сходом Франції», себто з французьким масонством, що мало на перекір англійському, виразно політичну фізіономію, і заснували його філії в Росії.

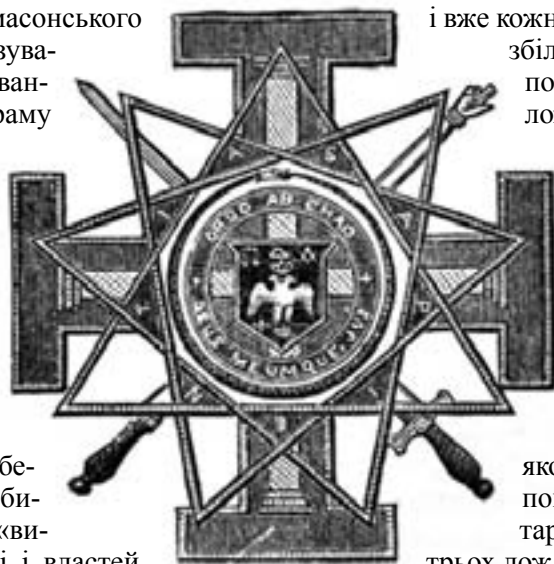
Хто саме, як і коли встановив зв'язок з «Великим Сходом Франції» й одержав од його доручення заснувати масонські ложі в Росії – мені не відомо. Це було дуже законспіровано і ніколи про це не згадувалося. Мабуть, перші ложі були засновані в Петербурзі¹, а звідти розійшлися й по інших більших центрах, як Київ, тощо, які мали вже розповсюджувати масонство по своїх краях («областях»). Вперше довелося мені почути про масонське братство при кінці 1909 р., коли мої приятелі Матушевський² і В'язлов³, запропонували мені пристати до надпартійної поступової організації, яка має на меті об'єднання всіх революційних і опозиційних сил на боротьбу з самодержавієм, щоб здо-

бути політичну волю. Коли я згодився, мені назвали організацію. Мене це було спершу вразило. Знаючи історичне масонство, я висловився, що нашого реалістичного віку ледве чи можна додержуватися тих надзвичайно складних і по суті зайвих і непотрібних форм, у які закуто масонство, – що ритуал його може затемнити саму мету – оте здобування політичної волі, і таким чином усі заходи повернути на порожню забаву – організації за-для самої організації. Мої приятелі пояснили мені, що по суті вони згоджуються з моїми закидами і що коли б додержуватись усієї масонської обрядовості, то на наші часи це було б анахронизмом. Але в російському масонстві додержуються тільки мінімуму обрядового ритуалу – остільки, скільки він потрібен для кращої конспіративності; одкинути ж його цілком, значило б порвати контакт з французьким масонством, яке зв'язує російську демократію з західно-європейською. Ці пояснення мене задовольнили, і я погодився перейти через ті обряди, яких вимагало прийняття до ложі нового члена. Незабаром одбулося і це прийняття, чи посвячення в братство.

Власне, воно й обставлялося тільки певною обрядовістю. Кандидата спершу обслідували люди, які його добре знали, і тільки цілком переконавшись, що він погоджується пристати до організації, йому називали її, взявши у його попередю слово, що він нікому не назве її, хоча б потім і вийшов з організації. Саме прийняття починалося з відповіді на письмі на деякі запитання, які повинні були обмальовати духовну фізіономію й особливо політичне credo (кредо) кандидата; ці відповіді ложа розглядала у відсутності його. Коли відповіді задовольняли ложу, то на засідання вводили вже й кандидата, зав'язавши йому попередю очі. В такому стані голова ложі («венераль») розповідав йому про

походження і завдання масонського братства (легенда, що зв'язувала його походження з будівництвом соломонового храму в Єрусалимі) і знов питав його в-останнє, чи погоджується він вступити до братства; також і інші члени ложі задавали питання, щоб уявити собі краще особу нового члена. Коли згоду дано, йому розв'язували очі і венераль об'являв його прийнятим до ложі, беручи з його обіцянку «любити братів своїх масонів», «виконувати всі накази ложі і властей масонських» і «додержувати тайни, хоча б і вийшов з ложі». Прийняття за перші роки робилося «именем Великого Востока Франции», і це означало, що новий масон робився членом французького масонства. Але років за 3-4, коли в Росії число масонських лож збільшилося, російське масонство оголосило «самостоятельною державою» (в масонському розумінні) і згадана формула була замінена на іншу: «именем Великого Востока народов Росии»⁴. Нова формула підкреслювала федералістичний напрям російського масонства, його національну толерантність та домагання національної рівноправності. Замість великого числа степенів у французькому масонстві, в російському було тільки дві: ученик (недавно прийнятий) і майстер.⁵

Основною ячейкою масонської організації була «ложа», з мінімумом 7 чоловіка членів або «братів». Коли число членів у ложі збільшувалось удвоє, вона виділяла з себе нову ложу,

і вже кожна далі жила своїм життям і збільшувалась незалежно од попередньої. Члени різних лож між собою не зносилися, як масони, бо навіть здебільшого не знали один про одного; масонам з різних лож було цілком заборонено одкриватись один одному. Кожна ложа мала своє ім'я, президію з «венерабля» (голова), «надзирателя» (знавець статута, якого в писаному вигляді не повинно було бути) та «секретаря». Коли в місті було більше трьох лож, то організовувався «местный совет» з венеральів лож і ви-

бирав із себе секретаря, що зносився з вищими інстанціями. Таким чином, склад «местного совета», а також особи його секретаря відомі були тільки венераблям. На чолі всього масонства стояв «верховный совет» (у Петербурзі), обраний на «конвенті» (з'їзді представників од лож) таємним голосуванням, так що склад «верховного совета» був цілком законспірований навіть од учасників конвента. Так само законспірований секретарь «верховного совета» мав зносити тільки з венераблями і секретарем «местного совета» і ніхто з рядових «братів» не міг знати його ймення. Так збудована організація справді давала найбільше гарантії, що навіть провал якоїсь ложі міг виявити жандармерії тільки мінімальне число учасників даної ложі і тому мав бути одразу локалізований.

Ложа, до якої мене прийнято, звалась «Правда», і в її застав таких членів: Ф.Р. Штейнгель⁶ (венераль), Д.М. Григорович-Барський⁷ (над-

зиратель), І.М. Полторацький⁸ (секретарь), А.Г. В'язлов, Ф.П. Матушевський, В.Г. Бажасв⁹, С.М. Чебаков¹⁰, В. Косинський, Іванов С.О.¹¹ Після мене прийнято: М.І. Радченка, Г.В. Александровського¹², В.О. Лозинського, М.К. Васюхнова¹³, М.С. Грушевського. По цьому ложа «Правда» виділила з себе десь р. 1910 або 1911 нову ложу, що прибрала назву «Единение» і складалась – з Чебакова, мене, Радченка, Александровського, Лозинського, Васюхнова; решта лишилась в «Правді». «Единение» протягом року чи двох прийняло до себе: В.К. Редліха, О.В. Корчака-Чепурківського¹⁴, В.К. Прокоповича¹⁵, Ахримовича З.А.¹⁶, Фльорова, Слуцького Е.Е.¹⁷, Бочкарьова, і виділило нову ложу «Федерація», до якої одійшли: Корчак-Чепурківський, Прокопович, Ахримович, Бочкарев, і не пам'ятаю – хто п'ятий, і «Федерація» почала набирати собі нових членів, окрім Ніковського¹⁸, мені незвісних. Опріч трьох названих лож, було ще дві: «Истина» та «Астрей», але склад їх мені зовсім невідомий. По-за Києвом ложі були: в Одесі – дві, здається (Чехівський В.М.¹⁹, Шварц, Житков²⁰), в Катеринославі (І.М. Труба, Ю. Павловський), у Вінниці (я брав участь у відкриванні ложі) пам'ятаю прийнятих: О.О. Лозинського, В.В. Боржковського, Фіалковського (?), у Полтаві (теж брав участь): Товкач К.І.²¹, його дружина, Чижевський П.І.²², Сіяльський, Ротмистров Г.Г. Була спроба заснувати ложу ще в Чернігові і для цього прийнято до «Правди» І.Л. Шрага²³, щоб через його вишукати підходящих людей у Чернігові, але на повний склад ложі там не набралось і Шраг так і лишився, здається мені, одинцем у Чернігові і, наїздючи до Києва, брав участь у засіданнях ложі «Правда».

Брацтво само майже не провадило політичної роботи, покладаючи її на партійні організації. Воно собі ставило інші завдання – об'єд-

нувати людей різних напрямів і партій і всіх їх направляти на завоювання політичної волі; тому то воно дбало про те, щоб притягти до себе впливових людей з різних національностей, різних напрямів і партій, од прогресистів з правого боку без обмеження на ліво. Зверталась велика увага на особисті прикмети кандидатів, особливо на їх моральну оцінку, на здатність їх працювати разом з людьми інших поглядів, на толерантність їхнього світогляду і лагідність вдачі. Тому не всі з видатних діячів того часу прийняті були до брацтва, – поза ним лишались люди цікаві, але з репутацією не схильних на певні уступки й толеранцію чужих поглядів (як, наприклад, П.М. Мілюков, або київський лідер к.-д. Шольп). На таких людей брацтво намагалось впливати через їх партійних товаришів, що належали до брацтва, але самих їх не притягало. Вибору найбільш придатних людей, обслідуванню їх та процедурі обрання й оддавала найбільше часу кожна ложа. По-за тим велику увагу притягала раз-у-раз політична інформація з партійного і національного життя з державних установ, громадських настроїв і т.п. Обмірковуючи цю інформацію, ложа давала певні директиви своїм членам, що могли мати вплив на напрям тієї іншої справи чи безпосередньо, чи через свої особисті й громадські зв'язки. Так, напр(иклад), відома справа Бейліса притягла велику увагу брацтва, як така, що могла мати великі політичні наслідки, і організацію оборони євреїв од обвинувачення в ритуальних убийствах спеціально було доручене Григоровичу-Барському судовим способом, а людям, причетним до пера, доручено було виступати з відповідними статтями в пресі (низка моїх статтів у «Раді» і в «Украинской жизни»). Р. 1912 під час виборів до четвертої Думи²⁴ брацтво проробило чималу роботу за-

для погодження всіх поступових виборців у Києві і визначило свого кандидата (спершу Полторацького, а через його хворобу – Іванова), який і переміг, завдяки добрій організації, чорносотенного кандидата Савенка. Для думських виступів опозицій брацтво постачало відповідний матеріал і давало директиви на той чи інший виступ своїм товаришам, що були членами Думи, – так досить голосна свого часу інтерпеляція в Думі з приводу заборони святкувати 100-літній ювілей народження Шевченка в 1914 р. була підготовлена і переведена під впливом домагань од київських лож, що зібрали й постачили думській опозиції чималий матеріал, використаний в промовах Керенського й ін. Київські ложі одводили чимало місця спеціально українській справі, до того часу взагалі нехтуваній серед російського громадянства, і цим дуже допомогли тому контакту, що встановився в Києві між українським і російським громадянством, їх спільним політичним виступам, як од під час виборів і взагалі поширенню українських домагань, популяризації лозунгів федерації й автономії серед російського громадянства. З доручення й за допомогою брацтва один з його членів, В.П. Обнинський, спеціально взявся до поновлення колишнього союзу автономістів-федералістів і чимало зробив для популяризації ідей федералізму (видання журналу «Народы и области» в Москві). Маючи впливових у різних кругах громадянства членів, київське брацтво грало чималуроль у громадському житті, об'єднувало до певної міри опозиційні виступи і витворювало спільну громадську думку на всякі прояви тодішнього політичного життя. Навіть суперечливі погляди через обміркування справ у ложах часто втрачали свою непримиренність і мирилися на чомусь середньому, що вже не заважало

одноставним виступам і солідаризуванню у вчинках.

Першого дошкульного удару цій солідарності в політичних виступах завдала імперіалістична війна. З самого початку її брацтво розкололося на дві нерівні числом, принципіально непримиренні частини. Більшість, переважно росіяне, стояли на позиції переможної війни, гадаючи, що після її переможного кінця Росія неминуче мусить здобути політичну волю, бо неможливо, щоб народ-переможець погодився далі нести ярмо і скорятись перед царською бюрократією, що під час воєнних дій ще яскравіше виявляє своє вбожество та користливість і нездатність до порядкування в державі. Меншість, переважно українці, займала «пораженческую» позицію. Війна, доводила ми, особливо виявила неготовність громадянства до боротьби за свою волю; ті нещирі своєкористливі патріотичні заяви, які уряд використовує для себе, якими себе підсилює і зміцнює реакційний свій курс, надзвичайно шкідливі, бо вони утворюють атмосферу, в якій люде заздалегіть зрікаються ставити якісь вимоги до уряду. Отже переможний кінець війни тільки зміцнить становище царизму і в очах несвідомих мас знов підійме його престиж, захитаний подіями 1905 р. Спираючись на аналогію з японською війною, ми доводили, що тільки поразка Росії знов викличе величезний громадянський здвиг, розбуркає приспані революційні сили і докінчить те, що недокінченим лишилося в 1905 р., себ-то рішуче й остаточно покіньє з абсолютизмом. Революція, як наслідок незадоволення, може прийти тільки слідом за поразкою у війні, за воєнними невдачами. Катастрофа на фронті, як це не раз доводила історія, одіб'ється оновленням і оздоровленням у середині держави, бо насамперед змете ті реакційні

сили, що заважають усякому поступові й оновленню. Цю думку ми ілюстрували посиленням реакції під час війни, а також тією вакханалією утисків, що провадилися по окупованих країнах, особливо в Галичині, що з самого початку окупації зазнала всіх прикмет «истинно-руського» режиму, – «обрусения», повертання людности в православіє, безправности і економічної руїни, заслання десятків тисяч людей на Сибір і т.п. Через Київ, перед нами, саме переходили тоді тисячі засланців, винних тільки тим, що вони були українцями, євреями, поляками, і жахом віяло від їхніх оповідань про те, що діялося по окупованих країнах, віщуючи подібну ж долю і всім, коли б війна скінчилася переможно для російської бюрократії. Суперечки в братстві на цьому ґрунті хоч і не довели до повного розколу чи розбиття організації, бо попереднє життя досить її було зміцнило, все ж заповнили все собою і одбивалися на всьому її житті; вона видимо перестає рости і вплив її серед громадянства зменшається. Цими суперечками був цілком зайнятий і той єдиний «конвент» (з'їзд), на якому мені довелося бути. Одбувався він у Петербурзі при кінці 1914 р., коли вже обидва напрями в братстві цілком визначилися й скристалізувалися, могли оперувати навіть фактами на оборону своїх тез. З присутніх на конвенті петербуржців пригадую: М.В. Некрасова (робив доповідь, як секретарь «Верховного совета»), О.Ф. Керенського, В.Я. Богучарського, М.Д. Соколова, Кускову, Славинського М.А., Степанова, Єфремова Ів. (члена Думи), Зензинова; з Москви був В.П. Обнинський і, здається, Скворцов (Степанов); з Києва: Штейнгель, Григорович-Барський, Зарубин О.М., Прокопович В.К., я; були ще представники з Одеси, з Вільни, з Надволжя – Саратова й Самари. Цілий конвент, окрім інформаційної час-

тини, було присвячено питанню про те, як ставитися до війни і до якого закінчення її треба йти; в дебатах боролися між собою ті погляди, що переказав я попереду. Як і треба було сподіватися, пораженці лишилися в меншості; пригадую, що коли дійшло до голосування, то тільки двоє з усіх присутніх (Прокопович і я) подали голос за бажаність поразки Росії.

В міру того, як війна затяглася і все більше виявлялося повне банкрутство уряду навіть на воєнному полі, настрої у братстві до деякої міри мінявся. Більшість, що спершу була проти революційних виступів і зміни уряду під час війни (бо, мовляв, «не перепрягають коней на ходу»), тепер переходила до думки, що без революції, без зміни уряду навіть переможна війна неможлива. Ціла низка братчиків ідуть працювати до Воєнно-промислового Комітету (Зарубін), до Земського і Городського союзів (Штейнгель, В'язлов, Матушевський, Ніковський) – одні на те, щоб організовувати перемогу і принаймні не дозволяти бюрократії красти народні гроші, другі – щоб серед військових організовувати незадоволення й пропагувати неминучість революції. На кінець 1916 року і прихильники перемоги, і пораженці зійшлися принаймні на одному, що взагалі так далі тягтися не може і незабаром повинна одбутися на верхах якась зміна чи то наслідком перевороту, чи одверто масового виступу.²⁵ Засновуючись на інформаціях з Петербургу, цієї зміни, але ще в невідомій формі, сподівалися на початку 1917 р. Таким чином лютнева революція 1917 р. не була несподіванкою для братства, і воно вважало, що до певної міри навіть її підготувало в настроях тих кругів, на які мало більший чи менший вплив.

Перші місяці революції члени братства працювали по всяких комітетах і установах рево-

люційного часу, як «Центральный Комитет общественных организаций», то-що. Здавалося, мета, за-для якої засновано брацтво, здійснилася і його існування вже непотрібно. Була навіть висловлена в ложі «Единение» думка, що, може, час закритися, бо вся політична робота одходить до партійних організацій, що саме тоді забували повним життям. Цю думку одкинуто, бо визнано, що хоча політична робота й одходить до партій, але тепер, може, більша, ніж колись, потреба в такій організації, що була б посередником між партіями, лагодила поміж ними антагонізми і нагадувала про закріплення нового ладу. Так само одкинуто й другу думку – перейти до відкритого існування на тій підставі, що згадану делікатну місію – погоджувати антагонізми – зручніше виконувати, не виходячи наверх. Тим часом життя прудко плинуло, і в самому брацтві виникали свої антагонізми, дразливі питання, з якими воно на могло дати собі раду. Найгострішим було національне питання, зокрема, українство, що з революцією вже фактично почало здійснювати ті лозунги автономії і федерації, які до того ставилися в братстві тільки теоретично. Знов вийшов розкол, навіть далеко гостріший, ніж з приводу війни. В фактичному здійсненні лозунгів автономності українцями російська більшість у брацтві добачала замах на Росію, як єдину державу, і це стало за привід до надзвичайно гострих суперечок між українцями та росіянами. Суперечки загострювалися разом з тим, як у революційному процесі збільшувалися домагання українців, відбувся

перехід їх на самостійницькі позиції з кінця 1917 р. Під знаком гострих суперечок відбувався й єдиний, який був, обласний з'їзд у травні 1918 р., незабаром по гетьманському перевороті, відбувся в Києві, на Пушкінський, здається, в українському клубі; з учасників з'їзду пам'ятаю: Штейнгеля, Григоровича-Барського, Зарубина, Науменка²⁶, Бочкарьова, Прокоповича; провінційальні делегати зовсім не лишилися в пам'яті. Здається, з Полтави був Товкач, а з Катеринослава –

Труба. Суперечки загострювалися як-раз згаданим переворотом, що до певної міри сплутав позиції антагоністів. Російська частина брацтва (з нею був і Науменко), протестуючи проти заклику німців, як зради Антанті, разом з тим раділа піддержаному німцями гетьманському переворотові, бо бачила в йому кінець національної політики Центральної Ради і майже початок розсипаної тоді «Єдиної невідомої» Росії; навпаки, українська частина, помирившись з закликом німців, в піддержаному ними гетьманаті бачила тільки узурпацію влади, долю якої мав вирішити сам український народ на своїх Установчих Зборах. Оця плутанина в обставинах і орієнтаціях спричинилася до того, що з'їзд обернувся в низку досить гострих суперечок (межи мною й Науменко, межи Прокоповичем і Бочкарьовим, тощо) і не вніс ніякого примирення, не знайшов виходу з тих сутічок, у які, видимо, заходило брацтво, що вже переставало задовольняти своє найперше завдання – лагодити суперечності поміж політичними напрямками. Дальші події, 1918–1919 р.р., ка-

лейдоскопічні зміни в Києві влади (гетьманство, Директорія, радянська влада, деникинщина), які вибивали з рівноваги то одну, то другу частину братства, а то й обидві, не сприяли ні його роботі, ні навіть існуванню. Збиралися рідко, коли дозволяли обставини, і oprіч безко-нечних змагань про «орієнтацію», нічого не робили. Розклад довершився за часів деникинщини, коли російська частина, не приймаючи ідеології Добровольчої армії, все-ж мирилася з заведеним нею ладом, як початком відродження Росії, що ніс за собою смерть Україні. Але це тяглося недовго; з одходом деникинців вийшла з Києва і мало не вся російська частина братства. Воно, видимо, кончило своє існування. Думаю, що той самий процес завмирання відбувся й по інших містах, хоча відомостей про те не маю ніяких.

А втім що-до ложі «Единение», то була ще спроба її оджити. 1920 і 1921 р.р. члени її не стрівались. Здається, р. 1922 вернувся до Києва Чебаков і зробив спробу з уламків київського братства поповнити «Единение» і таки чином одновити організацію, пояснюючи свій замір тим, що вже зжилися за довгий час існування і тому єсть потреба просто звичайного єднання «порядних людей», хоча б і без надії на якусь роботу. Поновлена ложа склалася з таких людей: Чебаков, я, Радченко, Александровський, Полторацька К.О., Бенеш (доктор), Гецов (доктор), Лазарєв. Але і часи були вже не ті, та й ми всі теж не ті стали. Ми вже не мали ніякого впливу, та майже й зв'язків не мали серед нового громадянства, та ще в обставинах 1922 р., коли кожен дбав найбільш про те, як би вижити. Р. 1922 і початок 1923 ми зрідка збиралися, обмінювалися новинами й думками про поточні події, змагалися про те, міцно чи не міцно стоїть Радянський лад, обмірковували мож-

ливість чи неможливість його занепаду, але й сами почували, що таке існування нікому й ні на що вже не потрібне. Р. 1923, після арешту Чебакова²⁷, ложа вже не збиралася, і братство остаточно розпалося.²⁸

При кінці маю додати, що в Києві незалежно і паралельно існувала ще якась інша масонська організація, яка купчилася коло доктора Анохина. Про неї я випадково дізнався, розбираючи р. 1917 архив охоранки, де знайшов «дело» з списком її членів. Який характер і які завдання мала ця організація – мені не відомо.²⁹

29.12.1929

Сергій Єфремов

Допросил Брук

Оригінал. Рукопис.

Архів СБУ, спр. №67098 ФП, т. 13,
арк. 243-252 зв.

Уперше опублікований в «Народній газеті»
№№ 16–17, 1995 р., публікація Сергія Білоконя

1. Перша серед відновлених у Російській імперії масонських лож – «Возрождение» – була відкрита у Москві 15.11.1906 р. Невдовзі були відкриті інші ложі, але через суперечки щодо того, якій масонській структурі підпорядковуватися (Великій Ложі Франції чи Великому Сходу Франції), вони були розпушені у лютому 1910 р.

2. Матушевський Федір Петрович (1869–1919) – член Центральної Ради (1917), посол Української Народної Республіки у Греції (1919).

3. В'язлов Андрій Григорович (1862–1919) – депутат І Державної Думи Російської імперії, співробітник Союзу міст Південно-Західного фронту (1914–1917), генеральний суддя УНР, міністр юстиції Української Держави.

4. «Великий Восток народів России» був утворений на конвенті 1912 р. Його назва була ухвалена

на вимогу делегатів від «національних околиць» Російської імперії – вірменів, грузинів і українців.

5. Ритуал проведення засідання масонської ложі детально описаний у свідченнях Андрія Ніковського на допиті в ОГПУ 21.12.1929 р. (див.: журнал «Гене́за» №1(4)-1996).

6. Штейнгель Федір (Теодор) Рудольфович (1870–1946) – барон, депутат І Державної Думи, голова комітету Всеросійського союзу міст (1915–1917), голова виконавчого комітету Київської міської думи (1917), посол Української Держави у Німеччині (1918).

7. Григорович-Барський Дмитро Миколайович (1871–1958) – адвокат, голова Ради присяжних повірених округу Київської губернії, голова Київської судової палати.

8. Полторацький Іван (1872–1914) – член Київської Громади, кооператор, голова Товариства взаємного забезпечення життя у Києві.

9. Бажаєв Володимир Гаврилович (1865–1916) – агроном, професор Київського політехнічного інституту, журналіст, літератор.

10. Чебаков Сергій Михайлович (1871–1933) – прокурор Київської судової палати, сенатор Української Держави.

11. Іванов Сергій Олексійович (1856–?) – магістр ветеринарних наук, професор Харківського ветеринарного та Київського політехнічного інститутів, депутат IV Державної Думи.

12. Александровський Григорій Володимирович – викладач Фундуклеївської гімназії у Києві, професор Казанського університету.

13. Васюхнов Костянтин Митрофанович (1876–?) – однокурсник Сергія Єфремова по юридичному факультету Київського університету, присяжний повірений.

14. Корчак-Чепурківський Аксентій Васильович (1857–1947) – академік, незмінний секретар ВУАН.

15. Прокопович В'ячеслав Костянтинович (1881–1942) – член Центральної Ради (1917), міністр освіти УНР (1918, 1920), голова Ради Народних Міністрів УНР (1920), голова Ради Міністрів УНР

в екзилі (1924–1939), заступник голови Директорії та головний отаман УНР (1939–1940).

16. Ахрімович Зиновій Алоїзівич (1858–?) – директор Колегії Павла Галагана у Києві.

17. Слуцький Євген Євгенович (1880–1948) – економіст, статистик, математик, викладач політичної економії та статистики у Київському комерційному інституті.

18. Ніковський Андрій Васильович (1885–1942) – заступник голови Центральної Ради (1917–1918), комісар Києва (1917), голова Українського Національного Союзу (1918), міністр закордонних справ УНР (1920).

19. Чехівський Володимир Мойсейович (1878–1938) – професор Київської Духовної Академії, підполковник російської армії, священник УАПЦ.

20. Житков Костянтин Георгійович (1883–1920) – мічман російського флоту, редактор журналу «Морской сборник».

21. Товкач Костянтин Іванович (1882–?) – генеральний суддя Української Держави.

22. Чижевський Павло Іванович (1860–?) – депутат І Державної Думи від Полтавської губернії.

23. Шраг Ілля Людвигович (1847–1919) – депутат І Державної Думи, голова Чернігівського суду, член Центральної Ради (1917).

24. Вибори до IV Державної Думи відбулись у вересні-жовтні 1912 р. Дума працювала від 15.11.1912 р. по 25.02.1917 р.

25. Рішення про участь у підготовці державного перевороту ухвалив конвент наприкінці 1916 р. у Москві. Від України у ньому брали участь київські масони Чебаков, Штейнгель, Зарубін, Белінг. Архів Чебакова з резолюціями конвенту був 1922 р. переданий на зберігання Вікторові Романовському, який знищив його напередодні арешту 1930 р. (про роботу конвенту свідчив Дмитро Белінг на допиті в ОГПУ 31.10.1937 р. – див. «Гене́за», №1(5)-1997 р.).

26. Науменко Володимир Павлович (1852–1919) – голова Українського Наукового Товариства (1914–1917), заступник голови Центральної Ради (1917), міністр освіти Української Держави (1918), вене-

рабль ложі «Зоря». 1916 р. до цієї ложі був прийнятий Володимир Петрович Затонський (1888–1938) – майбутній нарком освіти УСРР та секретар ЦК КП(б)У.

27. Сергій Чебаков був заарештований 17.07.1923 р. у справі Київського обласного центру дій. 08.04. 1924 р. він був засуджений до розстрілу, заміненому 10 роками позбавлення волі (про перебіг судового процесу Сергій Єфремов писав у своїх «Щоденниках»).

28. Через розгром масонських лож у Петрограді та Москві в 1922 р. Київський обласний центр був оголошений вищим органом «Великого Востока народов России». Остання у Києві масонська ложа «Пробуждение» існувала до літа 1929 р. До неї входили Ю.М. Вагнер (венерабль), В.А. Романовський, М.М. Воскресенський, Л.Е. Чолганський (венерабль у 1922–1923 роках), Б.М. Толпиго та інші члени «заснулих» на той час київських лож. Діяльність київських масонів тоді полягала переважно у збиранні коштів на підтримку родин заарештованих «братів» (див. свідчення Миколи Воскресенського та Віктора Романовського на допитах в ОГПУ у 1930–1931 роках у справі Республіканського демократичного об'єднання: «Генеза», №1-2(6-7)-1998 р.).

29. Лікар Анохін Олександр Костянтинович був членом київської масонської ложі «Нарцис», створеної 1914 р. і підпорядкованої «Великому Сходу Франції». Членам цієї ложі були також Павло Скоропадський та Симон Петлюра, прийняті до неї наприкінці 1917 – на початку 1918 років (див.: Лариса Портнова. Стосунки між масонами Великої ложі України та Великого Сходу Франції в 1918–1919 роках // «Київська старовина», № 3–1999 р.).

*Публікація Лариси Портнової
Примітки Лариси Портнової
та Віталія Пономарьова*

П Е Р Ш І Л О Ж І

І У Г Р У П О В А Н Н Я

михайло ходоровський

В І Л Ь Н И Х

М У Л Я Р І В

У Г А Л И Ч И Н І

За наявними джерелами, масонський рух у Галичині започаткував Ф. Лонггампс, француз за походженням, нащадок родини гугенотів, посвячений у високий масонський ступінь «Лицар Сходу» (1). З ім'ям Ф. Лонггампса пов'язано заснування у Львові двох перших лож. Спочатку то була майстерня «Трьох Богинь» (1747 р.), що працювала з чотирма ступенями посвячення: учень, підмайстер, майстер, шотландський майстер.

В анналах львівського вільномулярства зафіксовано прізвище ще одного члена цієї ложі – хранителя печатки Лероя. Внаслідок трагічних обставин (він раптово помер під час відпочинку у Самборі) протоколи засідань ложі, що зберігалися у Лероя, потрапили до львівського католицького духовенства латинського обряду. Під тиском церкви ложа «Трьох Богинь», проіснувавши декілька місяців, самоліквідувалась.

1767 року у Львові розпочала роботу ложа «Трьох білих Орлів» (2). На цей раз спроба Ф. Лонггампса виявилась вдалою. Ложа «Трьох білих Орлів» діяла найдовше серед львівських вільномулярських осередків – 15 років (тобто по 1782 рік включно). На думку автора, в діяльності майстерні «Трьох білих Орлів» слід відзначити два етапи. На першому етапі до складу ложі входило 10-12 осіб – вихідці з Італії, Франції, Швейцарії, німецьких земель. Усі вони, як і Ф. Лонггампс, займалися комерційною діяльністю. Це – банкір і промисловець Й. Прешель, купці А. Бреза, Й. Бригенті, І. Люфт, Й. Мелхорн, Н. Прадель, С. Родье та ін. Важливою подією для них було входження майстерні «Трьох білих Орлів» до складу першого угруповання польських лож, котре очолила Велика

суверенна ложа «Доброчинного Сармата» у Варшаві (1770 р.)(3).

Тогочасний керівний осередок польського масонства працював під орудою особи, наближеної до короля Станіслава Августа, заступника директора варшавської і краківської монетарні графа А. Мощинського. Спираючись на масонські зв'язки, Ф. Лонггампс та його сподвижники прагнули зміцнити свої позиції у Львові. І справді, Лонггампс домігся чимало, як банкір, підприємець, до того ж він став членом міської управи.

Новий етап у діяльності ложі «Трьох білих Орлів» почався після першого поділу Польщі, коли Львів відійшов до Австрійської імперії (1772 р.). До складу ложі увійшли Представники австрійської адміністрації, військові, які поступово витіснили з керівних посад Ф. Лонггампса та його однодумців. 1774 року ложу очолив Й. Клеменс, швейцарець за походженням, військовий з гарнізону австрійців, що розташувався у Львові. Зберігся масонський диплом «Трьох білих Орлів», згідно з яким Й. Клеменс обіймав посаду майстра стільця цієї ложі (4).

Як і Ф. Лонггампс, Й. Клеменс ще у молоді літа був утаємничений у високі масонські ступені. Його діяльність у Львові припадає на період реорганізації австрійського вільномулярства. Цьому сприяла підтримка ордену цісарем Йосифом II. За його ініціативи склала повноваження Велика провінційна ложа Австрії (1782 р.), що підпорядковувалась Великій німецькій національній ложі в Берліні, й утворився незалежний керівний орган – Велика національна ложа Австрії. Відповідно до задуму провідників австрійського масонства Празька префектура (відділення Великої національної ложі Австрії) під орудою графа К. Кінігла мала вжити заходів до централізації масонського руху в Галичині.

А головним виконавцем цього завдання став згаданий Й. Клеменс, добрий знайомий К. Кінігла ще за часів їх сумісної роботи у празькій ложі «До Щирості» наприкінці 1760-х рр. Відень надавав згаданій акції важливого значення. Не випадково Й. Клеменс пізніше обіймав посаду заступника начальника Львівського дистрикту.

Першим заходом Й. Клеменса було заснування ложі «Трьох Штандартів» із вояків австрійського гарнізону у Львові (1774-1780 рр.)(5). Однак ця ложа не одержувала патент із Відня упродовж двох років. Це сталося тому, що намірам австрійців активно протидіяли варшавські політики, які входили до складу суверенної ложі «Доброчинного Сармата». Адже у Варшаві не втрачали надії знов приєднати Галичину до Речі Посполитої.

Питання підпорядкованості львівських лож на масонському конвенті у Брауншвайгу (1775 р.), судячи з наявних матеріалів, порушили поляки (6). Але ні їм, ні австрійцям не вдалося довести легітимність своїх територіальних претензій щодо Галичини. Тому на конвенті не було прийнято конкретне рішення з цього питання. Тільки через рік Й. Клеменсу вдалося досягти угоди з новим керівником польського масонства графом А. Брюлем про підпорядкування львівських лож – «Трьох білих Орлів» і «Трьох Штандартів» – Празькій префектурі Великої національної ложі Австрії до скликання нового конвенту в Брауншвайгу, який мав відбутись 1778 р.

Наступного року Й. Клеменс, спираючись на підтримку К. Кінігла, заснував нові ложі: «Золотого Мистецтва» в Заліщиках (1777-1778 рр.)(7), «До Надії» у Самборі (1777-1779 рр.)(8), а також ложу «Германа до чорної Черепахи» у Велічках (1777 р.)(9). З цих трьох вільному-

лярських осередків лише два одержали патенти з Відня, оскільки ложа «Германа до чорної Черепахи» у м. Велічкі (поблизу Кракова) була за межами Австрійської імперії.

Ще одна ложа, заснована Й. Клеменсом у Львові, отримала назву на честь австрійського монарха – «Йосифа до цісарського Орла» (1777-1782 рр.)(10) – Й. Клеменс відводив їй керівну роль у масонському русі Галичини. Проте у Відні зволікали з визнанням нового масонського осередку внаслідок згаданого територіального конфлікту. Тільки у другій половині 1778 р., коли стало відомо, що новий конвент у Брауншвайгу не відбудеться, ложа «Йосифа до цісарського Орла» отримала патент із Відня через К. Кінігла і здобула статус ложі-матері.

Таким чином, було створено перше об'єднання масонських лож в українських землях, яке складалось з п'яти осередків. Ложі-матері «Йосифа до цісарського Орла» підпорядковувались дві львівські ложі – «Трьох білих Орлів» і «Трьох Штандартів», ложа у Самборі «До Надії» і ложа в Заліщиках «Золотого Мистецтва».

Об'єднання лож під орудою Й. Клеменса було не єдиним масонським угрупованням, що діяло в цей час в адміністративному центрі Галичини. Ще 1776 р. вихідці із Франції абат Баудін і Д'Арно заснували у Львові гурток розенкройцерів, із якого пізніше утворилась ложа «Трьох білих Троянд» (11). Львівські розенкройцери оголосили себе нащадками духовних орденів середньовіччя і водночас істинними масонами. Обіцянками розкрити зміст масонських ієрогліфів їм удалося привернути на свій бік деяких членів лож «Трьох білих Орлів» і «Трьох Штандартів». Але діяльність «Трьох білих Троянд» була недовговічною. З'ясувалось, що її фундатори не мали повноважень від Товариства розенкройцерів у Відні і взагалі лише

видавали себе за adeptів ордену «Троянди й Хреста».

Й. Клеменс, однак, не спроможний був запобігти зміцненню зв'язків львівських і варшавських вільних мулярів. Зрештою, більшість галицьких масонів польського походження вийшли з-під влади Й. Клеменса і (починаючи з 1779 р.) заснували нові ложі. Внаслідок цього перше об'єднання масонських лож в українських землях розпалося (1782 р.).

Лише один із вільномулярських осередків, заснованих у Львові упродовж 1779-1784 рр., приєднався до Відня – «Фенікс до круглого Столу» (далі в тексті – «Фенікс...») (1782-1785 рр.) (12). Інші ложі були різних орієнтацій. Ложа «Широї Приязні» (1782-1785 рр.) та жіноча ложа під цією ж назвою (1785 р.) (13) безпосередньо підпорядковувались Варшаві.

Слід окремо сказати про ложу «Досконалої Рівності» (14). Цей осередок львівського масонства (1779-1785 рр.) дотримувався польсько-французької орієнтації, оскільки провідну роль у ньому відігравали прибічники «патріотичної» партії, зв'язаної з польськими емігрантами. Не випадково, ложа «Досконалої Рівності» отримала патент від Великого Сходу Франції (1780 р.). Однак згодом вийшов цісарський указ про заборону ложам на території Австрійської імперії підпорядковуватись керівним масонським органам інших країн (1783 р.). Тому ця майстерня змушена була перервати стосунки з Великим Сходом Франції.

Майже не збереглися відомості про ложу «Трьох Корон Галичини» (1780-1785 рр.), яка підтримувала зв'язок із масонськими центрами в Москві й Петербурзі через французьку ложу «Цілковитого Мовчання» у м. Монпельє.

За наявними матеріалами можна зробити певні висновки щодо стосунків між львівськи-

ми осередками ордену. Зокрема, ложа «Трьох Корон Галичини» усунулась від будь-яких контактів з іншими місцевими ложами. Виконуючи інструкції Варшави, ложа «Широї Приязні» підтримувала зв'язки лише з «Цілковитою Рівністю». Обидві не приховували свого ворожого ставлення до чужинця «Фенікса...». Водночас, «Фенікс...» не отримав обіцяного Віднем статусу Провінційної ложі Галичини, оскільки його претензії на провідну роль в масонському русі не підтримувались іншими угрупованнями.

Керівні функції прагнула на себе взяти амбіційна ложа «Цілковитої Рівності», яка у квітні 1785 р. утворила самостійницький керівний орган під назвою Національний Схід королівства Галичини й Володимирії. Проте, на той час вона втратила зв'язки з Парижем, а у Варшаві не наважились підтримати з політичних міркувань цю відверто антиавстрійську акцію.

Такою була ситуація в масонському русі Галичини напередодні важливих подій, що сталися у другій половині 1785 р. Реконструкція масонського руху в Галичині згаданого періоду була б неповною без розгляду складу провідних лож та діяльності принаймні окремих його представників. На думку автора, доцільно зосередити увагу на вивченні складу двох головних угруповань галицького вільномулярства. Це осередки ордену, очолювані Й. Клеменсом (передусім, ложа «Трьох білих Орлів»), та ложа «Цілковитої Рівності», яка оголосила себе Національним Сходом королівства Галичини й Володимирії.

Розглянемо спочатку кількісний склад лож, очолюваних Й. Клеменсом. Найчисельнішою була ложа «Трьох білих Орлів». За наявними джерелами, до складу ложі входило орієнтовно 115 осіб, що перевищує загальну кількість членів інших лож (85 осіб). Однак, аналізуючи

показники, слід зважити на те, що чимало масонів із лож, очолюваних Й. Клеменсом, перебували одночасно в кількох осередках або переходили з одного до іншого. До того ж ложамати «Йосифа до цісарського Орла» не мала постійного складу. До неї увійшли 11 представників з інших лож львівського об'єднання. За підрахунками автора, більш-менш реальна кількість масонів цього угруповання дорівнює 160 особам. Даний показник, зрозуміло, не є остаточним і може змінюватися в процесі виявлення нових джерел. Проте це істотно не позначиться на співвідношенні кількісних складів окремих лож.

Розглянемо також соціальний і фаховий склад згаданих львівських лож. Дані засвідчують: ложі, що працювали під орудою Й. Клеменса, сформувались за різними організаційними засадами і мали різне призначення. Виключно для представників нової влади утворились львівська ложа «Трьох Штандартів» і ложа «До Надії» у Самборі. Ложа «Золотого Мистецтва» у Заліщиках теж складалась переважно з представників австрійської адміністрації. Крім них, до цього масонського угруповання входили ще дві особи: художник К. Браун і шляхтич П. Хжановскі. То були тимчасові ложі, які «заснули» після того, як завершилась служба в Галичині adeptів ордену: урядовців, військових, дрібних чиновників тощо.

Діяльність вищезгаданих осередків, як і ложі-матері «Йосифа до цісарського Орла», відбувалась у межах суто масонської роботи. Натомість, як уже зазначалось, ложа «Трьох білих Орлів» діяла тривалий час. У її складі вирізняються дві великі за обсягом групи. Це представники нової влади – 69 осіб і старої правлячої еліти – 40 осіб. За збігом обставин кількість провідних членів двох груп (австрійських уря-

довців та магнатів і шляхти) однакова – по 28 осіб. Однак зовсім не випадковою була їх присутність в одному осередку.

На думку автора, ложі «Трьох білих Орлів» відводилась особлива роль у громадсько-політичному житті Галичини, її робота мала сприяти порозумінню нової влади зі старою правлячою елітою Галичини – магнатами та правобережною шляхтою. Саме цим можна пояснити, що до згаданої ложі разом із Й. Клеменсом входили найвищі посадові особи з австрійської адміністрації: губернатор Галичини Г. Ауерсберг (15), а також голова губернаторської ради З. Галенберг, начальник Львівського дистрикту Ф. Гічарді, радники губернатора Й. Бекхен, В. Гуїнігі, Й. Д'Ельво; секретар губернатора К. Шмельц та ін. (16). Згадані особи мали втілювати в життя протекціоністську політику австрійського уряду в Галичині. Серед важливих здобутків цієї політики – скасування кріпацтва, зрівняння в правах греко-католицького духовенства з римо-католицьким, впровадження нової системи освіти та ін.

Водночас слід зазначити, що навчальними закладами у Львові безпосередньо опікувались члени ложі «Трьох білих Орлів» губернатор Г. Ауерсберг і З. Галенберг (як голова шкільної ради). Разом із тим, як цілком слушно зазначив С. Єфремов, «змушені до того політичними обставинами, керівники Австрійської імперії виявили прихильність до потреб русинів..., але не втрачали надію на онімечення «тірольців сходу». Ця потайна думка австрійських політиків пізніше виявилась досить прозорою» (17). Політичні обставини, про які пише С. Єфремов, цілком зрозумілі. Боротьба за Галичину у масонському світі була віддзеркаленням перманентної війни, яку вели за українські землі держави з імперськими амбіціями – Австрія,

Росія, Пруссія, Польща. Внаслідок цього стара правляча еліта Галичини опинилась між різними політичними орієнтаціями, що зумовило її розкол, виникнення «партій», ворогуючих між собою.

Між тим, до діалогу в масонській ложі «Трьох білих Орлів» австрійці запрошували лише тих, хто перебував в опозиції щодо королівської влади у Варшаві, або принаймні не були слухняними виконавцями її волі. У списках ложі «Трьох білих Орлів» за 1775-1779 рр. значаться прізвища магнатів Станіслава Щесного-Потоцького, Миколи Потоцького, Ксаверія Любомирського, братів Адама й Калістрата Понінських, Йозефа Попеля та ін. (18). Але порозумітися з ними австрійцям не вдалось. Показово, що 1779 р. магнати і галицьке шляхетство вийшли зі складу ложі «Трьох білих Орлів».

Отже, вкотре дався взнаки інстинкт самозбереження діячів старошляхетської партії, які вбачали загрозу своїм «золотим вольностям» у зміцненні центральної влади у Варшаві й Відні, їх регіональний патріотизм визначався приналежністю до нечисленного клану «корольків», які володіли великими земельними латифундіями в Україні. Багатство, накопичене завдяки селянській праці, надавало «королькам» необмежену владу, породжуючи, у свою чергу, панське свавілля та жорстокість по відношенню до селянства. Проте і такий нещадний критик панства, як В. Антонович, відзначав неоднорідність цього соціального прошарку, підкреслюючи, що окремі його представники усвідомлювали «всі ненормальні відносини, які склались в Польщі, і, відчуваючи неможливість їх скасування взагалі, застосовували інші, більш гуманні принципи у своїх маєтках»(19).

До магнатів, про яких писав В. Антонович, належали члени ложі «Трьох білих Орлів» С. Щесний-Потоцький і К. Понінський. Перший скасував панщину у своїх маєтках, а другий врятував від голоду українське селянство Поділля та Волині, розчистивши за свої кошти річку Случ, і тому стало можливим у неврожайні роки підвозити річковим транспортом у найвіддаленіші села хліб та інші продукти.

Наведені приклади не ідеалізують панство загалом. Але на їх підставі доцільно розглянути проблему, яка вже порушувалась. Ідеться про вплив ідеологічних настанов ордену на його adeptів. Позитивним наслідком цього впливу є поширення львівським вільномулярством ідеї релігійної й національної толерантності за часи боротьби з «дисидентами», руйнації українського церковного й національного життя.

Звернемось знову до авторитетного свідчення В. Антоновича. Він пише, що володар чисельних земель Смілянщини К. Любомирський, який входив до складу масонської ложі «Трьох білих Орлів», дотримувався «суворої віротерпимості і відмовився від усякого тиску на релігійні переконання населення»(20). На кошти К. Любомирського було споруджено 271 православну церкву, зокрема на Смілянщині – 81 церкву. Як стверджував православний єпископ В. Садковський, Смілянщина за часи господарювання К. Любомирського «була Ноевим ковчегом під час потопу» (21).

Інший член ложі «Трьох білих Орлів» Микола Потоцький не був схожим на вільного муляра, що в особистому житті сумлінно дотримується моральних заповідей ордену. Отже, не варто перебільшувати перетворюючої ролі масонства. Але заради об'єктивності слід відзначити благодійницьку діяльність М. Потоцького.

Він жертвував величезні кошти на розбудову культових споруд різних конфесій, зокрема на спорудження вірменського й василіанського монастирів на Волині. Справою життя М. Потоцького була розбудова архітектурного ансамблю – церкви й монастиря для українського духовенства в Почасві на Волині. М. Потоцький, як пише його біограф, «тяжів до козацького способу життя»(22). Він прийняв греко-католицьку віру, відпустив оселедця й організував народне військо з козацької голоти, тримаючи в остраху лихварів й дрібну шляхту. Незважаючи на це, дехто з шляхетства прагнув наслідувати М. Потоцькому, зокрема відомий з історичної літератури «князь-козак» А. Яблоновський(23).

С. Щесний-Потоцький, як свідчить його біограф, «був любителем селянщини, українського фольклору й вареників із сметаною»(24). У його Тульчинському маєтку утворився оркестр з українських музикантів під орудою Федора Ковальчука (Феодора Феррарі). Говорячи про національну толерантність, слід звернути увагу на ставлення С. Щесного-Потоцького та шляхтича з його найближчого оточення А. Мощенського (теж члена ложі «Трьох білих Орлів») до історичних подій, що негативно вплинули на українсько-польські стосунки. Ідеться, зокрема, про спогади А. Мощенського, які є цінним джерелом до вивчення Коліївщини. Детально простежив він процес розгортання цього селянського визвольного руху, звинувативши у безтямній жорстокості супротивну сторону(25).

Послідовної позиції дотримувався С. Щесний-Потоцький у період т. зв. «удаваного бунту на Волині 1789 р.», коли з Варшави поширювали провокаційні чутки щодо нового селянського повстання. За архівними документами,

С. Щесний-Потоцький активно виступав проти запланованих каральних експедицій польських жовнірів на Волині й самоуправства місцевих дідачів. В одному з листів до спеціальної комісії Брацлавського воєводства С. Щесний-Потоцький писав: «Ми запевняємо вельмишановну комісію, котра завжди вживає відповідні заходи щодо попередження бунтів, що бунту бути не може, чутки про нього не мають під собою ґрунту і спираються на п'яні вигадки; треба повернути спокій дворянству, котрого брехливі чутки, що весь час збільшуються, ще більше лякають»(26).

Розкриваючи характер своїх взаємин із селянством, цілком у дусі масонського катехизису С. Щесний-Потоцький спирається на моральні засади. «Бути правдивим з усіма, – пише він, – мати пильне око, довіряти і бути справедливим – це найкращий спосіб утримання людей у вірності і спокою, що кожному любо». І далі зазначав: «Я маю честь бути мешканцем цього воєводства, а також велику честь бути його дідачем, і можу запевнити поважну комісію, що мої піддані про бунт і не мислять, і тому я пристаю до них із непотрібними ревізіями не буду»(27). Прикметно, що в Універсалі Спеціальної комісії Брацлавського воєводства засвідчується велика роль С. Щесного-Потоцького в тому, що була доведена безпідставність чуток стосовно нового селянського бунту на Волині(28).

Поміж шляхетства з ложі «Трьох білих Орлів» С. Щесний-Потоцький здобув найбільше визнання в масонському світі. Упродовж 1785-1789 рр. він обіймав посаду Великого Майстра Великого Сходу королівства Польського та Великого князівства Литовського. Однак після виступів на захист волинського селянства С. Щесний-Потоцький, за свідченням його

біографа, «втратив популярність» серед політизованого масонського загалу у Варшаві і не був переобраний на новий термін. Згодом він захопився окультними науками під впливом шляхтича з Поділля, містика Т. Грабянки. Зокрема, захоплення С. Щесного-Потоцького нумерологією позначилось на його політичних проєктах. Наприклад, висуваючи проєкт нового устрою Речі Посполитої, С. Щесний-Потоцький пропонував поділити її на три провінції: Великопольську, Литву і Малопольську (або воєводство Руське, до якого входили українські землі). Кожна провінція, у свою чергу, складалась би з 10 воєводств, воєводства – з 3 повітів. У воєводствах і повітах повинна бути однакова кількість селянських дворів і однаковими мали бути прибутки провінцій. Кожній провінції надавалось повноваження самостійно вирішувати питання стосовно всіх сфер її буття. Відповідно до цього адміністративний апарат провінції мав складатись з чотирьох комісій: освітньої, поліцейської (або охорони суспільного порядку), військової й господарчої. У кожній провінції мало бути також власне судочинство, 15-тисячна армія, університет і однакова кількість шкіл. Усі адміністративні служби мали підпорядковуватись провінційній раді міністрів із наперед визначеним складом: 2 маршалки, 2 гетьмани, 2 підскарбії*, 2 канцлери**. На думку Потоцького, по два урядовці з однаковими функціями у складі провінційної ради міністрів потрібні були для того, щоб вони по черзі перебували на засіданнях Дозорчої Ради у Варшаві.

У свою чергу, від кожної провінції повинна була б обиратись однакова кількість послів на сейм. У сенаті мало засідати 30 воєвод і 90 каштелянів***. Три провінції Речі Посполитої мали об'єднуватись особою спільно обраного на певний термін короля, в даному випадку постати

суто символічної, оскільки практично вся повнота влади передавалась безпосередньо провінціям. Застосовуючи містичні символи (за езотеричною традицією у тексті цього політичного проєкту чергуються ключові цифри, в даному випадку – 2, 3, інші – похідні від них), С. Щесний-Потоцький виробив цілком конкретну концепцію перетворення монархічної держави у федеративну республіку – «Союз провінцій Речі Посполитої» (вираз Потоцького). При цьому кожній провінції, зокрема воєводству Руському (тобто українським землям), надався статус автономії.

Прикметно, що наявність у кожній провінційній раді міністрів посади канцлера означала право самостійно встановлювати дипломатичні зносини з іншими державами. Проєкт С. Щесного-Потоцького стосовно українського питання мав чимало спільного за своєю структурою з концепцією Великого князівства Руського, творцем якої був політичний діяч XVII ст. Ю. Немирич. У листі до П. Зубова, фаворита Катерини II, С. Щесний-Потоцький, розповідаючи про свій проєкт, зазначав, що столиця федеративної республіки має бути у воєводстві Руському(29). Для себе автор проєкту обрав посаду «стража законів», тобто за масонською термінологією це означало, що він брав на себе функцію верховного судді, який мав слідкувати за дотриманням законності в державі й легітимності розпоряджень провінційних урядів.

Завершуючи розгляд діяльності окремих представників ложі «Трьох білих Орлів», слід нагадати про трагічний фінал політичної кар'єри «федераліста» С. Щесного-Потоцького. Очоливши разом із К. Браницьким і С. Ржевуським Торговицьку конфедерацію (1792 р.), С. Щесний-Потоцький сподівався на допомогу Петербурга у втіленні проєкту федерального

устрою Речі Посполитої, що було йому обіцяно Катериною II та Г. Потьомкіним. До Торговицької конфедерації увійшли діячі старошляхетської партії, в т. ч. згадані адепти ордену А. Мошенський та Й. Попель, які були незадоволені реформами варшавських політиків нової формації С. Малаховського, І. Потоцького та інших представників патріотичної партії. Своїми діями Торговицька конфедерація сприяла втручання у внутрішні справи й окупацію Польщі російськими й пруськими військами, що, зрештою, призвело до другого поділу Речі Посполитої (1793 р.). Зрозуміло, це сталося всупереч планам С. Щесного-Потоцького, який, зневірившись у добрих намірах російських союзників, відійшов від політичної діяльності.

Принагідно зазначити: суперництво між старошляхетською і патріотичною партіями набуло гостроти ще за часів заснування ложі «Цілковитої Рівности». Як уже зазначалось, прибічники І. Потоцького і С. Малаховського згуртувались саме в цьому вільномулярському осередку. До складу ложі «Цілковитої Рівности» увійшли представники різних соціальних прошарків. Австрійське дворянство було представлено в ложі «Цілковитої Рівности» найменшою кількістю осіб. Майже в чотири рази більше у складі майстерні представників третього стану. А найбільшу кількість членів згаданого осередку ордену становили магнати й шляхта.

Якщо у ложі «Трьох білих Орлів» найповажнішу групу становили австрійці (урядовці, військові) і галицькі «корольки» (причому керівні функції покладались виключно на австрійців), то в ложі «Цілковитої Рівности» представники цих груп були здебільшого пересічними учасниками засідань. Напевне, австрійцям відводилась роль наглядців. Принаймні один із трьох австрійських урядовців, що вхо-

дили до ложі, А. Дальмонд мав щодо цього неабиякий досвід як відставний цісарський інспектор, котрий раніше контролював діяльність ордену єзуїтів в Австрії.

Між тим, на перших ролях ложі «Цілковитої Рівности» перебувало міське шляхетство. Місце у масонському світі 1780-х рр. цих здебільшого чиновників високого рангу відповідає їх ролі у громадсько-політичному житті Галичини, коли у цьому краї вкоренилась австрійська бюрократична система. Однак всупереч сподіванням Відня, їх не вдалось онімечити або зменшити вплив на них патріотичної партії. Показово, що ложа «Цілковитої Рівности» одна з перших серед масонських осередків почала працювати польською мовою, а до її складу входив С. Новаковський, один із провідників польського національного руху в Галичині(30).

Важливо наголосити, що вільні муляри з ложі «Цілковитої Рівности» належали (за окремими винятками) до поміркованої більшості патріотичної партії. Згадані діячі підтримували проведення реформ у дусі освіченого абсолютизму і, відкидаючи федералізм як тип державотворення, тяжіли до розбудови унітарної монархічної Речі Посполитої. Про це свідчить укладена ними Конституція 1791 р., яка була зорієнтована на Велику Польщу в кордонах 1772 р., тобто до неї мала знову бути приєднана Галичина. У цій Конституції замовчується українське питання, оголошується верховенство католицької віри над іншими релігіями. Згідно з означеним документом безправним залишилось селянство, переважну більшість якого в Галичині становили українці. Ставлення до селянства «патріотів» із ложі «Цілковитої Рівности» чітко окреслилось у справі «громадських шпихлірів», що набула широкого розголосу у галицьких землях.

За планами Відня передбачалось організувати значну кількість «шпихлірів» (громадських зерносховищ) і «шпихліровий» (страховий) фонд для підтримки селянства в різних краях імперії, в т. ч. у Галичині. То була спроба, як пише І. Франко, – «противділання важній болячці народного життя – періодичному голодуванню та недостаткові»(31). Однак це нововведення викликало негативну реакцію з боку депутатів Галицького станового сейму, зокрема членів ложі «Цілковитої Рівности» Я. Бонковського, Л. Домбського та ин. Оскільки, як пише І. Франко, правляча верхівка Галичини «відчула се як один з урядових замахів на її привілеї і хоч несміло, але з глухим інстинктом ненависти виступила проти нього»(32).

Судячи з наявних матеріалів, вільні муляри з ложі «Цілковитої Рівности» не дотримувались ідеологічних настанов ордену щодо братерського єднання представників різних станів, релігійної й національної толерантності. Згодом деякі з них переглянули свої позиції після поразки польського національно-визвольного повстання 1794 р. і третього поділу Речі Посполитої (1795 р.). Цікаво, що на початку XIX ст. чимало сприяв налагодженню зв'язків між провідниками українських і польських таємних політичних товариств С. Новаковський, колишній член ложі «Цілковитої Рівности», а на той час – один із провідників Великого Національного Сходу королівства Польського.

* Підскарбій – охоронець королівської корони і державної казни.

** Канцлер – завідувач центральною канцелярією у Польщі; виконував обов'язки міністра закордонних справ.

*** Каштелян (у Польщі) – начальник території, на якій знаходився грод (замок); високий державний

сановник, що засідав у сенаті. провінції, в т.ч. воєводству Руському (тобто українським землям), надавався статус автономії.

1. Lening C, Encyclopaedie der Freimaurerei: In 3 Bde. – Leipzig. – 1822-1828. – Bd 2. – 1824. – С. 105.
2. Там само, С. 106.

3. Malachowski-Lempicki S. Wykaz polskich loz wolnomularskich oraz ich czlonkow w latach 1738-1821. – Krakow, 1929. – С. 46.

4. Центральний державний історичний архів України, м. Львів, ф. 129 (Колекція пергаментних документів), оп. 1, спр. 820, арк. 1.

5. Malachowski-Lempicki S. Wykaz polskich loz wolnomularskich... С. 52.

6. Abafii L. Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn. – In 5 Bde. – Budapest, 1893. – Bd 1.- С. 131-132.

7. Malachowski-Lempicki S. Wykaz polskich loz wolnomularskich... С. 53.

8. Там само, С. 46.

9. Abafii L. Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn... Bd 2. – С. 181-182.

10. Malachowski-Lempicki S. Wykaz polskich loz wolnomularskich... С. 42.

11. Abafii L. Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn... Bd 2. – С. 173.

12. Malachowski-Lempicki S. Wykaz polskich loz wolnomularskich... С. 48.

13. Там само, С. 160-161.

14. Там само, С. 161.

15. Abafii L. Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn... Bd 2. – С. 166.

16. Там само, Bd 1. – С. 144.

17. Єфремов С. У боротьбі за освіту // Київ. – 1990. – № 11. – С. 123.

18. Abafii L. Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn... Bd 1. – С. 147.

19. Антонович В. Протоирей Алексей Андриевский // Киевская старина. – 1892. – Кн. 1. – С. 17.

20. Там само, С. 17.

21. Rostworowski E. Lubomirski Francisek Ksawery // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław-Warszawa-Kraków (PSB) – 1972. – T. XVIII/1. – C. 33.
22. Zieliecka Z. Ponieski Kalikst // PSB. – 1981. – Bd XXVII/3. – C. 114.
23. Dobrzyniecka J. Jablonowski August Dobrogost // PSB. – 1964. – T. X/2. – C. 219.
24. Rostworowski E. Potocki Stanisław Szczesny // PSB. – 1985. – Bd XXVIII/2. – C. 185.
25. Moszczeński A. Pamiętnik do Historyi polskiej w ostatnich latach panowania Augusta III i pierwszych Stanisława Poniatowskiego. – Warszawa, 1905. – C. 124-125.
26. Акты о мнимом крестьянском восстании в Юго-Западном крае в 1789 г. // Архив Юго-Западной России. – 1902. – Т. 5. – Ч. 3. – С. 159-160.
27. Там само, С. 157.
28. Там само, С. 183-185.
29. Pulaski F. Listy Szczesnego Potockiego do Katarzyny II i Zubowa // Kwartalnik Hystoriczny. – 1903. – R. 17. – C. 39.
30. Malachowski-Lempicki S. Wykaz polskich loz wolnomularskich... C. 159.
31. Франко І. Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784-1840 рр. // Українсько-руський архів. – 1907. – Т. II. – С. XLVI.
32. Там само, С. XLVI-XLVII.

203

Л Ь В І В С Ь К І

Р Е Ф О Р М А Т О Р И

михайло ходоровський

М А С О Н С Т В А

Т А Ї Х З В ' Я З К И

З У К Р А Ї Н С Ь К И М И

П Р О С В І Т И Т Е Л Я М И

Реформаторське масонство, започатковане В. Дітфуртом (1782 р.), набуло стрімкого поширення. Ідеологічним підґрунтям реформаторського масонства була праця визначного мислителя Г.-Е. Лессінга «Ернест і Фальк. Розмови про масонство» (1778 р.). І хоч він присвятив цю працю супротивнику реформаторів герцогу Брауншвайзькому, головна її теза полягала в тому, що масонський орден повинен докорінно змінити свою діяльність, виходячи з потреб громадянського суспільства, а найважливіше його завдання полягає в тому, щоб «умоглядні Істини зробити загальнокорисними й плідними для суспільного життя»(1).

Наприкінці XVIII ст. на європейському континенті 53 осередки ордену приєдналися до реформаторського масонства. Поміж них найбільш відомі – ложа «Емануель» у Гамбурзі на чолі з театральним діячем Ф.-Л. Шрьодером, а також ложа «Амалія» у Ваймарі, заступником майстра стільця якого був великий Й.-В. Гьоте. Вплив масонської ідеології відчутний у багатьох його творах, зокрема трагедії «Фауст», романах про Вільгельма Майстра. У масонській настанові щодо братерського єднання Й.-В. Гьоте вбачав запоруку щасливого майбутнього людства. Люди повинні згуртуватися, – писав він, щоб бути зв'язаними один з одним, як архітектор з будівельником, а той як муляр із майстром»(2). У поезії «Символи» Й.-В. Гьоте слідом за Г.-Е. Лессінгом наголошує на тому, що головне призначення масона слугувати людям на землі.

Німецьких реформаторів масонства певною мірою підтримали представники нового покоління австрійських вільних мулярів: правознавці Й. Зонненфельс, З. Кьофель, К. Мартіні, С. Раутенштраух; теологи Й. Айбель, Ф. Кре-

сель, П. Рігер, історик, нумізмат Ф. Еккель, лікар Г. Ван Світен та ін. Перелічені особи, якщо й не належали до найближчого оточення цісаря Йосифа II, то принаймні становили привілейовану групу його радників. Вони теж вважали безглуздою гонитву за високими ступенями втаємничення, але головне завдання вбачали в тому, щоб підпорядкувати діяльність ордену інтересам австрійської держави. Звідси найменування австрійського масонства як «масонства державного».

У перші роки свого правління Йосиф II підтримував масонський орден. Відоме його звернення, адресоване вільним мулярам: «Робіть у своєму товаристві якомога більше доброго. Я твердо вирішив робити те ж саме, і ми разом досягнемо мети»(3). За ініціативою Йосифа II реформатори масонства подолали своїх супротивників із консервативної Провінційної ложі Австрії, яка підпорядковувалась Великій національній ложі в Берліні. Відтоді функції незалежного керівного масонського органу в Австрії виконувала спочатку віденська ложа «Істинної Згоди» (1782-1784 pp.), а пізніше – Велика національна ложа Австрії (з другої половини 1784 р.). Очолив її запрошений до Відня Йосифом II чеський учений-природознавець, публіцист І. Борн.

Австрійський цісар сподівався на сприяння ордену у проведенні реформ у галузі секуляризації церкви й особливо у справі виховання підростаючого покоління в дусі відданості монархії. Слід зазначити, що цісарські радники-масони викладали у провідних навчальних закладах Австрії: Віденському університеті та у Вищій медичній школі. Найбільш здібні студенти прилучались до масонського руху, в т.ч. закарпатські українці М. Балудянський(4) та І. Ордай(5).

Слід додати, що «масони-державники» прагнули виховати своїх підопічних для роботи у провінції. Ймовірно, що з цією ж метою за сприяння С. Раутенштрауха і Ф. Креселя був прийнятий до віденської ложі «Постійности» закарпатський українець М. Щавницький (1782 р.), вихованець Генеральної греко-католицької семінарії при церкві св. Варвари у Відні (Барбареумі), на той час уже заступник ректора Барбареуму(6). Відзначимо, що М. Щавницький (як М. Балудянський та І. Орлай) не виправдав надій своїх покровителів і не став місіонером австрійського державного масонства, хоч і не поривав зв'язків із Раутенштраухом і Креселем, обіймаючи згодом у Львові посаду ректора Генеральної греко-католицької семінарії (1784-1787 рр.). Як пише А. Андрохович, «вспів він не один свій план чи думку в життя перевести при допомозі Раутенштрауха, а по його смерті... через барона Креселя»(7). Про цього поважного діяча не так уже багато писалося в нашій історичній літературі. Між тим, на педагогічній ниві встиг він зробити чимало, щоб зростало й діяло нове покоління українських релігійних і культурних діячів, науковців.

Перебуваючи у Львові, М. Щавницький, як уже зазначалось, не приєднався до місцевого вільномулярства австрійської орієнтації. І справді, що мав спільного цей український просвітитель з чиновниками й вояками – членами ложі «Фенікса...»? Напевно ж, і у Відні зрозуміли, що М. Щавницький не буде занурюватися у масонські справи і тому не покладались на нього в питаннях централізації масонського руху в Галичині.

Разом з тим, лише своїми силами із цим завданням не здатне було впоратися керівництво ложі «Фенікса...» на чолі з губернським радником Л. Цунгером. Тоді за сприяння Відня до

складу «Фенікса...» увійшли викладачі новоутвореного Львівського «Йосефінського» університету (1784 р.). Як пише один з авторів «Історії Львівського університету» Л. Фінкель, майже за рік до інаугурації університету до Львова почали з'їжджатися майбутні його викладачі(8), в т. ч. за наявними матеріалами вихідці з Угорщини І. Фесслер(9) та І. Мартинович (10), які увійшли до складу ложі «Фенікса...» 1783 р.

Усі вони були добре знані в австрійській столиці, оскільки відбором фахівців для викладацької діяльності у Львові займалися ті ж самі радники Йосифа II – «масони-державники». Зокрема, до ради, що формувала викладацький склад теологічного факультету, входили К. Кресель, В. Ейбель, С. Раутенштраух (11).

Невдовзі з'ясувалося, що молоді інтелектуали не зможуть порозумітись з фундаторами ложі «Фенікса...». Зокрема, діяльних І. Фесслера та І. Мартиновича не влаштовувала традиційна масонська робота. Донедавна звільнившись від пут чернечих орденів (І. Фесслер входив до ордену капуцинів, І. Мартинович – до францисканців), обидва прагнули вийти на «шлях, вільний від марновірства й забобонів»(12). На початку 1785 р. викладачі Львівського університету вийшли з ложі «Фенікса...» і заснували вільномулярський осередок «Щиросердної Людини». Нову ложу очолили І. Фесслер та досвідчений вільний муляр, губернський радник Е.Кортум(13).

Провідники державного масонства у Відні досить поблажливо поставились до свавілля своїх колишніх вихованців, навіть прагнули залучити їх до реалізації чергової реформи «зверху». По суті, то була реанімація проекту, відомого ще за часів Й. Клеменса. Йшлося про утворення розгалуженої мережі вільномуляр-

ських осередків, що мали діяти в різних кутках імперії і, зрозуміло, підпорядковуватись Відню. Згідно з цим проєктом ложі «Щиросердної Людини» (замість «Фенікса...») відводилась керівна роль в масонському русі Галичини і, відповідно, вона мала здобути статус Провінційної ложі(14). Як і у випадку з М. Щавницьким, у Відні знов помилились, сподіваючись на підтримку своїх недавніх вихованців у реалізації згаданого проєкту. Університетські викладачі цілком задовольнялись інтелектуальними дискусіями у власній ложі і не зазіхали на інші масонські угруповання. Отже, це нове покоління львівських масонів не вдалось втягнути у чвари між старими вільномулярськими осередками.

Між тим, цісарський указ від 11 грудня 1785 р. завдав відчутного удару ордену. Згідно з цим указом в кожному з адміністративних центрів Австрійської імперії (до них належав і Львів) мала діяти лише одна ложа, при цьому її керівники повинні буди погоджувати свої дії з поліцією, повідомляючи про час проведення кожного масонського засідання. У разі невиконання цих вимог, вільномулярські осередки оголошувалися поза законом.

З цього приводу у Львові наприкінці грудня 1785 р. відбулась нарада вільних мулярів (цікаво, що ложа «Щиросердної Людини» не надіслала своїх представників на цю нараду). Присутнім на засіданні керівникам лож «Цілковитой Рівности», «Щирої Приязні» і «Фенікса...» не вдалося досягти домовленості щодо створення одного об'єднаного масонського угруповання. Тому згадані осередки ордену, згідно з цісарським указом, змушені були припинити свою діяльність (принаймні, легальну) з 1 січня 1786 р. У цей період лише члени ложі «Щиросердної Людини» не приховували своєї причетності до масонського руху. Наприклад, Е. Кор-

тум 1786 р. видав у Львові «Масонські промови, виголошені не в масонському стилі».

За відсутністю джерел можна лише висловити припущення, чому ложі «Щиросердної Людини» дозволено було працювати надалі. На думку автора, таке рішення Відня зумовлювалось важливою обставиною: ложа «Щиросердної Людини» була єдиним у Галичині осередком реформаторського вільномулярства, до якого вважали себе причетними австрійські «масони-державники».

Збереглися фрагментарні відомості про організаційну структуру ложі Львівського університету. Достовірним джерелом щодо цього є т. зв. «система Фесслера», тиражована в багатьох масонських виданнях(15). Як цілком слушно пише Г. Фроловський про одного з керівників ложі «Щиросердної Людини», «Фесслер був вільнодумцем, а не містиком»(16). Розробляючи свою систему реформаторського масонства, І. Фесслер виходив не з містичного досвіду осягнення універсуму, а з відомої формули Сократа – «пізнай самого себе». Тому складовими частинами його системи є не ступені втаємничення, а ступені пізнання. Кожний профан має подолати три ступені. Два перших зводились до пізнання власної натури, законів, що визначають життя природи й суспільства. На третьому ступені він знайомився з історією ордену головними напрямками (системами) масонства, щоб осягнути його сутність і призначення.

Своїм надзавданням І. Фесслер вважав звільнення ідеологічних настанов вільномулярства від туманних абстракцій, за якими губились конкретні завдання ордену: розбудова «внутрішнього храму», допомога ближньому. Державотворча діяльність батьків-фундаторів США й adeptів масонства Б. Франкліна,

Дж. Вашингтона, Т. Джефферсона та ин. засвідчила реальні можливості ордену у вирішенні глобальних проблем. І. Фесслер теж надавав великого значення участі вільних мулярів у суспільних перетвореннях, насамперед, у розбудові правової держави. І в цьому, судячи з перебігу подальших подій, його одноступцем був правознавець, український масон М. Балудянський.

Система Фесслера ще мала назву «берлінської», оскільки І. Фесслер впроваджував її також у берлінській ложі «Ройял Йорк», яку він очолював упродовж 1796-1802 рр. Проте основні положення цієї системи склались у Львові за участю «братів» із ложі «Щиросердної Людини». Це засвідчують згадані видання масонських промов Е. Кортума (1786 р.) і «Філософські записки» І. Мартиновича (1788 р.), в яких викладені тотожні концепції щодо призначення ордену. Зокрема, Е. Кортум вважав, що масонство не має нічого спільного з окультизмом, а його місце «поміж релігією і правом, між біблією і кодексом». На його думку, «формули й символи масонства є непотрібною декорацією»(17). Тому у ложі «Щиросердної Людини» до мінімуму зводилась кількість масонських обрядів.

У згаданих «Філософських записках» І. Мартинович зазначає, що плідна діяльність масонських товариств можлива лише за певних умов. «Насамперед, – пише І. Мартинович, – членами товариства повинні бути лише люди здібні й освічені, які добре поінформовані щодо серйозних наук, яким притаманне природне людинолюбство, що змушує їх допомагати ближньому. Щодо стосунків ордену й офіційної влади, І. Мартинович підкреслює, що члени масонського товариства «повинні давати правителям справедливі поради, які суперечать

шкідливим законам, виводячи їх на шлях більш корисної діяльності. Таким чином стане можливим врятувати ближніх від тягара податків та іншого лиха – наслідків несправедливих законів правителів. Виходячи з цього, І. Мартинович робить висновок, що члени масонських товариств повинні весь час, не покладаючи рук, працювати на благо своїх ближніх. І. Мартинович порівнює масонське товариство з «маленьким загonom філософів»(18). Цьому визначенню цілком відповідала ложа «Щиросердної Людини», де, як пише один з авторів «Історії Львівського університету» Л. Фінкель, «відбувались найважливіші наради, виголошувались програмні промови і, немов у фокусі, збирались всі промені тогочасного життя»(19).

Л. Фінкель підкреслює, що університетську ложу відвідували «всі найвидатніші професори»(20), поміж них – Г. Бретшнайдер, Б. Гаке, В. Ганн, А. Гільтенбрандт, Т. Кодеш, М. Куральт, І. Мартинович, Г. Уліх, Л. Ценнмарк, Я. Фізінгер, Б. Шиверек. То були вихідці з Угорщини, Чехії, Швейцарії, німецьких земель та ин. Як пише Л. Фінкель, члени ложі «Щиросердної Людини» замкнулись у власному колі, відмежовуючись від життя того краю, в якому вони працювали, і були «думкою і почуттям звернуті до інших далеких країв»(22).

На думку автора, ця теза не відповідає дійсності. Наприклад, знавцем Галичини вважався Е. Кортум. Як губернський радник, він був у службових справах в різних районах краю. «У своїх звітах, – пише біограф Е. Кортума, – він не скупився на критичні зауваження щодо політики австрійської влади на Галичині»(22). Свої думки про тогочасне суспільно-політичне життя краю Е. Кортум виклав у праці «Велика хартія про Галичину, або Дослідження галицького дворянства польської нації, яке знаходить-

ся під австрійським урядом» (1890 р.). Він виступив на захист галицького селянства, засуджуючи жорстокість і свавілля шляхетства по відношенню до нього. Цю книгу позитивно оцінював І. Франко, наводячи про неї відгук польського історика К. Вурцбаха як «змістом багатой праці»(23). Український письменник також пише про Е. Кортума: «Що й у Львові він лишив по собі добру пам'ять, на се маємо доказ у тім, що одна частина Львова, де колись був його дім, ще й досі називається Кортумівкою»(24).

Е. Кортум був не поодиноким у своїй зацікавленості Галичиною. Цей край з його багатими природними ресурсами став об'єктом наукових досліджень членів ложі «Щиросердної Людини». Зокрема, Б. Гаке започаткував вивчення геологічної побудови Карпат, Б. Шиверек заснував лабораторію для дослідження мінеральних вод Прикарпаття. Слід також назвати працю І. Мартиновича «Хімічні дослідження галицької нафти». Прикметно, що окремі праці І. Мартиновича були видані на кошти львівського єпископа греко-католицької церкви П. Белянського(25).

Стосунки членів ложі з українською громадою зміцніли після відкриття при «Йосефінському» університеті «Studium ruthenium» («Руського інституту», 1787 р.). До «Studium ruthenium», як зазначав М. Возняк, «приймалися кандидати зі скінченим сімнадцятим роком життя та знанням української або польської мови. Виклади відбувалися в цім не в живій народній мові, а в тодішній українській книжній мові, зложеній з церковнослов'янських і народних слів»(26). За результатами досліджень А. Андроховича, чимало сприяв українській громаді у створенні цього учбового закладу Я. Фізінгер (спочатку декан теологічного факультету «Stu-

dium latinum»), а згодом він очолював також теологічний факультет «Studium ruthenium»)(27). Крім Я. Фізінгера, у «Руському інституті» викладали Б. Гаке, І. Мартинович, І. Фесслер, а у львівській греко-католицькій семінарії – І. Мартинович та І. Фесслер.

І. Фесслер у своїх споминах пише, що підтримував дружні зв'язки з єпископом П. Белянським, а також з іншими українськими релігійними діячами й педагогами – А. Ангеловичем, М. Скородинським, М. Сабатовським(28). Як згадує І. Фесслер, під час зустрічі з Йосифом II у Львові (1787 р.) він порадив австрійському монарху призначити на посаду ректора Львівської греко-католицької семінарії А. Ангеловича, характеризуючи його як особу «врівноважену, освічену і розумну»(29). Під час цієї ж зустрічі з цісарем І. Фесслер назвав своїми ліпшими учнями, згодом визначними діячами української науки філософа П. Лодія, лікаря, природознавця, організатора шкільництва І. Орлая, правознавця В. Кукольника(30). Дружні стосунки з цими молодими закарпатцями зіграли важливу роль у подальшій долі І. Фесслера.

26 січня 1788 р. у Львові відбулась прем'єра вистави за п'єсою І. Фесслера «Сідней», у якій автор п'єси таврував підступність єзуїтів. У Відні угледіли натяки на тогочасне релігійне й політичне життя і, головне, що під видом героя п'єси англійського короля Якова II Стюарта начебто зображувався цісар Йосиф II. Зрозуміло, що монарша ласка змінилась на монарший гнів. Стало також відомо, що єзуїти готують судовий процес проти І. Фесслера. Внаслідок цього він змушений був шукати порятунку за межами Австрійської імперії.

Відтоді уриваються зв'язки І. Фесслера з ложою «Щиросердної Людини». Приблизно

з того ж часу (тобто з 1788 р.) її засідання відбувались нерегулярно. Значною мірою цьому спричинились конфліктні ситуації, що час від часу виникали в «професорському світі», як свідчить Л. Фінкель(31) та ще один польський історик М. Бжозовскі, біограф члена ложі «Щиросердної Людини», професора Б. Шиверка(32). Точної дати припинення діяльності цього вільномулярського осередку поки що не встановлено. Але можна зробити висновок; починаючи з 1788 р., роль його в житті Львівського університету стала менш помітною.

Важливим наслідком «роботи» «Щиросердної Людини» було вироблення засад реформаторського масонства, згідно з якими відбувалась розбудова нових лож, про що свідчить подальша масонська діяльність І. Фесслера та його сподвижників-закарпатців. Так, перебуваючи в Сілезії, І. Фесслер очолив напівмасонську, напівполітичну організацію «Союз Евергетів». Пізніше в Пруссії І. Фесслер реформував діяльність берлінської ложі «Ройял Йорк» і заснував ще декілька осередків ордену, а також «Товариство друзів гуманности» (1797 р.).

На початку XIX ст. І. Фесслер працював у Петербурзі пліч-о-пліч із закарпатськими українцями. О. Пипін зазначає, що «під час перебування в Петербурзі І. Фесслер працював і для поширення своїх масонських поглядів... У нього було чимало знайомств у німецькому й російському суспільстві. І в цьому колі було багато людей, які відігравали певну роль у тогочасному русі: біблійному, масонському і ліберальному. І. Фесслер називає цей гурток своїх земляків і колишніх львівських слухачів: проф. Лодія (через котрого Сперанскій запросив його до Росії), Балудянського, Орлая, Кукольника...»(33). О. Пипін підкреслює, що саме завдяки І. Фесслеру на теренах Росії постали осеред-

ки реформаторського масонства. Йдеться, зокрема, про утворення в Петербурзі І. Фесслером та закарпатськими українцями масонської ложі «Полярна Зірка» (1809-1810 рр.) за зразком львівської майстерні «Щиросердної Людини»(34). І. Фесслер та його сподвижники прагнули поширити ідеї реформаторів ордену в інших ложах. Так, І. Фесслер був почесним членом майстерні «З'єднаних Друзів» у Петербурзі (з 1810 р.) та інших осередків Великої ложі «Астреї». Разом із П. Лодієм він входив до складу ложі «Петра до Істини» в Петербурзі (з 1810 р.), а спільно з І. Орлаєм був членом ложі «Александра Добродійности до коронового Пелікана» у Петербурзі (з 1809 р.). Пізніше П. Лодій був прийнятий до ложі «Александра троїстого Порятунку» у Москві (з 1817 р.).

Перш ніж розглянути цей період діяльності І. Фесслера та його сподвижників-закарпатців, на думку автора, слід з'ясувати, чому українські просвітителі приєдналися до руху реформаторського масонства? Адже суто вільномулярські проблеми (кількість обрядів, ступенів втаємничення та ін.) навряд чи становили для них значний інтерес. Насамперед треба підкреслити: посвячення В. Кукольника і П. Лодія до ордену й повернення до нього М. Балудянського та І. Орлая засвідчує, що вони, як і львівські «брати» із «Щиросердної Людини», не замикались у колі наукового життя. Щодо цього реформаторське масонство поміж інших напрямів ордену відрізнялось більш тісним зв'язком із зовнішнім світом, більшою чутливістю до змін, що відбувались в ньому.

Ідеолог ордену, німецький мислитель Й.-Г. Фіхте, виступаючи з лекціями на запрошення І. Фесслера у берлінській ложі «Ройял Йорк» (1800 р.), обстоював тезу, що не існує ніякого особливого масонського виховання

і ніякої особливої масонської моральності. Отже, масонство є не культ і не релігія. На думку Й.-Г. Фіхте, масонство, якщо воно хоче приносити користь, має гранично наблизитись до реального буття людського суспільства з його нерозв'язаними проблемами(35). Для німецького мислителя, стурбованого долею своєї батьківщини, роз'єднаної на численні князівства, як і для українських просвітителів, серед цих нерозв'язаних проблем першочерговим було питання національної ідентичності.

Ще один німецький філософ і реформатор масонства Й.-Г. Гердер указував на спільну історичну долю поневолених народів. Він пов'язував державне відродження Німеччини з піднесенням національної свідомості слов'ян, які своїм могутнім поступом допоможуть скинути іншим поневоленим народам імперське ярмо. Великі надії покладав Й.-Г. Гердер на Україну. «Україна стане новою Грецією, – писав він, – чудове небо над головою цього народу, його весела вдача, музичність, родючість його земель і т. д. – усе це коли-небудь прокинеться. З багатьох малих диких народів, якими були колись-то і греки, виникне цивілізована нація, її кордони будуть простягатись до Чорного моря і звідти по всьому світу. Угорщина, усі її народи, частина Польщі та Росії стануть причетними до цієї нової культури»(36).

Натомість австрійське вільномулярство не було одностайним у вирішенні національного питання. Йосиф II, опікуючи масонський рух, сподівався перетворити його на доцентрову силу, яка зміцнить підвалини австрійської монархії. У цьому його підтримували «масони-державники», зокрема К. Мартіні. Проте певна частина вільних мулярів, вихідців із «окраїн» імперії, тяжіли, скоріше, до відцентрових сил. Серед них – згадувані вище, один із керівників

австрійського вільномулярства І. Борн і член львівської ложі «Широсердної Людини» І. Мартинович. Обидва залишились в пам'яті нащадків, передусім, як зачинателі національно-визвольних рухів Чехії й Угорщини. І. Мартинович був страчений разом з іншими керівниками угорських таємних політичних організацій (1795 р.). Принагідно зазначити, що М. Балудянський, як член заснованого І. Мартиновичем таємного політичного товариства «Свободи й рівності», теж притягався до судової відповідальності цісарською владою(37).

У цьому дивовижному переплетінні долі є своя логіка й закономірність: до реформаторського вільномулярства (якщо не зважати на австрійських «масонів-державників») приєднались здебільшого люди, свідомі свого громадського обов'язку, і серед них – українці І. Орлай, П. Лодій, М. Балудянський, В. Кукольник. Їх світоглядні позиції визначилися в період піднесення у другій половині XVIII ст. національно-релігійного життя на Закарпатті. Цю «золоту добу» в історії Закарпаття пов'язують з іменем мукачівського єпископа А. Бачинського.

Поміж інших славних діянь А. Бачинського слід відзначити його титанічні зусилля в організації шкільництва. З початкових шкіл молодим русинам прищеплювалась любов до рідної мови, до пам'яток національної культури. Як зазначає В. Мишанич, «значна частина простого люду Закарпаття у XVIII ст. була письменною. Про це свідчать не тільки факти наявності шкіл, вчителів... а й та величезна кількість рукописних книжок, що збереглася у простих селян, переписувалася й читалася ними»(38). На цьому родючому ґрунті сформувалась нова генерація закарпатських українців. Промовистий приклад – у листі до А. Бачинського

П. Додій писав, що завдячує йому «всім тим, що він є»(39).

Збагатившись духовним досвідом свого народу, ці молоді русини не поривали зв'язку з ним і надалі. Зокрема, П. Лодій, щоб прилучити своїх співвітчизників до світової духовної культури, розробив філософські терміни і переклав праці зарубіжних мислителів у «матерном словенском язиці своєм». У поетичній творчості П. Лодій висловлював упевненість у щасливому майбутньому своєї вітчизни.

Патріотичні почуття спонукали І. Орлая до створення «Истории о Карпато-Руссах...» (1804 р.). Прикметне, що спілкування з карпато-русинами спонукало І. Фесслера до написання історії рідного краю. Автор десяти томної «Історії Угорщини» (що є також цінним джерелом до вивчення історії Закарпаття) дякував, зокрема, І. Орлая за надану допомогу(40). Отже, перш ніж перейти до петербурзького періоду діяльності І. Фесслера та його сподвижників, підкреслимо їх спільну зацікавленість питаннями державного відродження поневолених народів.

Як уже зазначалось, І. Фесслер на початку ХІХ ст. заснував у Петербурзі ложу «Полярна Зірка». До складу цієї вільномулярської майстерні, крім М. Балудянського, В. Кукольника. П. Лодія, І. Орлая, входили російські урядовці ліберального напрямку на чолі з М. Сперанським, на той час найближчим радником Александра І (41). Це створювало умови для впровадження ідеології реформаторського масонства на державному рівні. М. Сперанський був захоплений ідеєю використання можливостей ордену у царині суспільних перетворень. Великі надії у втіленні цього масштабного проекту М. Сперанський покладав на свого співробітника. Балудянського, до якого ставився з великою по-

шаною. У листі до В. Кочубея він писав: «Дуже радий, що Вам сподобались ідеї Балудянського. Це вельми добра голова...»(42).

М. Сперанський разом з І. Фесслером та М. Балудянським склали записку на ім'я імператора Александра І, у якій обґрунтували можливість здійснення радикальних реформ за допомогою вільномулярського руху. Згадані починання М. Сперанського щодо «одержавлення» вільномулярства підтримали московські масони старшого покоління на чолі з М. Новиковим. У червні 1810 р. відбулось перше засідання Великої ложі реформаторського масонства під орудою М. Сперанського. Передбачалось створити численні дочірні ложі на теренах Російської імперії, до яких мали увійти «найбільш значні духовні особи»(43). Під орудою І. Фесслера ці релігійні діячі займалися б вихованням будівничих нового суспільства, гідних за своїми моральними якостями покладених на них завдань. У свою чергу, законодавча комісія (у правничих питаннях М. Сперанський цілковито покладався на М. Балудянського (44)) мала створити юридичну основу для перетворення держави деспотичної у правову.

З накресленого найбільше встиг зробити М. Балудянський, який здійснив кодифікацію законів Російської імперії. Проте у повному обсязі проект реформаторів масонства не був реалізований внаслідок відчайдушного опору реакційних сил та російського консервативного масонства.

Доцільно навести ще декілька фактів із біографії українських просвітителів. Так, судячи з наявних матеріалів, М. Балудянський після того, як «заснула» ложа «Полярна Зірка» (1810 р.), і в попередні періоди не підтримував постійних зв'язків із вільномулярством, принаймні з російським (відомо, що вже на схилі літ М. Балудян-

ський зустрівся у Будапешті з провідником угорського масонства і політичним діячем І. Семені). Але упродовж усього життя М. Балудянський послідовно дотримувався заповідей християнства, що, як зазначалось, цілком відповідали моральним настановам ордену. Зокрема, писар Г. Александров згадує, що М. Балудянський для його підлеглих був уособленням доброчинності. «До нього, – пише Г. Александров, – ми, службовці, ставились, як діти до батька... Він не дозволяв нікого ображати, захищав писарів від наглядців і нападок чиновників»(45). Ще один промовистий приклад. М. Балудянський добровільно склав з себе обов'язки ректора Петербурзького університету внаслідок репресій царського уряду проти ліберальних професорів, які підтримували М. Сперанського (1821 р.).

Упродовж двох десятиліть викладав у російських навчальних закладах П. Лодій. Він не поривав зв'язків з Україною, листувався із закарпатцями, а також із професорами Львівського університету. Відомо, що бібліотеці монастиря василіян у Львові він подарував кількасот різних видань. За спогадами сучасників, П. Лодій в Росії не був схожим на асимільованого вихідця з чужих країв. За межами батьківщини він відчував себе закарпатським українцем. Показова щодо цього характеристика П. Лодія в одному з енциклопедичних видань як «екзотичного слов'янина з Мукачева»(46).

Першим директором Ніжинської гімназії вищих наук кн. Безбородька був В. Кукольник (1820-1821 рр.). За свідченням очевидців, В. Кукольник вклав «душу в успіх свого діла, хоч стрічав чимало прикростей і всяких перешкод»(46). Його син, відомий письменник Н. Кукольник, наголошував на тому, що до самогубства директора Ніжинської гімназії довели до-

носи реакційних викладачів і цькування високого начальства. За таких умов розпочав педагогічну діяльність у Ніжині І. Орлай, очоливши слідом за В. Кукольником місцеву гімназію (1821-1826 рр.). І. Орлай був поборником ідеї загальнонародної освіти. Він вважав необхідним «...всім жителям Малоросії забезпечити право на освіту і виховання дітей: сприяти всім громадянам здобути знання із загальних наук, а також у вищих навчальних закладах»(48). Уже після переїзду І. Орлая до Одеси, де він керував Рішельєвським ліцеєм (1826-1828 рр.), широкого розголосу набула «Справа про вільнодумство в Ніжинській гімназії вищих наук кн. Безбородька». Після тривалого розслідування Міністерством народної освіти (1827-1830 рр.) п'ятьох прогресивних викладачів гімназії, в т.ч. вільного муляра К. Шаполинського (члена ложі «Об'єднаних Слов'ян» у Києві), звинувачених у політичному та релігійному вільнодумстві, за царським наказом було позбавлено посад і вислано з Ніжина під нагляд поліції. І. Орлай був оголошений головним винуватцем заворушень у Ніжинській гімназії. І лише смерть врятувала його від розправи.

Принагідно слід зазначити, що в одеському Рішельєвському ліцеї за часи директорства І. Орлая працювало чимало вільних мулярів, в т.ч. його земляк, українець із Закарпаття, філософ А. Дудрович. Як зазначає О. Рябінін-Скляревський, (на думку автора, його висловлювання стосується також інших діячів реформаторського масонства, що працювали на педагогічній ниві) «ліцейські масони не робили революції безпосередньо – вони обробляли «дикий камінь» піщина за піщиною задля майбутнього культурного суспільства»(49).

1. Финдель И. Г. История франк-масонства от возникновения его до настоящего времени: В 2 т. – СПб., 1872-1874. – Т. 1. – С. 85 додаток.
2. Lennhoff E. Die Freimauer: Geschichte. Wesen. Wirken und Geheimnis der kuenlichen Kunst. – Zuerich-Leipzig-Wien, 1932. – С. 122.
3. Там само, С. 124.
4. Косачевская Е. М. Михаил Андреевич Балудянский и Петербургский университет первой четверти XIX века. – Ленинград, 1971. – С. 29.
5. Рябінін-Скляревський О. Масони Рішельєвського ліцею // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. – 1925. – № 2-3. – С. 137.
6. Taute R. Die katholische Geistlichkeit und Freimauerei. – Berlin, 1909. – С. 137.
7. Андрохович А. Львівське «Studium Ruthenium». – Ч. I. // Записки НТШ. – Львів, 1921. – Т. CXXXI. – С. 133.
8. Finkel L., Starzynski S. Historia Uniwersytetu Lwowkiego. – Lwow, 1894. – С. 49-50/
9. Там само, С. 48.
10. Бенда К. История венгерского яacobинского движения // Acta Historica. – Ч. 2. -1959. – № 1-2. – С. 3.
11. Finkel L., Starzynski S. Historia Uniwersytetu Lwowkiego... С. 48.
12. Lennhoff E. Die Freimauer... С. 144.
13. Malachowski-Lempicki S. Wykaz polskich loz wolnomularskich oraz ich czlonkow w latach 1738-1821. – Krakow, 1929. – С. 36, 121.
14. Там само, С. 36.
15. Пыпин А. Общественное движение в России при Александре I. – СПб., 1900. – С. 394-397.
16. Фроловский Г. Пути русского богословия. – Париж, 1983. – С. 140.
17. Finkel L., Starzynski S. Historia Uniwersytetu Lwowkiego... С. 142.
18. Мартинович Й. Философские записки // Избранные произведения венгерских мыслителей. – М., 1965. – С. 101.
19. Finkel L., Starzynski S. Historia Uniwersytetu Lwowkiego... С. 142.
20. Там само, С. 142.
21. Там само, С. 142.
22. Woloszynski R. Kortum Ernest Traugott // Polski Slownik Biograficzny. – Wroclaw-Warszawa-Krakow (PSB). – 1968. – Т. XIV/1. – С. 120.
23. Франко І. Громадські шпихліри і шпихліровий фонд у Галичині 1784-1840 рр. // Українсько-руський архів. – 1907. – Т. II. – С. XLI.
24. Там само, С. XLI.
25. Петрушевич А. Сводная Галичско-русская летопись с 1772 до конца 1800 года. – Львов, 1889. – Ч. 2. – С. 205.
26. Возняк М. Як пробудилося українське народне життя в Галичині та Австрії. – Львів, 1924. – С. 9.
27. Андрохович А. Львівське «Studium Ruthenium». – Ч. I. // Записки НТШ. – Львів, 1921. – Т. CXXXI. – С. 133.
28. Петрушевич А. Сводная Галичско-русская летопись... С. 208-209.
29. Свенцицкий И. Материалы по истории возникновения Карпатской Руси. – Ч. 2. – Львов, 1909. – С. 116.
30. Там само, С. 117.
31. Finkel L., Starzynski S. Historia Uniwersytetu Lwowkiego... С. 67.
32. Brzozowski M. Schivereck Burkhard Swibert // PSB. – 1972. – Т. XVIII/1. – С. 32-33.
33. Пыпин А. Общественное движение в России... С. 306.
34. Fessler I. Ruckblicke auf meine siebzigjahriges Pilgerschaft. – Leipzig, 1836. – С. 222, 223, 227.
35. Hammacher K. Fichte und die Freimaurerei // Fichte-Studien Beitrag zur Geschichte und Systematik der Transzendentalphilosophie. – Amsterdam – Atlanta, 1990. – Bd 2. – С. 158, 159.
36. Гердер Г. Избранные сочинения. – М., 1959. – С. 324.
37. Очерки новой и новейшей истории Венгрии. – М., 1963. – С. 64-69.
38. Мишанич О. В. Література Закарпаття XVII-XVIII століть. – К., 1964. – С. 19.

39. Свенцицкий Й. Материалы по истории возрождения Карпатской Руси....С. 109.

40. Tardy L. Azorszagos orvostorteneti konyvtar kozlemenyei Communicationes ex bibliotheca historiae medicae Hungarica Dr. Orlay Janos. 1770-1829. – Budapest, 1959. – С. 65.

41. Бакунина Т. Знаменитые русские масоны. Вольные каменщики. – М., 1991. – С. 73-74.

42. Корф М. Сперанский в 1808-1811 гг. // Русская старина. – 1903. – Т. 114. – Кн. 2... – С. 34.

43. Сперанский М. М. (по Гауеншильду) // Русская старина. – 1902. – май. – С. 253-254.

44. Середонин С. Сперанский Михаил Михайлович // Русский биографический словарь / Под ред. А. А. Половцева. – СПб., 1909. – Т. «Смеловский – Суворин». – С. 196.

45. Александров Г. Мои воспоминания о графе Сперанском // Русский архив. – 1904. – Кн. 11. – С. 373.

46. Лодий Петр Дмитриевич II Энциклопедический словарь / Изд. Брокгауз и Ефрон. – СПб., 1896. – Т. 34. – С. 907.

47. Шандор В. Закарпаття: Історично-правний нарис від IX ст. до 1920. – Нью-Йорк, 1992. – С. 75.

48. Лавровский Н. А. Гимназия Высших наук кн. Безбородько в Нежине (1820-1832). – К., 1879. – С. 150.

49. Рябінін-Скляревський О. Масони Рішельєвського ліцею // Вісник Одеської комісії краєзнавства при УАН. – 1925. – № 2-3. – С. 140.

Д О П И Т А Н Н Я

КОСТЬ БОНДАРЕНКО

П Р О

М А С О Н С Ь К У

З М О В У В

У К Р А І Н С Ь К І Й

П О Л І Т И Ц І

Тему цієї статті навів запис програми «Подвійний доказ» на каналі «1+1». Сам процес запису програми показав, що в суспільстві домінує певною мірою викривлене уявлення про масонів, більше того – масонство, яке, через ореол таємничості, досі постає перед непосвяченим обивателем (профаном – відповідно до масонської термінології) у мітологізованому вигляді. Масони у світі, зокрема й у сучасній Україні, існують. Це об'єктивний факт. Їхня історія налічує близько трьох століть, упродовж яких із ними не змогли упоратися ані церква, ані офіційні структури, ані борці з таємними організаціями й різноманітними вигаданими «змовіями». Понад те – масони не втратили свого таємничого шарму і продовжують непокоїти уми громадськості. Одні масонів бояться, інші намагаються потрапити до їхнього братства, а треті просто мовчки працюють у масонських ложах, удосконалюючись самі й осягаючи суть людини й Буття, а також намагаючись удосконалити світ, у якому вони живуть.

Корінням масонство сягає у пізні середньовіччя. Попри легенду, відповідно до якої масони (у перекладі з французької – «каменярі, мулярі», звідки й друга назва членів течії – «франкмасони» – «вільні каменярі») з'явилися як перші будівельники стародавнього юдейського храму часів царя Соломона (X століття до н.е.), предтечі ж масонства знаходяться в історично ближчих до нашого часу епохах. Це і представники гностичних течій, поширених у Європі в середньовіччі й переслідуваних офіційною церквою, і послідовники учення Піфагора з Кротона, і адепти забороненого таємного учення тамплієрів, і представники рефор-

маторських течій у католицькій церкві. Фактично масонство стало продуктом того часу, який підготував прихід епохи Просвітництва. Це часи Луї XIV у Франції, часи Карла II й реставрації Стюартів в Англії, часи епохи первинного накопичення капіталу в Європі. Це часи пізнього бароко й рококо у мистецтві. Найосвіченішій частині людства здавалося, що старі релігії не відповідають духові часу. Більше того – необхідна якісно нова спільність, яка може об'єднати мислячих людей, шукаючих – із метою змінити порядок речей у суспільстві на користь балансу між раціональним та ірраціональним.

Так виникає масонство – напіворден, напівсекта, напіворганізація. Одним словом – «братство вільних каменярів». Уся діяльність масонів, об'єднаних у ложі, просякнута символізмом і символікою. Вони глибоко віддані традиціям, і ці традиції упродовж кількох століть непорушні. Для масонів величезну роль відіграє ритуал, якого старанно навчають новоприйнятих братів. Кількісний і персональний склад масонських лож, а також сенс робіт і деталі ритуалу утримуються у суворій таємниці від світу «профанів». У ритуалі масонів відчувається вплив стародавніх містерій, ініціацій секти асасинів у Передній Азії й ордену тамплієрів. Бажаючи продемонструвати рівність усіх релігій, масони шанують Великого Архітектора Світу (важаючи, що ця субстанція має різноманітні назви у різних релігіях – Бог, Саваоф, Яхве, Аллах, Єгова тощо) та вважають рівноцінними за кількістю знань і внеском у розвиток світової цивілізації і Біблію, і Коран, і Талмуд, й інші священні книги. За великим рахунком, масонство – це спроба уніфікувати людські знання, аби з їхньою допомогою усвідомити світ.

В Україні перші масони з'являються вже в оточенні гетьмана Івана Мазепи. Хоча предтечами масонства дослідники називають соратника Богдана Хмельницького Юрія Немирича (кальвініста за віросповіданням, який навчався в Оксфорді й пов'язаний із багатьма представниками вченого світу) й останнього гетьмана, який перебував під сильним впливом Івана Виговського. За бажання можна знайти деякі ранньомасонські нотки у Гадяцькому трактаті, підготовленому Немиричем і Виговським 1658 року. Проте теорія про існування масонства в Україні такої ранньої доби виглядає не досить переконливо. Імовірнішою є версія, згідно з якою перші українські масони з'являються у середовищі післямазепинської еміграції (батько й син Орлики, Андрій Войнаровський та інші). Саме цієї пори – на початку XVIII століття – масонство проникає й у Московську державу. Проникає воно, радше за все, через Голландію й Німеччину, а головним носієм його у Москві, а пізніше – у Санкт-Петербурзі стає шотландець і найближчий сподвижник Петра I Якоб Брюс, якого неосвічені московські сучасники вважали «чорнокнижником». Можливо, саме завдяки масонам Петро замислився над програмою державних перетворень. Але це лише гіпотеза.

Завдяки закритому характеру лож і уривчастих відомостей про їхню діяльність (масони не ведуть докладної документації й тому їхню історію можна відтворити лише з допомогою дослідження залишених символів у пам'ятках літератури, архітектурі, в історії, а також за наслідково-причинним рядом), історія цього руху залишиться погано вивченою. Більше того – ніхто не зможе довести, що історія цього руху розвивалася саме так, а не інакше. І завжди знайдеться спокуса що-небудь приписати

масонам або що-небудь відняти, заперечити причетність масонів до тієї чи іншої історичної події. Тому подальшу реконструкцію історії масонського руху в Україні, викладену нижче, слід сприймати лише як версію або гіпотезу. Позаяк багато матеріалів не можуть поки що через різні причини стати надбанням широкої громадськості.

У XVIII столітті масонські ідеї поширюються серед багатьох козацьких шляхетських родів. Завдяки масонству українська шляхта, навіть перебуваючи під російським пануванням, чітко відчуває пульс Європи, намагається переймати європейську моду. Проте, спроби створити свою потужну ложу в Україні успішно реалізуються лише наприкінці століття – завдяки, передусім, старанням Григорія Сковороди. Тоді ж з'являється проект «Україна» як наслідок старань українських масонів, що прагнуть зберегти самобутність і ідентичність цієї землі. Згідно з однією з версій, «Україною» спочатку називалася одна з лож на Лівобережжі, яка невдовзі почала пропагувати цю назву – замість вельми поширеної завдяки старанням офіційної російської влади форми «Малоросія». Представник старого шляхетського роду Василь Капніст, один із діячів масонського руху, 1791 року їздив із романтичною й навіть утопічною місією до двору пруського короля з проханням про військову допомогу для визволення України. До цього самого періоду відносяться такі твори, як «Історія Русів» (одна з перших спроб створити міфологізовану історію для майбутнього проекту «Україна») й «Розмова Малоросії з Великоросією» – насичений символами документ, що свідчить про самобутність історичних традицій українців.

У другій половині XVIII століття у світі відбувається низка подій, яка призвела до того, що

про масонів почали говорити – причому активно. По-перше, настає епоха Просвітництва. Вольтер, Дідро, Русо, Монтень, Корнель, Гельвецій та інші йдуть у ложі й намагаються передати свої знання людству, зробити людство раціональним. По-друге, масони Нового Світу створюють державу, яка, за їхнім задумом, має відповідати уявленню масонів про ідеальну державу – Сполучені Штати Америки. Усі батьки-засновники США були масонами та прибічниками високих ідеалів. Інша річ, що їм дістався не вельми вдячний народець – нащадки утікачів-сектантів із Європи й нащадки засланих розбійників. Тому теорія та практика суттєво розійшлися... По-третє, Велика французька революція, у роки якої масони відкрито почали пропагувати свої ідеї – свободи, рівності, братерства. Проте революція продемонструвала: окремі масони хочуть встановити ідеальне суспільство з допомогою сили – винищуючи сотні й тисячі осіб, не згодних або не готових сприйняти високі ідеали. Пізніше французьке масонство перейшло до взаємного в и н и щ у в а н н я . Першою ластів-

кою став конфлікт між старшим і молодшим поколіннями. Онучка масона Корнеля Шарлотта Корде убиває масона Марата. Потім масон Робесп'єр відправив на гільйотину масона Дантона. Нарешті масони відправляють на ешафот самого Робесп'єра. Врешті до влади приходить масон Наполеон, який розв'язує війну проти свого ж «брата» Александра, російського імператора.

Саме на той час припадає розкол масонства на кілька лож, які досі діють в автономному режимі та майже не перетинаються. Найбільшими ложами у сучасному світі є «Великий Схід Франції» й «Об'єднана Ложа Англії», різно-

манітні за внутрішньою будовою. Окрім того, існують ложі, які мають вплив, приміром, в Україні, але не визнані іншими ложами.

Але повернімося до історії. Катерина Друга, дізнавшись про Французьку революцію, заборонила діяльність масонів у Росії. Саме звідти – її конфлікт із Потьомкіним, який протегував масонам, і відверті репресії проти масона Радищева. Від двору в останні дні життя Катерини було усунуто усіх,

хто співчував масонам. Катерина боялася змови проти монархії, вважаючи: якщо масони стратили короля у Франції, то вони на цьому не зупиняться.

Масонство поступово починає відновлювати свої позиції за часів Павла Петровича – спершу нерішуче, таємно. Офіцери та дворяни, учасники перевороту 1801 року, унаслідок якого Павла убили, також були масонами – включно з двома старшими синами Павла – Александром і Костянтином. Лідером і організатором перевороту був граф Нікіта Панін. До масонства були прихильні й колишній канцлер Російської імперії Олександр Безбородько, який, як вважається, сприяв українським масонам у їхніх спробах створити в Україні потужну ложу.

На початку XIX століття в Україні виникають дві досить великі ложі – харківська й полтавська. У харківській домінували ідеали Сковороди, тут заправляв його учень, ректор і засновник університету Василь Каразін. Учасники ложі видавали альманахи, пізніше перейшли до вивчення етнографічного матеріалу, окремі (Квітка-Основ'яненко і Гулак-Артемівський) намагалися писати твори українською мовою. Гулак-Артемівський, будучи Великим Майстром харківської ложі, за переказами, створив проєкт ідеальної Конституції, проте заповідав покласти його в могилу разом із своїм тілом – мовляв, коли людство, нарешті, досягне розуміння високих ідеалів масонства, тоді Конституцію можна буде витягти й використовувати для блага суспільства. Полтавська ложа пов'язана, передусім, із діяльністю письменника Івана Котляревського, автора «Енеїди» й «Наталки Полтавки». Обидві ложі діяли у правовому полі Російської імперії, не готуючи радикальних дій. Той же Котляревський відомий як автор вірнопідданих од, що славлять

царедворців. Це повністю відповідає принципам масонства, які ніколи відкрито не виступають проти режимів у державах, де вони діють, а їхні ідеали, як правило, далекі від революції.

Хоча, бувають і винятки. Після війни 1812-1814 років спостерігається зрощення руху незадоволених дворян, які хочуть змін у державі, з масонським рухом. Рилєєв, Пестель, брати Муравйови-Апостоли та брати Бестужеви були масонами. Одна з лож утворилася у Кам'янці на Черкащині. Ще одна – в Умані, у маєтку графа Волконського. До речі, Уманська ложа, маловідома й маловивчена, була російсько-українсько-польською, і її заснування припало на 90-ті роки XVIII століття. Її діяльність була нерозривно пов'язана з ім'ям графа Щесного-Потоцького, засновника знаменитого парку «Софіївка». Польська шляхта привнесла у діяльність ложі елемент революційності, пов'язаної з костюшкіанськими віяннями й надіями на відродження Великої Польщі. Відповідно й парк «Софіївка», побудований Потоцьким і його синами, насичений масонською символікою й ідеями Великої Польщі. Після смерті Потоцького ложа не втратила свого антиімперського характеру і стала одним із центрів формування декабристського руху. Можна чітко простежити зв'язок між уманськими масонами й масонами Петербурга. Адже окрім виступу декабристів на рахунок ложі – організація й активна участь у польському повстанні 1830-1831 років, а згодом – і організація польського еміграційного уряду у Франції – так званого середовища готелю Ламбер. Маленьке провінційне містечко Умань було зручним місцем конспіративних зборів, як і Кам'янка.

Водночас, існував конфлікт концепцій у масонському русі: адже Александр Павлович, проти якого збиралися виступати масони-декаб-

ристи, був також масоном! Можливо, він належав до іншої гілки масонства. Зважаючи на все, декабристи стали послідовниками течії, яка оформилася у вигляді «Великого Сходу Франції». Александр був ближчий до Об'єднаної Ложі Англії (ОЛА). До речі, до першої ложі належав, приміром, Александр Пушкін. До другої – його учитель Василій Жуковський, письменник Алексій Толстой (перший – учитель Александра Другого, другий – його приятель). Вважається, що до ОЛА належав (або міг належати) і сам імператор Александр Другий. Перша ложа запропонувала революційний шлях розв'язання проблеми побудови ідеального суспільства у Росії, друга – еволюційний. Скасування кріпосного права у Росії може розглядатися як частина масонського проекту, біля витоків якого стояв ще сподвижник Александра Першого масон Сперанський.

У 40-х роках кївська молодь спробувала відродити діяльність лож, істотно підірвану в часи Ніколая Першого. Молоді люди (Костомаров, Куліш, Шевченко, Білозерський та інші) звернулися до Івана Мартоса, чиї предки були відомі тим, що належали до українського масонства, і попросили його налагодити зв'язки з польським еміграційним середовищем у Парижі. Зокрема, з масоном і людиною, яка прагнула відродити вільнодумство в Україні – Михайлом Чайковським. Відомо, що Тарас Шевченко передавав Чайковському, під чийм літературним впливом перебував, рукопис «Гайдамаків», оскільки сюжет і низку фактів для поеми запозичив із «Вернигори» Чайковського. До вирішення справи про заснування ложі в Києві тут зібралися створити парамасонське об'єднання – «Братство святих Кирила та Мефодія». Чайковський передав в Україну два тексти – орієнтований на польське суспільство твір Адама

Міцкевича «Пельгжимка» і адаптований для українського споживача текст-травестію «Закон Божий, або Книга буття народу українського». Микола Костомаров пізніше на суді підтверджував: цей текст він лише переклав українською. Навіть наприкінці життя, коли професору Костомарову нічого не загрожувало, він однаково не визнав свого авторства. Слідство у справі кирило-мефодіївців також вбачало коріння братства в діяльності Михайла Чайковського. Але наші дослідники наполегливо приписують «Закон Божий» перу саме Костомарова.

Полеміка між масонами з різних лож доволі цікава. Близький до «Великого Сходу Франції» Шевченко закликав «дочекатися Вашингтона», запровадити однодумність (ланцюжок від Робесп'єра й Пестеля). «Великий пересмішник» Козьма Прутков (Алексій Толстой і брати Жемчужникови) у притаманній їм манері відповіли «Проектом про запровадження однодумности в Росії» – жорсткою, іронічною й нищівною пародією.

Але наприкінці XIX століття масони знову замикаються у своїх морально-етичних пошуках. Вони формують ліберальний світогляд, стають ґрунтом для проростання в Росії центристських політичних партій. Більшість масонів сформували партії кадетів і октябристів після революції 1905 року. В усіх чотирьох Думах була представлена критична маса масонів. Пізніше російські масони стояли біля витоків Лютневої революції 1917 року й формували Тимчасовий уряд. Важливий факт: масони не планували революцію, вони її очолили, бажаючи захистити Росію від смуту та безвладдя.

У Галичині, передусім у Львові, діяли одночасно кілька лож із досить суворими внутрішніми правилами й досить ретельним добром членів. Перші нагадування про масонські ложі

у Галичині відносяться до середини – другої половини XVIII століття. Упродовж наступного століття вони відігравали помітну роль в історії всієї Галичини. Недарма чимало будинків у Львові прикрашені масонською символікою.

Масонська ложа «Нова Польща», що діяла на початку XIX століття в усій Галичині й об'єднувала і німців, і українців, і поляків, стала згодом своєрідною «скринькою Пандори». Адже саме з поділу «Нової Польщі» на польську й русинську (українську) групи починає формуватися основа ідеологічного, а пізніше й етнічного конфлікту українців і поляків у Галичині. До наших днів дійшли імена галицьких масонів – Городинського, Шухевича, Грохольського, Чубатого, Згерського, Вселячинського, Мохнацького. Відомі й назви галицьких масонських лож і таємних товариств – «Сарматія», «Вільні галичани», «Товариство польського народу»... Масоном був, приміром, Іван Франко. І вірш «Каменярі», який довгий час подавався в шкільних хрестоматіях як приклад революційної творчості поета, насправді є квінтесенцією бачення шляху розвитку масонського руху.

Франко наприкінці 70-х років певний час був членом однієї з львівських лож (найімовірніше, «Сарматії», до якої належав і Юліан Романчук, український політичний діяч і віцепікер Австрійського парламенту). Проте пізніше він захопився соціалістичними ідеями, намагаючись поєднувати діяльність у ложі й соціалістичний світогляд. Це спричинило конфлікт – спершу у ложі (вірш «Сивочолому», присвячений Романчуку – лише далекий відгомін цього конфлікту), а згодом – й у соціалістичному русі в Галичині. 1899 року Франко остаточно розходиться з радикалами на кшталт Павлика й ініціює Національно-демократичну

партію, в якій потім упродовж сорока років домінували масони.

На початку XX століття в Росії відзначено спробу ототожнити масонів із сіонізмом. Це ототожнення проростає з циркулярів шефа царської «охранки» Зубатова, який боровся з революціонерами й масонами. До перших він відносив «євреїв, студентів і очкариків», до других – інтелігенцію. Для кращого розуміння завдань філерів зобов'язували стежити за «жидами» й «масонами». Пізніше у свідомості чорносотенного демона, випущеного зубатовцями, ворог «віри, царя й батьківщини» перетворився на якусь монстроподібну істоту – «жидо-масона». На додачу «жидо-масон» одержав негативне ідеологічне підкріплення у виді «Протоколів Сіонських мудреців» – фальшивки, сфабрикованої на межі століть і покликаної свідчити про нібито існуючу «планетарну змову» євреїв, об'єднаних у структуру на кшталт масонської ложі. Конфлікт між масонами і православною церквою у Росії сприяв тому, що «хрестовий похід» проти масонства фактично освятив Синод. Таким чином, масони у Росії були поставлені поза законом – їх оголосили ворогами християн, посібниками юдеїв, людьми, що виступають проти монархії. До речі, лише троє з відомих большевиків викликали підозру у причетності до масонського руху – Троцький, Луначарський і Чичерін. Перший – через захоплення окультизмом, інші – через широту поглядів і здобуту освіту, а також через невластиве большевикам «чистоплуйство». Але окультизм Троцького не обов'язково впливав із його перебування в ложі. Точнісінько так само, як і окультизм Гітлера. Тим паче, що окультизм лише побічно стосується масонства.

Революція 1917-1921 років в Україні також вивела нагору цілу плеяду масонів. Грушевсь-

кий, Петлюра, Скоропадський, Дорошенко були масонами. Це не заважало їм виступати один проти одного. У будинку на вулиці Прорізній у Києві (де нині розташована відома каварня «Барабан»), розпочинаючи з 1913 року збиралася масонська ложа, до складу якої входив і Михайло Грушевський – людина, що спробувала прищепити галицькі масонські традиції на Наддніпрянщині. У листопаді 1918 року члени цієї ложі під кодовою назвою «Рада» створили український національний комітет, що очолив революційну боротьбу проти масона Скоропадського. Знову – різні напрями в масонському русі, різні ложі, різні традиції.

Після революції, в умовах еміграції, Великий Майстер ложі Сидір Моркотун звинуватив Симона Петлюру у причетності до погромів в Україні та звернувся до нього з відомою відозвою: «Геть, кате українського народу, із ложі!» У такий спосіб відбулося вигнання Петлюри з ложі. Сам Моркотун у роки революції обіймав скромну чиновницьку посаду. У цьому також виявляється одна з особливостей масонства: людина, що обіймає високе становище у ложі, може у реальному людському житті бути абсолютно непомітним міщанином.

В умовах еміграції час від часу ложі подавали знаки, які засвідчували їхнє існування. Відомо, що до середовища масонів належав

відомий діяч українського націоналістичного руху Микола Сциборський, який критикував деякі розділи праці «Забронзовуймо наше минуле» іншого націоналістичного ідеолога – Володимира Мартинця, особливо у частині ставлення Мартинця до українських масонів. Скандал в українському еміграційному таборі виник і 1937 року, коли почала поширюватися чутка про прийняття до ложі гетьманича Данила, сина еміграційного гетьмана Павла Скоропадського та спадкоємця булави. Але реально говорити про те, що масони й надалі упродовж півстоліття відігравали якусь важливу роль, не доводиться.

Саме тут можна перервати виклад історичних фактів і перейти до відповіді на низку запитань, які цікавили ведучих згаданої телепрограми.

Запитання перше. Чому люди йдуть у масони?

Відповідь спробою сформулювати в такий спосіб. На певному етапі розвитку інтелект людини може вступати в конфлікт із загальноприйнятими канонами й аксіомами, а також – з існуючими у суспільстві інститутами. Людині властиво перебувати у вічному пошуку. Зазначте – людині розумній. Обиватель «без мрії» задовольняється комфортним становищем, вважаючи, що у відносному теплі й затишку може дожити до старості та смерті. Людина

розумна, як правило, є нонконформістом за натурою. Вона не знаходить відповіді на поставлені запитання в офіційній Церкві – і починає вступати в конфлікт із нею. Її не влаштовує класична фізика, що пояснює світ і природу, – і вона приходить до метафізики. Вона бачить недосконалість натовпу – і починає удосконалювати себе. Вона шукає нове розуміння Бога, нове розуміння призначення Людини. Як правило, старання людини (найчастіше не спрямовані на участь у масонському русі) помічають члени ложі – і пропонують їй вступити до їхнього братства. Прецеденти виходу з ложі чи виключення з братства вільних каменярів доволі рідкісні.

Запитання друге. *Чи правлять масони світом?*

Мітом є переконання деяких завзятих критиків масонства про нібито існуючу піраміду, яка керує світом. Насправді, масони практично не вникають у політичні розклади в суспільстві. Моє звернення до українських масонів по консультативну допомогу опозиції у дні кризи 2000-2001 років не принесло результату – масони зайняли нейтральну позицію, мотивуючи це небажанням брати участь у політиці. Проте, у середовищі масонів часто приходять люди думаючи, успішні, що встигли багато чого зробити, відомі широким масам. Участь у русі дає їм можливість: а) морального самоочищення й самоудосконалення; б) спілкування з рівними собі людьми, також задіяними у різноманітних сферах діяльності; в) можливість надання кар'єрної взаємодопомоги в ім'я загальних цілей. Тепер уявімо ситуацію. Прем'єр-міністром стає людина, що виявила бажання в майбутньому стати масоном. Вона приходить у ложу і стає учнем, без права голосу, без права обіймати посади в ложі. Чи можна її перебування на своїй посаді вважати «результатом масонсь-

кої змови»? Хоча такі політичні діячі, як Вудро Вільсон, Арістид Бріанн, Вінстон Черчилль, Ентоні Іден та інші були масонами. А ось Гітлер, Сталін і Муссоліні – не були...

Запитання третє. *Чи суперечить рух масонів християнській релігії?*

У сенсі догм і обряду – можливо. У сенсі визнання Заповідей, Письма й інших атрибутів – ні. Більше того, масоном може бути лише людина, що сповідує одну із релігій. Атеїстів у масонський рух не приймають (от чому викликає сумніви масонство Троцького й інших большевиків). Понад те: масонство жодною мірою не заміняє релігію, це не релігія.

Чи існують масони в Україні нині? Так, існують. Їх багато – у середовищі політиків, економістів, бізнесменів, банкірів, журналістів, письменників, дипломатів. Їхня діяльність не афішується. Самі вони воліють перебувати у тіні. Діють вони, об'єднавшись у ложі різного спрямування. Основними центрами розвитку масонства традиційно є Київ, Львів, Одеса, Харків. Одна з гілок українського масонства вирішила діяти цілком відкрито – час від часу з'являються повідомлення про діяльність цієї ложі. В інших ложах дотримуються давнього правила: масон може говорити про свою причетність до діяльності ложі, але не може називати імена товаришів. Тому точний перелік усіх масонів України й надалі залишатиметься за сімома печатями.

225

У К Р А Ї Н А

М А С О Н С Ь К А

G

ВІКТОР САВЧЕНКО

Майстер Хірам – один із основних персонажів масонських містерій і легенд, головний будівельник Храму Соломона. Хірам перетворив масу будівників на ієрархічну організацію – розділив усіх робочих на три групи, які іменувалися підмайстрами, товаришами-ремісниками та майстрами. Кожній групі Хірам давав пароль, за допомогою якого визначали, до якої категорії належить той чи інший робітник. Троє заздрісників з числа ремісників, мріючи підвестися, вирішили змусити Хірама назвати їм пароль Майстра. Але, незважаючи на погрози та побої, Хірам не виказав пароля, після чого був убитий ремісниками, які напали на нього. Тіло Хірама убивці сховали під горою Морія, на якій зводився Храм. Довго шукали тіло Хірама його учні і якось помітили, що на купі будівельного сміття розквітла гілка акації. Розривши могилу, вони дістали тіло Хірама, яке вже почало тліти.

Згідно з одним із варіантів масонської легенди, Хірам дивним чином воскрес і завершив будівництво величного Храму. Легенда про Хірама – це легенда про смерть і воскресіння, про здатність людини до нового життя. Ця легенда – символ живучості масонського ордену, який не можуть знищити ані репресії та закриття лож, ані смерть або відхід від ордену окремих членів. Хірам (його ще називають «сином удови», як і всіх масонів) – образ «вічного масона», який втілюється в кожному масонському Майстрові, заражаючи його «вірусом» будівничого – перетворювача оточуючого світу.

Російський історик А. Серков писав, що перші вільні каменярі на території ССРСР, імовірно, з'явилися в Україні, принаймні, на засіданні паризького капітулу «Астрея» 20 квітня 1989 р. було оголошено про створення ложі на

території республіки. Але, судячи з усього, ця заява була лише побажанням.

В Україні процес відродження масонства почався лише у 1993-1995 рр. ХХ ст. Паризька ложа «Голос України» (доктор медицини І.-Я. Мусянович, директор видавництва Л. Гузар, композитор А. Вірста, художник Т. Вірста та ін.) відіграла в цьому процесі важливу роль. У 1993 р. французькі масони (ВНЛФ) у Парижі відкрили ложу «Три колони № 785» для формування масонства в Україні, тим самим Велика національна ложа Франції декларувала намір поширювати масонство в Україні. Кілька львів'ян і киян стали членами цієї ложі, можливо, лише у 1993-1995 рр.

Поручителями українських масонів «першого призову» були відомі масони Франції з ложі «Голос України», українці за походженням, брат – доктор Мусянович (31 ступінь посвяти) і Любомир Гузар (33 ступінь). Ці два діячі українського масонства стали з'єднуючою ланкою у масонському русі, передаючи традиції масонів російської й української еміграції 20-х років ХХ ст. поколінню 90-х років ХХ ст. У 1993 р. була поновлена масонська консисторія «Росія», якою у 1993-1995 рр. керував Л. Гузар.

У книгах А. Серкова можна знайти таку інформацію: *Ярослав Мусянович* (1915-1999 рр.) у масонстві з 1956 р. (паризька ложа «Гамаян»), член капітулу «Астрея» для вищих ступенів масонства з 1969 р. На початку 70-х років ХХ ст. Мусянович керував українською ложею «Голос України», у 1989 р. зведений у 31 ступінь (градус) масонства. Відомо, що Мусянович з 1933 р. жив у Франції. Він закінчив медичний інститут у Франції, захистив докторську дисертацію з медицини. У 1940-1944 рр. Мусянович працював лікарем у Ліоні, допомагав антифа-

шистському руху Опору, рятував французьких євреїв від знищення. Після війни він став одним із керівників організацій «Українська національна єдність у Франції», «Український центральний громадський комітет у Франції», «Український рух за об'єднання Європи», «Україноєврейський діалог», був директором паризької газети «Українське слово». Як член делегації Франції Мусянович у 1968 р. брав участь у Конференції з прав людини у Тегерані. Ось що писав В. Михальчук про Мусяновича в газеті «Українське слово» (Париж, 1995). «Доктор Мусянович має репутацію одного з найвидатніших людей українського громадського життя у Франції».

Любомир Гузар (1911-1995 рр.) відомий тим, що був засновником українського національного руху на Буковині, а з 1935 р. жив у Парижі, де навчався політичним наукам та юриспруденції, був членом Українського Народного Союзу. У 1944 р. він бранець фашистського концтабору. У 1948-1995 рр. – директор єдиної української газети в Парижі «Українське слово» (з газетного некролога «Українського слова». – Париж, 1995).

[...]

У 90-ті роки ХХ ст. масонські організації виникли в Литві, Латвії, Естонії, Молдові, Вірменії...

В Україні, на відміну від Росії, де відродженням масонства займалися лише французькі масони, до створення масонських лож були причетні масони з Франції, Італії, Австрії та Росії. Так, вільні каменярі з російської Достойної ложі «Александр Пушкін» (Великої ложі Франції) за підтримки французького масона Костянтина Мильського (народженого в Одесі) наприкінці 1992 р. створюють у Харкові масонську ложу «Геометрія» (за часом створення

– перша масонська ложа сучасної України). Однак необхідність створення самостійної української юрисдикції ордену у 1996 р. підштовхнуло харківських масонів перейти під юрисдикцію масонів київської ложі «Трьох колон».

З Інтернету можемо дізнатися, що 14 листопада 1998 р. в Харкові, у Будинку архітекторів була інстальована ложа «Фенікс України» під № 1016 ВНЛФ (ця ложа радше «перевідкрилася», оскільки відома з 1993 р. як ложа «Геометрія» спочатку ВВФ, потім – ВНЛФ). Її першим Достойним Майстром став харківчанин – колишній Достойний Майстер київських «Трьох колон». Ложу відкрили представник Великого Майстра ВНЛФ, Великий Обрядоначальник ВНЛФ і куратор по Україні ВНЛФ, які вручили Хартію про відкриття за підписом Великого Майстра ВНЛФ Клода Шарбоньо.

З 1996 р. (?) ложа «Три колони» почала працювати у Києві на чолі з українським Достойним Майстром і місцевими масонами з Києва, Львова, Одеси, Харкова. Під час масонських робіт у ложі «Три колони» використовувалися кольє (запони) українських масонів початку ХХ ст. (у тому числі кольє Петлюри – Великого Майстра «Великої Ложі України», що були збережені у Франції). Восени 1999 р. у Львові відкривається ложа «Каменярь» (№ 1142, ВНЛФ), а восени 2000 р. в Одесі – «Золота Акація» (ВНЛФ, № 1309). У 1998-2000 рр. створені нові ложі (регулярного шотландського масонства, що перебували у Великій національній ложі Франції) у Львові й Одесі; ще одна ложа – в Івано-Франківську створена у 2006 р. На базі чотирьох українських лож (Києва, Харкова, Одеси і Львова), що раніше були в Провінції «Лютеція» ВНЛФ, у 2001 р. створюється Дистрикт «Україна» ВНЛФ, яку очолив Великий Провінційний Майстер.

Саме цей невідомий Великий Майстер у своєму зверненні до відвідувачів українського масонського сайту ukrmason писав: «У системних речах (а франкмасонство дуже системна справа) випадковості – виняток. Тому закономірно, що найбільш масонські міста в Україні – Київ, Харків, Одеса та Львів: саме там живе і працює переважна більшість братів усіх юрисдикцій. Причини цього зумовлюються традиціями духовної та інтелектуальної культури цих величних міст, тому вони й зараз виявилися найвідкритішими для нас».

У своєму інтерв'ю газеті «Поступ» (2003 р.) Великий Майстер Великої ложі дистрикту «Україна» (система ВНЛУ) на запитання про вплив французьких масонів на їх українських братів відповів: «Ніхто на масона не може вплинути, оскільки ми за визначенням «вільні та чесного імени». А юрисдикція Франції є цінною для нас, перш за все, «гарантією нашої якості».

У середині 90-х років ХХ ст. Молдовою й Україною зацікавилися італійські масони Регулярної великої ложі Італії (РВЛІ) на чолі з Великим Майстром РВЛІ, професором кафедри філософії, історії та науки Трентонського університету Джуліано ді Бернардо (у масонському ордені з 1961 р., масон 33 градусу). Він був Великим Майстром Великого Сходу Італії (1990–1993рр.), Великим Майстром Регулярної великої ложі Італії (1993-2001 рр.), засновником Великої ложі Румунії (1993 р.), Великої ложі Молдови (1998 р.). Джуліано ді Бернардо написав ряд монографій із семіотики, логіки, герменевтики, філософії, історії.

Вважається, що ді Бернардо був другом письменника Умберто Еко (можливо, спілкування з ді Бернардо наштовхнуло У. Еко на написання чудового роману «Маятник Фуко»).

Викривач світового масонства Л. Замойський писав, що ді Бернардо раніше був у Ложі регулярного великого Сходу Італії, але з частиною його членів вийшов із цієї ложі та заснував Регулярну велику ложу Італії. Деякий час ді Бернардо був (за матеріалами Інтернету) спеціальним уповноваженим англійського принца Майкла Критського, двоюрідного брата королеви Великої Британії Єлизавети Другої і Великого Магістра британських масонів (один із основних авторитетів масонського світу). У червні 1997 р. Джуліано ді Бернардо відкрив у Кишиневі Велику ложу Молдови, яку він створював упродовж двох років. Успіх створення Великої ложі Молдови (зараз існуюча регулярна ложа) підштовхнув ді Бернардо на «український шлях». В Інтернеті є інформація, що колишній президент Молдови Петро Мірче Снегур якимось чином був зв'язаний з італійськими масонами або з «парамасонськими організаціями».

Після Молдови ді Бернардо взявся створювати ложі в Україні. Він був удостоєний прийому у Президента України Леоніда Кучми, після зустрічі з яким оголосив про формування в Одесі масонської Провінційної ложі РВЛІ для України. Ді Бернардо стверджував, що ложі, які засновуватимуться по всій території України, «...сповідуватимуть пацифізм і виступатимуть за впровадження у світову практику міжнародного арбітражу та третейських судів як одного із способів відвернення конфліктів і війн».

Великий Майстер Дистрикту «Україна», який в Інтернеті (на ukrmason) значиться лаконічно як «брат К.» писав: «На початку 90-х років вже минулого століття на Україну звернули свої погляди різні масонські організації, у тому числі такі, що одна одну взаємно не визнають. Скажімо, Великий Схід Франції та Ве-

лика французька національна ложа. А ще прийшли дуже енергійний ді Бернардо з Італії і дуже педантичні люди з Австрії. Це ті, про кого точно відомо, але існують ще й окремі ложі або люди, які належать до інших масонських формацій. І точної цифри назвати не може ніхто».

7 лютого 1998 р. Регулярна велика ложа Італії відкрила в Одесі ложу «Хірам» № 25. Упродовж кількох місяців італійські масони створили ще кілька лож в Україні: «Нова Атлантида» № 117 у Києві, «Космополітам № 119 в Одесі... Трохи пізніше створені ложі «Світло Правди» й «Обрій» в Одесі, «Золоті ворота» у Києві, ложа невідомої назви у Дніпропетровську... Чотири ложі в Одесі передбачали не менше 40-50 масонів лише у цьому місті. Керівники і члени цих лож невідомі. В одному з інтерв'ю В. Запорожан зазначав, що у ВЛУ перебуває близько 200 осіб і «усі вони – високоморальні люди, професіонали високого класу в різних сферах діяльності».

17 жовтня 1998 р. під протекторатом Регулярної великої ложі Італії була сформована Велика ложа України, яку очолив Великий Майстер, ректор Одеського державного медичного університету (з 1994 р.), академік і професор *Валерій Миколайович Запорожан* (член Президії АМН України, головний редактор ряду наукових журналів, автор або співавтор понад 550 наукових праць, лауреат Державної премії України). Крім В. Запорожана пресі «відкрився» й інший член ложі «Хірам» і масонський «офіцер» – одеський підприємець *Петро Найдис*. У своєму інтерв'ю він наголосив на тому, що «...масонство – це громадянське товариство, яке поза релігією і поза політикою».

«Добро» на роботу в Україні італійці отримали від Великого Секретаря англійської «мартинської ложі» і Президента України Леоніда

Кучми. У 2000-2004 рр. велися переговори між Дистриктом «Україна» (ВНЛФ) і ВЛУ (за участю Великої ложі Росії, ВНЛФ, масонського центру в Англії) про об'єднання та про регуляризацию – визнання нової Об'єднаної великої ложі України. Проте, переговори так і не привели до об'єднання або навіть до співробітництва двох масонських систем в Україні.

ВЛУ, створена італійськими масонами, популяризувала інформацію про своє відкриття, а про існування французьких і австрійських регулярних лож і лож Великого Сходу в Україні інформація вкрай обмежена. Саме це дає простір для різноманітної мітотворчості: в інтернетівських матеріалах можна знайти нічим не обґрунтовані підозри «масонофобів» стосовно масонства Л. Кравчука, В. Медведчука, В. Чорновола, О. Мороза, В. Ющенко, О. Турчинова...

Цікаво, що плівка із зйомкою відкриття ложі в Одесі кілька разів трансливалася на телебаченні (російська програма «Рускій мір» – антимасонськи налаштована) разом з інтерв'ю губернатора Одещини Руслана Боделана, який з приводу відкриття масонської ложі, зазначив: «Це нормальне явище і не треба від нього сахатися. Інша справа, що люди, об'єднані цією організацією, повинні знову ж думати про головне: щоб об'єднавшись вони діяли в інтересах своєї держави».

Одеський журналіст Леонід Капелюшний у своїй книзі «Високосний час» згадував, що Р. Боделан прийняв масонського Великого Магістра ді Бернардо, а мер Одеси Едуард Гурвіц, відмовляючись від зустрічі з ним, нібито сказав: «Якщо Одеса має стати жидомасонською, то нехай я буду управляти жидами, а Боделан нехай керує масонами».

В інтерв'ю тижневику «2000» В. Запорожан запевнив, що нічого спеціально не організову-

вав. Просто упродовж багатьох років у силу своєї професійної діяльності спілкувався із всесвітньо відомими колегами-медиками з різних країн, багато з яких – масони. «Очолити ж українську ложу мені пропонували ще 15 років тому... Будучи вже масоном зрозумів: це дає великі переваги не лише мені, інституту, а й державі». За словами В. Запорожана, завдяки міжнародним масонам ОДМУ отримав «...кілька міжнародних грантів: американський – з сімейної медицини і голландський (на 250 тис. доларів) – для розробок нових методів лікування ВІЛ/СНІД. Таким чином, українська наука отримала серйозні фінансові вливання. Університет Джорджа Вашингтона передасть для нашої університетської клініки обладнання на десять мільйонів доларів...».

На запитання кореспондента «за які заслуги вас прийняли у світове «братство»?» В. Запорожан відповів: «За професіоналізм у галузі медицини та грамотне керівництво Одеським державним медичним університетом (?). До речі, існують три ступені посвяти: учень, товариш і майстер або магістр.

Мені відразу присвоїли ступінь магістра, тим самим підтвердивши мої заслуги... Спеціально з приводу моєї посвяти до Одеси прибув Великий магістр регулярного масонства Італії Джуліано ді Бернардо, який за дорученням Лондонського центру допомагає становленню масонства в Україні та Молдові».

Інформація у ЗМІ про відкриття Великої ложі України сколихнула українську громадськість. У 1998 р. депутат Верховної Ради Борис Олійник зробив депутатський запит голові української СБУ з вимогою надати інформацію «...чи є масони серед президентської, кабінетської, парламентської гілок влади». Український патріот Борис Олійник як докір масонам поставив те, що «...антиукраїнське рішення про ліквідацію Запорозької Січі було прийняте масонськими ложами» і те, що усі члени Тимчасового уряду «були масонами». Рішення про ліквідацію Запорозької Січі, як відомо, винесла імператриця Катерина Друга, яка була критиком і гонителем масонства. Саме Катерина ліквідувала Гетьманську автономію України і «відставила» останнього гетьмана України (1750-1764 рр.)

масона Кирила Розумовського. А ось чим завинив «масонський» Тимчасовий уряд перед українським патріотом Олійником не зовсім зрозуміло. Адже Тимчасовий уряд дозволив діяльність Центральної Ради на чолі з масоном Грушевським, погодився на проведення українізації в армії, на певні кроки щодо утвердження української державности у формі автономії.

Невдовзі трапився «тамплієрський скандал», пов'язаний з розгромом головного офісу Українського ордену тамплієрів у Києво-Печерській Лаврі (приміщення монастиря «Китаєвський пустинний скит» Української Православної Церкви). Ще у червні 1999 р. в Україні була офіційно зареєстрована Міжнародна громадська організація «Орден лицарів тамплієрів». Після «розсекречення» ордену на ТБ (хоча в Інтернеті вже був сайт ордену) почалася ще одна «антимасонська кампанія», яка швидко припинилася, коли з'ясувалося, що до масонського руху цей український орден тамплієрів не має жодного стосунку...

На початку 2003 р. газети (українські і російські) обговорювали скандал, пов'язаний з діяльністю в Україні лицарського ордену «Святого Станіслава» – Асоціації кавалерів ордену Святого Станіслава (що також не має жодного, навіть непрямого, відношення до масонства). Понад 300 керівників України – міністри, губернатори, депутати Верховної Ради (екс-президент України Л. Кравчук, екс-прем'єр В. Пустовойтенко, Ю. Кравченко, М. Азаров, О. Кузьмук, С. Піскун і багато інших можновладців) виявилися кавалерами-лицарями цього ордену. Інформація про орден «Святого Станіслава» і його кавалерів була завжди відкритою, а в Інтернеті є сайт ордену (www.ststanislas.org.ua) з докладною інформацією про усіх його членів і «лицарські посвяти». Не ховається від цікавих

очей і Великий Пріор ордену Святого Станіслава в Україні – лідер Ліберальної партії України (оновленої) Павло Вялов і Великий магістр ордену граф Юліш Новина-Сокольницький.

На гребні «станіславського скандалу» у лютому 2003 р. тоді ще активний член опозиційної фракції «Наша Україна» Тарас Чорновіл подав до Верховної Ради України законопроект, в якому пропонував внести зміни до Кримінального кодексу України і запровадити кримінальну відповідальність громадян України за членство в масонських ложах, заборонити масонам перебувати на державній службі. Тоді ж лідер Соціалістичної партії України, тоді опозиційної Президенту Л. Кучмі, Олександр Мороз з трибуни Верховної Ради поставив вимогу, щоб масони України негайно покинули державну службу та стіни Верховної Ради. Член фракції БЮТ Левко Лук'яненко, виступаючи з парламентської трибуни, зазначив, що на чолі української держави стоять люди, які керуються не українською національною ідеєю, а принципами масонства. Лук'яненко звернувся до спікера парламенту Володимира Литвина з проханням офіційно поінформувати про те, хто з народних депутатів є членами масонських організацій, але так і не дочекався «списків».

Великий майстер Великої ложі дистрикту «Україна» у своєму інтерв'ю дивувався: «Заява Олександра Мороза дуже смішна для всіх, хто щось знає про масонство – адже орден Станіслава, як і інші ордени такого рівня, має з масонством ще менше спільного, ніж Соціал-демократична партія (об'єднана) з європейською соціал-демократією... Там немає (в ордені Св. Станіслава. – В. С.) жодного члена лож, що створюють Дистрикт Україна... Влада не може бути представлена в масонстві, бо це вже буде щось інше, але не масонство. Член ложі може бути

письменником, бізнесменом, міністром або лідером партії в своєму профанському житті... Але у ложі, у братстві – він просто брат, який хоче братерських стосунків, які б допомогли його удосконаленню».

Але чому масони в Україні повинні бути дискриміновані, коли в усіх парламентах Європейського Союзу, у Сенаті та Конгресі США вони представлені повною мірою, О. Мороз не пояснив.

Страсбурзький Європейський суд з прав людини проголосив, що усі законодавчі обмеження в діяльності масонів і їх організацій є порушенням прав людини, Європейської конвенції про захист прав людини і основних свобод (конвенція ратифікована Україною). Так, у 2001 р. Європейський суд визнав незаконними усі спроби італійської влади вимагати від кандидатів на державну службу (зокрема, майбутніх суддів) декларування своєї неучасті у масонських ложах.

В Одесі активну «антимасонську» позицію зайняла методистська (сектантська) церква «Святий шлях», яка організувала презентацію масонофобської книги П. Павлюка (викладача Одеського християнського гуманітарно-економічного університету) «Таємна архітектура». На презентації П. Павлюк зазначив, що масонство основною своєю метою ставить «богопоборювання» – таємну боротьбу проти Бога за ствердження «нового світового порядку» для зустрічі антихриста.

Активно шукає в Україні «масонську змову» і професор, доктор технічних наук М. Сенченко. У своїй книзі «Латентні структури світової політики» він «пролив світло» на надзвичайно таємний масонський «орден нащадків Богдана Хмельницького».

У 2001 р. Великим майстром Регулярної великої ложі Італії став Фабіо Венці, змінивши Джуліано ді Бернардо, який був на цій посаді вісім років. У тому ж році відкрито оголосив про складення з себе повноважень Великого майстра Великої ложі України і Валерій Запорожан. Новим Великим магістром ВЛУ обрали маловідомого київського бізнесмена, доктора економічних наук Ігоря Задираку, який перевів головний офіс і керівництво ВЛУ з Одеси до Києва. Регулярні масонські великі ложі (Об'єднана велика доба Англії, великі ложі США, Канади, Австрії, Латинської Америки, Росії, Франції тощо) не визнали Велику ложу України, що закривало майстрам ВЛУ доступ до вищих ступенів, структур Королівської арки.

Ді Бернардо з'явився в Україні у 2004 р. вже як лідер Міжнародного товариства масонів-ілюмініатів і творець «Академії ілюмініати» з метою заснування в Києві її відділення.

У 2005 р. в Україні створено відразу дві великі ложі (італійського і французького покровительства). Сайт українських масонів «французького спрямування» повідомляв, що «24 вересня 2005 р. у Парижі у Величному храмі Велика національна ложа Франції спільно з Великою ложею Австрії освятили Велику ложу України. Посвяту здійснив Високоповажний брат Жан-Шарль Фельнер, Великий майстер ВНЛФ; йому допомагали Високоповажний брат Міхаель Краус, Великий майстер Великої ложі Австрії (Перший великий стражник-освятитель) і Високоповажний брат Жан-Клод Тардива (Другий великий стражник-освятитель)». У церемонії також взяли участь Великий майстер Великої ложі Росії, помічник Великого майстра Великої ложі Польщі». На церемонії створення «Великої ложі України» були присутні инозем-

ні делегації з Австрії, Латвії, Марокко, Молдови, Румунії, Росії, Сербії та Чорногорії, Португалії, Польщі, Бельгії, Німеччини, Чехії, Туреччини, Угорщини, Канади (Квебек).

Нова Велика ложа України складається з чотирьох лож колишнього дистрикту «Україна» (ложі у Києві, Харкові, Львові, Одесі) та ложі «Світло», що приєдналася до них (її створили у Львові австрійські масони з Відня). Так звана італійська ВЛУ не увійшла до нової структури. До нової системи невдовзі приєдналися шоста ложа «Імхотеп до Пломеніючої Зорі», створена у 2006 р. в Івано-Франківську, масонські групи з Чернівців, Дрогобича, Запоріжжя.

Нова Велика ложа України визнана регулярною – створеною за всіма правилами, її визнали основні світові ложі. За неповними даними, її визнали регулярні великі ложі Франції, Австрії, Італії, Росії, Польщі, Чехії, Словаччини, Греції, Люксембургу, Угорщини, Сербії, Хорватії, ряду великих лож деяких штатів США і Канади, кілька великих лож Північної Африки та Південної Америки.

«Межа регулярності для простоти може бути проведена через два пункти: обов'язковість згадування Великого Архітектора Всесвіту (тобто Бога-Творця) під час ритуалів і недопустимість доступу жінок до Храму. Наша юрисдикція регулярна, тобто її визнає Велика ложа Англії – мати усіх сучасних масонських лож. Ми, відповідно, дотримуємося «Конституції Андерсена» – базового масонського документа», – писав Великий майстер дистрикту «Україна» ВНЛФ.

Нещодавно стала відомою інформація про те, що у Львові та Києві сформовано ще кілька масонських лож Світового і змішаного ордену Права людини (Les Droits de l'Homme – D. H). Цей орден відрізняється тим, що може прийма-

ти до своїх лав і жінок, що ритуали у ньому скорочені до мінімуму (заснована у 1893 р. у Франції та Бельгії; ця система об'єднує 470 лож, у ній налічується 14 тис. учасників; найбільшче орден прилягає до Великого Сходу). Цей орден спрямовує свою діяльність на захист громадянських прав і забезпечення рівності усіх перед законом.

Сьогодні масонство зберігає свій вплив у «профанському світі». Усього у світі налічується близько 7 млн. масонів, об'єднаних у кілька десятків різних масонських орденів – великих лож (регулярних і нерегулярних). У числі масонів – президенти, лікарі, сенатори, художники, генерали, професори... Найбільшим масонським авторитетом у сучасному світі є Об'єднана велика ложа Англії. У США масонів понад 4 млн., в Англії та Шотландії – 800 тис., в Ірландії – 45, в Канаді – 250, в Італії – 30 тис. На континентах Австралії, Азії й Африки налічується близько 500 тисяч масонів, найбільші ложі – в Австралії, ЮАР, Індії, Єгипті та Туреччині.

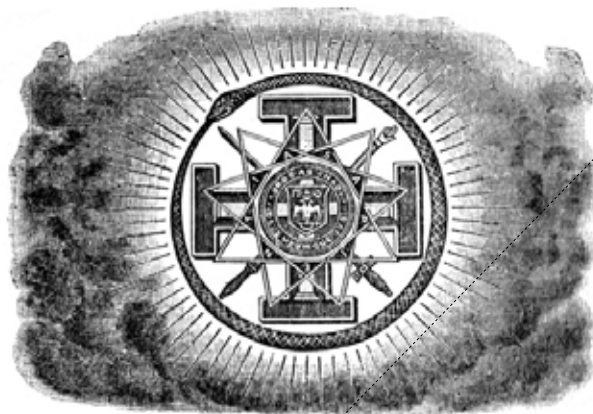
[...]

Історія масонського ордену не закінчується 2008 р. Але досі не відомо, коли ця історія почалася... Існує поетичне порівняння масонства з підземною рікою, що тече невидимо та незалежно від зовнішніх подій, які відбуваються у підвладному розуму «видимому світі». «Таємна організація не піддається вивченню до глибини ззовні. Жодної легенди про таємну організацію не можна спростувати точно та документально». Масони вважають, що не існує науки історії «як хаотичного набору фактів і подій». Уся історія людства є лише історією людини, тисячолітнім «романом виховання», де часи і системи є сходинками випробування, які провадять до створення «обтесаного», осві-

ченого людства. Мітологія ордену пов'язана із символом змія, який ковтає свій хвіст, що утворює «світове коло», у якому історія – це перехід

від однієї світлої вічності до іншої крізь морок і проблеми «історичного» буття.

*Скорочений уривок з книги Віктора Савченка
«Україна масонська», Київ, 2008*

G

235

І Н Т Е Р В'Ю

І В А Н О

Ф Р А Н К І В С Ь К О Г О

М А С О Н А

Це інтерв'ю – плід тримісячного заочного спілкування через поштову скриньку з одним із івано-франківських майстрів-масонів Івано-Франківської вільномулярської Достойної Ложі «Імхотеп до Полум'яної Зорі» Великої ложі України.

Багато людей вважають, що масонство – чужорідна, ворожа для України організація.

Я би не назвав Михайла Грушевського, Симона Петлюру, Григорія Сковороду, Григорія Квітку-Основ'яненка, Петра Гулака-Артемовського, гетьманчука Григорія Пилиповича Орлика, Кирила Розумовського, Івана Франка і багатьох інших світочів ворогами українства. А усі вони – масони. Є думки, що і Тарас Шевченко устиг у Санкт-Петербурзі стати учнем-вільним мулярем. Хоча така інформація не підтверджена документально, але є цілком реальною, враховуючи те, що багато з тих людей, які організовували викуп Т. Шевченка з кріпацтва, були масонами.

А де збираються масони, вони мають якийсь свій офіс в Івано-Франківську?

У масонстві все символічне. Масонський Храм є там, де ритуально відкрита праця. Це може бути удома, в офісному приміщенні, у лісі, у давньому замку, ...у піраміді Хеопса. Є і стаціонарні Храми. Але це на Заході. В Україні масонство тільки відновлюється після 70-річної перерви.

Що таке, власне, масонство?

Визначень масонства є багато. Найбільш визнане говорить про те, що вільне мулярство є «морально-етичною системою, вираженою в алегоріях та проілюстрованою символами».

Але є ще одне твердження, яке я поділяю: у світі немає двох вільних мулярів, які однаково думають про те, чим насправді є масонство.

Чи є метою вільних мулярів світова змова, влада?

Розмови про прагнення масонів до влади мені видаються найбільшим непорозумінням, забобою щодо вільного мулярства. На нашу думку, розлом у людських душах йде по лінії егоїзм-альтруїзм. Люди, які приходять у вільне мулярство у пошуках вигоди (влади, вирішення кар'єрних, бізнесових проблем і под.), дуже швидко розчаровуються у ньому. Для реалізації егоїстичних прагнень є інші, більш дієві організації: політичні партії, які борються за владу, бізнес-асоціації, бізнес-інкубатори, які вчать, «як заробити перший мільйон». У всі часи до Вільного Мулярства приймали майже виключно людей, які себе зреалізували соціально, тобто вищих аристократів, які встигли зрозуміти, що сенс не у владі, славі, грошах, а у чомусь іншому. Масонами були королі, які володіли світовими імперіями, принци, герцоги, в яких влади вже було аж забагато. Самовдосконалення, пошук сенсу, служіння Вселенським Чеснотам – це предмети пошуку вільних мулярів. Зауважу, що братам в Ложі заборонено провадити дискусії на політичні, релігійні, будь-які інші теми, які можуть бути джерелом конфлікту.

Якщо ви не цікавитесь владою, то що ви можете сказати про сумнознамениту Ложу П-2. Здається, що всі вже визнали, що та Ложя мала серйозний політичний вплив в Італії?

Світове масонство має багато різних ритуалів, течій, відгалужень. Їх є десятки, а можливо, й сотні. Італійська ложа П-2 – це Ложя з так

званої системи Великого Сходу. А система Великого Сходу – це реформаторська, така, що допускає атеїзм, течія. Якраз через свій атеїзм і втручання в політику та бізнес ця система не є визнаною Регулярним масонським співтовариством. Багато братів вважають, що Великий Схід має тільки організаційну форму за прикладом масонства, але давній зміст вільного мулярства, перенесений безперервним ланцюгом посвяти ще від давніх містерій до сучасного вільного мулярства, ними втрачений.

Хто може стати масоном?

В нашій юрисдикції за канонами масоном може стати будь-який чоловік, якщо він «вільний і доброї слави» і вірить в Єдиного Бога. У житті більшості людей настає момент, коли вони починають ставити собі запитання: Хто я? Звідки я прийшов? Що я тут роблю (або ж, Яка мета мого існування в матеріальному світі)? Куди я піду? І: Що я зможу звідси взяти з собою? Якщо чоловік починає так мислити, то у Ложі він опиниться в колі однодумців.

І все? А скільки грошей треба заплатити, інколи говорять при десятки тисяч (в українській валюті)?

За вступ – нічого. Але є щомісячний внесок до скарбниці Ложі. Він – символічний.

І це всі вимоги?

Вимоги всі. Але, щоб отримати Світло, стати учнем, треба пройти ряд співбесід та опитувань, після яких проходить голосування щодо доступу профана до ініціації.

Якщо ви такі «правильні», то чому ховаєтеся від публічності, чому ви є таємною організацією?

Ми є не таємною організацією, а закритою. Ми не займаємося змовою, політикою, ми завжди толеруємо законну владу. Ми закриваємося для немудрих людей. Бо вважаємо, що дискутувати з ними – марнувати час. Сократ, здається сказав, що немає нічого кращого у світі, аніж спілкування з друзями. Просвітлене спілкування чоловіків для нас радість. А ще у світі з найдавніших часів є так, що знання «для широкого вжитку» – екзотеричні, а – езотерика – це те, що лише для здатних досягнути.

То ви так «скромно» вважаєте себе тими обраними, «здатними досягнути»?

Я вважаю, що у наш час доступності інформації, освіти, можна говорити про радикальне розширення кола «обраних». Вузька обраність була актуальною років сто тому і давніше. Я вже згадував про аристократію. Зараз людство соціально вирівнялося (особливо наша, західна цивілізація), попри всі заяви про нашу збідованість. У наш час є дуже багато людей, які, як ми кажемо, «надаються до ініціації» у вільні мулярі. Є багато людей, яких ми називаємо «вільними мулярами без фартуха», але вони ще в пошуках Світла, в пошуках правдивої дороги до Храму.

Чи вважаєте ви себе ексклюзивними власниками тієї дороги до Храму?

Я так не вважаю. Я переконаний, що скільки є людей на Землі, стільки й шляхів до Творця, до Світла. Але наш шлях, на моє переконання, в західній цивілізації, – найкоротший. Масонство – це чи не єдина масова організація в західній цивілізації, яка несе у своїх ритуалах і символах закодовану інформацію про втрачене сучасною «людиною егоїстичною» Трансцендентне Знання.

А в якого саме Єдиного Бога повинен вірити масон?

У вашому запитанні є і відповідь. Якщо ж говорити про релігійні конфесії, то масонами можуть бути християни, мусульмани, юдеї, зороастрійці й інші монотеїсти.

А буддисти, індуїсти?

Знову ж таки, тільки ті, що визнають Єдиного Бога. Бо в цих релігіях є і атеїстичні, і політеїстичні течії...

Чому дехто вас називає «жидомасонами»?

Перше: через те, що вільномулярські ритуали побудовані на деяких епізодах Старого Заповіту. Друге: через бурхливі фантазії деяких фальсифікаторів, таких, як сумнозвісний Лео Таксіль, французький журналіст, який спочатку поливав брудом Католицьку Церкву (зокрема, у перекладеній та виданій в советські часи книзі «Священний вертеп»). Коли ця тема вичерпалася, взявся за вільних мулярів вже в книзі з промовистою назвою «Копито диявола» та «Щоденнику Діани Воган». І хоча згодом він публічно визнав, що всі звинувачення масонів – це плід його фантазії, багато байок-жахливчиків пішло гуляти світом у виді «достовірних» легенд і мітів.

Питання на ваше питання: а чому ніхто не називає християн «жидохристиянами», а мусульман «жидомусульманами»? Адже вони вважають Старий Заповіт своєю Святою Книгою.

Ми толеруємо усіх добрих людей, усі національності: українців, євреїв, росіян, «негрів і білорусів»...

Це все із серії про світову змову. Є категорія людей, що мають різного роду «фобії змови». Вони і культивують всі ті фантастичні ідеї.

Ага, «зачепило» вас! Виправдовуєтесь...

Ну, ми ж не виходимо самі з якимись там виправдовувальними заявами, спростуваннями до загалу, скажімо, через засоби масової інформації... Ви запитали – я відповів...

І все-таки, чим ви займаєтесь на своїх засіданнях, якщо не політикою, не релігією і не вирішенням бізнесових питань?

Давніми Ритуалами, вивченням символіки, трактуванням алегорій. Прийняттям нових братів, підняттям їх у вищі градуси. Все в атмосфері добра і світла (в ідеалі).

Але ваші ритуали не є таємними, вони розписані у відкритій літературі? У чому ж таємниця?

Відчуйте для себе різницю в таких можливих діях:

1. Прочитати сценарій п'єси.
2. Побачити постановку в театрі.
3. Самому взяти участь у постановці як один з акторів, якого ведуть, якому підказують слова...

Правда, що ці різні дії щодо одного й того ж тексту викличуть у вас зовсім різні враження?

Так от, сенс ритуалу – у ваших моторичних, візуальних, звукових та інших відчуттях, як учасника ритуалу.

Ви вже ставили запитання щодо масонської таємниці. Багато людей думають, що цю таємницю можна виразити в словах. Якби це було так, то хтось з мільйонів масонів вже давно оприлюднив би цю «таємницю». Але сенс її в тому, що оприлюднити її неможливо. Її можна відчутти тільки внутрішніми відчуттями, внутрішнім спогляданням під час ритуалів прийняття чи підняття у вищий градус, під час ритуалу відкриття та закриття праць в Ложі.

240

Чи є Орден Святого Станіслава масонською організацією?

Ні, не є. Наскільки я знаю, це є просто спосіб за свої немалі гроші задовольнити своє ж марнославство.

Ви говорили, що для вас цілком є альтруїзм та служіння суспільству (якщо ми правильно Вас зрозуміли). Чи не означає це, що масонство – це різновид благодійної організації?

Ні. Благодійність схвалюється, але не є обов'язковою. Скажімо, американські масони (яких є мільйони) мають проблему з тим, куди подіти бюджети своїх Великих лож у сумі сотень мільйонів доларів. Вони відкрито і офіційно утримують лікарні, соціальні будинки, хоспіси. Є Великі ложі (особливо в нових демократіях) молоді, які мають дуже обмежене членство, не мають навіть елементарної атрибутики Храму. Тому вони переймаються іншими проблемами. А об'єднує світовий масонський братський ланцюг визнання давніх Ландмарок та непорушні ритуали, які несуть в собі певну інформацію.

Чи серед івано-франківських масонів є якісь публічні особистості, наприклад, представники влади?

У Ложі на одній лаві можуть поряд сидіти успішні бізнесмени і робітники, представники влади і безробітні. У Ложі всі здобутки братів у профанському світі – «не рахуються». У Ложі всі брати – рівні. Щодо запитання «хто саме в Івано-Франківську?» – відповіді немає. Вільний муляр може говорити тільки про свою особисту причетність до масонства, про інших – ні. Це також давнє і тверде правило.

А чи можете Ви назватися самі, хто ви є, де працюєте?

...Утримаюся. Поки що.

Ви сказали, що масони толерують законну владу в державі. А що ви тоді скажете про декабристів-масонів, про очільників Великої Французької Революції (Марата, Мірабо, Робесп'єра)?

Нічого нового, тільки підтверджу вже сказане. Масонство не займається переворотами, владою, бізнесом. Але до числа масонів завжди входили люди-шукачі, найактивніші громадяни свого часу. Вони мали свої переконання. Вони йшли своїм шляхом. Але масонство, Ложа жодним чином не спонукають братів до революційної діяльності. Часто масони були по різні боки барикад. Скажімо, масони Грушевський, Скоропадський, Петлюра. Навіть арештовували один одного. Що було, те було. Але це – виняток з правил. А правило таке: у профанському житті брати можуть бути політичними опонентами, у Ложі – вони брати, сповнені братерської любові, що поділяють певні універсальні принципи.

Ви обмовилися про градуси масонства. Можете роз'яснити, що це таке?

У системі так званого блакитного масонства, в якій ми працюємо, є три ступені: Учень, Підмайстер, Майстер. У системі Давнього і Прийнятого Шотландського ритуалу є 33 градуси, а в Мемфіс-Міцраїм – більше дев'яноста.

А що потрібно, щоб стати Майстром?

Для цього необхідно пройти спеціальну ініціацію – ритуал символічної смерті і воскресіння. До речі, подібний ритуал є практично у всіх містеріях, починаючи з давньоєгипетсь-

ких ритуалів посвячення в жерці, Елевсинських містерій, містерій Мітри, Адоніса і Кібели. Є такий ритуал і в деяких християнських орденів. Але щоб стати Майстром, треба ще пройти шлях Учня і Підмайстра.

Нещодавно на одному з російських супутникових каналів у програмі про масонів згадували про сатаністів, про американський орден «Череп і кості» й інші сумнівні організації, про неформальні клуби керівників держав. Вони що, усі є масонами?

Є хибна практика всі езотеричні організації записувати в масони. Абсолютно помилкове уявлення. Усі перераховані Вами (і ще сотні і тисячі інших) езотеричні організації жодного відношення до вільного мулярства не мають.

А загадковий Орден Тамплієрів яке має відношення до масонства?

Деякі дослідники твердять, що після заборони Ордену Храму на початку XIV століття частина тамплієрів знайшла притулок у Шотландії, і вони стали одним з джерел формування вільномулярської традиції. Інші дослідники відслідковують масонську традицію від жерців Єгипту часів фараонів і давніх містерій. Хтось твердить, що творцями масонства є виключно середньовічні гільдії каменярів. Але більшість вважає, що всі ці вчення залишили свій відбиток на вільному мулярстві в сучасному його виді.

241

G

МАСОНСЬКИЙ

ВОЛОДИМИР ЄШКІЛЄВ

ПРОЄКТ

«УКРАЇНА»

G

Орлик-молодший

Серпень 2006. Одеса. Спекотний купол неба нависає над парасолями приморського кафе. Засмаглі до найтемніших відтінків горіхової палітури, наші дівчата пітніють, сміються й раз-у-раз заглядають до пащі мобільника-жабки. Там смішні приколи. Тим часом борода-тий, *персоподібний* – така собі копія плакатного шейха, тільки замість зеленої чалми в нього біла панамка – мій співрозмовник раптом відривається від зафарбованого віскариком льоду у склянці. Він озирається на широку портову панораму й каже мені: «Володимире (*він завжди називає мене повним ім'ям, без скорочень та фамільярностей*), чим далі живу, тим більше переконуюся, що Україна стала одним із найвдаліших масонських проєктів. Одним з найвдаліших, Володимире».

Я ввічливо посміхаюся цій заяві. Я вже не вперше чую це припущення. Яке ледь не вороже звичайному мисленню пересічних обивателів країни У. Мисленню поісториченому, напруженому, народоловному, хутороцентричному, волаючому до простої та зрозумілої справедливості. Припущення, що не підкріплене вагомими аргументами. Принаймні, мені невідомі такі *вагомні* аргументи. Я навіть даю собі слово, що після повернення до Франківська, до рідного компютера та бібліотеки, дам собі труда дослідити це питання й щось таке написати. Й ось тепер я виконую адресовану призабутим боргам (чи то *призабутим богам*) обіцянку. Обіцянку, так невперто народжену під розжареним небом. Між гарячими тілами засмішених темногоріхових одеситок.

...Відомий реформатор європейського масонства XVIII століття, член багатьох вищих вільномулярських керівних структур – орденських капітулів (*Фенікса, Кароліни, Св. Якова та інших*) німецький націонал-романтик Йоган Гердер, у кращих традиціях тої синтетичної доби, пов'язував національне відродження Німеччини з національним пробудженням слов'янських народів. Високоповажаний каменярь не обійшов пророчою увагою України. Гердер писав у часи революційного присмерку куртуазної епохи (коли на наших пісках ще все спало, а майбутній майстер ложі «Любов до Істини» Іван Котляревський ще й не сідав за віршоване плетиво «Енеїди»):

«Україна стане новою Грецією. Чудове небо над головою цього народу, його весела вдача, музикальність, родючість його земель і под. – усе те коли-небудь прокинеться. З багатьох малих диких народів, якими були колись-то і греки, виникне цивілізована нація. Її кордони будуть простягатись до Чорного моря і звідти по усьому світу. Угорщина, усі її народи, частина Польщі та Росії стануть причетними до цієї нової культури».

Отже, незаперечним фактом є те, що майбутня незалежна «цивілізована Україна» хвилювала уяву масонських лідерів Європи. Хвилювала ще за ціле століття до Шевченка й кирило-мефодіївців.

За легендою, ідею майбутнього незалежного статусу України до обговорення на *роботах* європейських лож впровадив гетьманич Жорж (Грицько) Орлик, який на самому світанку франкмасонства у Франції (десь між 1723 і 1732 роками) був прийнятий до системи Регулярного Послуху у «шотландській обрядності». Саме там, у французьких ложах, у середовищі

найвищої аристократії лотарінгських та орлеанських гербів, творилася велика європейська політика гламурного і піратського вісімнадцятого століття. Росія ж у ті часи була ворожою для правлячої французької верхівки східною імперією. Їй залишалася такою за малим винятком ще понад півтора століття, аж до 1891 року, коли цар Александр III приїхав до Парижа робити Антанту.

Тому все, що могло послабити або ж уразити Росію, знаходило співчуття та позитивний відгук у салонах герцога Конті та графа Бролі. Саме ці верховні масони керували зовнішньою політикою королівства від імені Найхристияннішого монарха Луї П'ятнадцятого. Знайшлося місце в політичних схемах французів й для авантюрного сина Пилипа Орлика.

Грицько мав гетьманською булавою. Його високородні друзі, «муляри» з аристократичних масонських «робіть», граф Ястржембський та віконт Аніс-Маріс на салонних збіговиськах рекомендували його не інакше, як «законним гетьманом Великої Сарматії та України». Особиста гадалка баронеси де Сан-Перге та родинний астролог герцога Ангулемського пророчили сину Пилипа корону «принців Рутенії» під протекторатом Луї, короля Франції та Єрусалиму. Він вірив у містичне «виконання часів». Звістка про смерть Анни Іоанівни (1740), останньої прямої спадкоємиці Дому Романових, породила в Орликів ілюзії швидкого краху Імперії. Вони не вірили, що онуки бородатих бояр і диких татарських мурз терпітимуть владу тодішнього Брауншвайгського Дому (1) – збіговиська малокровних паркетних княжичів та косооких принцес з лесбійськими нахилами.

Вони помилилися, але такі помилки не падають під осуд нащадків. Нам важко уявити,

яким переконливим був погляд великих чорних очей родинного астролога герцога Ангулемського. Яка безодня майбутнього стромила крізь ці тосканські очі. Крізь антрацитові й табличні очі Вічної темряви.

...Гетьманич неодноразово «під прикриттям» навідував Україну. Ці таємні подорожі мали на меті виявити спроможність українського козацтва у «час Х» виступити проти Петербурга. У Парижі готували всеєвропейську війну. Туреччина втрачала Кубань і Крим. Султан був готовий стати знаряддям у руках великих держав. Від козаків у цих «розпонятках» дещо залежало. Як оповідає засвідчена історія, у серпні 1734 року російській фельдмаршал Мініх наказав військовій контррозвідці захопити Орлика-молодшого як небезпечного турецького шпигуна.

Фельдмаршал мав ставку у Глухові. Там він приймав вивідувачів і чорнокнижників. Між наметами старших офіцерів Південної армії падали військово-польові пентаграми. Столітня бабка Орися (жалування якої дорівнювало платні бригадного генерала) випробовувала свої «настоянки правди» на полонених. Полонені годинами говорили, говорили, говорили й помирали серед останніх – вже зайвих і непотрібних контррозвідці – галюцинацій.

Особистий кат Мініха Кюстер слідував за точністю записів їхніх марень. Підполковник Анан'їн перекладав ці плутані одкровення на сонячну мову розвідувальних доповідей. Одної глибокої ночі (хмари з полотен Куїнджі, схлипи покриток і п'яні співи дяків по селах) хтось із орликових осавулів почав марити назвами містечок і сіл Волоського шляху.

Відьма послала за Кюстером.

Кюстер викликав Анан'їна.

...У районі Південного Бугу Орлика-молодшого і його людей наздогнав й оточив загін росіян під орудою полковника Джеймса Кейта, шотландця за походженням, регулярного масона (Мальтійська ложа «Атлантус», третій градус). Становище гетьманича було безнадійним. До турецької фортеці було ще кілька кілометрів. Під прицілом російських мушкетів він викрикнув таємний масонський «заклик відчаю»: «До мене, діти удови!»

Зачувши ці слова, Кейт наказав опустити рушницю й під'їхав до Орлика. Той повідомив капітанові, що везе таємне масонське листування між петербурзькими, краківськими та паризькими ложами. За законами ордену вільних мулярів (відповідно, за правилами честі європейської шляхти) офіцерська присяга Кейта на вірність російській імператриці була нижчою за масонську клятву, що вимагала за будь-яких обставин рятувати братів по ордену. І Кейт відпустив Орлика, врятувавши життя йому та його супутникам. Незважаючи на цю пригоду, у тому ж році Кейт став генералом російської армії.

Я намагаюся уявити цю сцену. Кейт у зелено-червоному мундирі мініхової армії. Тупі обвітрені мужні обличчя солдат і козаків. Гетьманич з трикутним знаком під сірим жупаном. Рушниця із запальними коліщатками. Білка на дереві. Оріон на східному обрії українського неба.

Не уявляю.

Авантюристи

Ще один «українсько-масонський» епізод часів Куртуазної доби пов'язаний з відомими в європейській історії іменами двох видатних авантюристів: графа Каліостро (2) та Садик-паша (так називали у Туреччині польського емігранта, революціонера та мандрівника сере-

дини дев'ятнадцятого століття – М.Чайковського).

Почнемо з останнього, адже саме він виступає в ролі оповідача означеного епізоду. Саме він повідомляє сенсаційні подробиці щодо існування самотнього українського ритуалу «Великого Скіфа».

Чайковський, герой польського визвольного повстання 1830-1831 років, після придушення повстанців військами Ніколая I, емігрував до Османської Порти. Султан відмовився видати його Росії. Натомість – за рекомендаціями респектних англійців зі стамбульського посольства Її Величності (одночасно носіїв високих вільнотулярських градусів, що, зрозуміло, є «чистою випадковістю») – правитель Порти взяв його на військову службу. Так Чайковський перетворився на Садик-пашу. Він брав участь у Кримській війні 1853-1856 рр., пережив безліч пригод й написав мемуари.

Російською мовою ці вельми цікаві спогади, під назвою «Заметки и воспоминания», вийшли в грудневій книжці часопису «Русская старина» від 1904 року. Книжка тепер є бібліографічною рідкістю. Ще більшою рідкістю є брошура, що вийшла у Кракові у 1906 році, в якій анонімний автор (N.N.) стверджує, що редакція «Русской старины» не занесла до публікації частину оригінального тексту мемуарів, де йдеться про політичні проекти Чайковського, які на ціле століття випередили час. Які, додамо ми, й натеper не втратили політико-символічної актуальності.

Сучасники та історики свідчать, що Садик-паша вважався для своєї доби великим оригіналом. Серед іншого, він був переконаним, що політично та військово протистояти Російській імперії його рідна Польща зможе лише у державному союзі з відновленою під гетьманськи-

ми бунчуками незалежною Україною (зокрема, див.: Тарле Е.В. Крымская война. Собрание сочинений в 12 томах, т. 8-9). У ненадрукованій частині мемуарів Садик-паша розглядає різні проєкти польсько-української державности. Серед іншого згадується «проєкт графа Дж. Бальзамо (Каліостро)».

За свідченням Садик-паши, Каліостро, перебуваючи в Україні у 1789-1790 роках, склав для місцевих вільних мулярів, що підпільно протистояли монархії Романових, проєкт «Республіки світла» – польсько-української федеративної держави (унії), таємним урядом якої мали стати тамплієрські ложі Суворого Чину (3), засновані подільським шляхтичем графом Т. Грабянкою у власних маєтках – у селах Сутківці, тепер Ярмолинецького р-ну (1775), та Остапівці, тепер Городецького р-ну (1788) (див. Ходоровський М. Масонство і Україна, Київ. – 2004, с. 93).

Саме у Сутківцях жив деякий час таємничий Верховний Магістр Каліостро, Верховний Ієрофант Мемфісу 96 градусу. Для Грабянки він видобував «філософський камінь» та еліксир вічної молодости, а також на прохання графа розробив для майбутніх українських лож особливий ритуал «Непереможного Скіфського Сонця» (інша назва: «Великий Царський ритуал Атагарзіса – Великого Скіфа») у 14 градусах (4). За деякими поважними свідченнями, сьогодні у цьому ритуалі успішно та плідно працюють чотири Капітулярні Філософські ложі українських вільних мулярів. В епоху Садик-паши таких лож було більше 20 (про перебування Каліостро у Сутківцях див. Vakounine T. Le repertoire biographique des francs-macons russes. – Paris. – 1967).

Можливо, Садик-Чайковський був пов'язаний з містичною традицією ритуалу «Великого

Скіфа». Він повідомляє, що читав Конституцію «Республіки світла», написану рукою самого Каліостро французькою мовою. Він також повідомляє, що цей документ є найбільшою та найшанованішою святинєю Великої Ложі ритуалу Великого Скіфа і під час ритуальних праць перебуває на престолі достойника, що має найвищий 14 градус з особливим титулом «Обраного Великого князя і Митрофорного Суверена Скіфії». Окрім цієї святині на престолі Суверена були, за свідченням Садик-паши, Великий патент з особистим підписом та повним титулом Каліостро та загадкова Святиня, добута з давнього кургану і викуплена у «чорних археологів» ХІХ століття Четвертим Митрофорним Сувереном Іваном (Яном) Пійотровським. Святиня була золотою і мала на собі «таємничі написи».

З певних історичних натяків ми дізнаємося, що до ритуалу Великого Скіфа мали відношення дві видатні особи Російської Імперії – друг родини гетьмана Разумовського дипломат В. Томара і Микола Васильович Рєпнін, нащадок Рюриковичів Чернігівської лінії, державний діяч і кандидат у гетьмани України у перші (досить ліберальні й багатообіцяючі) роки царювання Александра І. Останній був посвяченим у вищий (можливо, Дванадцятий) ступінь Великого Скіфу, що відповідає 30 градусу Шотландського обряду (5).

Тепер неважко зрозуміти політичні цілі «великоскифів». Судячи з усього, вони сподівалися на відновлення автономного Українського Гетьманату в складі Імперії, як першого кроку до Каліострової Республіки світла. Кандидатів на гетьманську булаву було, як здається, двоє. М.В. Рєпнін (аристократ з роду, вищого за Романових) та міністр народної освіти Імперії (у 1810-1816 рр.) Олексій Кирилович Розумов-

ський, син гетьмана Кирила Розумовського. Обидва були ще за часи Катерини II посвячені у найвищі градуси Єлагінського масонства.

Є підстави вважати, що «проект Каліостро» став першим окультино-політичним проектом української незалежності і, на відміну від проектів масонів-мазепинців середини вісімнадцятого століття, не згинув у віках. Не забувся, не загубився, не виродився у забавки самозванців і дурисвітів.

Жерці

Він став одною з найбільших таємниць українського масонства. Збережений як Традиція і відновлений у постсовєтські часи величний та сповнений самобутньої містики «Царський ритуал Атагарзіса – Великого Скіфа» у 14 градусах. Навіть при побіжному знайомстві з цим витвором Преподобного Бальзамо та з історією його збереження в Україні, дослідника охоплює захват. 217 років відділяють нас від того літа, коли у затінку буколичних вишень і в'язів помістя графа Грабянки народився один з найкрасивіших й найоригінальніших обрядів гностичного чину.

Найважчою для охоронців обрядности стала, безумовно, епоха комуністичного терору, коли огидна репресивна машинерія большевиків знищувала все, пов'язане з окультизмом орденами та вільномулярськими згромадженнями. Масонські, тамплієрські та розенкройцерівські мартирологи тої доби містять тисячі імен замордованих командорів, лицарів, учнів, майстрів, інспекторів, наглядачів, передстоятелів й просто порядних людей, що ризикнули взяти для збереження архіву і бібліотеки, атрибуту і священні тексти східноєвропейських гностиків.

У 1930 році, після арештів у Москві членів розенкройцерівського «Ордена Світла» (групи нерегулярного, але надивовиж активного та харизматичного містика-розенкройцера А.А. Солюновича. Див.: Тайные ордены в Советской России. Тамплиеры и розенкрейцеры / А.Л. Никитин. – М.: Вече, 2006, с. 285) слідчою групою ОГПУ були встановлені регулярні зв'язки з «Орденом Світла» одного з преподобних «охоронців ритуалу Великого Скіфа» київського лікаря-педіатра Олександра Криштофовича-Аліна. На його дачі у Чабанах у липні 1931 року гепоушники (здається, під орудою «старшого уповноваженого» Міхала Бачі, сина страченого у 1919 році трансільванського комуніста та переконаного прихильника злизування кокаїну з довгих самшитових паличок) знайшли частину архіву П'ятої ложі «Царського ритуалу Атагарсіса», яка містила повний опис ритуалів від 1 градуса до 9, списки членів ложі з 1910 року та окремі протоколи «праць» в нижчих градусах, що відбувалися не тільки до революції, але й у першій половині 20-х років. Що автоматично тягло за собою звинувачення в «антисовєтській діяльності». Серед документів, згідно з деякими свідченнями, були також пергаментні стародавні дипломи Достойних Лож «Великого Скіфа» кінця вісімнадцятого – початку дев'ятнадцятого століття, споряджені печатками і підписами Суверенів тої епохи.

Ці унікальні архіви й досі не знайдені. Можливо, вони загинули під час невдалої евакуації спецархівів київських каральних органів у вересні 1941 року. Архіви спалив загін енкаведистів на березі Сули, коли німецькі мотоциклісти оточили колону «полоторок», що відірвалася від кілометрового обозу вже приреченого Кирпоносівського штабу. Можливо, вони по-

трапили у руки спецслужб інших держав. Збереглися лише *випадкові* папери.

Автор цього допису на власні очі бачив рукописну копію «ритуальної схеми» ложі, зроблену під час слідства кимось із співробітників відомства наркома Ягоди (документ зберігається у приватній колекції). Особливо цікавими є зафіксовані чекістами назви «ступенів посвячення», які містять чіткі вказівки на українську Традицію ритуалу «Великого Скіфа».

Перший ступінь іменується традиційно для каліострівських обрядів *zelator* – ревнитель. Але вже Другий ступінь має назву *solevar* (*tchumak*) – чумак-солевар. Як відомо, у давніх традиціях Причорномор'я сіль була священною речовиною сонячних культів. Звідси й назва, що походить від спільного для кількох мов індоевропейського кореня *sol(is)* – Сонце. Відповідно, чумаки в цій традиції сприймалися як «люди Сонця», солевари. Варто також згадати, що головними містеріями в Другому ступені масонського Давнього й Прийнятого Шотландського обряду є «пізнавальні подорожі». Не буде помилкою вважати, що мандроване (циклічне!) життя українських чумаків тут символічно пов'язане з містичними мандрами носіїв каменярьського Другого ступеня – масонів-підмайстрів.

Ще промовистішою є назва Третього ступеню обряду «Великого Скіфа» – *kazak*. Тут вже немає жодних сумнівів щодо тих традиційних витоків, з яких Каліостро вичаклював обрядність «Царського ритуалу...». «Казак» в ритуалі «Великого Скіфа» в цілому відповідає символічному градусу «майстра» в Шотландському обряді, а також у шведській масонській системі та в ритуалі «Істинного Мемфісу». На рукописній схемі поряд із словом *kazak* видно символ, схожий до логотипа «мерседеса» – три-

кутна зірка, що уписана у коло. Подібні знаки я бачив на стінах печер, де були неолітичні стоянки. Вони переважно супроводжують символи (схематичні фігурки) мисливців, що вийшли на «стежку війни».

Четвертий ступінь (відповідника якому немає в традиційних вільномулярських ієрархіях) Преподобний Граф назвав *ataman*. Біля цього слова на рукописі також помітний знак – перехрещені лінії і три крапки. Можливо, лінії символізують щось на штиб перначів – перехрещених символів отаманської влади. Такі знаки зустрічаються на дверних таґмах у палацах української шляхти та на вензелях гетьманських грамот.

П'ятий і шостий мають назви, відповідно, *arkhontis* і *pontocrator*. Ці ступені, можливо, тожонні «перехідним та бічним» масонським градусам «майстер, обраний з дев'ятьох» та «майстер, обраний з п'ятнадцяти». Згідно з деякими непрямыми свідченнями, ритуали в ступенях «архонта» і «понтократора» (володаря Понту?) мають мілітарне забарвлення. Серед атрибутів – мечі, рапіри, хоругви та лицарські герби зі «скіфськими вовками».

Сьомий ступінь також має виразно українську назву «*strybogytch*» – стрибожич (стрибогич). Інша назва – «Обраний Скіф перед Ранковим Сонцем». Судячи з усього, цей ступінь є «найнижчим жрецьким». Його носій має право на проведення повних обрядів і таємних посвячень одноосібно (6). «Обрані Скіфи» також, згідно з давнім переказом, проводили інспекції ритуалів у низових ложах, де «працювали» «скіфи», що були посвяченими у перші ступені. Існують легенди, що носії Сьомого ступеня відбували особливі нічні містерії на одному з найстародавніших святилищ українського степу – на Кам'яній Могилі під Мелітопо-

лем. Саме там «стрибогичі», після належних приготувань, постів та усамітнень, посвячувалися у Сьомий ступінь.

Вони ставали у вертикальну світлоносну «колонну Сили», що виходить з Вівтарного каменя в північній частині археоліта і підноситься до неба. Коли Сила (або видима її складова) переставала «обходити» їхнє тіло і проймала ество майбутнього жерця, інші починали ритуал, згадуючи Велику Матір Ковили та вісімнадцять аватар Морани (7), Темної Богині печер. Знаками посвяченого жерця є бронзова (латунна) пектораль, яка в каліострових містеріях зазвичай називається *magaegegoris*, та білий плащ з нашитими на плечі червоно-золотими лівобічними свастиками.

Все інше поки що вкрито таємницею.

Яка, щонайпевніше, буде непорушною до нових знахідок.

Або до нових знаків.

1. Брауншвайгський Дім – гілка Дому Вельфів, заснована у 1204 році. Після смерті імператриці Анни Іоанівни, дочки царя Іоана П'ятого, російській імператорський престол перейшов до нащадків її племінниці Анни Леопольдівни (1718-1746, дочки великої княжни Катерини Іоанівни), принцеси Мекленбург-Шверинської, яка була пошлюблена з принцом Антоном-Ульріхом Брауншвайг-Вольфенбютельським (1714-1776). Таким чином, правляча російська династія почала називатися Мекленбург-Брауншвайг-Романови. Представник цієї лінії Іоан Шостий був російським імператором у 1740-41 роках.

2. Каліостро – видатний містик вісімнадцятого століття. Справжнє ім'я Джузеппе Бальзамо (?-1795). Учень алхіміка-розенкройцера Алфотаса (Althotas). Був посвячений у масони близько 1771 року у нестановленій ложі у Лондоні. Засновник Єгипетського обряду та його Материнської Паризької ложі. Претендував на здійснення універсальної масонсь-

кої юрисдикції і був викликаний у 1785 році на Паризький масонський з'їзд для пояснень. Заснував окультну систему «Наука Пірамід», Обряд Великого Скіфа та Обряд Філалетів. Був убитий у папській в'язниці.

3. Суворий Чин – Обряд Суворого Послуху (Rite of the Strict Observance) – лицарсько-масонська ритуальна система, заснована Йоганом Готлібом фон Гундом у 1754 році. Фон Гунд стверджував, що у 1742 році був посвячений у Лицарі Ордену Храму (тамплієри) Високими Невідомими. Можливо, цими «невідомими» були анонімні Стюарти і Сен-Клери – шотландські аристократи, хранителі тамплієрівської Традиції.

4. Градуси – ступені посвяти в масонських системах. Кількість градусів залежить, зокрема, від ієрархічної складності системи. 14-градусні орденські системи притаманні Обрядам Філософського чину (інша назва – «Капітулярні орденські ступені»), себто спекулятивним згромадженням, що використовують для пізнання світу певну символічну Традицію, що апелює до жрецької давнини.

5. 30 градус – Лицар Кадош, «Месник», символічний ступінь у Шотландському обряді, ритуальні містерії якого пов'язані з помстою за смерть Великого Магістра Тамплієрів Жака де Моле (1314), убитого за наказом короля Франції Філіпа Четвертого і Папи Климента П'ятого.

6. Одноосібне право посвяти – кваліфікаційний ступінь в масонських системах, що базований на «повному знанні символів та напружених й самовідданих пошуках релігійних догм далекої давнини» (за Артуром Уайтом). В Обряді Мемфісу це особливий 43 ступінь (Адепт-інсталятор), у Давньому і Прийнятому Шотландському Обряді освятителем при потребі виступає Великий майстер Великої ложі.

7. Морана (Морна, Морена) – богиня смерті в індоевропейських культах, негативна аватара Великої Матері.

З МАСОНСЬКИХ

ВОЛОДИМИР ЄШКІЛЄВ

ОПОВІДАНЬ

G

Лицарі Кадош

Вони з'являються проти ночі, загорнуті у плащі, мовчазні. У місці, де вони накреслюють свої таблиці, повинні бути Печера і Фонтан. У горах вони збираються поблизу водоспадів. Місце збору, згідно з давніми і прийнятими ритуалами, вони називають «Табором». Від часів Світлоносного короля Фрідріха Пруського вони запалюють у Таборі 81 світоч. Тричі по двадцять сім. Згідно з Великою традицією XXX градусу Лицарів Кадоша (Лицарів Чорного і Білого Орла), місце, де вони збираються, повинно бути сліпучо освітленим для того, «щоби розвідники Темряви не мали жодної змоги підкрастися і підслуховувати, щоби усі знаки правдивого розпізнання виявлялися чітко і досконало».

Вони небагатослівні навіть під час ритуалів. Їхні неофіти-новопосвячені тримають в руках черепи і кинджали, змочені вологою водоспадів. Зрадникові їхніх таємниць загрожує бути закопаним у землю на глибину вісімдесяти одного кроку. Кожного разу під час ритуальних зборів вони розповідають новопосвяченим давню красиву легенду.

Колись, кажуть вони, мандрівні лицарі зустріли на Сході майстрів стародавньої й ретельно законспірованої будівельної корпорації, яку очолювали прямі нащадки сина царя Соломона від високошляхетної єгипетської наложниці Тефнат. Царського сина звали Аддон, він не мав прав на батьківський престол і він будував храми. Його син Сіммак (а інші кажуть – Сідон ам'Малк) першим очолював таємну раду з дев'яти найславніших архітекторів давнього світу. Нащадки тих Дев'яти Східних пережили гоніння і підозри, війни і загарбання, світанки

і присмерки світових імперій. Усі ці довгі століття вони будували храми і молилися Будівничому, незмірно могутнішому за них. Вони будували християнські церкви і мечеті, будували вежі вогнепоклонників і шинкари індуїстів. Вони брали платню виключно круглими золотими монетами без дірок та отворів й ніколи не називали себе справжніми іменами. Храми, збудовані ними та їхніми учнями, стоять й досі. Храми, збудовані самозванцями, руйнувалися від найменшого землетрусу.

Ніхто не знає, чому нащадки Дев'яти Східних раптом вирішили передати свої тисячолітні знання мандрівним лицарям з далекого Заходу. Лицарям з хрестами на мантиях. Лицарям з кельтськими, франкськими, саксонськими і готськими іменами. Відомо лише, що тих лицарів з далекого Заходу теж було дев'ять. Навряд чи це було лише співпадінням. Кожному з лицарів нащадки Дев'яти Східних запропонували здійснити символічне сходження містичною драбиною із сімома маршами і двома *простими сходами-основами*. Перша з цих сходинок – Охел-Елоха (а інші кажуть – Егл-Еллої) і сенс її – любов до Всевишнього, відомого під багатьма іменами. Друга сходинок – Охел-Нерабайг (любов до минулого). В кінці драбини новопосвяченому кажуть, що він тепер став «живим єднанням, що існує крізь життя всіх народів та сущих істот». І він отримує високий градус посвяти Кадош. У катехизмі високого градусу Кадош наводиться такий діалог між новопосвяченим лицарем та Тричі Могутнім Великим Командором:

«Де Вас обрали?»

«В глибокій печері та нічній тиші».

«До чого Ви були закликані?»

«До самовідданої роботи будівництва Храму, достойного братів моїх».

«Де Ви отримали пізнання Лицаря Білого і Чорного Орла?»

«На містичній драбині, що веде до Тричі Правдивого Сяйва».

«З чого складалася драбина?»

«З двох золотих основ і семи залізних маршів».

«Які це основи?»

«Основи півночі називаються: Справедливість, Відвертість, Благість, Відданість, Пізнання. Терплячість, Упертість. Основи півдня мають назви: Астрономія, Геометрія, Музика, Арифметика, Логіка, Реторика, Геометрія».

«Чому орел несе у кігтях меч?»

«Тому що так потрібно для служіння Ордену».

«Де ви працюєте?»

«У будівлі, що зруйнована зрадою».

«Якими є джерела вашої сили?»

«Знання істини, братерське єднання, відданість Всевишньому і нашим прабатькам».

Навіть якщо хитрі розвідники Темряви підслухають цей діалог, вони нічого не зрозуміють. Вони почують лише срібну луну таємниць, відбиту від скель і струменів водоспадів. Перед світанком світочі гаснуть. Таблиці ретельно ховають під дереном і піском. Табір зникає. Загорнуті у плащі в цілковитому мовчанні розходяться за особливим сигналом з п'яти ударів молотка: один-два-два. Вони тануть, немов нічні тіні на розвідні. Коли сонячні промені досягають майданчика перед водоспадом, там залишається тільки ледь відчутний запах сандалу і мирри.

Так пахло повітря у тій спальні, де три тисячі років тому єгиптянка Тефнат з архієрецького роду Мер-Амена Імхотепа Великого народила царю Соломону двадцять сьомого сина — Аддона Кадоша.

Перерва у будіванні

мала розенкройцерівська легенда

Будівничих направив король, а мене Командор Хреста і Рози Альваро да Карадон. Поки будівничі — камінь за каменем — складали стіни Собору, я в медитаціях і снах будував його містичного двійника, втричі прекраснішого за кам'яну будівлю. Я споруджував його з мрій і спогадів про химерні будівлі, бачені у східних мандрах. Було задумано: коли будівничі довершать свою кам'яницю, а Священство освятить хramину, я вселю примарного двійника у гранітне, цегляне й вапнякове тіло Собору. Й дух увійде в його відторгнуту від скель та водороздільних глин плоть. Увійде, щоби жити там тисячоліття на прославу Божу. В ім'я істини, посланої нам, втаємниченим, через Троянду і Хрест. Також: через Хрест і Троянду. Через чотири Промені і рожевий колір невисловленої Аврори.

Робота каменярів вже добігала кінця і моя праця була близька до завершення, коли сталося непередбачене. Вранці в Соборі знайшли повішеницю. Праці було зупинено. Занурена у мій відчай, містична Душа Храму, та, що була майже народжена мною, за кілька годин згасла і почорніла. Агонія недобудованої Душі перекинулася на моє тіло: ноги набрякли, а на обличчі з'явилися бридкі плями, немов знаки швидкої прокази.

Я довго молився, а потім почав збирати у торбу начиння для медитації, зняв зі стін орендованої кімнати зображення сонця і місяця. Потім захляпав вапном золоті зірки, намальовані сім років тому на стелі прибудним живописцем Лувроном. Коли він малював ці зорі з нерівними променями, я був лише молодим і щасливим, а підмурівок храму ще не піднявся

до рівня бруківки соборної площі. Тепер навіть згадувати ті світлі й наповнені завзяттям дні в мене не вистачало сил. Торбу за сім років спопелила міль. Її тканина розлізлася під пальцями, пенали з ароматичними паличками вивалювалися крізь дірки на підлогу. Кришталеву кулю я загорнув окремо. Вона була подарунком старого вірменського містика. Її не можна було поєднувати з дірявими речами дірявого сущого.

Увечері прийшов Архітектор, почорнілий немов та мертва Душа. Він сказав, що мудрі магістрати у Ратуші – з огляду на те, що, згідно з Церковними канонами, сплюндровану актом самогубства споруду не можна робити храмом – вирішили добудувати вже колишній Собор як муніципальний органний зал, спростивши вітрила центрального нефу і зменшивши діаметр та висоту куполів, яким тепер ніколи не пізнати хрестів. Він сказав також, що не може зібрати старших майстрів мулярського цеху. Всі вони пили по шинках з дівками і дражили своє призначення.

Ми теж вирішили випити. Я відкоркував особливу сулію з божественним вином, зробленим з того відбірного й благословенного Розенкройцером винограду, що росте в севільських маєностях командора. Я зберігав це вино до дня освячення Собору, але тепер це вже не мало жодного сенсу. Архітектор пив цю дорогоцінну амброзію як звичайну воду, заїдаючи дешевим англійським сиром. Тлустим, як стегна спадкових кухарок. При інших обставинах я б образився, але тепер мені було байдуже. Блідий, двотактовий голос Архітектора лише ковзав поверхнею моєї уваги. Реквієм, навмання складений з божевільних тем й пустельних криків дервішів, пульсував під моїми скронями. У ньому не було рожевих звуків. Тільки сірі, як голоси ситих вампірів.

Опівночі до дверей хтось постукав.

Я відчинив двері, сподіваючись побачити старших майстрів, що шукають свого начальника. Але побачив старого волоцюгу, якому звик кидати дрібні монетки. Він зазвичай сидів на протилежному від мого помешкання кінці соборної площі.

«Я – Другий», – сказав волоцюга. А мені навіть не стало сил образитися на командора, який таємно підстрахував мене дублером. Архітектор довго сміявся, а потім зауважив, що, мовляв, «ось вона, повнота Трикутника – нас троє – ми можемо рухати світами і закликати янголів з Йєсоду – але навіть утрюх ми не зможемо воскресити ту трикляту дурепу, що повісилася в Соборі й спаскудила все – тобто все-все-все».

«Давайте пити вино, благословенне й праведне», – запропонував Другий.

Ми пили й повнота Трикутника густішала навколо нас.

Наранок прийшли майстри і сказали нам, що тіло повішениці щезло з міського моргу. Опівдні знайшовся добродій, який підтвердив під присягою, що бачив живу повішеницю, яка купувала хліб на розі вулиць Ліхтарної і Кривої. А потім таких свідків стало вже три. Мудрі магістрати наказали вигнати з експертного покою неухважного лікаря, що помилково визнав повішеницю за мертву. Вони оголосили розшук воскреслої. Первинне призначення Собору було офіційно та урочисто відновленим.

«Тому я й не вибачався, що запізнився на вашу вечерю. Випало трохи роботи», – сказав мені волоцюга, коли я увечері кинув йому монетку. Щоправда її я кинув вже не волоцюзі, а Другому, містичний виріб якого невдовзі замешкає у Соборі.

«Першому, а не Другому», – виправляє мене Архітектор і я мовчки сприймаю це виправлення, хоча десь в глибинах моєї недосконалої самотності виникають протест та образа. Адже, Кажу/мовчу я, всі кути Трикутника є однаковими.

1

За 2718 років до народження Христа, у першу декаду прохолодного місяця Хепі, побожний народ Верхнього і Нижнього Єгиптів святкував перемогу над розбійними кочовими племенами скотарів Аму, які турбували каравани на шляхах до царства Мелкицедека та утнули прикрий неспокій на східному кордоні держави фараонів. Тепер скотарі пили гірку воду поразки, їли попіл своїх згаслих зруйнованих вітарів. У війні з єгипетським військом вони втратили свої отари, дітей, жінок і були розсіянні у безводній сірій пустелі за колодязем Судуд.

Кращим воїнам з полонених Аму фараон наказав повідрубувати руки і виставив їх на глум. Єгипетські мухи і оводи сідали на рани полонених воїнів Аму, а ті не мали рук, щоби їх відігнати, і карлючилися на пекучому сонці. Єгипетські діти обкидували їх осялячим гімном і кричали образи. Це видовище тішило серця синів і дочок чорної землі Кемі. А ще більше їх тішило, що народ Єгипту з нагоди такого свята отримав три додаткові дні священного і повного неробства, а також три тисячі триста тридцять великих барил з найкращим темним ячмінним пивом. За це народ дякував справедливим правителям Кемі і голосно кричав здравиці фараону, його полководцям, колісничим та непереможним воякам.

Щасливі караванники від свого поважного товариства також подарували мемфіським міщукам пива, фіру з часником і ще тридцять три фіри насичених підсолодженою олією ячмінних коржів. Святкові намети чиновників і багатіїв вкрили пагорби на межі західної пустелі, а їхні танцівниці, вшановуючи предків, виконували чинні підстрибування та обертання перед брамою Міста Мертвих. Там таки, у пустелі, поставили для потребуєючих прочан барил з пивом і патики, до яких поприв'язували смердючі відрубані руки дурних Аму.

Жерці на обох берегах Нілу приносили тлусті святкові офіри, вели процесії і возносили гімни. Коли вони стомлювалися, їхні жінки та діти виходили на подвір'я храмів, співали войовничих пісень й били в жіночі тулумбасики. Вони робили це так старанно й завзято, що геть розлякали усіх крокодилів від столичного Мемфісу до священного міста Ону. Крокодили сховалися від того гармидеру в густих нільських очеретах і лупали звідти очиськами.

На третій вечір цих святих шаленств, коли присмеркова тінь зжерла останній відблиск Сонця на позолоченому вершечку піраміди з назвою «Небкара могутній радіє», фараон Верхнього і Нижнього Єгипту Ра Гор-ахте Меранх-Ра Снофру викликав до свого святкового намету верховного жерця храму бога Гора в Тінісі найсвятішого Какау. За півоберта годинника до того, як найсвятіший Какау прибув до його резиденції, володар Снофру відіслав від себе усіх жінок, служників з опахалами, служників з трисвічниками, служників із семи-свічниками, гадальників, намащувачів, родичів, колісничих, жерців і радників. Він утримав біля себе тільки старшу дружину і верховну жрицю Шепсесті. А для охорони свого священного тіла залишив двох кошлатих німих лівій-

ців, що стояли біля самого трону з оголеними золотими сокирами.

Какау вповз до намету на колінах, впав на черево перед тронем володаря обох Єгиптів і лежав довго. Одна з п'яти священних кіток богині Баст підійшла до нього, вкусила і нявкнула, що було хорошим знаком. Тим часом лівійці востаннє перевірили усі завіси та кутки намету і переконалися, що на відстані двадцяти й ще чотирьох кроків від трону нікого немає. Тоді вони вдоволено загарчали, допомогли старому Какау підвестися і, за знаком володаря, поставили його перед обличчя живого бога у почесній позі.

«Вітаю тебе, божественний, переможний і вічно живий Небмаате», – сказав жрець пошепки, називаючи фараона не «зовнішнім іменем», а таємним «іменем Гора», яке з усього Єгипту знали лише дванадцять обраних, і додав на повний голос: «Нехай щасливим, твердим та вічним буде твоє правління!»

«І я вітаю тебе, найсвятіший Биче биків, мудрий мій учителю, здоров'я тобі!» – відповів Снофру і наблизив своє грізне обличчя до обличчя Какау: «Потребую твоєї поради. Тут і тепер».

«Давати поради тобі – нехай вічним буде твоє правління! – є для мене насолодою, вищою за насолоду від жінок, їжі та питва, і рівною насолоді віттарного спілкування з Єдиним Богом, твоїм правдивим небесним батьком!» – вклонився старий жрець.

Фараон Снофру побачив темні плями і бридкі гулясті нарости на схиленій голеній голові старого. Він подумав у цю мить, що невдовзі Єдиний забере у нього наймудрішого з радників, і верховним жерцем, згідно з Таблицями Переміщень, стане його восьмий молодший

брат Сем-Амен Хінджер. Цього свого брата фараон не любив. Голос володаря потеплішав:

«Завтра я накажу майстрам Міста Мертвих та майстрам Дому Царських Шліфувальників розпочати будівництво моєї піраміди, адже піраміда мого вічно живого попередника Озіріса-Хуні вже впорядкована й обличкована належним чином, а для його поминального храму мною затверджено утримання державним коштом для сімох молодих жерців з родини Ноферка-ратуре, працелюбних, втаємничених і побожних», – повідомив жерцеві володар і продовжив: «Як відомо тобі, Какау, моя майбутня велика і досконала піраміда буде мати зовнішнє ім'я «Снофру переможний сяє», але мені потрібно також дати моїй піраміді ім'я приховане і животворне. Адже з часів великого будівничого, тричі божественного Імхотепа, кожна з пірамід отримує таке таємне ім'я, яке знають лише «майстри, обрані з дев'ятьох» та «майстри, обрані з п'ятнадцяти». Без такого імені на її брилах не спочине вічність і добродійна богиня Нефтіс не збереже її від блудливого зла з пустелі».

Какау замислився, потім промовив:

«Мій незабутній святий батько, у свій час та при добрих знаках дав напрочуд вдалі таємні назви трьом чудовим і правильним пірамідам трьох колишніх царів: Озіріса-Сетіса, Озіріса-Небкари та Озіріса-Ноферкари, за правління яких він був верховним жерцем у Тінісі. Сам я, порадившись з богами і Єдиним Богом, якого заборонено називати та малювати, дав таємне ім'я непорушній піраміді твого вічно живого тестя і попередника, божественного Озіріса-Хуні. За роки, що пройшли від тих називань, жодна з цих пірамід не була пограбована чи сплюндрована, хоча в непевні часи Озіріса-Ноферкари нас спіткали хвороби і бунти, а в попередне

правління злобливі нечисті люди з жовтою шкірою та гнилими зубами руйнувати канали в оазі Атеф-Хент, доходили до самих мурів Ону і розкопували могили. Правильно покладені імена відлякали бунтівників, грабіжників та гнилозубих від твердинь спочинку володарів. Тому, о живий боже двох світів, я смію сподіватися й на успіх теперішнього називання».

«Я знаю про святість твого спочилого батька і щодо висоти твоєї називальної вправності не маю жодних сумнівів», – кивнув Снофру.

«Дякую тобі, Сонце Кемі! То ти хочеш тут і тепер почути справжнє животворне приховане ім'я твоєї майбутньої величної піраміди, божественний Небмаате?»

«Так».

«Ха», – прошепотів жрець.

«Чому «Ха»?»

«Бо це слово, божественний Небмаате, означає «свято» і «приємність». На честь теперішнього свята я раджу назвати її «Ха». А ще, мій вічно живий володарю, це слово означає «припинення усякого наміру, дії та події». Це найважливіше. «Ха» – це те, що перебуває за межами нашого метушливого світу А-зі, а значить – за межами присутнього в цьому світі зла. Адже зло ховається в діях, як хижий бегемот у болоті. Але воно не досягне місця спочинку твого тіла і твоєї душі «ка», якщо боги зупинять марноту світу А-зі на порозі піраміди «Ха».

«Нехай буде так», – погодився могутній і грізний володар обох Єгиптів.

А свята кішка богині Баст нявкнула тричі.

2

Улітку 2005 року старого розенкройцера Северина Уласа Солтиса запросили вільні муляри з міста Ч. відвідати Схід їхнього міста. Це мало статися напередодні відкриття у ньому нової

регулярної, визнаної та законної ложі франкмасонського обряду «Золотої зорі Мемфісу» під індексом К-56.

Старий не хотів їхати, але його учні Б. та М. упрохали Солтиса не відмовлятися. Вони звідкілясь дізналися, що численна заможна громада «братів Золотої зорі» у місті Ч. є хлібосольною, і що шанованих метафізиків з Галичини ця громада гостить у найкращих ресторанах свого благодатного краю. Побачивши, як підстрибують у передчутті смачної вечері учні, старий розенкройцер відірвався від перекладу трактату «Про помічні аромати дикої сливи з садів Середнього і Верхнього Чжоу» і почав збирати дорожню торбу, до якої поклав старовинне німецьке видання карт Таро та дубовий пенал з могутніми масонськими оберегами. Учням наказав бути уважними, бо ж місто Ч. лежить недалеко від тих країв, де ґрунти прокляті і самі з себе виводять у Божий світ вурдалаків.

«Окрім того, – попередив він учнів, – тепер є небезпека пташиного грипу. Не замовляйте у кабаках страви з курятини. І, взагалі, майте стрим до їдла».

На вокзалі міста Ч., за добрим масонським звичаєм, двійко братів з «Золотої зорі» зустріли Солтиса з учнями. На розкішному авто їх доправили до не менш розкішного заміського ресторану. Там, у приємному павільйоні під віковими дубами і липами, їх привітали доторками, знаками і словами Наглядаючий майстер української провінції «Мемфісу», майстри регулярних лож міста Ч., заступник міського голови брат Н., головний архітектор міста брат О. і депутат брат С.

Вони урочисто і велемовно повідомили Солтисові, що його заочно піднесено до символічних посад «почесного обраного носія Хоругви

Хнума» в ложі К-43 та «почесного тлумача священних текстів Західного Пілону Карнаку» в ложі К-51. Ці посади, як повідомив Наглядаючий, давали Солтисові «достатнє і повне право» пройти величний і страхітливий ритуал підняття у 55 градус «Мемфісу», але старий розенкройцер з подяками і перепрошеннями від такої честі відмовився, пославшись на підупале здоров'я. Відмовився він також прийняти дванадцятипроменеvu срібну зірку «Ордену Луксора до Пломеніючої Зорі». Натомість він познайомив Наглядаючого зі своїми учнями і рекомендував прийняти їх у регулярне братерське спілкування.

Перед тим, як сісти за стіл, Наглядаючий попросив Солтиса приділити йому кілька хвилин. Вони вибачилися перед братами, усамітнилися в ресторанній альтанці, обмінялися таємними «доторками вищих градусів», визнали один одного в належних рівнях і Наглядаючий промовив:

«Северине, високовчений брате, маю одне нагальне прохання до тебе».

«Уважно слухаю тебе, вельмидостойний брате Борисе».

«Як відомо тобі, кожна регулярна ложа «Мемфісу» от вже чотири з половиною тисячі років, окрім індексу, отримує таємне герметичне ім'я, яке ми, за святою єгипетською традицією, називаємо «менанх».

Солтис кивнув на знак розуміння.

«Щодо менанху нової ложі К-56, – продовжив Наглядаючий, – серед братів виникла прикра суперечка. Достойний брат Олександр запропонував назвати ложу іменем «Германа до чорної Черепахи», щоби продовжити традиції назв давніх галиційських лож. Так, нібито, називалася ложа у Величках, заснована Йозефом Клеменсом у 1777 році. Але ця ложа тоді підпо-

рядковувалася Празькій префектурі Великої національної ложі Австрії і до традиції «Золотої зорі Мемфісу» не мала ніякого стосунку. Натомість брат Андрій запропонував менанх «Істинний ашлар до Озіріса». Але братам, що перебувають у філософських градусах, чомусь не подобається слово «ашлар». Хочуть просто «камінь». А це вже не подобається мені. Ми вирішили, що тільки така заглиблена у таємниці назв людина, як ти, брате Северине, зможе правильно і животворно підібрати менанх для К-56. Прошу тебе не відмовити».

«Назвіть ложу «Ха», – порадив Солтис, не роздумуючи ані хвилини.

Певно, така швидкість вразила його співрозмовника. Наглядаючий майстер на хвилину замислився. Потім якась тінь спала з його обличчя і очі прояснилися. Він полегшено посміхнувся, поплескав розенкройцера по плечам і сказав:

«А ти ще не втратив дзену, старий. Нехай буде так».

3

На банкеті учні Б. і М. уникали курятини і пили виключно ірландське віскі. Вони дивувалися тому, що підпилий Наглядаючий постійно збивається у своїх тостах з регулярної мови на якусь дику суміш давньоєгипетської та української й промовляє щось на кшталт «хатаха» чи то «ха-анхой». Солтис пив небагато, мружив вибляклі в мандрах очі, загадково посміхався в бік депутата і віце-мера, а достойний брат Олександр увесь час намагався в чомусь переконати старого розенкройцера. У чому саме, учні так й не допетрали.

Наприкінці бенкету сталася смішна пригода. Великий яйцятий кіт прийшов до павільйону і почав някати на Солтиса. Достойний брат

258

Олександр у цю мить чомусь дуже зблід, а старий розенкройцер вийняв з колоди та показав йому XIX карту з «Таро посвячених» німця Якіма Вінкельмана, яка називається *Sonne des Osiris* – «Сонце Озіріса». Він промовив до Олександра, тримаючи карту перед його очима:

«Вогонь запалюється у духів тільки коли вони переборюють матерію, мій брате. Сонце освітлює тих розумних, які піднеслися над туманом попереднього способу мислення».

Брат Олександр від тих слів знітився й приклав руку до серця на знак братської згоди та упокорення перед істиною вищого градусу. Наглядаючий полегшено й голосно засміявся. Він підвівся з повним келихом золотоавої «бехерівки» і проголосив тост:

«За тих котів, які вчасно нявкають».

Вже у потязі старий розенкройцер розслабився і сказав учням: «Називання – найважча робота для містика. Зі ста придуманих назв дев'яносто дев'ять народжуються мертвими. І тільки одна живою. Для того, хто постійно ходить, вагітний назвами та іменами, це надзвичайно важке випробування». А потім додав:

«А які тепер дурні коти поробилися, браття! Ну просто жаж».

G

259

стефан коломийчук

G

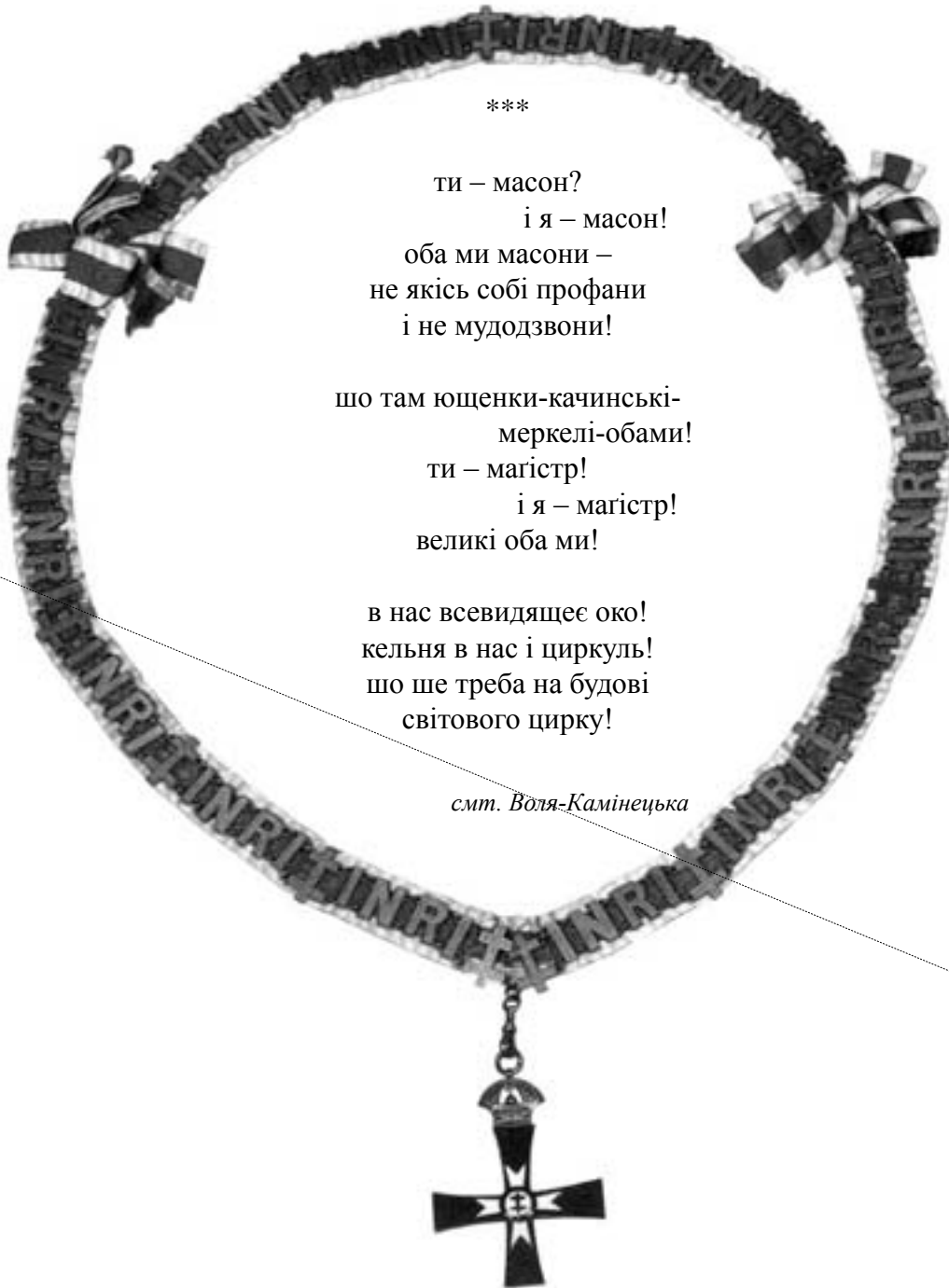
***

ти – масон?
і я – масон!
оба ми масони –
не якісь собі профани
і не мудодзвони!

шо там ющенки-качинські-
меркелі-обами!
ти – магістр!
і я – магістр!
великі оба ми!

в нас всевидящее око!
кельня в нас і циркуль!
шо ше треба на будові
світового цирку!

снт. Воля-Камінецька

К О Р О Т К И Й
С Л О В Н И К
В І Л Ъ Н О М У Л Я Р С Ь К И Х
Н А З
Т Е Р М І Н І В
І З Н А К І В

\ – Масонська аббревіатура певного слова, вживається перша літера слова і цей знак: Д\ – Достойний, В\ М\ – Великий майстер тощо.

A. & A. S. R. (Ancient and Accepted Scottish Rite) – Давній і Прийнятий Шотландський обряд (Південна юрисдикція).

A. A. O. N. M. S. (Ancient Arabic Order of the Nobles of the Mystic Shrine) – Давній Арабський орден дворян таємного святилища («Святилище»). З літер англійської аббревіатури через анаграму складається слово «a Mason».

A. A. S. R. (Ancient Accepted Scottish Rite) – Давній і Прийнятий Шотландський обряд (Північна юрисдикція).

A. E. O. N. M. S. (Ancient Egyptian Order of the Nobles of the Mystic Shrine) – Давній Єгипетський орден дворян таємного святилища («Святилище принца Хола»).

A. F. & A. M. (Ancient Free and Accepted Masons) – Давні Вільні і Прийняті Мулярі – Не існує виразної різниці поміж цим обрядом і F. & A. M. (Free and Accepted Masons) – Вільними і Прийнятими Мулярами, – або A. F. M. (Ancient Free Masons) – Давніми Вільними Мулярами. Деякі Великі ложі вживають першу аббревіатуру, інші – другу. Другу, наприклад, вживає Велика ложа південної Кароліни. Різниця проіснувала до часу великого розколу в Англії, після якого постали дві Англійські великі ложі – «Давня» і «Сучасна».

A. Y. M. (Ancient York Masonry) – Давнє Йоркське масонство.

Anno Benefacio (A. B.) – *лат.* «Рік Благословення», рік у літочисленні Ордену первосвящеників (рік + 1930).

Anno Depositionis (A. Dep.) – *лат.* «Рік Укладення», рік у літочисленні Таємних (Cryptic) масонів (рік + 1000).

Anno Domini (A. D.) – *лат.* «Рік Божий», рік у звичному літочисленні нашої ери.

Anno Inventionis (A. I.) – *лат.* «Рік Заснування», рік у літочисленні Королівської арки (рік + 530).

Anno Lucis (A. L.) – *лат.* «Рік Світла», рік у літочисленні Масонства давнього мистецтва (рік + 4000).

Anno Mundi (A. M.) – *лат.* «Рік Миру», рік у літочисленні Шотландського обряду (рік + 3760 до 1 вересня, або рік + 3761 після 1 вересня).

Anno Ordinis (A. O.) – *лат.* «Рік Ордену», рік у літочисленні Лицарів ордена Храму – Тамплієрів (рік – 1118).

Audi. Vidi. Tace. – *лат.* «Слухай. Дивись. Мовчи». Напис на багатьох масонських медалях і документах.

Dominus Deus Meus – *лат.* «Господи, Боже мій!»

G – це германська транслітерація давньогебрейської літери «йод» і грецької «тау», перших літер імені Всевишнього на цих мовах. Вона означає не тільки «Бог» (God), але і «Геометрія», оскільки ця наука є дуже важливою для масонів.

I. H. S. – *лат.* **Iesu Hominum Salvator** – «Ісус, Спаситель людства».

I. N. R. I. – *лат.* **Iesus Nazarenus, Rex Iudeorum** – Ісус Назарянин, Цар Юдейський.

In Hoc Signo Vinces – *лат.* **Цим (знаком) переможеш** – гасло тамплієрського командорства. За легендою, це гасло, написане на хресті, було явлене у пророчому сні імператору Костянтину Багрянородному перед вирішальною

битвою. Приймаючи християнство, імператор здобув перемогу.

Lux e tenebris – лат. Світло з темряви.

Ne plus ultra – лат. Вище досягнення, вищий ступінь якості.

Ne varietur – лат. Не змінювати – напис на полях масонських документів, де має підписатися член ордену.

Pax vobiscum – лат. Мир вам.

Pro tempore – лат. На цей час, тимчасово.

Sanctum Sanctorum – лат. Свята Святих.

Spes mea in Deo est – лат. Віра моя – у Бога – гасло Д.П.Ш.О.

Vincere aut mori! – лат. Перемогти або ж померти! – гасло ступеня Лицаря Кадош.

А

Абіф – дослівно означає «син + род. відмінки імені».

Агапа – спільна братська трапеза, якою завершуються зібрання ложі.

Ад Вітам (Ad vitam) – латинський вислів, що означає «пожиттєво». Майстер Ад Вітам – назва 20-го ступеня посвяти Д.П.Ш.О.

Адам – ім'я походить від давньоєврейського слова «АаДаМаХ», що значить «земля», – перший біблійний патріарх, який трактується масонами як один із засновників ордену.

Адепт (брат, член ложі) – член братства, що належним чином пройшов посвяту, належить до однієї з лож і регулярно сплачує внески. У більш загальному значенні – ініційований, посвячений у містерію, таїнство.

Адоптація – прийняття масона до певної ложі (див. «Афіліція»), а також прийняття ложею чи Великою ложею певного рішення.

Адоптивні ложі – див. «Спільне масонство».

Акація – див. «Гілка акації».

Аколада – дотик мечем під час ритуалу посвячення до голови чи плеча того, кого посвячують.

Акт 1813 р. – акт проголошення Об'єднаної великої ложі Англії на підставі об'єднання Великої ложі «Сучасних» (утворена в 1717 р.) та Великої ложі «Давніх», чи «Атола» (утворена в 1751 р.).

Алегорія – аналогія або порівняння; історія для ілюстрації якогось принципу. Походить від грецького вислову, що означає «сказати по-іншому».

Алокуція – звернення головуєчого офіцера.

Амбулаторний дозвіл – дозвіл на пересування, який надають ложі, як правило військовій, з тим, щоб вона возила його із собою і могла працювати там, де їй це буде зручно.

Американський статут – таку назву має американська масонська система, що складається з ложі, капітули, ради і командорства, один з варіантів Йоркського обряду.

Амін – від старогребейського слова, що означає «точно, вірно, істинно». Вживається як підтвердження сказаного. За масонським ритуалом, на «амін» відповідають: «Нехай буде так!»

Анамнез – термін платонівської філософії, що означає спомин душі про минуле життя.

Андрогінний – з грецького означає «чоловік і жінка». Термін вживається щодо ступенів, до яких посвячують як чоловіків, так і жінок.

Анкета – документ, який кандидат має заповнити разом з петицією про вступ до ложі і передати до секретаріату Великої ложі. Окрім традиційних біографічних даних кандидата там можуть бути ритуальні запитання, що стосуються його філософських, релігійних і моральних візій.

Апокаліптичні ступені – «Апокаліпсис», по-грецьки означає «одкровення». Ці ступені базуються на «Одкровенні Св. Івана Євангеліста (Златоустого)» (Шотландський обряд).

Ареопак – зібрання масонів 30-го ступеня Д.П.Ш.О. (Лицар Кадош).

Архетип – первинна модель або первинний принцип, форма, за яким створюється усе подальше. У символізмі – це предмет, зображення, прийняте як символ.

Архіви ложі – місце для зберігання протоколів та інших документів ложі. Також – самі протоколи, документація загалом.

Асамблея – щорічне зібрання усіх братів Великої ложі чи представників усіх символічних лож, на якому заслуховуються звіти Великого майстра, Великого речника та Великого секретаря, підбиваються підсумки масонського року, затверджуються плани праць на наступний рік Правдивого світла.

Аспірант – від латинського слова «aspiro» – «шукати, розшукувати щось». А. – той, що вже обраний для утаємничення, натомість кандидат – той, хто ще тільки подає прохання про посвячення.

Афіляція – букв. «всиновлення», від лат. «filius» – «син». Взагалі – процес прийняття масона до ложі; частіше – прийняття масона, посвяченого в одній ложі, до іншої.

«Ахіман Резон» – заголовок Книг конституцій Англії (Лоренс Дермот – 1756 р.), Південної Кароліни (Альберт Г. Макей – 1852 р.) та ін. Зазвичай «Ахіман Резон» перекладають у масонських джерелах як «допомога братаві», проте існують й інші трактування: «Таємниці підготованого брата» (Далко), «Воля обраних братів» (Макей), «Брат Секретар» (Роквел). Оскільки принаймні частина цього терміну, очевидно, має давньоєврейське походження,

спробуймо зробити буквальний переклад, використовуючи фонетично та логічно пов'язані з ним слова з іврити:

«ах», мн. «ахім» – брат, брати;

«мін», «мі», «ме» – від, з, по;

«рацон», мн. «реконім» – воля, бажання, пристрасть, вибір, сила волі, добра воля.

Для того, щоби записати староєврейські слова латинськими літерами, деякі євреї Східної Європи вживали латинську літеру «z» для передачі давньоєврейської літери «цаде» – «ц», під впливом німецької мови. Таким чином, простежте за зміною староєврейських голошних у таких комбінаціях:

«ах-ай мі рацон» – мої обрані брати;

«ах-і мі рацон» – мій обраний брат;

«ах-ім мі рацон» – обрані брати.

Усі ці словосполучення позначають саме те, опорою чого є братство, в якому люди доброї слави стають один одному «обраними братами». Отже, це найбільш точна назва для Книги конституцій.

Б

Балотування – таємне голосування, за допомогою якого брати ложі приймають найважливіші рішення: прийняття нового члена, вибори Достойного майстра, Скарбника і под.

Бальдерик – масонська стрічка, яку носять через плече.

Батарея – пляшки чи келихи з вином на масонській агапі.

Біблійні персонажі у символах – У ритуалах різних масонських ступенів згадуються такі біблійні персонажі: Мойсей, Арон, Єлеазар, Ісус Навин, Соломон, Адонірам, Авда, Хірам Цар Тиру, Кір, Артаксеркс, Зоровавель, Цариця Савська; а також їхні атрибути: Шкіра ягняти (Петро 1:19, Притчі 27:26); Кадилиця

(2 Параліпоменон 4:22, Одкровення 8:3, Вихід 38:3, Євреям 9:4); Усевидюче Око (Притчі 15:3, Псалтир 11:4, Псалтир 33:18); Ковчег і Якір (Євреям 6:19, Євреям 11:7); Коса (Йов 14:2, Ісайя 38:10); Меч біля оголеного Серця (Лука 2:35); Акація (Ездра 27:19).

Біблія – Святе Письмо християн, що лежить на вівтарі Трьох світочів (Вівтар клятвопринищення) разом із циркулем і кутником. На Біблії масони клянуться і приносять усі обітниці. На початку праць Біблію відкривають, що символізує Духовне Світло зі Сходу, а при закінченні праць – закривають. Біблію відкривають на різних сторінках, що залежить від роду масонської організації. У символічній ложі найчастіше – це 1 глава Євангелія від Івана.

Більшість – При голосуванні у ложі і Великій ложі діє принцип прийняття рішення на користь більшості, простої чи обмеженої тією чи іншою ознакою, при умові вирішального голосу Великого майстра.

Благочинність (масонська) – не тільки матеріальна допомога, але і «доброзичливий стан мислення, що сповнює чоловіка доброю волею і щирою повагою до інших».

Блакитна ложа – термін, що виник на означення перших трьох ступенів, або Символічного масонства. У перший період своєї історії Майстри носили фартухи з блакитною облямівкою. Блакитний колір символізує досконалість, істину, добру волю, світове братство, вірність.

Бозан (Босеан) (Beausant) – військовий прапор і бойовий клич середньовічних Лицарів Храму (тамплієрів). Чорно-білий прапор Ордену Храму, верхня, біла частина якого символізує жах ворогів, а нижня, чорна, – вірність братам і друзям.

Братерське цілування – взаємний триразовий поцілунок, знак взаємної довіри і готовності прийти на допомогу.

Братерський ланцюг – один з найдавніших ритуалів масонства, коли усі брати ложі під час церемонії відкриття чи закриття праць стають у коло і беруться за руки, що символізує світове братерство і дружні зв'язки масонів.

В

Важіль – інструмент, за допомогою якого мулярі піднімали важкі предмети, символ сили. Найчастіше так називають неповнолітніх синів масонів, які ще не можуть вступити в Орден [1].

Велика ложа – територіальна організація, до якої входять усі символічні ложі і усі масони, що перебувають на певній території (як правило, в одній країні може існувати тільки одна Велика ложа). Велика ложа абсолютно суверенна і наділена абсолютною владою у прийнятті важливих рішень на території своєї юрисдикції, але вона не має права втручатися у внутрішні справи інших Великих лож. Очолює В.Л. Великий майстер. Керують Великою ложею вибрані Загальною асамблеєю (див.) або призначені Великим майстром Великі офіцери, які утворюють Великий комітет Великої ложі. Рішення ВЛ и ВК обов'язкові для усіх масонів на території відповідної юрисдикції.

Велика справа – *лат.* «magnum opus» – поняття алхімічної та розенкройцерівської символічної філософії, що означає остаточний результат духовних пошуків адепта, досягнення моральної та фізичної досконалості, досягнення його істинною, духовною природою сенсу буття і поєднання з Вищим Духовним Началом. У більш вузькому сенсі – пошук філософського каменю.

Велика тріада – одне із центральних понять масонської філософії, архетип єдиносущного першопринципу, що проявляється у Трійці, відповідає тріаді Кабали, де сефірот Хокма (Мудрість – отець) і Біна (Розум, Сила Думки – мати) породжують Кетер (Царственість, Красу Величі). Принцип тріади також знаходить відображення у тріаді божеств різних релігій: християнства – Бог Отець, Бог Син, Бог Дух Святий; юдаїзму – Яхве, Месія, Шехіна (Божественна Присутність); індуїзму – Рама, Шіва, Вішну та ин.

Великий Архітектор (Будівничий) Усесвіту – центральне масонське поняття для означення Єдиного Бога-Творця. За Давніми Ландмарками і Конституціями, праці у ложі провадяться в ім'я Великого Будівничого Усесвіту.

Великий майстер – керівник Великої ложі, єдина і найвища влада на її території і в її юрисдикції. Вибирається Загальною асамблеєю (див.) на трирічний термін, має право останнього і вирішального голосу з усіх питань, а також право прийняття у Братство без дотримання звичайної процедури. Представляє Велику ложу на міжнародних масонських зібраннях і у міжнаціональних навроломасонських організаціях.

Великий Схід – місце, де збирається Велика ложа і звідки вона видає свої розпорядження й едикти.

Великі світила – Біблія, Циркуль і Кутник. Біблія втілює волю Господню, Кутник – фізичне життя людини, Циркуль – її моральне і духовне життя.

Вервичка – те, що пов'язує кандидата з його майбутніми братами; довжина масонської вервички – це величина тієї жертви, на яку він готовий піти заради допомоги потребуєчому братові. У давнину масон був зобов'язаний до-

помагати братам в радіусі трьох миль. Тепер ця відстань становить біля сорока миль [2].

Виборність – основна засада організаційної політики масонства. Достойний майстер і Скарбник (Великий майстер й Великий скарбник) вибираються усіма братами символічної ложі (Великої ложі) на підставі таємного голосування (балотування (див.)). Також обираються члени спеціальних комісій символічної ложі, Великої ложі чи масонських комітетів.

Вигнання – виключення з членів організації за недостойну, небратську поведінку, злочин та ин. Найбільш суворе з масонських покарань, яким позбавляється колишнього члена Ложі усіх привілеїв, якими він користувався у ложі і Братстві загалом.

Визнання – взаємодія, дружелюбність, увічливість. Великі ложі, будучи незалежні одна від одної, визнають інші Великі ложі. Прості ложі, взаємодіючи зі своєю чи іншими Великими ложами, теж визнають їх. Усі ложі працюють спільно заради досягнення гармонії і миру.

Визування – один з найважливіших ритуалів масонської посвяти. Ритуал вимагає, щоб кандидат був «не визутий, але і не взутий, не голий, але і не одягнений». Символічно, означає безпорадність неосвіченої людини перед даруванням їй Світла Істини. Також містить алюзію до слів, з якими Господь звернувся до Мойсея з Неопалимої купини: «Стягни сандалії з ніг твоїх, тому що земля, на якій стоїш, – свята».

Виключне територіальне право – принцип, за яким Велика ложа є найвищим органом масонської влади на своїй території.

Вищі ступені – додаткові ступені, наступні за першими трьома, які ще називаються символічними градусами. Зазвичай групуються в т.зв. «Обряди», напр., Давній і Прийнятий Шотландський обряд, Давній Йоркський обряд,

Давній обряд Мемфіса-Міцраїма та ін. Сам вислів «вищі» не зовсім правильний: насправді у них нема нічого «вищого» стосовно перших трьох.

Вівтар – жертовник, невід’ємна частина декорації ложі. Частіше – «Вівтар Трьох Світочів». Як правило, це прямокутне, трикутне, або у формі трапеції підвищення, на якому лежить Святе Письмо, Циркуль, Кутник, Конституція Великої ложі і Внутрішній регламент.

Відвідувачі зібрання ложі – т.зв. «братівізитери», члени однієї ложі, що відвідують зібрання іншої. Відповідно до внутрішнього регламенту більшості лож відвідувачі зобов’язані сплатити разовий невеликий внесок за відвідування зібрання.

Відмова adeptів від Ордену – див. «Покарання (масонські)».

Відпустка масона – звільнення масона на певний термін від масонських обов’язків, окрім сплати членських внесків і займаної в Ордені посади, при збереженні для нього можливості знову стати активним членом Братства. Іноді називається «приспанням».

Відставка масона – добровільний відхід масона у безтермінову масонську відпустку (див.) із припиненням виплати членських внесків.

Вік масона – символічна величина, що базується на давніх законах оперативних мулярів (див.) та піфагорійської магії чисел. Означає кількість років перебування у тому чи іншому ступені посвяти. Кожен із символічних ступенів має свій вік.

Вільні мулярі – давні будівничі, оперативні масони, які були вільними, тобто не були рабами чи кріпаками, не були прив’язані до землі, могли вільно перебиратись з місця на місце за своїми потребами.

Вільні науки та мистецтва – Граматика, Реторика, Логіка, Арифметика, Геометрія, Музика і Астрономія.

Віра (масонська) – віра в єдиного Бога і Життя вічне.

Віхи (ландмарки) – старовинні і загальні закони Ордену, які поступово переросли у спосіб існування.

Внески (масонські) – грошові суми, які сплачує кандидат при посвяченні за кожний ступінь, а також кожен брат ложі щорічно. За звичай ці внески йдуть на забезпечення діяльності Великої ложі і даної ложі, а також на масонську добродійність. Сума щорічного внеску члена ложі може бути зменшена за надання ложі певних послуг; можливе навіть цілковите звільнення від сплати внесків за згодою Майстра ложі.

Водохрещення (масонське) – частіше називається «люстрацією», не слід змішувати з християнським таїнством. Це ритуал освячення водою. Ця церемонія була важливою частиною давніх ініціаційних церемоній. Чисті руки – символ незаплямованого серця.

Воротар – офіцер, що охороняє вхід у ложу [3].

Вулик – символізує упорядковану систематичну працю. Те, що не зможе зробити одна людина, легко зроблять усі разом.

Г

Гвинтові сходи – шлях випробувань людської душі; людина має наблизитись до сходів, вірячи, що піднімаючись ними довго і наполегливо, досягне Середньої палати, джерела Світла.

Гермес – грецький бог торгівлі і посланець богів. У римлян – Меркурій.

Гермес Трисмегіст (Тричі Величний) – Вважається, що це був великий єгипетський

філософ, засновник мистецтва Алхемії, або ж Герметичних наук. Автор від 12 до 36 тисяч книг (за даними різних дослідників), присвячених практично усім ділянкам знань. Деякі легенди розповідають, що він був утіленням давньоєгипетського бога мудрости Тота. «Перший інтелектуал», засновник наукових знань та езотеричного пошуку. Ймовірно, жив у III ст. до н.е.

Гілка акації – символ безсмертності душі, а також символ ступеня Майстра, оскільки відіграє важливу роль у легенді про Хірама.

Гільдії (масонські) – організації, що передували оперативному масонству. Це також були організації будівничих, пов'язані один з одним законами гільдії і місцевими рескриптами, але без свободи переходити з місця на місце.

Глобус – Земна і Небесна сфери у ритуалі – відвертий анахронізм, оскільки колись уважали, що Земля плоска. У будь-якому випадку, сфери чи еліпсоїди завжди символізували Усесвіт, і у цьому сенсі, масонські глобуси – не виняток.

Голосування – основний спосіб прийняття рішень з усіх питань в масонстві, може бути відкритим і таємним (балотування (див.)).

Гомілкові кістки – символ смерті, часто разом із черепом фігурує у багатьох масонських церемоніях, наприклад, під час перебування кандидата у Печері роздумів перед посвяченням у ступінь Учня.

Горнець удови – горнець (або мішок), куди усі брати ложі перед закриттям робіт (див.) збирають пожертви потребуючим братам, а також сам фонд допомоги братам і їх родинам.

Д

Давні масони, або Давні Йоркські масони – Велика ложа, заснована ірландськими масонами в Англії у 1751 р., названа Великою ло-

жею «Давніх», яка мала протистояти Великій ложі «Сучасних».

Давні містерії – таємні організації давніх єгиптян, еллінів і персів.

Давні хартії – конституції, закони, правила, прийняті попередниками масонства.

Двоголовий орел – найдавніша емблема монархії, ще дохристиянського періоду. Орел – символ сили і влади; коли Римська Імперія розпалась на Західну і Східну, вона прийняла символ двоголового орла, що означає подвійну (церковну і світську) абсолютистську владу. Відомо, що ця емблема широко використовувалась ще до епохи Риму. Талісман 33 ступеня – двоголовий орел, голови якого увінчані коронами.

Декрет – надзвичайне розпорядження Великого майстра, обов'язкове до виконання усіма членами Братства, що належать до певної юрисдикції.

Дельта (священна) – див. «Усевидюче око».

Дика ложа – див. «Нерегулярна ложа».

Диплом (масонський) – документ, що видається масону для представлення в масонській організації всього світу, який свідчить про його посвяту у певний ступінь. Також існують нагородні дипломи Великої або символічної ложі за особливі заслуги перед братством.

Діти – див. «Луфтон», «Важіль» (примітка 1).

Добра воля – «З доброї волі і без примусу...» – означає, що кандидат сам спроможний відрізнити добро від зла і прийняти правильне рішення, і що кандидат просить про прийняття до ордена без стороннього заохочення чи будь-якого примусу.

Довершена ложа – ложа, що володіє кількістю членів, передбаченою її конституцією.

Довершені точки входу – символічні дії, необхідні при вході у приміщення ложі.

Додаткові ордени – ступені Лицаря Червоного Хреста і Лицаря Мальти в системі тамплієрського обряду, в які посвячують додатково до основного ступеня – Лицаря ордена Храму.

Домовина – 3 часів Давніх містерій, при яких кандидата спочатку покладали у домовину, а відтак витягували звідти, символізує «Воскресіння з мертвих».

Дорогоцінності, рухомі та нерухомі – Рухомі дорогоцінності – це Оброблений і Необроблений камені та Креслярська дошка. Їх називають так, позаяк вони не мають якогось певного місця у Ложі, натомість Нерухомі дорогоцінності – Циркуль, Кутник і Прямовис – лежать у визначених місцях. Вони називаються дорогоцінностями не тому, що виготовлені з якогось дорогоцінного металу, а тому, що мають надзвичайно важливе значення.

Дослідницькі ложі – ложі, що складаються, в основному, з Майстрів, не проводять посвят у ступені символічної ложі і не стягують зі своїх членів внесків. Займаються дослідженнями у царині масонської філософії, священної історії і герменевтики.

Достатній чин – Масонська ложа відкриває і закриває свої праці, якщо є «достатній чин», тобто у присутності відповідного головуєчого Офіцера.

Дотик – один з розпізнавальних масонських знаків для визначення приналежності до Ордену і ступеня посвяти. Це особлива форма формах рукостискання, різна для різних ступенів.

Дош (сніг) падає! – масонська умовна фраза, що означає: «Увага! Серед нас профан!».

Е

Езотеричне масонство – неписане дослідження ритуалу, недоступне нікому, окрім істинно посвячених і що мають на нього право.

Екзотеричне масонство – друковані ритуальні роботи, що не є суворою таємницею.

Елевсінські містерії – містерії давньої ахейської релігії.

Емблема – матеріальне, видиме відображення ідеї; символічний предмет чи зображення.

Емблема ложі – символічна печатка, орнамент, прийняті символічною ложею, яку носять її брати у виді шийних чи нагрудних медалей, а також прикрашають нею усі документи ложі.

Ескіз – масонська праця брата, присвячена якій-небудь проблемі історії, філософії, символіки масонства й ин., що зачитується ним на загальному зібранні братів. Замість Учнів, що не мають права голосу у відкритій ложі, їхні роботи зачитує хто-небудь з Майстрів, частіше 2-й Страж.

Є

Єгипетське франкмасонство – організація, заснована, правдоподібно, у 1776 р. у Лондоні графом Каліостро. Цей нерегулярний обряд мав багато прихильників.

Єгова – рабинське звучання священного Тетраграматону, Божого імені (ЙХВХ).

З

«Законно заснована...» – ложа, що працює за дозволом і за Хартією Великої ложі.

Закриття праць – ритуал, яким закінчують свої праці Брати в ложі.

Зала загублених кроків – див. «Печера роздумів».

Залп – тост під час агапи (див.).

Заповіт (філософський) – документ, який кандидат пише у «Печері роздумів» перед посвяченням у ступінь Учня. У ньому є відповіді на питання про те, що кандидат хоче побажати собі, своїй сім'ї і своїй країні. Під час ритуалу

посвяти бланк філософського заповіту спляється на очах усіх братів Ложі, символізуючи таким чином «таємницю сповіді».

Заробітна плата – символізує плоди масонської праці. «Підвищення заробітної платні» – посвячення кандидата у наступний ступінь.

Затримання (відкликання) хартії – тимчасове призупинення праць та інших видів діяльності Ложі за рішенням Великого майстра. Тимчасове рішення до наступного зібрання Великої ложі, єдиного органу, який може затвердити, переглянути чи анулювати рішення Великого майстра.

Зерно, вино і олія – три елементи посвячення. У давнину ці три речі вважались найважливішими для підтримання життя людини, а також були символами багатства і процвітання народу.

Зламана колона – давні гебреї ставили колони на честь князів і царів; звідси вислів «стовп церкви». У масонському розумінні зламана колона означає падіння кого-небудь з провідних діячів Королівського Мистецтва.

Змія, що кусає свій хвіст – давній гностичний символ безконечности, символ уселенського гнозису і безупинного пошуку Істини.

Знаки (масонські) – методи взаємного пізнання, вони часто є нагадуванням про якісь історичні чи мітологічні події чи про слова обітниць.

Зобов'язання – запропонована дія чи наказ; обіцянка, клятва вірності, масон бере зобов'язання (а не приносить клятву), що не порушить свої обіцянки.

Зоровавель – вождь першої групи гебреїв, що поверталися з Вавилонської неволі. Походив з роду Царя Давида. Перський цар Кір вручив йому посуд, вивезений Навуходоносором з Єрусалимського Храму. З. почав закладини

Другого Єрусалимського Храму і побачив завершення його будови.

Зоряний купол – символічний покрив (стеля) ложі.

I

Іван Богослов – син Заведея, один з 12 апостолів Ісуса Христа. Один із рибалок, що залишили у Галілеї свої сіті і пішли за Христом. Був поряд з Учителем під час молитви у Гетсиманському саду. Улюблений учень Христа, прожив 95 років, творячи чудесні зіцлення; у засланні на острові Патмос (засланий римським імператором Доміціаном), написав Книгу Одкровення. Особливо шанований у масонстві. Євангеліє від Івана вважається найбільш езотеричним з чотирьох канонічних. Найчастіше на Вівтарі присяги у ложі Біблія відкривається на першій сторінці Євангелія від Івана. День Св. Івана Євангеліста – 21 червня – є одним з двох основних масонських свят. Символічні ложі зазвичай присвячують Св. Івану Євангелісту, або ж Святим Іванам Єрусалимським, тобто Євангелісту і Хрестителю. Перші три ступені масонства мають назву Святоіванівських.

Іван Хреститель, Іван Предтеча, – пророк, мученик, після Діви Марії найбільший святий. Особливо шанується масонами як перший і один з найбільших християнських пророків. День Св. Івана Хрестителя – 13 січня – є одним із двох головних масонських свят упродовж календарного року.

Інавгурація – церемонія складення присяги Великим майстром Великої ложі.

Інновації у масонстві – у ритуалі інсталяції Об'єднаної великої ложі Англії говориться, що «ані людина, ані зібрання людей не можуть будь-що змінювати у масонстві». Насправді

в оригіналі додано: «...без згоди на те Великої ложі».

Інсталяція – складання присяги Великими офіцерами Великої ложі, Достойного майстра символічної ложі та її офіцерів.

Іспит – символічна перешкода на шляху кандидата до посвяти у певний ступінь. Кількість І. залежить від ступеня.

К

Кадош – назва ступеня у багатьох масонських статутах. Від давньоєврейськ. «кадош» – «святий».

Календар (масонський) – Масони доволі своєрідно датують свої документи. Різні відправні точки у літочисленні різних масонських послухів ґрунтуються на певних історичних фактах.

Кандидат – від лат. «candidatus» – «одягнений у біле». У Римській імперії кандидати на державні посади з'являлися перед Сенатом, одягненими у біле. У масонстві – людина, що задовольняє вимоги Давніх ландмарок, Конституції і Регламенту Великої ложі і готується до посвяти. Звичайно кандидатом вважається особа до подачі петиції про членство, після того вона іменується вже аспірантом.

Капітула – від лат. «caput – capitulum» – «голова – глава» – організаційна одиниця розенкройцерівських ступенів (17-18°) Д.П.Ш.О., масонів Королівської арки, а також деяких інших масонських орденів і послухів (Орден Східної зірки, Лицарі Храму, Доньки Йова й ин.).

Кара – символічне застереження кандидату наприкінці церемонії присвяти.

Кардинальні орієнтири – Схід – Мудрість; Захід – Сила; Південь – Краса; Північ – Питьма.

Кардинальні чесноти – Помірність, Стійкість, Розсудливість і Справедливість, тобто моральні чесноти, виділені ще Платоном. Слово «кардинальний» походить від лат. «cardo» – «головний, фундаментальний».

Катена (катенарна арка) – від лат. «catena» – «ланцюг» – особлива форма арки, шанована у масонстві, арка, утворена ланцюгом, що вільно провисає між двох колон.

Катехізис – навчання масонства у формі запитань і відповідей. Катехізиси існують для кожного зі ступенів посвяти, і в деяких юрисдикціях перед посвятою в черговий ступінь кандидат проходить екзамен з катехізису попередньої.

Кватуор Коронаті – лат. «Quatuor Coronati» – «Четверо вінценосців» – Дослідницька Ложа №2076 при Сході міста Лондона. Названа на честь легендарних чотирьох Майстрів-мулярів, що відмовилися будувати язичеський храм у часи римського імператора Діоклетіана і за це страчених. Уперше стала відома профанському світу після публікації у 1876 р. багатотомної праці «Ars Quatuor Coronatorum».

Кворум – необхідна мінімальна кількість членів для проведення зібрання. У масонстві К. складає 7 Майстрів при будь-якій кількості Підмайстрів і Учнів.

Кельня – знаряддя праці Майстра муляра. Символічно призначена для поширення «цементу» братерської любові заради завершення будівництва великого будинку Франкмасонства шапковим каменем.

Килим (масонський) – див. «Табель».

Клас – при посвяті декількох кандидатів у черговий ступінь їхня збірна назва.

Класова ложа – ложа, що складається з представників однієї професії. Таких лож багато в Англії.

Ключ – символ таємниці і її охоронця, а також пізнання таємниці шляхом масонського пошуку і самовдосконалення. Емблема ступеня Таємного майстра Д.П.Ш.О.

Клятва – урочиста обіцянка говорити тільки правду. Варто відрізнити від зобов'язання (див.).

Клятва Воротаря – клятва брата-відвідувача, звичайно принесена перед спільним для усіх іспиту з катехізису, що передусь відвідуванню іншої ложі. Звичайно складається у спеціальній «кімнаті Воротаря». У деяких юрисдикціях США ця клятва обов'язкова, в інших – ні.

Книга Архітектури – Книга Конституцій Великої ложі (див.).

Книга Конституцій – емблема Закону, яка означає, що наш моральний і духовний образ ґрунтуються на Законі і Порядку, і що ніхто не проживе життя гідно, якщо житиме поза законом.

Книга Конституцій під охороною меча Воротаря – емблема масонської обережності у словах і справах; нагадування про те, що необхідно зберігати вірність Закону.

Книга Святого Письма – священна книга. Для християн це Біблія, для брахманістів – Веди тощо.

Князі Сонця – ті, що не визнають часу – замість дати ставлять 7 хрестиків: «XXX X XXX».

Кодекс Ордену – Книга законів Великої ложі.

«Кодеш ла Адонай!» – давньогебрейськ. «Святий Боже!». Гасло Королівської арки.

«Колишній» титул – почесне звання, що присвоюється будь-якою Великою масонською організацією. Багато знаменитих масонів були нагороджені цим титулом організаціями поза юрисдикціями, до яких вони належали. Іноді

ці титули юрисдикція може надати і «своїм» братам.

Колона – від лат. «columen» – «стовп для підтримки даху будинку». У масонстві її символізм стосується підтримки ложі трьома чеснотами: Мудрістю, Силою і Красою.

Колони Стражників – втілюють колони Храму Соломона. Під час роботи ложі ці колони розташовуються відповідно вертикально і горизонтально; під час перерви в роботах вони міняються положенням. У більш загальному сенсі – брати ложі, що сидять уздовж стін приміщення.

Коляція – коротка перерва (із перекусом чи без неї).

Командор (Великий командор) – у Середньовіччі – очільник лицарського ордену, у масонстві – вища посада у Командорстві і Верховній раді (Д.П.Ш.О.).

Комунікація – повідомлення кандидатів основних положень філософії і ритуалу деяких вищих ступенів (див.) без виконання належного ритуалу посвяти.

Конвент – міжнародні загальні збори усіх братів Великих лож кількох країн чи їхніх представників, скликані для прийняття спільних стратегічних рішень з основних питань масонської діяльності.

Конклав – загальні збори Лицарів Храму.

Консисторія – збори масонів Шотландського Статуту 19°-32° чи 31°-32° у залежності від юрисдикції.

Контумація – відмова скоритися рішенням ложі чи Великої ложі.

Королівське Мистецтво – одна із назв масонства.

Крейда, вугілля і глина – відповідно, Воля, Западливість і Ретельність.

Креслярська дошка – дошка чи шматок матерії на підлозі зали зібрання, на яку Майстер наносить креслення майбутніх робіт. У наші дні так називається повістка з указаним часом наступного зібрання.

Крісло на Сході – місце перебування Достойного майстра, символ Східного трону царя Соломона.

Куб – див. «Обтесаний камінь».

Л

Ландмарки Ордену – див. «Віхи».

Ланцюг – коло, що складається братами ложі або під час посвяти у ступінь, або при відкритті чи закритті робіт.

Лев'яча лапа – умовний потиск Майстра, що символізує єдність і взаємну підтримку масонів. Походить від Містерій мітри Давньої Персії і Давнього Риму. У давніх Містеріях лев символізує сонце, світло і чоловіче начало.

Лицарське масонство – франкмасонство, у яке посвячують у командорства чи інших масонських організаціях-лицарських орденах.

Ложа – місце зібрання масонів, саме їхнє зібрання, а також організаційна одиниця масонського Ордену і усі її члени. Існують символічні (локальні) ложі і Великі ложі (див.), що складаються з них. Термін «ложа» походить від назви повіток, де мешкали мулярі, що працювали на спорудженні собору.

Ложа Святих Іванів Єрусалимських, чи Ложа Святого Івана – за масонською легендою, перша Материнська ложа була заснована в Єрусалімі і присвячена Св. Іванові Хрестителю, потім Св. Іванові Євангелісту, а незабаром – їм обом. Таким чином, вона прибрала ім'я «Ложі Святих Іванів Єрусалимських». Уважається, що усі ложі походять від неї.

Луфтон – син масона, його онук чи більш далекий родич по прямій спадковій лінії. Має переважне право при прийомі до ложі.

Людина – у масонському розумінні, зріла людина, готова прийняти на себе деякі обов'язки і принести урочисте зобов'язання.

«Люди Св. Івана» – масони, що не увійшли до першої англійської Великої ложі у XVIII столітті. Однак, вони здобули право відвідувати зібрання регулярних лож, у книгах яких розписувалися: «Людина Св. Івана».

М

«М» – літера – символ ступеня Майстра муляра.

Майстерність – оперативне масонство славилось своїми висококваліфікованими майстрами, їхня організація була гільдією майстрів. Франкмасонство складається з мулярів, що процвітали у своєму мистецтві, і тому називається Майстерністю.

Мандрівка (circumambulatio) – від лат. «ambulare» – «ходити» і «circum» – «навколо»; процесія, що проходить навколо приміщення ложі під час певних церемоній, наприклад, освячення масонської організації, чи ініціації у подальші ступені. Обряд мандрівок прийшов до нас із давніх обрядів поклоніння Сонцю; процесія рухалася навколо освяченого місця за рухом сонця, від Сходу через Південь, Захід і Північ назад на Схід.

Масон – від франц. «mason» – «будівельник, муляр».

Масонство Давньої майстерности – перші три символічні ступені: Учень, Підмайстер, Майстер муляр. У Давньому і Прийнятому Шотландському обряді до них відносяться також ступені з 4-й по 20-й, легенди яких пов'язані з подіями Старого Заповіту, тобто з будівниц-

твом Храму царя Соломона, історією життя і смерті Майстра Хірама і пошуком Утраченого Слова.

Материнська ложа – для кожного масона ложа, у якій він був посвячений. У більш широкому сенсі для усіх Великих лож світу материнськими є Великі ложі Англії і Шотландії.

«Мемфіс-Міцраїм» – «Східний статут Мемфіса» з'явився в 1838 р. у Брюсселі разом із заснуванням Жаком Ет'єном Марконі де Негром «Великої Ложі Озіріса». Згідно з легендою, в основі даного статуту лежали давньогрецькі діонісійські і давньоєгипетські містерії посвяти, згодом поєднані легендарним мудрецем Ормусом, що і стало початком руху розенкройцерів. Спершу «Східний обряд Мемфіса» мистив у собі 97 ступенів посвяти, але ця кількість згодом була скорочена до 33, а сама організація перейменована у «Давній споконвічний статут». У 1854-56 рр. Орден був «завезений» в Америку. У 1872 р. – в Англію, де він злився із «Східним орденом Храму». У 1875 р. Орден зливається також з «Статутом Міцраїма» (від давньоєвр. «Міцраїм» – «Єгипет»), однією із уцілілих гілок т.зв. «Єгипетського масонства» Каліостро.

Метали – символічно, що усі металеві предмети кандидат на посвяту у ступінь Учня здає Експерту при вході до ложі. По-перше, для того, щоб не мати при собі зброя нападу чи оборони (адже у ложі усі – брати), і, по-друге, щоб нічим не викрити свого матеріального і суспільного становища (усі брати рівні). Більш конкретно – гроші, коштовності і зброя.

Меч, що вказує на оголене серце – Символ того, що справедливість є одним із найбільш суворих законів у світі, і якщо ми несправедливі у своєму серці, центрі нашого єства, нас

обов'язково знайдуть у майбутньому плоди нашої несправедливості.

Множинне членство – членство у декількох масонських організаціях одного типу, починаючи з трьох.

Мозаїчна підлога – покриття підлоги з почергових білих і чорних клітинок, символізує взаємопроникнення Світла і Питьми, Доброго і Злого первнів у світі.

Молоток – масонське знаряддя праці, молоток муляра з неробочою стороною обуха, звуженою для того, щоб працювати нею як клином для розщеплення каменю. Відрізняється від простого, чи прямого, молотка, що називається «Хірам» і використовується тільки головуючим офіцером.

Монітор – короткий збірник основних масонських ритуалів, правил, катехізисів і документів Великої ложі, «путівник» для кожного конкретного масона.

Мораторій – тимчасова заборона проведення масонських робіт, що накладається Великою ложею.

Морок – символ неучтва, у якому перебуває кандидат до «дарування духовного Світла», тобто Світла Істини, Істинного Знання, що відкриваються йому у час обряду посвяти.

«Мудрість, Сила, Краса» – кардинальні чесноти, три символічні колони масонського Храму (див.).

Н

Н.: С.: В.: Б.: У.: – «На Славу Великого Будівничого Усесвіту»

Належний чин – масонська ложа відкриває та закриває праці тільки тоді, коли вона «належним чином» підготовлена до цього, у суворій відповідності з ритуалом. Відрізняється від «достатнього чину» (див.).

Належним чином одягнений – у білих рукавичках і фартуху, з талісманом відповідного ступеня і посади й емблемою ложі на грудях.

Належним чином підготовлений – кандидат має бути глибинно готовим до інсталяції, і до глибини душі сприймати подальший поступ. Окрім того, за обрядом він має бути належно одягнутий.

Напій у священному кубку – один з атрибутів посвяти кандидата у ступінь Учня. Над кубком береться перше зобов'язання кандидата не розголошувати таємниці Ордена стороннім. Гіркий напій у кубку символізує частку сумніву у кожному зобов'язанні, що береться на себе.

Наріжний камінь – камінь, що закладається під час формальної церемонії закладання фундаменту будівлі; камінь, що з'єднує дві стіни під прямим кутом. У масонстві – справжній франкмасон, що заклав усередині себе фундамент Вічного життя.

Неафільований – масон, посвячений в Орден, але не приналежний до жодної ложі і тому тимчасово позбавлений усіх привілеїв членства; може бути заново афільованим (non-affiliate). Або ж масон, виключений з ордена, але при збереженні права бути у ньому відновленим (unaffiliate).

Небеса – символічний покрив ложі.

Необроблений камінь – непросвітлений брат; людина у своєму природному стані, до Учнівства.

Неофіт – новопосвячений.

Нерегулярна масонська ложа – група людей, що об'єдналися за назвою масонської ложі і називають себе масонами, але без дозволу Великої ложі (clandestine). Або ж ложа, створена законно, але виконує свої роботи після призупинення дії Хартії (irregular). Або ж, незаконна, ложа, що продовжує працювати за умови усві-

домлення її членами незаконності їхніх робіт, тобто «дика» (spurious).

Нестаток (брат у потребі) – фізичне чи розумове нездоров'я. «Брат у потребі» – не обов'язково означає, що брат має потребу в грошах.

«Нехай буде Світло; і стало Світло» – лат. «Fiat Lux et Lux fit» – масонське гасло.

Ноахіт – посвячений чи пов'язаний з біблійним патріархом Ноем, назва 21-го ступеня Шотландського статуту.

О

Обол – символічна плата, що стягується із брата, який оголошує про вибачення брата, відсутнього на зібранні ложі.

Обстановка ложі – див. «Оздоблення ложі».

Обтесаний камінь – кожен масон повинен удосконалювати чи «обтесувати» самого себе, будуючи свій характер так, щоб стати гідним в очах Господа і мати право посісти гідне місце у завершеній Великій роботі масонства.

Оздоблення ложі – Мозаїчна підлога, Кутова клітка і Полум'яніюча зірка.

Окультне масонство – масонські ступені чи філософські міркування, що занадто складні для розуміння більшості братів.

Оперативні (діяльні) масони – давні будівельники і проектувальники соборів Європи, що були під охороною і на утриманні Церкви.

Орел – один із ключових символів масонства, як і у багатьох світових релігіях і мітологічних циклах. Відповідно до традиції – єдина жива істота, здатна, не кліпаючи, дивитися на Сонце. Двоголовий орел (див.) – офіційний символ Давнього і Прийнятого Шотландського обряду.

Орієнтація масонського храму – відповідно до ритуалу, ложа розташована «у довжину

– із Сходу на Захід, у ширину – з Півночі на Південь, у висоту – від зеніту до надира». Традиційно таке розташування храму, при якому Високоповажний майстер ложі розташовується на сході, звідки і назва його плато – «Схід» (див.).

Офіцерський (посадовий) склад ложі – члени ложі, що виконують певні обов’язки як під час зібрання, так і між ними. У символічній ложі існують наступні офіцерські посади: Високоповажний майстер (Майстер стільця), Перший і Другий Стражники (Наглядачі), Оратор (Витія), Секретар, Скарбник, Майстер церемоній, Експерт, Дароносець (Брат милостивий), Воратар, Архівіст, Агапмейстер, Стюарди. Високоповажний майстер і Скарбник обираються усіма братами ложі шляхом таємного голосування, інші призначаються Високоповажним майстром. У Великій ложі офіцерські посади залишаються тими ж, але з додатком визначення «Великий», наприклад, Великий перший страж і под. В органах вищих ступенів офіцерські посади носять інші назви, пов’язані з мітологією й історією відповідних ступенів.

П

Палаючий куш (неопалима купина) – Вогонь – символ Божества. Куш, що охоплений полум’ям, але не згорає у ньому – символ Божественного Світла й Істини.

Паролі (прохідні слова) – необхідна і невід’ємна частина ритуалу й основа організаційної структури Братства. Кожен ступінь посвяти має власний пароль, що складається з обов’язкового Священного слова і (иноді) додаткового Прохідного слова. За легендою, Майстер Хірам використовував систему паролів для того, щоб працівники, що брали участь у будівництві Храму Соломона, одержували заробітну плату

в залежності від своєї кваліфікації. Пароль певного ступеня повідомляється масону Високоповажним майстром у ході церемонії посвяти у цей ступінь.

Патент – гарантований привілей, підтверджений особливим листом, сертифікатом чи дипломом. Основним є патент на масонські роботи у новоорганізованій ложі, який видається Великим майстром Великої ложі з підписом її Великого секретаря.

Пелікан – один з центральних масонських символів, емблема розенкройцерських ступенів Шотландського Статуту (17 – 18°). За легендою, самка пелікана, коли їй нічим нагодувати новонароджених пташенят, розриває собі груди, щоб напоїти їх своєю кров’ю.

Пентаграма (пентальфа) – п’ятикутна зірка, «Зірка Соломона» (Магеншалом), найдавніший символ, що використовувався ще піфагорійцями, емблема ступеня Підмайстра. Свою назву «пентальфа» одержала, оскільки утворена п’ятьма взаємно перехресними літерами «альфа» – «А». Символізує єдність п’яти континентів, єдність чотирьох сторін світу у прагненні до Єдиного, людини і її духовної сутності, недосконалої людини, яку розривають пристрасті, Адама Кадмона, Віфлеємську Зірку й ин.

Передача стільця – церемонія інсталяції головуєчого офіцера.

Переобрання посадових осіб у ложі – відбувається у символічній ложі раз на рік, у Великій ложі – раз на три роки.

Перші віхи масонства – давні і незмінні закони.

Петиціонер – людина, що підписала петицію про прийняття в Орден; петиціонером вона залишається до одержання позитивного результату голосування в ложі щодо її прийняття.

Між позитивним голосуванням і посвятою він називається кандидатом.

Печера роздумів – темне приміщення, де перебуває кандидат перед посвятою у ступінь Учня. Кімната заповнена символами смерті і тління. Кандидат повинен у ній заповнити бланки філософського заповіту й анкети Великої ложі. Символ смертної природи людини, безвиході її буття, і водночас символ виходу, який пропонує масонство шляхом дарування Великого світла знання.

Питальник – див. «Катехізис».

Північ – символ смерті і неутцтва, час завершення робіт вільних мулярів.

Підвищення заробітної плати – просування кандидата від одного ступеня до іншого за умови успіху у виконанні завдань попереднього ступеня.

Підмайстер – наступна стадія за Учнем, прийнятий у повноправні члени гільдії, але ще не гідний звання Майстра. Вік Підмайстра – зрілість.

Пісковий годинник – символ минушого часу.

Плато – платформа, підвищення ложі на Сході, де перебуває Високоповажний майстер, і перед 1-м і 2-м Стражниками. Звичайно до плато Майстра ведуть три сходинки. До плато 1-го Стражника ведуть дві сходинки, а до плато 2-го Стражника – одна.

Повідомлення градусів – див. «Комунікація».

Повістка – від Майстра до Брата з вимогою з'явитися на зібрання. Прерогатива Майстра. За неявку член ложі може бути покараний у відповідності з провинною.

Пов'язка (на очах) – символ таємниці, таємничого мороку, темряви неутцтва.

Податок «per capita» – щорічна виплата у фонд Великої організації на її витрати, що розраховується на підставі кількості членів підлеглої організації.

Подвійне членство – членство у двох і більше масонських організаціях одного типу, наприклад, у двох символічних ложах.

Покарання (масонські) – покарання, згадані в ритуалі, винятково символічні. Єдиними масонськими покараннями є переконання, тимчасове виключення («приспання») і виключення без права відновлення.

Полудень – час початку робіт вільних мулярів.

Полум'яніюча зірка – символ Світла і Божественного провидіння над людським життям; символ істинного франкмасона, яке, удосконалюючись у пізнанні Істини, саме уподібнюється Полум'яніючій зірці. В англійських ложах символізує Сонце, що освітлює Землю, благословляє людство і дарує світло і життя усьому сушому.

Полум'яніючий меч – Меч Воротаря, символічно зв'язаний з мечем архангела Михаїла, що охороняє Райські ворота. Вигнуте лезо нагадує полум'я, що здійнялося. У наші дні мечі Воротарів найчастіше прямі.

Поручительство – дія масона, спрямована на залучення до Ордена нового Брата. Член ложі на її загальних зборах чи у приватному порядку повідомляє Майстра про кандидата на посвяту і поручається за нього, покладаючи в такий спосіб на себе обов'язок стежити за подальшою масонською кар'єрою кандидата.

Посвята без дотримання церемонії – прерогатива Великого майстра, що дозволяє омінати деякі положення масонського законодавства, зазвичай це голосування у ложі чи посвя-

та у перший і другий ступені (тобто кандидата посвячують відразу у ступінь Майстра).

Послух – див. «Статут».

Похідні ложі – ложі, що не мають постійного місця зібрання і отримують від Великого майстра Великої ложі спеціальний патент на право проведення зібрання і посвяти кандидатів, усюди, де з дотриманням усіх чи більшості формальностей можуть збиратися їхні члени і для зібрання існують необхідні умови.

Пошуки Утраченого Слова – пошуки масона зводяться до пошуку Божественного в самому собі й у світі, що тільки і може принести йому духовне задоволення і вище щастя.

Пошукувач – див. «Аспірант».

Правдива ложа – ложа, в якій є Три Великі Світочі.

Прапор державний у ложі – необхідний атрибут проведення зібрання. Свідчить про лояльність Ордена щодо законно обраної державної влади.

Прийняті муляри – на початку руху, до появи спекулятивного масонства, цим терміном позначали тих членів лож мулярів, що не заробляли на життя обробкою каменю і будівництвом, але були при цьому прийняті у гільдії чи ложі.

Прийомне масонство – організація, заснована у Франції, для посвяти в Орден жінок, родичок масонів.

Прикраси ложі – Книга Святого Письма, Циркуль і Кутник, Хартія на роботи чи Особливе рішення.

Приспання ложі, масона – тимчасове позбавлення масона чи ложі привілеїв як покарання за провину чи за власним бажанням. Варто відрізнити від відмови і масонської відпустки (див.).

Пробудження ложі – поновлення робіт у ложі після перерви («приспання»).

Протокол (масонський) – один із обов'язкових масонських документів, протокол зібрання, засідань різних масонських органів.

Профан – не-масон. Від лат. «про» – «перед» і «fanum» – «храм». Людина, що не має доступу до храму, непосвячена.

Прохідне слово – визнання; знак і відповідь на знак; пароль, що означає перехід з одного ступеня посвяти до іншого.

Прямовис – робочий інструмент Колишнього майстра; емблема непохитності і прямої. В оперативному сенсі – знаряддя муляра, дуга, до верхньої точки якої привішений вантаж, що допомагає визначити вертикальність граней оброблюваного каменя.

Р

Рада – адміністративний орган у багатьох масонських Статутах, у Давньому Йоркському статуті ступенем Ради називається ступінь Царственого й Обраного майстра.

Регалії – масонські шати. Див. «Належним чином одягнений».

Регламент (статут) ложі – зведення загальних правил і законів ложі, прийнятий одночасно з її Конституцією, що не може суперечити іншим масонським законам і традиціям; служить керівництвом для всіх її робіт.

Регуляризація – повторне проходження масоном, що належить до нерегулярної ложі (див.) обряду посвяти в Орден, але уже у регулярній ложі (часто у скороченій формі), що має урівняти його у правах і обов'язках з іншими братами Ордена.

Регулярна ложа – ложа, що працює згідно з Хартією, отриманою від законної масонської влади.

Реєстр ложі – книга реєстрації присутності братів ложі на її зібраннях, де розписуються також брати-візитери.

Реквієм – гімн за покійним.

Ритуал – від лат. «ritualis» – «церемоніальний». Основними масонськими ритуалами є відкриття і закриття робіт у ложі, посвята нових членів (профанів) і переведення кандидатів у нові ступені («підвищення заробітної плати»). Окрім того, особливі ритуали існують для відкриття нових лож, проведення голосування й ин. Окремі ритуали існують для проведення зібрання Великої ложі й органів вищих ступенів (див.).

Ріг – Ріг Достатку (чи Благоденства), символ процвітання.

Різець – одне із знарядь праці Майстра мітки (Mark Master); символізує переваги освіти.

Рік (масонський) – У той час, як цивільне літочислення приймає за точку відліку Різдво Христове, після дати ставиться «від Р.Х.» (A.D.) (див.), масони ведуть літочислення з моменту, коли Господь сказав: «Нехай буде Світло!», тому їхній рік називається «роком Світла» (A.L.) (див.).

Робота (масонська) – усяка діяльність масона чи масонської ложі.

Розміри масонського храму – див. «Форма ложі».

Розходження у ритуалах – У кожної Великої ложі існує свій офіційний ритуал робіт, якому сліднують усі ложі в межах даної юрисдикції для дотримання єдності езотеричної і екзотеричної ритуальних праць. Однак, між ритуалами різних Великих лож існують певні розходження. Іноді відрізняються і ритуали символічних лож усередині однієї юрисдикції.

Рукавички (білі) – символ чистих рук у тому ж сенсі, як і білий фартух зі шкіри ягняти – символ чистого серця.

Рукоплескання – масонський пізнавальний знак. Також іноді – знак визнання чи схвалення. Буває різне, у залежності від ступеня і нагоди.

С

Світло, Сини Світла – алегорична назва масонів; за легендою, так називали їх у часи будівництва Єгипетських пірамід і Храму царя Соломона.

Святий Андрій – один із Христових апостолів, юдей з Віфсаїди Галілейської, брат апостола Петра, перший із учнів Ісуса Христа; загинув у Патрах, у Греції, на хресті у формі букви «Х». Святий-покровитель України, Росії та Шотландії. День пам'яті – 30 листопада за юліанським календарем. Особливо шанується масонами. На відміну від перших трьох, «іванівських» ступенів посвяти, вищі ступені (див.) називаються «андріївськими».

Семисвічник – емблема семи планет, що, будучи очима Господа, містять у собі усе і усе бачать. Центральна гілка символізує Сонце, чи вождя; інші – по три з кожного боку – символізують Місяць, Меркурій, Венеру, Марс, Юпітер і Сатурн. Сама Земля не вважалася планетою, вона тільки живилася світлом цих семи планет. Уран був відкритий тільки у 1781 р., а Плутон – у 1930 р.

Серединна палата – за легендою, приміщення у зовнішній стіні Храму царя Соломона, у якому збиралися Майстри, що брали участь у будівництві Храму, для вирішення поточних питань свого ремесла. Символічно – ложка Майстрів.

Символ – означає яку-небудь ідею, істину, явище, чи є ними, однак сам по собі не є тим, що представляє.

Символ Слави – ним є, на думку найдавніших дослідників, Полум'яніюча зірка. Зірка є символом Божества, отже, це «символ Слави».

Сини Світла – так називали масонів-мулярів у часи будівництва Храму царя Соломона.

Скликання/відкликання – тимчасове припинення роботи ложі без формального закриття: «Відкликання від праці до відпочинку», – і наступне поновлення робіт.

«Скорботна ложа» – спеціальне зібрання ложі, присвячене прощанню з померлим братом, тобто тим, що «відійшов на Вічний Схід».

Слово – пошук Істини, досвід і життєві досягнення, усе, що веде нас до ліпшого життя.

Смерть – символізує повну посвяту (ініціацію), завершену роботу, що досягла досконалості (закладення і будівництво Другого Храму) і завершилася (одкровення Вічної Істини у Новому, чи Другому, Храмі).

Сонце і Місяць – два з т.зв. «малих світочів» масонської ложі (третій – Майстер), найдавніші символи й уособлення Світла, зокрема, у своїй єдності, Світла Вічного, тобто Світла Істини.

Сорок сьоме положення Евкліда (теорема Піфагора) – теорема, що доводить рівність квадрата гіпотенузи сумі квадратів катетів у прямокутному трикутнику. У масонстві це ілюстрація мистецтв і наук, що доводить, що неучтво є гріхом. Також емблема Колишнього майстра.

Спекулятивне (умоглядне) масонство – франкмасонство у його сучасному розумінні, що застосовує знання, накопичені оперативними мулярами до вивчення етичних систем.

Спільне масонство – група франкмасонів, що складається з чоловіків і жінок, не визнана регулярним масонством.

Спляча ложа – ложа, що не є активною, але не здала при цьому Хартію.

Староста (Брат Милосердний) – офіцер ложі, який збирає штрафи і пожертви.

Статути (масонські) – адміністративно-символічні організації масонських ступенів, зазвичай, вищих.

Стрічка – нагрудна (кордон), призначена для носіння талісмана, геральдичний атрибут. Масонська стрічка у складеному виді повинна мати трикутну форму і закінчуватися на грудях гострим кутом.

Ступінь – рівень членства в Масонстві. У класичному символічному, чи блакитному, масонстві – три ступені: Учень, Підмайстер і Майстер. Кожен ступінь відповідає духовному розвитку масона і рівню його знань. Для кожного ступеня є набір властивих йому символів і ритуалів.

Схід – Від часів сонцепоклонників і упродовж усієї історії людства Схід вважався найбільш священною стороною світу, оскільки Сонце сходить на сході, і саме звідти йде життєдайне Світло.

Схід Вічний – «відійти на Схід Вічний» – померти, відійти на Той Світ.

«Східна Зоря» – андрогінний (див.) навкомасонський орден, до якого приймають як чоловіків, так і жінок. Заснований у Нью-Йорку 28 грудня 1868 р. Символізм Ордену, в основному, пов'язаний з жіночими образами Біблії. Орден Очолюють Велика матрона і Великий патрон.

Сходінка – символічний знак шанування Вітваря, з якого випромінюють світло масонські Світочі.

Т

Табель – килим чи інше покриття підлоги, на якому зображені емблеми певного ступеня для навчання учнів. Споконвічно табелі малювали на підлозі зали зібрань, а потім, після робіт, змивали. У наші дні у деяких послухах їх частіше називають корогвами і вішають на стіни.

Тасмне (Cryptic) Масонство – франкмасонство, в яке у США посвячують у Раді Царствених і Обраних майстрів.

Тасмниці (масонські) – єдиними тасмниціями масонства є пізнавальні знаки членів і символічні вишколи. Принципи, мета і завдання організації ніколи не були тасмницею.

Талісмани (офіційні) – емблеми, що носять офіцери відповідних до їхніх посад на стрічках.

Тетраграматон – гр. «чотири літери». Так талмудисти називають чотири літери Імені Всевишнього, чи Єгови.

Тимчасова Ложа – те ж, що і «надзвичайна» ложа, проводиться Великим майстром з якогось певного приводу, наприклад, для посвячення без дотримання церемонії. Або ж просто ложа, яка існує упродовж тільки якогось періоду часу, допоки її брати перебувають разом. Таких лож було багато в часи оперативного масонства.

Торба пропозицій – зазвичай торба, іноді горнець, які Церемоніймейстер обносить серед братів перед закриттям робіт ложі. Кожен масон має право покласти туди нотатку, що викладає його пропозиції з удосконалення робіт у ложі чи в Ордені на загал, якщо він не зважився висловити їх у час зібрання. Нотатки вивчаються комітетом ложі і приймаються відповідні рішення.

Тост Воротаря – пісня-тост у пам'ять про братів, що відійшли, зазвичай виконується Воротарем під час агапи о 9 годині вечора.

Точно зі Сходу на Захід – Мойсей розташував Скінію точно зі Сходу на Захід, і цю традицію продовжили будівельники храмів. Франкмасон рушає у подорож із Заходу на Схід у пошуках Майстра, від якого здобуде настільки необхідні йому настанови, чи Світло.

Три удари – символізують випробування, яких людина зазнає у юності, зрілості і старості, чи руйнування, які приносять тиранія, забобони і неучтво.

Тубал-Каїн – перший Майстер, син Ламеха і Цілі. «Він був ковалем усіх знарядь з міді і заліза». За легендою, саме він посвятив Майстра Хірама у таїнства Королівського Мистецтва під час невдалого замаху на останнього, коли він ледь не потонув у розплавленому мідному морі, що розлилося у Храмі.

У

Удова («діти удови») – одна з метафоричних назв братства масонів. Походить від визначення Майстра Хірама з 1 Книги Царств: «...син однієї удови з коліна Нефалімового...».

Упізнання масонів – з'ясування приналежності до Ордену, зазвичай проводиться Воротарем, Експертом і Майстром церемоній перед входом у ложу чи Майстром і 1 і 2 Стражами в самому приміщенні. Упізнаваному слід продемонструвати знання і володіння пізнавальними знаками, кроками, умовними рукостисканнями і прохідними словами (паролями). Окрім перерахованого вище, від упізнаваного може знадобитися знання певних історичних і філософських положень, в окремих випадках для упізнання офіцери ложі користаються Катехізисом (див.) відповідного ступеня.

Усевидюче Око – символ, що нагадує нам про постійну невидиму присутність Творця.

Учень (apprentice) – від латинського слова «apprehendere» – «засвоювати, освоювати щонебудь». В оперативному масонстві учнівство тривало сім років; потім, якщо учень був успішним у навчанні, його ім'я вносили до Книги ложі, і він посідав певне місце у структурі гільдії.

Ф

Фартух – масонський фартух із шкіри ягняти. З давніх часів у стародавній Персії, Єгипті, Індії та Староєврейських Царствах білий фартух був знаком чести, і кандидати на посвячення мали одягати фартух, покривало чи мантію. Він символізує чистоту помислів і щирість поведінки.

Фонд пожертвувань – фонд добровільних пожертвувань братів ложі, що існує паралельно фонду Скарбника ложі. Кошти фонду, в основному, скеровуються для допомоги братам і членам їхніх родин.

Форма ложі – прямокутник чи паралелограм, у довжину удвічі більший, аніж у ширину. У часи Храму видимий для народів світ обмежувався Середземномор'ям, де країни розташовувалися у прямокутнику навколо моря; таким чином, масонська ложа є цілим світом.

Франкмасонство Атола – іноді цей послух називають «Давнім» франкмасонством, главою якого був третій з чотирьох герцогів Атола.

Х

Хартія – ложа, що отримала Хартію на роботи від Великої ложі; користується усіма правами, зокрема, представництвом у Великій ложі.

Хірам Абіф – майстер, син удови, за однією версією – з коліна Нефалімового, за іншою – Данового, що виготовив мідні і залізні прикраси для Храму Соломона, найважливішими

з яких були дві колони храмового портика. Масонські легенди оточують Майстра Хірама ореолом напівбожественної слави, називають його головним будівельником і архітектором Храму, якого по-зрадницьки убили троє підмайстрів за відмову назвати пароль Майстра, що відкривав можливість одержувати більш високу заробітну плату.

Хірам Цар Тірський – правитель сусідніх з Ізраїлем земель. Близький друг і союзник царя Соломона, що уклав з ним кілька мирних і торговельних договорів. Поставляв ліс для будівництва Храму Соломона, за що одержав від царя Соломона 20 міст у Галілеї. Разом з царем Соломоном організував морську експедицію до Офіру за золотом, у легендарні копальні царя Соломона.

Хо́да адепта – т.зв. «масонські кроки», один із розпізнавальних знаків масона певного ступеня, кроки, якими він зобов'язаний входити до приміщення зібрання.

Ходіння по колу – див. «Мандрівка».

Храм масонський – інша назва масонської ложі.

Ц

Циркуль – математичний інструмент для виміру і креслення окружностей, один з робочих інструментів франкмасона.

Ч

Четверо вінценосних мучеників – див. «Кватуор Коронаті».

Четверо сержантів з Ла-Рошелі – члени визвольної змови, спрямованої проти королівської влади, розстріляні за брутальним укріпленням 21 вересня 1822 р. Троє з них входили до ложі «Les amis de la verite» (Друзі Істини): Борі, Пом'є і Гобен.

Член-засновник – масон, що підписав прохання, у результаті розгляду якого Велика ложа видає масонській організації Хартію на ведення робіт.

Ш

Шаблон – 12-дюймова лінійка, робочий інструмент Учня.

Шапковий камінь – останній камінь, що закладається при будівництві будинку; він символізує закінчення будівництва.

Шедєвр – важка робота муляра, виконана для переходу у більш високий ступінь посвяти.

Шехіна – в юдейській містиці – одне з імен Єдиного Бога, що відображає Його присутність у створеному світі.

Шухляда ебенового дерева – символ серця, що використовується у певних ступенях. Розкриває таємні плани і мотиви серця, що спонукують людину так чи інакше споруджувати свій Духовний Храм.

Я

Ягня (агнець) – «У всі часи агнець вважався символом невинності». Тому кандидату вручають фартух з ягнячої шкіри. Великодній агнець – священне ягня, принесений у жертву євреями під час святкування Великодня (Песаха). Також християнський і масонський символ Христа.

Якір і Ковчег – символ почуття безпеки і сталості, коли наше життя ґрунтується на Істині і Вірі, без яких не може бути ані щастя, ані миру у думках. Звідси – емблема «добре обґрунтованої надії і добре проведеного життя».

[1] У російській традиції сини масонів зуться «вовчєнятами». Змішання понять в англійській мові відбулося через омонімізацію слова, що позначає два поняття: «важіль» – «lewis» від давньоангл. «lewan» – «піднімати»; і «син масона» – «lewis» від лат. «lupullus» – «вовчєня».

[2] Відповідно, близько 5 км і близько 60 км.

[3] В англійській масонській традиції функції Воратаря розділені між двома офіцерами: власне Воратарем (Tyler) та Внутрішнім доглядачем (Inner Guard). Англійське слово «tyler» буквально означає «дахівник», оскільки в середньовіччі під час будови споруду в останню чергу покривали дахом, у такий спосіб «захищаючи» його від вторгнення ззовні. Звідси ж вислів «покрити храм» – «закінчити перебування в ложі, вийти з приміщення ложі».

285

АВТОРИ ЧИСЛА:

286

Андерсон Джеймс (Anderson James), проповідник-дисидент. Народився в Абердіні, Шотландія. Однією із найбільш значущих подій у масонстві стала публікація у 1723 р. «Конституцій Андерсона», що стала першим тогочасним зведенням правил управління спекулятивним масонством. Протоколи Великої ложі Англії свідчать, що брат Андерсон отримав завдання «переварити» давні готичні конституції новим, ліпшим методом, і це сталося 29 вересня 1721 року. Усього за три місяці брат Джеймс Андерсон запропонував Великій ложі завершену працю, де містилася мітична історія масонства від Райського саду і до 1717 року. До тепер Конституції Андерсона залишаються цікавим твором історичної думки. Сам Андерсон був членом масонської ложі від народження, як і його батько.

Бондаренко Костянтин (творчий псевдонім Кость Бондаренко), український політолог, директор Київського інституту проблем управління імені Горшеніна.

Вілмшерст Волтер Леслі (Wilmschurst Walter Leslie), засновник ложі «Живих каменів» (1927), що володів найбільш глибоким розумінням духовних цінностей масонства того часу в Англії. Масонське життя за його уявленням – це пошук Правди, як це робили і знали Посвячені у давнину. З-поміж численних масонських творів брата Вілмшерста дві його книги: «Суть масонства» і «Масонські посвячення» внесли найбільший вклад у масонство і вважаються

знаковими. У «Суті масонства» автор декларує мету масонства: «Масонство в інсценованій формі, шляхом мальовничого церемоніалу, показує філософію духовного життя людини і схему процесу відродження. Воно пояснює і чітко визначає фундаментальну доктрину будь-якої релігійної системи: колишньої чи сучасної, християнської чи не християнської».

Возняк Тарас, філософ, культуролог, політолог, багаторічний незмінний головний редактор Незалежного культурологічного часопису «І».

Ворд Джон Себастьян Марлоу (Ward John Sebastian Marlow), англійський письменник, масон, антиквар, спіритуаліст, пророк і містик, засновник релігійної громади. Найбільш відомий як автор численних книг про історію і значення масонства, що перекладені багатьма мовами світу. У них він простежує витоки масонства задовго до XVIII ст. і захочує каменярів до міжрелігійного братства. Однак, його точка зору є спірною для багатьох масонів, які вважають її надто суб'єктивною і екстравагантною. Прихильники шанують Ворда як пророка, містика або навіть святого. Велика частина його проповідей і містичних творів датуються 1930-1940-ми роками і містить серію з десяти Апокаліпсисів, які він нібито отримав на початку 1934 р. Їх тлумачать як передбачення Другої світової війни, кінця Британської імперії, завершення апартеїду у Південній Африці і зростання ісламського фундаменталізму.

Ґенон Рене (Guenon Rene), французький езотерик, автор праць, присвячених дослідженню східної релігійної традиції. У своїх працях він пропонує безпосередньо подавати деякі аспекти релігійних доктрин Сходу, або ж адаптувати ті доктрини для західного читача найбільш розумним і виграшним чином, завжди суворо дотримуючись їх духу. Такі доктрини Ґенон визначає як універсальний символ. Його праці перекладені понад 20-ма мовами світу. Писав також арабською мовою.

Герберт Збігнєв (Herbert Zbigniew), польський поет, есеїст, драматург. Кавалер Ордену Білого Орла. Найціннішим у доробку З. Герберта є цикл творів про «пана Когіто», постаті, глибоко зануреної в сучасність і одночасно міцно закоріненої в європейській культурній традиції. У 1980-х роках З. Герберт був поетичним прапором польської опозиції. З 1986 р. мешкав у Парижі, де співпрацював з еміграційним виданням *Zeszyty Literackie*. До Польщі повернувся 1992 року. Прихильник інтелектуально-притчевої лірики. Лауреат багатьох польських та зарубіжних премій, зокрема премії Гердера (1973) та Єрусалимської премії (1990). Уперше текст есею українською мовою опубліковано у книзі: Збігнєв Герберт. «Варвар у саду». – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. Переклад Андрія Павлишина.

Джейкоб Маргарет К. (Jacob Margaret C.), професор, доктор Корнуельського університету (з 1968), доктор honoris causa Утрехтського університету (з 2002).

Поле зацікавлення: європеїстика, голландська та британська історія, історія науки, історія розвитку інтелекту.

Єфремов Сергій (справжнє прізвище – Охріменко), український громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик літератури, академік Української Академії Наук (з 1919), дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові. Народився в с. Пальчик Звенигородського повіту на Київщині (тепер Катеринопільський район Черкаської області) у родині священика. Політичну діяльність розпочав у студентські роки. За гострі публіцистичні виступи на захист української національної культури і політичних свобод у дореволюційний період неодноразово заарештовувався російськими властями. В березні 1917 Є. увійшов до складу Української Центральної Ради, а в квітні 1917 на Українському Національному Конгресі обраний заступником голови УЦР і членом Малої Ради. Після створення 15(28).6.1917 першого українського уряду – Генерального Секретаріату УЦР-УНР Є. займав у ньому пост генерального секретаря міжнародних справ. З вересня 1917 очолював Українську Партію Соціалістів-Федералістів. З квітня 1918 до травня 1920 Є. офіційних посад не займав. З встановленням радянської влади в Україні змушений перейти на нелегальне становище і переховуватися.

Залишаючись непримиренним противником більшовицького режиму, Є., на думку деяких дослідників (Н. Павлушкова, В. Плющ,

В. Шмельов та ін.), в 1920-28 створив і очолив діяльність таємних опозиційних організацій Братство Української Державності і Спілку Визволення України, які послідовно відстоювали ідею української державності. В липні 1929 Є. було заарештовано і звинувачено в організації і керівництві СБУ. В квітні 1930 засуджений до 10-річного ув'язнення з суворю ізоляцією. Перші 7 років ув'язнення відбував у Ярославському політизоляторі, потім його переведено до Володимирської тюрми. З 1939 до Є. невідома.

Єшкілев Володимир, український письменник та есеїст, літературний критик, укладач енциклопедії сучасного письменства Плєрома.

Савченко Віктор, український історик, письменник, краєзнавець. Кандидат історичних наук. Автор 14 книг (за даними на серпень 2008 року). Доцент Одеського університету внутрішніх справ, викладач соціології (з 2002).

Фіхте Йоган Готліб (Fichte Johann Gottlieb), видатний німецький філософ. Народився у 1762 р. у родині ткача. З 1794 р. був професором Єнського університету. У 1799 р. звинувачений в атеїзмі та звільнений з університету, після чого переїхав до Берліна і займався читанням публічних лекцій. Добровольцем брав участь у антинаполеонівській війні і у 1814 р. помер від хвороби у військовому шпиталі. В основі публікованого тексту – доповідь, прочитана Фіхте на зібранні ложі «Руайяль-Йорк» 13 і 27 квітня 1800 р. Форма листів надана тексту, імовірно, самими видавцями масонського збірника, у якому

вперше надруковане твір, – Ігнаціусом Феслером і Йоганом К. А. Х. Фішером. Ними ж до тексту були внесені «виправлення» і вставки – скажімо, другий лист не належить перу Фіхте. Понад те, дослідники вважають, що у процесі редакційного виправлення І. Феслер вніс у текст ідеї, прямо суперечні ідеям Фіхте цього періоду. Тому переконано використовувати ці «Листи» як джерело філософії Фіхте не варто, хоча основний пафос співпадає з його ідейним світом. Тим, хто цікавиться подробицями спілкування Фіхте з масонськими колами, можна рекомендувати статті: Hammacher K. Fichte und die Freimaurerei // Fichte-Studien, Bd. 2: Kosmopolitismus und National-Idee. Amsterdam–Atlanta, 1990. S. 138-159.

Ходоровський Михайло, кандидат історичних наук, заступник директора Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України). У журналі подано скорочений розділ з книги «Масонство і Україна. За матеріалами діяльності вільних мулярів VIII ст. Історико-архівні нариси» ЦДАМЛМ України. – К., 2004. – 137 с., Київ.

Шевчук Дмитро, кандидат філософських наук, викладач Національного університету «Острозька академія», випускник Європейського колегіуму польських і українських університетів в Любліні (Польща). Сфери наукових зацікавлень: сучасна філософія, методологія гуманітарних наук, філософія політики, політичні та культурні процеси в Центральній-Східній Європі.

